

Bronislovas Kuzmickas

Metai ir mintys

Geopolitika. Kultūra. Istorija

Bronislovas Kuzmickas

Metai ir mintys

Geopolitika. Kultūra. Istorija

UDK 327(474.5)+316.752+94(474.5)+821.172-4

ISBN 978-609-8148-29-9

© Bronislovas Kuzmickas, 2015

© „Vermės“ leidykla, 2015

Bronislovas Kuzmickas

Metai ir mintys

Geopolitika. Kultūra. Istorija

Straipsniai ir esė

Versmė

VILNIUS | 2015

TURINYS

Geopolitika. Saugumas

Ar Lietuva šiaurės šalis?	11
Apie Baltijos šalis Amerikoje	14
Nepriklausoma Lietuva ir nepriklausoma Baltarusija	17
Skandinaviškoji perspektyva	20
Baltijos regiono šalių bendradarbiavimas ir saugumas	24
Baltijos jūros šalis ir Vokietija	27
Kaimynai ir Karaliaučiaus kraštas	31
Lietuvos padėtis sudėtingesnė	36
Vokietija, Rusija: ko galime tikėtis?	40
Reikalinga Lietuvos iniciatyva	49
Palankūs vokiški vėjai	52
Europos Sąjunga – tautiška ar kosmopolitiška?	55
Bešališkas vertinimas ar išankstinė pono Frundos nuostata?	58
Kaimynai nesikeičia: optimistinis ir pesimistinis scenarijai	60
Lietuvos stebėjimas iš esmės jau baigtas	65
Baltijos šalių vienybės išmėginimas	67
Saugumas prasideda nuo kaimynų	70
Ar sulauksime antrosios bangos? Nelengvi pamąstymai apie NATO	74
Iš euroskeptikų laukiame rimtų argumentų	78
Susitaiko valstybės ir/o tautos?	81
NATO nėra labdaros įstaiga	85
Europos silpnumas ir saugumas	88
Populistinė antipatija Vakarams stumia mus į Rytus	90
Ne visur kardai perkaldinami į plūgus	92
Saugumo inkarą nuleisti Vakaruose	95
Septynios liesos karvės, arba esame ne blogesni už kitus	98
Reikia apsispręsti	101

Mažumų teisės suprantamos nevienodai 104

Emigracijos iššūkis 108

Kultūra. Visuomenė

Prieš Nepriklausomybės atkūrimą

Kuo pavojingas vienpusiškumas? 115

Ar turime apie ką pamąstyti? 120

Diletantiški samprotavimai apie profesionalumą 125

Katalikybė ir inteligentija šiuolaikinėje Lietuvoje 130

Materialistinis ideologinis nužmoginimas 138

Po Nepriklausomybės atkūrimo

Lietuvos žmogus – koks jis šiandien? 149

Lietuvai reikia idealistiško praktiškumo 153

Domėjimasis religijomis nebūtinai reiškia religingumą 156

Dalykinė ir moralinė kompetencija 159

Ne vien ekonomika laikosi dešinumas 162

Užsienio politikos kultūrinės orientacijos 165

Nemokšiškas brangiau kainuoja už mokslą 172

Kurios šalies kultūra patraukliausia? 175

Ar netaps kultūra tik silpnųjų paguoda? 179

Ateities iššūkiai Lietuvos mokslui 182

Keisti naujieji „religiniai prietariai“ 185

Tolerancija netolygu abejingumui 187

Elito ir masių kontroversija pokomunistinėje visuomenėje 189

Ar reikalingas Lietuvai patriotizmas? 193

Mokykloje tikyba ar religijų istorija? 196

Ar pilietinė kritika nustelbs nihilizmą? 198

Praeities uždarmo ir dabarties atvirumo sandūra 201

Apie savimonę ir mentalitetą optimistiškai 204

Tapatumui reikia atvirumo	209
Svajonių mūrininkai ir diplomai	214
Apie išgyvenimą kalbėkime	218
Trys sąvokos apie žmogaus būtį	222
Kalba iškilmingame Lietuvos Respublikos Seimo posėdyje, skirtame Sąjūdžio dvidešimtmečiui	227
Ar turėsime kinų kilmės piliečių?	229
Kaip galimas optimizmas?	232
Tapatumo ieškokime kultūroje	234
Tradicijos ir inovacijos: ką įgyjame, ko netenkame	239
Esame tauta, ne „drebučiai“	246
Apie prasmių laukus	249
Tautiškumas – duotis ir projektas	253

Istorija

Viešumo istorinei tiesai	263
Pirmieji Nepriklausomybės mėnesiai	265
Supriešinti praeityje	272
Dabartis ir istorinės analogijos	278
Lietuva ir užsienio viešojo nuomonė 1991-ųjų sausį–rugsėjį	284
Iš totalitarinės į demokratinę visuomenę: laisvė, pilietybė, politinis pliuralizmas, atsakomybė	298

Straipsnių ir esė sąrašas

Kultūra, menas, etika, edukologija	307
Vidaus ir užsienio politika	315

Asmenvardžių rodyklė 323

Geopolitika. Saugumas

Ar Lietuva šiaurės šalis?

Atkurdami Nepriklausomybę, gręžiamės į laisvą ir atvirą vakarietiškąjį pasaulį, „grįžtame“ į Europą, pats laikas galvoti, kokia ten galėtų būti mūsų šalies vieta, su kuo galėtume ir turėtume daugiausia bendrauti, į kurias šalis orientuotis.

Žvelgiant Vakarų–Rytų kryptimis, Lietuva yra Vidurio Europos šalis. Per šimtmečius iš abiejų pusių patirdami ir gero, ir blogo, formavomės kaip vakarietiškos kultūros ir mentaliteto tauta, tokie esame ir šiandien, nors rasime savyje apsčiai ir kitokių bruožų. Jei gu žvelgsime Šiaurės–Pietų kryptimi, Lietuva geografiškai bus Šiaurės šalis, nors istoriškai daugiausia bendravome su pietiniais ir rytiniais kaimynais, o kultūriškai mums artimiausias Vidurio, Vakarų Europos regionas.

Visos kryptys artimoje ateityje, reikia manyti, bus atviros, turime rinktis galbūt kurią vieną kaip svarbiausią. Dabar Rytų ir Vidurio Europos šalis apėmęs demokratijos atgimimas kreipia mus vakarietiškosios demokratijos linkme, teikia galimybę gairinti buvusius ryšius su Vakarais. Bet gali pasirodyti gajos ir mūsų pietietiškos tradicijos. Tenka girdėti apie idėjas apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių ir tautų junginį kaip ateities perspektyvą. Greitu laiku gali rimtai kilti klausimas – kur link mums judėti – į Šiaurę ar į Pietus? Aš nedvejodamas teikiu pirmenybę Šiaurei, tiksliau – Šiaurės vakarams, kartu puikiai suprasdamas, jog mums visada bus gyvybiškai svarbus geras bendravimas su pietiniais ir rytiniais kaimynais.

Šiaurės vakarai – tai Skandinavija, šalys – Šiaurės Tarybos narės. Kas, jei ne skandinavai, galėtų būti mums patikimi pagalbininkai siekiant našesnio ūkininkavimo, šiuolaikinės technologijos, ugdant bendruomeniškumą, darbo kultūrą? Kas, jei ne jie, galėtų mums daugiausia padėti išvalant mūsų užterštas upes, ežerus, laukus, pajūrį? Šitokios pagalbos vargu ar galime tikėtis iš savo pietinių ir rytinių kaimynų, kurie patys nelabai žino, kaip įveikti neaprepiamus sunkumus – slogų vadinamojo socializmo palikimą.

Lietuvos įstaigoms, partijoms, organizacijoms duotų daug naudos artima pažintis su atitinkamomis Šiaurės šalių institucijomis, išsiugdžiusiomis racionalius veiklos ir

demokratiškus vadovavimo būdus. Jau dabar Švedijos, Norvegijos parlamentai teikia dalykines konsultacijas mūsų Aukščiausiosios Tarybos deputatams. Mūsų tautos pilietinį charakterį, sovietinės santvarkos dešimtmečiais smukdytą ir darkytą, galbūt gaivinančiai paveiktų ilgalaikis sąlytis su islandų, danų, norvegų, švedų, suomių charakteriais. Gal tai padėtų atgaivinti kai kuriuos prislopintus, užmirštus ar tiesiog užleistus mūsų tautinio charakterio bruožus?

Pagaliau svarbu, kad grįždami į laisvąjį pasaulį galėtume prisiglausti prie savito kultūros regiono, galinčio mums padėti ir teikiančio perspektyvą. Juo labiau kad suartėjimas su Šiaurės tautomis nekeltų jokios grėsmės Lietuvos politiniam stabilumui, teritoriniam vientisumui, mūsų tautos tapatybės išlaikymui. Nėra garantijų, kad tokios grėsmės kada nors negalėtų kilti iš rytų ar pietų.

Bet tam, kad galėtume šlietis prie Šiaurės, turėtume patys sau aiškintis, kuo mūsų istorija, kultūra, mentalitetas yra šiaurietiški, kas su Šiaurės tautomis mus sieja ir kas nuo jų skiria, kaip prie šio regiono galėtume pritapti? Pagrindinė objektyvi Lietuvos šiaurietiško aplinkybė yra ta, kad mes, kaip ir skandinavai, kaip latviai bei estai, gyvename prie Baltijos jūros. Tačiau geografinė padėtis pati savaime nelemia priklausomybės tam ar kitam kultūros regionui. Turime pripažinti, kad Baltijos jūra Lietuvos istorijoje, deja, niekada nebuvo labai svarbus, juo labiau lemiamas ūkinės, kultūrinės veiklos veiksnys. Tiesa, senosios baltiškosios kultūros centrai buvo prie Baltijos. Iš istorijos žinome, kad kadaise kuršiai buvo narsūs jūrininkai. Tačiau vėliau, kada Lietuva išėjo į istorijos areną kaip stipri valstybė, jos politinio, kultūrinio gyvenimo centrai buvo toliau nuo jūros – Vilniaus, Trakų, Kauno, Gardino ir dar tolimesnėse apylinkėse. Gal dėl to, kad visas mūsų pamarys šimtmečiais buvo dviejų ordinų valdžioje, su kuriais Lietuva vedė žūtbutinę kovą. Kad ir kokios būtų priežastys, vis dėlto Lietuva kaip valstybė savo istorijos eiga nebuvo Baltijos jūros valstybė, kartu neturi ir gilesnės tradicijos, siejančios mus su Šiaurės šalimis. Be to, būdama konfesijos požiūriu katalikiška šalis, Lietuva šimtmečiais negalėjo turėti platesnių kultūrinių ryšių su protestantiškomis Šiaurės šalimis.

Prieškario Nepriklausoma Lietuva ieškojo savo europietiškos kultūrinės tapatybės, tradiciškai orientavosi į Vidurio Europos, į katalikiškąją romantiškąją kultūrą, nors tam gerokai trukdė tai, kad Lenkija okupavo Vilnių ir Pietryčių Lietuvą. Atgavus Klaipėdą ir dalį Mažosios Lietuvos, atsirado galimybė faktiškai tapti visaverte Baltijos šalimi, gręžtis į Šiaurės vakarus. Tačiau ta galimybė, kaip žinome, netrukus buvo prarasta.

Jeigu šiaurietiško etalonu laikysime Skandinavijos šalis, mūsų istorinis kultūrinis

šiaurietiškumas yra gana kuklus, kuklesnis negu latvių ir ypač estų. Tačiau, kaip jau minėta, priklausymą tam ar kitam kultūros regionui lemia ne vien objektyvūs dalykai, tokie kaip geografinė padėtis, praeitis, kultūros tradicija. Ne mažiau svarbu yra ir kultūros savimonė, kryptinga nuostata ir pastangos. Tautų kultūrinė individualybė nėra nulemta iš anksto, iš prigimties, nėra kažkas, ką lieka tik suvokti ir išplėtoti. Kultūros individualybė yra be paliovos kuriama, ji yra gyva, tik jeigu nuolatos kažkiek vis naujai suprantama ir įprasminama. Todėl daug priklauso nuo to, kuo tauta save laiko, su kuo save tapatina, kuo nori būti, kam nori priklausyti. Tad ir mūsų šiaurietiškumas žymiu mastu bus toks, kokia bus mūsų savimonė, mūsų noras ir gebėjimas kurti savo šiaurietišką tapatybę.

Kultūrinis mūsų tautos tapatumas, katalikiškoji tradicija – anaipol ne kliūtis suartėti su Šiaurės kaimynais. Skandinavijos šalys, glaudžiai tarpusavyje bendraudamos, išlaiko, saugo ir gerbia viena kitos kalbų, kultūrų savitumą. Tai galėtų tik skatinti mus rūpestingiau puoselėti tai, ką paveldėjome iš praeities. Šiuo požiūriu iš skandinavų daug ko galėtume pasimokyti. Lietuva būtų piečiausia nedidelė gana apibrėžto Baltijos jūros regiono šalis. Rūpestingai, gal net pabrėžtinai išlaikydami savo „pietietišumą“, savo katalikiškąją tradiciją, būtume šiauriečiams svarbūs ir įdomūs kaip gerokai skirtinga, gal net kiek egzotiška šalis.

Neturėtume pamiršti, kad šiaurietiška šalimi mes galime tapti tik eidami kartu su Latvija ir Estija. Tik kartu su jomis mes tampame būtinais reikalingi besiformuojančiam Baltijos jūros regionui, kuris jau dabar pradedamas vadinti Baltijos Europa, Naująja Hanza, Mare Balticum. Šio regiono integracijos perspektyvą gerai suvokia Skandinavijos šalys, nenorinčios tapti Europos provincija ir rodančios stiprėjančią iniciatyvą suartėti ir bendrauti su mūsų pakrante. Galbūt nedidelės Šiaurės šalys su palyginti ribotais ištekliais nori turėti savo įtakos zoną Baltijos šalyse, gal turi savo sumetimų. Kad ir kaip būtų, tokia įtaka mums gyvybiškai reikalinga. Neišvengsime šiuolaikinės vakarietiškos įtakos, ir iš visų jos variantų bene tinkamiausia mums būtų skandinaviškoji.

Apie Baltijos šalis Amerikoje

Kovo pabaigoje–balandžio pradžioje, gavęs Tarptautinio vadybos mokymo centro („Centre for International Management Education“) kvietimą, lankiausi Niujorke ir Vašingtone. Pakviestas ir Estijos Respublikos ekonomikos ministras Jaakas Leimanas. Kelionės tikslas – susitikimai su JAV politikais, aukštais valstybės pareigūnais, vadybos, verslo, finansų, žiniasklaidos atstovais, reikalingi plačiai pagalbos Lietuvai, Latvijai, Estijai strategijai rengti. Mano ir Estijos ministro misija buvo apibūdinti politinę bei ekonominę padėtį Baltijos šalyse, įstatymus, socialines problemas, pasirengimą bendradarbiauti su Vakarų šalimis. Buvo svarbu parodyti, kad Vakarų pagalbą Baltijos šalims neatidėliojant būtina pradėti teikti kaip tik dabar.

Susitikimuose teko įsitikinti, kad JAV viešojoje nuomonėje įsitvirtina Baltijos šalių politinio, istorinio, kultūrinio išskirtinumo tiek SSRS respublikų, tiek buvusių socialistinių Vidurio Europos šalių atžvilgiu samprata. Taip pat neteko girdėti, kad kam nors keltų abejonių Baltijos šalių Nepriklausomybės atkūrimo teisėtumas bei realumas. Tuo įsitikinau kalbėdamas su Kongreso nariais, Valstybės departamento darbuotojais, Pasaulio banko, masinės informacijos priemonių atstovais.

Bet vis dėlto neatrodo, kad galėtume greitai sulaukti JAV diplomatinio Lietuvos Respublikos pripažinimo, diplomatinių santykių atnaujinimo. Būtų neteisinga galvoti, jog to priežastis – Lietuvos siekių supratimo ar palankumo jiems stoka. Reikalas tas, kad diplomatinio pripažinimo galimybę Amerikos vyriausybė, kaip atrodo, sieja, be tam tikrų tarptautinių aspektų, su demokratijos ir ūkio reformos Lietuvoje pažanga. Valstybės nepriklausomybės pripažinimas – diplomatinis aktas, uždedantis pripažįstančiajam tam tikrą atsakomybę pripažįstamojo atžvilgiu. Susidariau nuomonę, kad Amerikos vyriausybė nenorėtų atnaujinti su Lietuva diplomatinių ryšių prieš tai neįsitikinusi, ar mūsų šalis ryžtingai pasuko demokratijos ir laisvosios rinkos linkme, gali grįžti prie demokratinių Vakarų tradicijų, įstengia ūkiškai pakilti. Kitaip tariant, Nepriklausomybės atkūrimas turi būti pagrįstas ekonomiškai, nes be stabilios ekonomikos sunku tikėtis ir politinio stabilumo.

Apie mūsų subrendimą Nepriklausomybei sprendžiama ne tik iš mūsų taikaus politinio elgesio, bet ir iš to, kiek esame veiklūs, racionalūs ir pragmatiškai ūkio srityje.

Nors ir neskubėdamos pripažinti, JAV gyvai suinteresuotos, kad Baltijos šalys būtų nepriklausomos, atgaivintų atvirą visuomenę su demokratiškomis institucijomis ir normalia stabilia ekonomika. Tikima, kad pažanga ir stabilumas Baltijos regione galės pasitarnauti ne tik Europos, bet ir JAV interesams. Manoma, kad Baltijos šalyse su Vakarų pagalba kuriami demokratijos ir laisvosios rinkos modeliai galėtų būti sektini reformų pavyzdžiai Baltarusijai, Ukrainai, Rusijai. Tokiu būdu partnerystė su Baltijos valstybėmis palengvintų Amerikos verslui kelią į SSRS respublikas.

Amerikoje taip pat gerai matoma, kad demokratiniai pokyčiai Baltijos šalyse, kaip ir kitur Rytų Europoje, vyksta lėtai ir sunkiai (ypač tai pasakytina apie ūkio reformą), todėl Vakarai negali pasyviai stebėti ir laukti. Iš to plaukia supratimas, kad Vakarų šalys, būdamos suinteresuotos Baltijos šalių demokratizacija ir ūkio pažanga, turi įvairiapusiškai prie to prisidėti. Tačiau tai turėtų vykti ne valstybinių, bet privačių verslo institucijų teikiama pagalba, kuriai negali kliudyti diplomatinio pripažinimo nebuvimas ir kuri neturėtų per daug erzinti Sovietų Sąjungos.

Tuo tikslu kai kuriose JAV nevalstybinėse institucijose pradedama rodyti iniciatyva kurti ilgalaikės ir įvairiapusiškos pagalbos Baltijos šalims strategiją. Ketinama teikti pagalbą, panašią į tą, kuri pokario metais buvo suteikta nuniokotai Vakarų Europai, pirmiausia Vokietijai, pagal pagarsėjusį Maršalo planą. Tuo labiau kad ekonominė situacija pokario Europoje ir dabartinėje Rytų Europoje analogiška: žlungančios įmonės, bevėrtė valiuta, tuščios parduotuvės, klestinti juodoji rinka.

Numatomos pagalbos strategija taip pat būtų panaši į tą, kuri per pokario dešimtmėčius pasiteisino daugelyje šalių – Graikijoje, Turkijoje, Izraelyje, Pietų Korėjoje. Teko girdėti tokį samprotavimą: Pietų Korėja prieš keturiasdešimt metų buvo karo nuniokota, neturtinga agrarinė šalis, o šiandien ji yra viena labiausiai išsivysčiusių Pietryčių Azijos šalių; Baltijos šalys yra Europos viduryje, jos nėra taip nuniokotos, su ilgalaikę Vakarų pagalba jos galėtų pasiekti ne mažiau. Tačiau pagalba nebus teikiama vienpusiškai, ji bus derinama su Baltijos šalių žmonių ūkine iniciatyva ir pastangomis. Kitaip tariant, ketinama mums padėti tik su sąlyga, jei mes patys stengsimės sau padėti. Mūsų pačių pastangas taip pat ketinama palaikyti ir skatinti. Numatoma plati intelektinė pagalba – nuo konsultacijų ir kursų aukščiausio lygio valstybės pareigūnams, studijų universitetuose iki patarimų bei kitokių paslaugų privataus smulkiojo verslo atstovams. Daugiausia dėmesio numatoma

skirti teisiniams tarptautinės komercinės bei finansinės veiklos pagrindams, stengiantis mūsų žmonėms laipsniškai perteikti rinkos ekonomikos patyrimą. Svarbu padėti mūsų žmonėms, besiiimantiems privataus verslo, gerinti savo veiklą, išeiti su ja į tarptautinę areną.

Kuriant pagalbą Baltijos šalims projektus, stengiamasi telkti realius ir potencialius fundatorius, raginti Vakarų šalių verslininkus investuoti į Baltijos šalių ūkį, teikti kreditus, kitokią finansinę pagalbą. Darbą koordinuoja jau minėtas Centras, programa bus rengiama Hadsono institute. Numatomi Baltijos šalių vadovų vizitai į JAV. Tai džiuginantys dalykai, rodantys, kad Vakarų pasaulyje į Baltijos šalių nepriklausomybės atkūrimą vis dažniau žiūrima kaip į savaime suprantamą, palaikytiną ir remtiną. Beje, nuo projektų kūrimo pereiti prie jų įgyvendinimo reikia laiko. Bet reikia pastebėti, kad minimi projektai jau pradėti įgyvendinti konsultacijų, paskaitų, seminarų pavidalu.

Minėtų užmojų įgyvendinimo sėkmė daug priklausys nuo to, kaip patys būsime tam pasirengę: ar bendradarbiavimui su užsienio verslininkais palankūs mūsų įstatymai, ar aktyvūs ir korektiški mūsų verslininkai, kaip jie bendrauja vieni su kitais, kaip dorojasi su elementariais vietiniais sunkumais. Juk ne kartą atsitinka, kad nesugebame pasinaudoti galima kitų šalių pagalba, nes nesuderiname savo veiksmų arba esame pasyvūs ir neišprūsę. Nepriklausomybės kelias pareikalaus iš mūsų daugiau jėgų negu iki šiol.

Nepriklausoma Lietuva ir nepriklausoma Baltarusija

Sparčiai kintant politinei situacijai Rytų Europoje, nespėjome skirti didesnio dėmesio dviem nepaprastai reikšmingiems įvykiams – Baltarusijos ir Ukrainos nepriklausomybės paskelbimui. Šie įvykiai turėtų gerokai keisti Rytų ir kažkiek Vidurio Europos geopolitinę pusiausvyrą. Lietuvai ypač svarbus yra Baltarusijos nepriklausomos valstybės atsiradimas.

Dabar, tik prasidėjus šių valstybių nepriklausomybės keliams, dar daug kas neaišku ir neužtikrinta. Aiškumo daugės, kai matysime, kur krypta tų valstybių vidaus politika, kokios jėgos įsivylia valdžioje, kaip sutariama su kaimynais, kaip orientuojamasi Rytų ir Vakarų atžvilgiu. Dabar ypač svarbu, kaip klostysis Baltarusijos ir Ukrainos santykiai su Rusija, kokia bus jų padėtis Nepriklausomų Valstybių Sandraugoje, kokia bus ta Sandrauga, ar ji iš viso išliks.

Tačiau esminiai dalykai ir dabar yra akivaizdūs. Baltarusija ir Ukraina, tapdamos nepriklausomomis valstybėmis, užbaigia postkomunistinės Europos politinio žemėlapiu formavimą. Vaizdžiau tariant, Baltarusijai ir Ukrainai paskelbus nepriklausomybę, į sceną išėjo visi pagrindiniai Rytų Europos istorijos dramos veikėjai. Lietuva taip pat yra aktyvus šios dramos veikėjas, grįžęs į sceną truputį anksčiau.

Pats faktas, kad Baltarusija ir Ukraina tampa nepriklausomomis valstybėmis, daro poveikį kaimynų padėčiai. Sumažėja Lenkijos politinis svoris, apibrėžtesnė tampa Rusijos padėtis. Pastarąjį dešimtmetį Lenkija buvo svarbiausias veiksnys, ardantis komunistinį socializmą Rytų Europoje ir duodantis politinės raidos toną. Komunistinis socializmas jau žlugo, kartu su tuo, matyt, bus arti pabaigos ir Lenkijos šiuolaikinė istorinė misija. Tuo tarpu Ukrainos istorinė reikšmė tik pradeda augti. Jos pasirinkimas lems, išliks ar neišliks koks nors modifikuotas Tarybų Sąjungos variantas, o jeigu išliks, tai koks jis bus. Lietuvai tokia situacija yra gana palanki, juoba kad su Ukraina visais laikais mus siejo abipusis draugiškas nusiuteikimas.

Dabar Lietuvai ypač svarbūs yra geri santykiai su Baltarusija. Atkurdami savo nepriklausomą valstybę, baltarusiai tampa istoriškai veiksminga tauta ir svarbiu istorijos subjektu, tai apibrėžia ir kiek pakeičia ir Lietuvos geopolitinę konjunktūrą. Dabar Lietuva rytuose ir pietuose ribosis ne su didžiosios imperijos dalimi, bet su gyvybinga nepriklausoma valstybe. Dėl to ir mes tampame istoriškai brandesni, išsiplečia mūsų tarpvalstybinės veiklos ir istorinės atsakomybės sfera. Galima pasakyti, kad dabar atsiveria naujas Lietuvos dabartinės istorijos puslapis.

Naujoji konjunktūra teikia Lietuvai palankią poziciją jai visada gyvybiškai svarbiu santykių su Lenkija požiūriu. Palankumas kyla iš to, kad Lietuvos ir Baltarusijos santykiai su Lenkija istoriniu, tautiniu ir kultūriniu požiūriais daug kuo analogiški. Ir lietuviai, ir baltarusiai per šimtmečius patyrė panašias neigiamas polonizacijos pasekmes. Todėl mūsų rūpesčiai, nesklandumai ir įtampos, jeigu tokios kiltų su pietvakarių kaimynu, pavyzdžiui, dėl tautinių mažumų, turėtų būti panašūs. Galbūt Lietuva ir Baltarusija tokiais atvejais stovėtų vienoje gretoje. Tokios mintys ateina į galvą, nes dar mažai tėra ženklų, rodančių, kad gausios jėgos į pietvakarius nuo mūsų būtų atsisakę savo tradicinių ekspansijos interesų Neries ir Nemuno krašte. Darnūs santykiai su Baltarusija turėtų pakoreguoti ir mūsų skandinaviškąją orientaciją.

Nepriklausomybės atkūrimas ir įtvirtinimas neabejotinai judins ir kels Baltarusijos visuomenines politines jėgas. Reikia laukti, kad su būdingu atgimstančioms nacijoms veržlumu plėsis baltarusių tautinio, pilietinio sąmonėjimo banga. Nauja valstybė ieškos savo politinio veido, stengsis apibrėžti savo istorinę kultūrinę tapatybę, įvertinti savo geopolitinę padėtį. Kaip tai vyks, turėtų rūpėti ir mums, nes vienaip ar kitaip gali atsiliepti ir mūsų tarpusavio santykiams.

Su nepriklausoma Baltarusijos valstybe mes iš pat pradžių privalome palaikyti pačius geriausius ir nuoširdžiausius santykius. Tą daryti skatina ne tik strateginiai ir ekonominiai interesai, bet ir bendresnių dalykų įsisažymėjimas. Į baltarusius turime žiūrėti kaip į sau giminingą tautą. Nesvarbu, kad pagal kalbą vieni esame baltai, kiti – slavai, o pagal religiją vieni katalikai, kiti – daugiausia stačiatikiai. Baltarusiai yra mums istoriškai arti artimiausia tauta. Nuo Mindaugo laikų mus siejo ištisų šimtmečių bendro valstybingumo tradicija. Atrodo, kad esame vieni kitiems artimi ir pagal etninę kilmę, ypač jeigu žvelgtume į istorijos gelmes bei į mokslo mažai nušviestus kalbinius mūsų paribio pokyčius. Todėl istoriškai baltarusiai lietuviams yra artimesni negu lenkai, nors bendra Lietuvos ir Lenkijos praeitis yra plačiai atspindėta bajoriškoje kultūroje.

Labai puoselėtina yra tai, kad tarp lietuvių ir baltarusių niekada nėra buvę etninio pobūdžio įtampų bei kivirčių, nors mūsų santykiai ir neturėjo normalios kaimynystės sąlygų. Mūsų kultūrų ir santykių plėtotę šimtmečiais stebė galingųjų priespauda bei mums abiem pragaištinga polonizacija.

Šiuos dalykus vertėtų nuolat turėti galvoje pradedant tą kruopštų darbą, kuris mūsų laukia praktiškai reguliuojant santykius su kaimynine valstybe. Reguliavimui gerą pradžią davė neseniai įvykę abiejų valstybių vadovų susitikimai. Ta gera pradžia turėtų raminausiai veikti visokius tautų nepriklausomybės ir jų valstybių teritorinio vientisumo priešininkus tiek Lietuvoje, tiek ir Baltarusijoje. Neilgai laukus teks nustatyti, dvišaliais susitarimais įteisinti tarpvalstybinę sieną, diplomatiniais, ekonominius, kultūrinius ryšius. Tai daryti nebus paprasta, gal teks netrumpai derinti skirtingus interesus ir požiūrius, nes savo istorijoje tai darysime pirmą kartą kaip suverenios valstybės.

Bet dėl visko susitarsime vadovaudamiesi blaiviu protu ir gera valia. Visų pirma turime pasirūpinti, kad lietuviai Baltarusijoje ir baltarusiai Lietuvoje galėtų išlikti lietuviais ir baltarusiais. Apie tai jau dabar turime labai dalykiškai galvoti. Paveldėję turtingą bendrą istorinį ir kultūrinį palikimą, rasime būdų jį tinkamai vertinti ir saugoti Lietuvoje ir Baltarusijoje abiejų tautų labui. Juk Minskas yra Vilniui artimiausia kaimyninė sostinė.

Skandinaviškoji perspektyva

Tarptautinis Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas praskaidrino mūsų geopolitinę situaciją, aiškėja orientacijos į Skandinavijos šalis privalumai ir perspektyva. Tačiau tos orientacijos labai naudinga dažniau pagalvoti, kokios palankios ir nepalankios aplinkybės gali klostytis tame kelyje. Labai svarbus yra faktas, kad Švedijos vyriausybės vadovu tapo jaunas politikas Carlas Bildtas, teisingai numatęs Rytų Europos raidos kryptį ir parėmęs Baltijos šalių nepriklausomybės siekius tuo metu, kai ne vienas „realistiškai“ mąstantis Europos politikas inertiškai rėmėsi vakar dienos kriterijais.

Galvodami apie savo skandinaviškąją orientaciją, turbūt galėtume pagrįstai kalbėti ir apie Skandinavijos šalių baltiškąją orientaciją bei bandyti įžvelgti jos objektyviausias priežastis. Dabartiniai pokyčiai Rytų ir Vidurio Europoje keičia ir Šiaurės regiono šalių padėtį – skatina jas būti politiškai ir ekonomiškai veržlesnes. Ne vienas skandinavų politikas susirūpinęs klausia, ar Šiaurės Taryba jau nėra praradusi gyvybingumo, ar šalys – jos narės – nevirsta pasyviais Europos Bendrijos traukos objektais. Juoba kad ilgai buvusi valdžioje socialdemokratija, beja, jau užleidžianti pozicijas, grasino savo šalis paversti Europos periferija.

Galbūt labai neapsiriksimė manydami, kad bendravimo su Baltijos valstybėmis vystymas padėtų skandinavams, pavyzdžiui, švedams, įveikti kai kuriuos savo ūkio sunkumus, plėsti įtakos zoną, apskritai sustiprinti savo pozicijas Europoje. Juo labiau kad Baltijos šalys, reikia manyti, neilgai bebus įtakų neužimta pilkoji zona. Jau dabar matosi, kad Baltijos valstybės tylomis virsta tarptautinių interesų sankirtos vieta, tad skandinavų dėmesys ir aktyvumas būtų visiškai suprantamas.

Stabili Baltijos šalių nepriklausomybė skandinavams būtų naudinga ir strateginiu požiūriu, nes leistų atitolti nuo Nepriklausomų Valstybių Sandraugos šalių zonos, kuri gal jau yra vien Rusijos strateginių interesų zona.

Reikia turėti galvoje ne tik ekonomiką ir politiką. Šalys – Šiaurės Tarybos narės – sudaro ne vien ekonominę, bet ir kultūrinę, istorinę bendriją. Europinės integracijos

perspektyvoje skandinavai yra nusiteikę ir toliau saugoti bei puoselėti savo tautinę, kultūrinę tapatybę. Norvegijoje rūpestis dėl savitumo išlaikymo – rimtas argumentas prieš šalies stojimą į Europos Bendriją su jos siūloma ekonomine gerove. Beje, gerovę, kaip atrodo, geba susikurti ir pati Norvegija. Skandinaviškas kultūrinės individualybės saugojimas anaipol nerodo noro užsisklęsti. Priešingai, šių šalių vyriausybėse ir visuomenėse svarstomos didesnio atvirumo kitų Europos šalių kultūrinėms įstaigoms galimybės, giliai suvokiant, kad šių laikų pasaulyje be atvirumo neįmanoma pasiekti nieko gero. Atvirumas suprantamas ne tik kaip orientacija Vakarų kryptimi, bet ir kaip didesnis dėmesys Rytų ir Vidurio Europos, ypač Baltijos šalių, kultūroms. Pasigirsta nuomonių, kad toks dėmesys turėtų ugdyti Baltijos regiono tautų bendrumo ir identiškumo pajautą.

Tokia pajauta galbūt būtų nauja patirtis tiek vienoje, tiek kitoje Baltijos jūros pusėje, bet su perspektyva, jeigu regionas sklandžiai formuosis kaip bendradarbiavimo interesų visuma, galinti tapti savotiška ateities Europos kūrimosi „laboratorija“. Bendro identiškumo paieškoms neturėtų kliudyti tai, kad regionas apima kelių kultūrinių tradicijų, skirtingos politinės patirties ir išsivystymo lygio šalis. Įvairovė tik skatina veiklumą, kada einama viena linkme.

Tad ir lietuviams turėtų rūpėti, kokie esame arba tikimės būti kaip šio regiono dalis. Kaip mes, būdami katalikiškosios tradicijos šalis, derėsime prie šiame regione vyraujančio protestantiškojo mentaliteto? Kaip praturtinsime regiono tapatybę spręsdami tik mums būdingas problemas ir sunkumus?

Dažnai, daug nemąstydami, laikome save vakarietiškosios Europos dalimi ir galvojame apie glaudesnę integraciją. Bet geriau pamąstę suvokiame, kad tokią nuostatą lemia, bent kol kas, ne kas kita, o noras jaustis skirtingiems nuo Rytų, atitolti nuo nesenos praeities. Tuo tarpu mūsų žmonių mąstysenos, elgesio, bendravimo būdų „vakarietiškumas“ yra atviras ar net labai ginčytinas dalykas, jokių būdų neturi būti „pritempiamas“ prie kokių nors mūsų pačių sugalvotų standartų. Svarbiausia – suvokti ir išsaugoti savastį, be to, ne mums patiems spręsti apie mūsų vakarietiškumą, daug lemia, iš kurios pusės žiūrėsime.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad suartėti su Skandinavijos šalimis mums turėtų palengvinti glaudūs ryšiai su Latvija ir Estija, kurios savo kultūrinėmis tradicijomis, istorine praeitimi yra artimesnės skandinavams negu Lietuva. Ne tik Skandinavijos, bet ir kitų Vakarų šalių politinėje sąmonėje pastaraisiais metais įsitvirtino Lietuvos, Latvijos ir Estijos, kaip daugiau ar mažiau vieningo Baltijos regiono, vaizdinys. Jam susidaryti padėjo

taikingas Lietuvos, Latvijos ir Estijos kelias į nepriklausomybę, kurį simbolizavo demokratiški rinkimai į parlamentus, „Baltijos kelias“, Baltijos asamblėja. Pagrindinės Vakarų šalių pagalbos programos rengiamos iš karto visoms trimis Baltijos valstybėms, visos trys kartu priimamos į tarptautines organizacijas. Baltijos valstybių suartėjimą aktyviai palaiko Skandinavijos šalys, jų parlamentarai skatina mus kurti Baltijos Tarybą, analogišką Šiaurės Tarybai. Vakarų Europos ir Amerikos diplomatai ir verslininkai domisi, ar vienodi yra mūsų įstatymai, ar bus vienodi pinigai, pasai ir kt. Pasaulio opinija palanki Baltijos valstybių suartėjimui ne tik gerų palinkėjimų, bet ir realios pagalbos teikimo prasme.

Beje, tenka girdėti, skaityti ir apie kitokius požiūrius, sakančius, kad Baltijos tautos yra per daug skirtingos savo istorine praeitimi, kultūra ir mentalitetu, o gana panaši jų ūkio specializacija sukels tarpusavio konkurenciją, dėl kurios bus sukiai įmanoma ekonominė integracija. Juoba kad netrukus prasidės, gal jau prasideda, varžybos dėl užsienio investicijų. Tokie požiūriai paprastai ateina iš Rytų, juose nesunku išvelgti blogai slepiamą norą kurstyti baltijiečių tarpusavio nepasitikėjimą. Skandinavijos šalių vystymasis kaip tik rodo, kad panaši ekonominė specializacija nė kiek netrukdo glaudžiai bendradarbiauti daugelyje sričių, koordinuoti veiklą ir pasiekti tokios pažangos, kuri vargu ar būtų įmanoma laikantis pavieniui.

Sąjūdžio ir Liaudies frontų metais atrodė tarsi savaime suprantamas dalykas tolesnis geras Baltijos valstybių tarpusavio sutarimas ir bendradarbiavimas. Dabar, atgavus nepriklausomybę, pradeda aiškėti, kad tai nėra savaime aiškus ir lengvas dalykas. Ir ne tik dėl objektyvių priežasčių, bet taip pat ir dėl kai kurių pastaruoju metu ryškėjančių subjektyvių nuostatų. Ne kartą teko pajusti, kad Estijos parlamentarų pozicija šia prasme rezervuota, jie nerodo didelio noro koordinuoti su Lietuva ir Latvija tokių dalykų kaip įstatymų leidyba, ekonomikos reformos, net užsienio politika, juo labiau kokių nors dokumentu patvirtinti šių valstybių regioninį bendrumą. Estijos noras kuo greičiau tapti skandinaviška šalimi yra gana suprantamas, gal iš tikrųjų tam norui realizuoti nepadėtų kokie nors įpareigojantys ryšiai su Latvija ir Lietuva. Bet sunku suprasti stoką dėmesio tai aplinkybei, jog visi esame vienodai pažeidžiami iš Rytų.

Taigi ryšius su Skandinavijos šalimis turime plėtoti kliaudamiesi daugiausia vien savo jėgomis, daug ką pradėdami nuo nulio, nes neturime nei skaitlingesnės išeivijos tose šalyse, nei istorinių bendravimo tradicijų, kokias turi estai ir latviai. Nepaisant to, liekame tvirti ir nuoseklūs Baltijos šalių bendravimo šalininkai, nes negalime prarasti to palankumo ir dėmesio, kurį pasaulyje įgijome bendromis taikingomis pastangomis. Netenka abejoti ir

dėl to, kad tapsime tikra Baltijos jūros regiono šalimi tik tapdami aktyvia jūros valstybe, nors per visą savo istoriją Lietuva tokia nėra buvusi. Būsime reikalingi ir Skandinavijai, ir rytiniams kaimynams, jeigu tapsime tranzito valstybe. Ir viena, ir kita perspektyva liks nerealizuota, jeigu neišvystysime iki šiuolaikinio lygmens Klaipėdos uosto ir miesto, kaip ir viso nedidelio mūsų pamario. Bet tai jau kita klausimo pusė.

Baltijos regiono šalių bendradarbiavimas ir saugumas

Šiomet balandžio 22–24 d. Osle vyko Antroji parlamentinė Baltijos jūros regiono šalių bendradarbiavimo konferencija. Joje dalyvavo ne tik Baltijos jūrą supančių šalių, bet ir kai kurių jų sričių delegacijos. Taigi konferencijų salę užpildė Alandų salų, Brėmeno, Danijos, Estijos, Farerų salų, Grenlandijos, Hamburgo, Islandijos, Karelijos, Latvijos, Lenkijos, Lietuvos, Meklenburgo-Pomeranijos, Norvegijos, Rusijos, Suomijos, Šlėzvingo-Holšteino, Švedijos, Vokietijos delegacijų nariai. Lietuvos delegaciją sudarė Aukščiausiosios Tarybos deputatai A. Taurantas, J. Paleckis, E. Vilkas ir B. Kuzmickas.

Kontroversiškiausias buvo Baltijos valstybių saugumo klausimas. Baltijiečiai savo pranešimuose pabrėžė, jog, plėtojant regiono šalių bendradarbiavimą, būtina tuo pat metu kurti tų šalių saugumą užtikrinančias sąlygas. Ypač akcentuota, kad pagrindinė Lietuvos, Latvijos ir Estijos saugumo sąlyga yra neatidėliotinas buvusios SSRS kariuomenės iš jų teritorijos išvedimas. Baltijos šalių atstovai pageidavo, kad saugumo klausimas konferencijoje būtų specialiai išskirtas, o į konferencijos rezoliuciją būtų įtrauktas reikalavimas išvesti iš Baltijos valstybių svetimą kariuomenę.

Konferencijos dalyviai, ypač skandinavai, gerai suprato Baltijos šalių atstovų keliamos problemos esmę, tačiau vis dėlto numatė kitokį, negu siūlė Baltijos šalys, jų sprendimo kelią. Siūlymas išskirti saugumo klausimą kaip svarbiausią nebuvo palaikytas, remiantis tuo, kad glaudžiai bendradarbiaujančios Šiaurės šalys tradiciškai nesvarsto saugumo klausimų. Šalys Šiaurės Tarybos narės nesudaro saugumo požiūriu vieningo bloko, tad neturi ir bendros saugumo strategijos. Norvegija, Danija ir Islandija yra NATO narės, Švedija laikosi neutralumo, Suomiją iki šiol siejo ypatingi ryšiai su Sovietų Sąjunga. Juo labiau nebūtų galima nubrėžti kokių nors bendrų nuostatų, kurios įpareigotų konferencijoje dalyvaujančias Rusiją, Lenkiją ir Vokietiją.

Tačiau Baltijos valstybių keliami saugumo klausimai vis dėlto nebuvo pamiršti. Konferencijos prezidentas Suomijos parlamento pirmininkas Kalevi Sorsa baigiamojoje

konferencijos kalboje pažymėjo, kad skubus ir tvarkingas buvusios SSRS kariuomenės iš Baltijos valstybių išvedimas yra svarbiausias dalykas visam Baltijos regionui. Tokių nuomonių buvo ir daugiau.

Vis dėlto vyravo požiūris, kad saugumą, kaip apsigynimo nuo išorinės agresijos garantiją, tai yra saugumą klasikine prasme, šiandien yra tikslinga įgyvendinti ne Baltijos ar kurio kito Europos regiono, o tik visos Europos mastu. Kuo daugiau bus bendradarbiaujama ekonomikos, gamtosaugos, kultūros srityse, tuo labiau nyks tarpusavio nepasitikėjimas, mažės įtampos ir konfliktų galimybė. Net ir tais atvejais, kada vienos Baltijos regiono narės kariuomenė yra neteisėtai dislokuota kitos teritorijoje ir nenori iš jos išsikraustyti, gali pagelbėti ne rezoliucijos, o tik bendradarbiavimas. Taigi reziumė būtų tokia: siekiant Baltijos regione saugumo, geriau apie tai mažiau kalbėti, bet daugiau plėtoti įvairaus pobūdžio ryšius.

Požiūrių į saugumo problemą skirtingumas buvo siejamas su nevienoda Baltijos regiono tautų istorine ir politine raida. Buvo aiškinama, kad vakarinės ir šiaurinės Baltijos regiono tautos gyvena jau postmodernistinį laikotarpį ir mąsto naujomis kategorijomis, tokiomis kaip sienų atvirumas, integracija, suverenumo atsisakymas. Tuo tarpu rytinės Baltijos regiono tautos – lietuviai, latviai, estai – atkurdamos savo valstybingumą, kaip tik įžengia į modernųjį savo istorijos laikotarpį ir mąsto suverenumo, tapatumo, sienų apsaugos, nacionalinės ekonomikos, taigi klasikinio saugumo, kategorijomis. Bet ir istorinės raidos sąlygotus situacijų ir požiūrių skirtumus esą įmanoma išlyginti ir suderinti plėtojant visapusišką bendradarbiavimą.

Karščiausią tašką diskusija saugumo klausimu pasiekė rašant konferencijos rezoliuciją, kurios rengėjų grupėje dalyvavo po vieną kiekvienos delegacijos atstovą. Baltijiečiams pasitarus, latvis G. Andrejevas pasiūlė į rezoliuciją įrašyti punktą apie Rusijos Federacijos (buvusios SSRS) kariuomenės išvedimą iš Estijos, Latvijos ir Lietuvos, prižiūrint Baltijos regiono šalių stebėtojams. Šiam pasiūlymui pirmasis pasipriešino Vokietijos Bundestago narys H. Jungmannas, teigdamas, kad Baltijos valstybių pasiūlymas neturi nieko bendro su šios konferencijos tematika. Be to, reikalauti, kad svetima kariuomenė būtų išvedama tik iš Baltijos valstybių, yra nelogiška. Jam karštai pritarė Rusijos Federacijos ir Karelijos Respublikos aukščiausiųjų tarybų atstovai L. Gurevičius ir V. Stepanovas, leisdami sau net tokį „argumentą“, jog Rusijos kariuomenės iš Baltijos valstybių išvedimas sukeltų tose šalyse naują Karabachą. Abiem pusėms nenusileidžiant ir diskusijoje beveik nedalyvaujant skandinavams, buvo aiškiai einama į aklavietę ir atrodė, kad konsensusas neįmanomas.

Pagaliau, posėdžiui vadovavusiam Islandijos Altingo nariui Geirui Haarde pasiūlius, buvo priimta bendro pobūdžio kompromisinė formuluotė, akcentuojanti būtinumą greitai spręsti Baltijos regiono problemas, nenurodant nei regiono valstybių, nei problemų.

Gal iš šios konferencijos nereikėtų daryti didesnių apibendrinimų, bet kai kurių minčių vis dėlto ateina į galvą. Buvo akivaizdus Vokietijos ir Rusijos atstovų geras sutarimas, ypač tokiu specifiniu klausimu kaip Rusijai pavaldžios kariuomenės iš Baltijos valstybių išvedimas. Labai tikėtina, kad Baltijos jūros regiono šalių bendradarbiavimas labai priklausys nuo Vokietijos ir Rusijos santykių. Taip pat neabejotina, kad saugumo garantijų Lietuvai reikėtų ieškoti ne Baltijos jūros šalių regione, bet europinio masto forumuose. Nors kartu reikia pripažinti, kad Baltijos regiono šalių bendradarbiavimas, kaip ir ryšių su kitomis šalimis plėtimas, netiesiogiai, bet gana reikšmingai stiprina mūsų saugumą. Juo labiau kad skandinavų nuoširdus noras ir praktinis užmojis bendrauti ir bendradarbiauti su mumis tampa kaskart akivaizdesnis. Bet kol nėra aiškumo, gali ar ne bendradarbiavimas panaikinti ar bent ženkliai sušvelninti išorinio pavojaus galimybę, turime ieškoti konkretesnių saugumo garantijų.

Baltijos jūros šalys ir Vokietija

Plėtojasi Baltijos jūros regiono šalių bendradarbiavimas, aiškėja kai kurie bendri interesai, o kartu ir spręstinos problemos. Bet matomesni tampa ir skirtingi šalių interesai bei reikmės, kylančios iš šalių politinės praeities, ūkio būklės, geopolitinės padėties skirtumų. Baltijos jūros šalis apytikriai galima skirstyti į dvi grupes. Vienos šalys yra pasiekusios ekonominę gerovę, gyvena pagal demokratinę tvarką, turi stabilias vyriausybes. Tai – Baltijos jūros šiaurės ir šiaurės vakarų pakrantė. O pietrytinėje pakrantėje esančios šalys iš komunizmo laikų paveldėjo atsilikusią ekonomiką ir gana žemą gyvenimo lygį. Dabartiniu metu jos skuba daryti ūkio reformas, imasi kurti arba atkurti demokratiją, pertvarko teisine institucijas, bet, nepaisant viso to, nėra politiškai stabilios. Šių valstybių grupei priklauso ir Lietuva.

Plėsti Baltijos regiono valstybių bendravimą iniciatyvos ėmėsi Skandinavijos valstybės. Jos bene pirmosios Vakaruose strategiškai teisingai įvertino komunizmo žlugimo pasekmes ir atsiveriančias naujas perspektyvas. Vėliau į Baltijos regiono šalių bendravimo plėtrą įsijungė susivienijusi Vokietija, siekdama išnaudoti pasikeitusią Rytų ir Vidurio Europos situaciją ir pati ją toliau keisdama. Atgavusios nepriklausomybę Lietuva, Latvija ir Estija, taip pat išsivadavusios iš komunizmo Lenkija ir Rusija yra pasyvioji Baltijos regiono bendravimo pusė.

Didžiosios Baltijos regiono narės Rusija ir Vokietija atsiduria skirtingų reikmių ir interesų zonose. Netenka abejoti, jog šios valstybės netrukus taps regione įtakingiausios, ypač jeigu gerai sutars tarpusavyje, gal net dalinsis lyderių vaidmenimis. Šiuo metu, atrodo, einama kaip tik šia linkme, apie ką galima spręsti iš kalbų Baltijos regiono problemoms skirtose konferencijose bei diplomatinuose susitikimuose. Vokietijos atstovai paprastai neprieštarauja Rusijos atstovų teiginiams, dažnai jiems tiesiogiai ar netiesiogiai pritaria. Bet, atidžiau pasiklausius ir išsikalbėjus, darosi aišku, kad vokiečių palankumas rusams kyla iš rūpesčio, kad kaip nors nesusikomplicuočių Rusijos kariuomenės išvedimas iš Vokietijos. Taigi atrodo, kad tas palankumas yra grynai konjunktūriškas, bent šiuo

metu. Vokiečiai moka kantriai siekti tikslo ir nedaryti toli siekiančių pareiškimų, kol neateina laikas.

Kol kas neteko girdėti ko nors išsamesnio, kaip Rusijos strategai supranta savo šalies vaidmenį Baltijos jūros regione. Net Sankt Peterburgo vadovų kalbose apie Baltijos regiono šalių bendradarbiavimą vyrauja ne konkrečios konstruktyvios mintys, bet abstraktūs samprotavimai apie „Europos namus“ ar „globalius reikalus“. Neretai išlenda ir imperinės mąstysenos reliktai, tokie kaip nepagrįsti ir lengvai atremiami priekaištai Baltijos valstybėms. Suprantama, kad Sankt Peterburgas turi didžiulį perspektyvų Baltijos baseine, bet jų realizavimas priklausys nuo to, kokio tipo valstybe taps Rusija, kokia politinė orientacija joje ims viršų.

Tuo tarpu Vokietijos aktyvumas, gerai strategiškai ir pragmatiškai motyvuotas, pasitebimai auga. Regioninėse konferencijose Vokietijai paprastai atstovauja kelios delegacijos: Šlėzvingo-Holšteino, Meklenburgo-Pomeranijos, Žemutinės Saksonijos žemių, Hamburgo ir Brėmeno miestų delegacijos.

Vokiečių dalyvavimas Baltijos regione yra tik viena apraiškų, rodančių didėjančią šios valstybės vaidmenį Europoje. Dėl savo ekonominės ir finansinės galios, geografinės padėties, istorinių ir kultūrinių ryšių Vokietija tampa įtakingiausia Vakarų Europos šalis Vidurio ir Pietryčių Europoje. Šio regiono šalys siekia su Vokietija glaudžiai bendradarbiauti (kai kurios jų buvo Vokietijos sąjungininkės Antrojo pasaulinio karo metu). Gerų santykių su Vokietija siekia Ukraina ir Baltarusija – jos ieško ne tik ekonomikos ir kultūros, bet ir strateginės atramos Vakaruose.

Antra vertus, Vokietija yra bene aktyviausia Europos integracijos ekonomikos pagrindu propagautoja. Bendradarbiavimas ir integracija, teigia Šlėzvingo-Holšteino žemės ministras federaliniams ir Europos reikalams Gerdas Walteris, yra vienintelė teisinga reakcija į daug kur kylantį nacionalizmą, kaimyninių tautų nerimą dėl galimo vokiečių nacionalizmo, vienintelis teisingas atsakymas į Pietryčių Azijos valstybių iššūkį Europai, vienintelis kelias įveikti postkomunistinių šalių sunkumus, vienintelė teisinga Europos politika.

Tradicinis Vokietijos teritorinių vienetų – žemių savarankiškumas, apimantis ir ryšius su užsienio šalimis, yra palankus integracijos politikai. Ne tiek Vokietija kaip valstybė, kiek atskiros jos žemės tampa konkrečiais tarptautinio bendradarbiavimo subjektais. Kaip tik žemės plečia ryšius su kaimyninių valstybių pasienio sritimis. Šitokią strategiją išreiškia terminas „bendradarbiavimas peržengiant sienas“ („über die Grenze hinweg“), bet jų

nekeičiant. Sienas peržengia ne valstybė, bet jos žemės, firmos, organizacijos. Pavyzdžiui, šiaurinė Šlėzvingo-Holšteino žemės dalis rengia bendras ūkio, gamtos saugos programas su Pietų Danija. Kuriasi tarpvalstybinis pasienio regionas, vis savarankiškesnis net tik ūkio, bet ir daugeliu kitų klausimų. Formuojasi „peržengianti sienas“ regioninė mąstysena, jau sena ir veikseną. Vokietijos energija sklinda po Europą pragmatinėmis, taigi negrėsmingomis formomis.

Į Baltijos jūros šalių bendradarbiavimą labiausiai įsitraukusi yra Šlėzvingo-Holšteino žemė. Puiki tranzitinė padėtis tarp Baltijos ir Šiaurės jūrų, trys dideli uostai (Kylis, Liubekas, Flensburgas) Baltijos pakrantėje, Hamburgo kaimynystė bei kiti faktoriai lemia, kad ši pustrečio milijono gyventojų turinti žemė tampa vienu sparčiausiai besivystančių Vokietijos regionų. Ši žemė, kurioje viduramžiais įsisteigė Hanzos sąjunga, planingai plečia veiklą Baltijos jūros šalių regione. Kaip rodo rūpestingai rengiami perspektyviniai prospektai, šios žemės vadovus dabar labiausiai domina bendradarbiavimas su Skandinavijos šalimis. Antroje vietoje yra Baltijos jūros pietryčių pakrančių žemės. Ūkio, kultūros ryšiai intensyviausiai plėtojami su Gdanku Lenkijoje ir su Kaliningradu. Ir, matyt, neatsitiktinai. Atrodo, kad vokiečiai yra palankūs abiejų buvusios Prūsijos dalių – „lenkiškosios“ ir „rusiškosios“ – suartėjimui, beje, aktyviai dalyvaujant vokiškam kapitalui. Šių sričių bendravimas ir suartėjimas būtų pagrindas miglotai buvusio regiono (Prūsijos) atsikūrimo perspektyvai.

Iš Baltijos valstybių Šlėzvingo-Holšteino žemė sėkmingiausiai mezga ryšius su Estija, toliau – su Latvija ir silpniausiai – su Lietuva. Su Estija ir Latvija bendradarbiaujama žemės ūkio, statybos, maisto pramonės, švietimo, kultūros srityse. Plečiasi bendravimas tarp vietinių bendruomenių. Partnerystės ryšiai sieja Taliną ir Kylį, Rygą ir Brėmeną.

Santykiai su Lietuva iki šiol beveik apsiribojo mūsų valstybės oficialių asmenų vizitais švenčių progomis. Tik pastaruoju metu mezgasi partnerystės ryšiai tarp Klaipėdos ir Liubeko, kur lankosi mūsų susisiekimo, ypač laivybos, ekspertai. Šių metų spalio mėn. Vilniaus universitete numatoma Šlėzvingo-Holšteino firmų gaminamos medicininės technikos paroda.

Kyla klausimas, kodėl Šlėzvinge-Holšteine apie Lietuvos ūkio šakas, universitetus, teatrus žinoma mažiau negu apie Latvijos ir Estijos? Kodėl ryšiai su Tartu ir Talinu yra kur kas platesni negu su Klaipėda, Kaunu ir Vilniumi? Turėtume pripažinti savo pasyvumą, menką gebėjimą derinti institucijų veiksmus, strateginio mąstymo užsienio politikoje ribotumą. Ne kas kitas, o patys privalome rūpintis, kad pasaulyje sklistų informacija apie Lietuvą.

Be reikalo savo laiku nesiryžome užmegzti oficialių ryšių su kai kurių Vokietijos žemių landtagais, baimindamiesi, kad tai Lietuvos statusą prilygins Vokietijos žemių statusui ir kliudys mūsų nepriklausomybės pripažinimui. Ryšiai su Vokietijos žemėmis yra grynai pragmatinio pobūdžio ir galėjo būti plėtojami atskirai nuo principinių politinių siekių.

Kartais suabejojama, ar Baltijos jūros šalių bendradarbiavimas Lietuvai yra geriausias suartėjimo su Vakarų Europos šalimis kelias. Ar mums iš tiesų tokie svarbūs kontaktai su Šiaurės Vokietija? Juk dabar, kaip ir praeityje, ūkio ir kultūros ryšiai Lietuvą daugiausia sieja su Vidurio Europos negu su Šiaurės šalimis. Tai, žinoma, tiesa. Bet turime pripažinti ir tą aplinkybę, kad Vidurio Europos šalys – Lenkija, Vengrija, Čekija ir Slovakija – taip pat „grįžta į Europą“ ir ne kitaip, o daugiausia plėtodamos ryšius su Vokietija. Todėl ir mes, nesvarbu, kur link labiau kryptume – į Šiaurės ar Vidurio Europą, vis tiek susidursime su Vokietija kaip su esmine mūsų geopolitinės situacijos Vakarų pusėje aplinkybe.

Iš Skandinavijos valstybių atstovų iki šiol tenka girdėti, kad Baltijos jūros regione jie teikia prioritetą Lietuvai, Latvijai, Estijai. Tuo tarpu Šlėzvingo-Holšteino žemės oficialieji asmenys pabrėžia, kad bendradarbiaudami su kitomis šalimis jie siekia tik naudos ir neketina kam nors teikti pirmenybės ar daryti išimčių. Taigi – jokių išimčių ir Lietuvai bei kitoms Baltijos valstybėms. Tai blaivinantis atvirumas. Todėl norėdami plėtoti abipusiai naudingus santykius su Šiaurės Vokietija turime būti kur kas aktyvesni ir dalykiškesni, siūlyti savo projektus, geriau koordinuoti veiksmus, teikti apie save daugiau žinių. Nebūdami aktyvūs galime greit atsidurti Baltijos regiono pakraštyje.

Kaimynai ir Karaliaučiaus kraštas

Išskyrus Latviją ir Estiją, Lietuvos santykiai su kaimynais šiuo metu gana neapibrėžti, daug kuo neaiškūs ir nelengvi. Neaiškumas ir nelengvumas nevienodai pasiskirsto. Santykiai su Lenkija visada buvo specifiški ir prieštaringi, bet negalėčiau pasakyti, kad dabar jie neaiškūs. Aiškumas toks, kad galima numatyti, remiantis praeitimi, kokių sunkumų ir problemų su šiuo kaimynu mums gali kilti. Santykiai su Baltarusija dabar geri, tačiau nežinia, kaip jie klostysis rytoj. Neaišku, kokio pobūdžio valstybė bus ši mūsų kaimynė, kaip ji realizuos savo istorinę ir teritorinę tapatybę. Bet pati neaiškiausia kaimynė yra Rusijos Kaliningrado, arba Karaliaučiaus, sritis, buvusi Rytų Prūsija, lietuviams visada – Mažoji Lietuva. Neaiškus šios srities valstybinės priklausomybės teisinis pagrindas ir ateities statusas, nežinia, kur kryps tenykščių gyventojų pilietinė sąmonė.

Karaliaučiaus sritis dabartiniu metu tampa ne vienos valstybės domėjimosi objektu. Jokių abejonių dėl to, kad Rusija stengsis tą kraštą išlaikyti savo sudėtyje, bet abejotina, ar pati viena sugebės užtikrinti ekonominės gerovės perspektyvą. Kažin ar tenykščiai gyventojai, tai suvokdami, norės visada būti pavaldūs tolimai Maskvai, kada aplinkui stiprėja vakarietiški poveikiai.

Vokietijos politikai paprastai nepraleidžia progos pareikšti, kad neturi jokių politinių interesų į tą kraštą, tačiau, kaip tenka pastebėti, vis dėlto juo domisi ir plečia ekonominius bei kitokius ryšius. Tai daroma galbūt ne be Rusijos tylaus pritarimo. Labai tikėtina, kad Vokietijos įtaka tolesniam buvusios Rytų Prūsijos likimui didės.

Suinteresuota Karaliaučiaus kraštu ir Lenkija. Tiesa, neteko girdėti ir skaityti, kad šios valstybės politikai būtų tiksliau išreiškę savo interesą į tą kraštą, vis dėlto netrūksta ženklų, rodančių, kad Lenkija labai norėtų jį laikyti kuo didesneje savo įtakoje. Toks noras yra dalis pakankamai išryškėjusio Lenkijos siekio atlikti reikšmingą vaidmenį Baltijos jūros šalių regione. Tačiau Lenkija nedaug ką perspektyvaus gali pasiūlyti ekonomikos srityje, nors deda daug pastangų. Beje, rugsėjo pradžioje numatytas Lenkijos premjerės H. Suchockos vizitas į Kaliningradą, kur ji turėtų susitikti su J. Gaidaru.

Karaliaučiaus srities likimui nėra abejinga ir Baltarusija, palaikanti gerus diplomatinis ir tranzitinius santykius su Lenkija, ieškanti kelių į Vakarų Europą ir sparčiai plečianti ryšius su Vokietija. Jeigu Baltarusija spręstų savo tranzito su Vakarais klausimus aplenkdamą Lietuvą, mums tai nebūtų geras ženklas, juoba kad Lietuva niekaip negali atsisakyti tranzito per Baltarusiją. Karaliaučiaus miestas ir sritis įeina į Baltijos jūros šalių bendradarbiavimo regioną kaip Rusijos dalis, bet budina ir Skandinavijos šalių, ypač Danijos ir Švedijos, interesus.

Tai tokia bendrais bruožais yra interesų pynė, kurią matant ir Lietuva turėtų apgalvoti savo interesus buvusioje Mažojoje Lietuvoje ir pagal galimybes juos realizuoti. Lietuva turi iš anksto užsitikrinti sau vietą prie pokalbių stalo to krašto ateities perspektyvų klausimais, jeigu tokie pokalbiai kada nors būtų rengiami.

Minėtos suinteresuotos šalys nėra abejingos ir Lietuvos požiūriui į tą kraštą. Man pačiam teko ne kartą tenkinti vokiečių, lenkų, skandinavų smalsumą šiuo klausimu. Prisiminkime, kokį rezonansą įgavo nesenas Lietuvos ambasadoriaus JAV S. Lozoraičio pasisakymas apie Lietuvos interesus. Bet atgarsiai į kokią nors tikrą ar tariamą Lietuvos interesų išraišką dažnai esti tolimi nuo tikrojo tų interesų turinio. Atgarsiai paprastai svyruoja tarp kraštutinumų: arba Lietuva tariamai nori be išlygų prisijungti Karaliaučiaus kraštą, arba esą galima prie to krašto prijungti Klaipėdą. Nenuostabu pastarąją nuomonę girdėti iš Rytų. Pats M. Gorbačiovas, girdint šio rašinio autoriui, yra pasakęs: „Jeigu atsiskiriate visai, uždėsime leteną ant Klaipėdos.“ Kai kam panašių užuominų yra tekę girdėti ir Vakaruose.

Norėdami plačiau kalbėti apie Karaliaučiaus sritį, bandydami numatyti, apie ką kada nors gali tekti prabilti ir tarptautiniuose forumuose, turėtume apgalvoti mažiausiai trijų rūšių argumentus. Apytikriai juos vadinčiau taip:

a) etninis istorinis; b) teisinis; c) geopolitinis.

a) Mums pirmos svarbos ir savaime aiškus argumentas yra tas faktas, kad Mažoji Lietuva buvo lietuvininkų ir prūsų, taigi baltiškos kultūros, žemė, lietuviškos raštijos lopšys. Kitaip tariant, didžiąją dalimi tai vientisos lietuvių etninės teritorijos dalis, vokiečių užimta, kolonizuota ir nors ne iki galo suvokietinta. Tačiau šis argumentas gali pasirodyti nesvarbus kitų šalių politikams. Tiesa, savo laiku, atgaunant Klaipėdos kraštą, jo lietuviškumas buvo vienas pagrindinių, nors ir ne vienintelis, argumentas Lietuvos naudai. Tačiau dabar apie Karaliaučiaus krašto lietuviškumą bei baltiškumą galima kalbėti tik istorine prasme, o to aiškiai nepakanka svarstant apie ateitį.

Vis dėlto tai nėra visai silpnas argumentas – jį, gerai apgalvotą, visada reikia turėti po ranka. Jis nepamainomas siekiant restauruoti ir saugoti lietuvių kultūros ir istorijos paminklus, iš dalies gali būti veiksmingas rūpinantis tenykščių lietuvių kultūrine padėtimi. Nepamirština, kad šitokiu argumentu negali motyvuoti savo interesų ar teisių į Karaliaučiaus kraštą nei lenkai, nei rusai. Nors vieni ir kiti yra bandę tai daryti. Reikšmingas argumentas turėtų būti Mažosios Lietuvos lietuvių, pasitraukusių ar išvartų iš savo krašto, protestai prieš jo perdavimą Sovietų Sąjungai.

Todėl reikia prisiminti Tilžės aktą (1918 m. lapkričio 30 d.), kurį pasirašė Prūsų Lietuvos tautinė taryba, siekianti Mažosios Lietuvos atsiskyrimo nuo Vokietijos ir prisijungimo prie Didžiosios Lietuvos.

b) Dabartiniu metu ypač svarus teisinis argumentas. Apie jį pakalbėsiu plačiau.

Lietuvos istorija susiklostė taip, kad Mažoji Lietuva visu savo plotu nei faktiškai, nei teisiškai niekada nebuvo Lietuvos valstybės sudėtyje. Ištikus šimtmečius, būdama lietuviška etnine prasme, Mažoji Lietuva buvo vokiška pagal valstybinę priklausomybę. Todėl etninio istoriškumo argumentu negalime paremti valstybinio istoriškumo argumentu.

Tačiau Rusija taip pat neturi istorine valstybingumo tradicija pagrįstos teisės į Mažąją Lietuvą – ši niekada nepriklausė Rusijos imperijai. Tik nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos Karaliaučiaus sritis faktiškai atsidūrė Sovietų Sąjungos sudėtyje, tačiau teisinis jos priklausomybės pagrindas ligi šiol iki galo neapibrėžtas.

Jau Teherano konferencijoje (1943 11 28–1943 12 01) Stalinui pavyko susitarti su Rooseveltu ir Churchilliu, kad, karui pasibaigus, Karaliaučiaus miestas ir aplinkinė teritorija atitektų Sovietų Sąjungai kaip jos karo „grobis“ ir kompensacija už kare patirtas skriaudas. Po Vokietijos besąlygiškos kapituliacijos, kurios Aktas buvo pasirašytas 1945 05 08, Vokietijos valstybės suverenitetas trumpam perėjo jungtinei sąjungininkų – JAV, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir SSRS – Kontrolės tarybai. Suverenitetas Vokietijai reiškė, kad sąjungininkai, šalia kitų dalykų, galėjo spręsti ir Vokietijos teritorijos bei sienų klausimą. Buvo nuspręsta, jog, nustatant naująsias Vokietijos sienas, išėities pozicija turi būti sienos, buvusios iki Hitleriui pradendant agresiją, t. y. iki 1937 12 31. Šio sprendimo pagrindu neteko galios 1939 m. Lietuvos ir Vokietijos sutartis, ir Klaipėda teisėtai grįžo Lietuvai. (Tai prieštarauja M. Gorbačiovo teiginiui, jog, karui pasibaigus, Klaipėda atiteko Sovietų Sąjungai kaip Karaliaučiaus srities dalis, vadinasi, tuo pačiu pagrindu, ir tik Stalinas per malonę perleidęs Klaipėdą Lietuvos SSR. Todėl dabar, kai Lietuva jau nebe SSR, Klaipėda esą turi būti prijungta prie Kaliningrado srities kaip buvusi Rytų Prūsijos dalis.)

Toliau Vokietijos sienų nustatymo klausimus sąjungininkai svarstė Potsdamo, arba Berlyno, konferencijoje (1945 07 17–1945 08 02). Rugsėjo 2 dienos susitarimais buvo nustatyta vakarinė Lenkijos siena pagal Oderį ir Neisę ir priimtas SSRS vyriausybės pasiūlymas perduoti Sovietų Sąjungai Karaliaučiaus miestą ir aplinkinę teritoriją kartu numatant, kaip turėtų eiti siena tarp SSRS ir Lenkijos, dalijanti Rytų Prūsiją. (Esama nuomonės, kad Stalino valia Lenkijai buvo atiduota didesnė buvusios Rytų Prūsijos dalis kaip kompensacija už „rytinių teritorijų“ praradimą, nors Lenkija buvo pareiškusi norą gauti visą Rytų Prūsiją.) 1946 m. balandžio mėn. Sovietų Sąjungos vyriausybės valia Karaliaučiaus kraštas buvo perduotas RSFSR ir pavadintas Kaliningradu. Nuo tada prasidėjo krašto kolonizavimas, vietovardžių rusinimas.

Esminės svarbos dalykas yra tai, kad Potsdamo sutartimi Karaliaučiaus krašto priklausomybės klausimas nebuvo išspręstas galutinai. Buvo nuspręsta perduoti Sovietų Sąjungai Karaliaučiaus kraštą ir aplinkinę teritoriją „iki pat galutinio teritorinių klausimų sprendimo taikiai juos sureguliuojant“. Taigi šio krašto priklausomybės klausimas dar turėtų būti galutinai sprendžiamas tada, kada būtų pasirašoma taikos sutartis tarp Vokietijos ir buvusių sąjungininkų. Tai, matyt, turėtų būti daroma specialioje taikos konferencijoje. Tiesa, Potsdamo sutartyje rašoma, kad, galutinai sureguliuojant teritorinius klausimus, JAV prezidentas ir Didžiosios Britanijos premjeras palaikys pastarosios konferencijos pasiūlymą dėl Karaliaučiaus perdavimo. Bet galutiniam sureguliuvimui skirtos konferencijos dar nebuvo, jos ir negalėjo būti, kol Vokietija buvo padalinta.

Svarbu pastebėti, jog buvusi Vokietijos Demokratinė Respublika nebuvo pasirašiusi jokio dokumento, kuriuo būtų pripažįstamas Karaliaučiaus krašto prijungimo prie Sovietų Sąjungos teisėtumas, nors su Lenkija ji buvo pasirašiusi dokumentų dėl sienų neliečiamumo. Vokietijos Federacinė Respublika 1970 m. pasirašė su SSRS Maskvos sutartį, pripažįstančią pokario sienų neliečiamumą, tačiau jau tada kilo klausimas, ar ši Vokietijos valstybė gali atstovauti visai būsimai suvienytai Vokietijai.

Vadinasi, Potsdamo sutartimi Karaliaučiaus kraštas buvo atiduotas Sovietų Sąjungai administruoti iki būsimąjo taikaus sureguliuavimo arba konferencijos, be kurios sprendimų to krašto dabartinė priklausomybė Rusijai negali būti laikoma galutinai teisiškai sutvarkyta. Teisė administruoti nėra tapati prijungimo įteisinimui, pavaldumas de facto savaimė neviršta pavaldumu de jure. Istorijoje žinomas ne vienas faktas, kada kuri nors teritorija kuriam laikui buvo atitekusios kitos valstybės administravimui, kas nevedė prie jos prijungimo.

Dabar, po Vokietijos susivienijimo, matyt, turėtume laukti Potsdamo susitarimuose numatyto galutinio Vokietijos teritorinių klausimų sureguliuavimo. Beje, suvienytoji Vokietija pareiškė, kad neturi teritorinių pretenzijų kaimynams. Jeigu tiems klausimams skirta konferencija įvyktų, o tai, be abejo, labai priklausys nuo Vokietijos, Rusija savo poziciją remtų Potsdame duotu sąjungininkų pažadu Karaliaučiaus krašto priklausomybės klausimą išspręsti Sovietų Sąjungos naudai, Helsinkio susitarimu dėl sienų neliečiamumo. Svarbus būtų vadinamasis įsisenėjimo teisės argumentas, nors tarptautinėje teisėje, kiek esu susipažinęs, nėra vienos nuomonės dėl jo taikymo. Geopolitinė krašto situacija greičiau kalbėtų Rusijos nenaudai. Reikšmingas argumentas galėtų būti krašto gyventojų nuomonė, tačiau kiltų klausimas, kurie gyventojai turėtų spręsti krašto likimą – senieji, kurie buvo evakuoti, ištremti arba jų palikuonys, ar naujai atvykusieji.

c) Lietuvos interesai Karaliaučiaus srities atžvilgiu gali būti sėkmingai grindžiami geopolitiniais argumentais. Šalis plačiais ūkio ryšiais yra susijusi su Lietuva, daug kuo nuo Lietuvos priklauso. Lietuvą su ta sritimi jungia Nemunas, Kuršių marios, Lietuva yra suinteresuota turėti ekologiškai valyvą, ūkiškai pažangų kaimyną. Lietuva yra taip pat gyvybiškai suinteresuota būti saugi iš Karaliaučiaus srities pusės, bet ji negalėtų būti saugi, jeigu ten ir toliau būtų dislokuota Rusijos kariuomenė. Tad kyla to krašto demilitarizavimo klausimas. Tokio pobūdžio argumentai paprastai yra politikų gerai suprantami.

Lietuvos padėtis sudėtingesnė

Jau kelinti metai buvusios socializmo šalys negali išbristi iš nestabilumo ir neapibrėžtumo būklės. Nestabilumo regionas driekiasi į rytus ir į pietus nuo Lietuvos. Ten tautos įgyvendina ir gina savo nepriklausomybės siekius, skleidžiasi partnerystės ir bendradarbiavimo ryšiai, bet daug kur taip pat atsinaujina senos ir kyla naujos įtampos ir antagonizmai, įsižiebia kruvini konfliktai.

Tai netiesiogiai kelia įvairių sudėtingumų ir Lietuvai, esančiai šio regiono kaimynystėje. Tuo labiau kad tai šen, tai ten atvirai ar užslėptai grįžta į valdžią prokomunistinės jėgos, o tai rodo, jog principinė kova „kas ką“ dar nėra pasibaigusi.

Paprastas savisaugos instinktas sako, kad pavojaus zonos reikia šalintis. Lietuvos atveju yra tik vienas toks kelias – kuo glaudžiau suartėti su stabilia ir patikima Šiaurės ir Šiaurės vakarų Europa. Šiaurė – tai Skandinavijos šalys, taip pat ir mūsų Baltijos kaimynės, iš kur mums negresia nieko blogo. Tiksliau pasakius, turime kuo tvirčiau nuleisti saugumo „inkarus“ vakaruose ir šiaurėje, kad galėtume mažiausiai rizikuodami plėsti ryšius rytuose ir pietuose.

Apie tai svarstant, pravartu žinoti, kad Lietuva yra piečiausia Baltijos valstybė, labiau už šiaurines kaimynes susijusi – ne tik istoriškai ir kultūriškai – su Vidurio Europos šalimis. Dėl to jos saitai su šiaurine Europa yra atitinkamai silpnesni. Latvijai ir Estijai patikimiausias ir istoriškai pramintas kelias į Vakarų Europą eina per Skandinavijos šalis, o Lietuva gali veikti Vakarų link ir per Skandinaviją, ir per Vidurio Europą, daugiausia per Lenkiją, Čekiją, Vokietiją. Pastarasis kelias būtų žinomesnis dėl istorinės praeities, bet dabartiniu metu dėl įvairių priežasčių nelabai patikimas. Be to, ties Lietuva, labiau negu ties Latvija ir Estija, praeityje kryžiuosi kitų valstybių interesai, kylantys rytuose ir pietuose bei vakaruose. Kaip tik iš ten į mūsų kraštą ar atskiras jos sritis ne kartą buvo tiesiamos grobuonių rankos. Todėl Lietuvos geopolitinė padėtis ir jos saugumo problema yra komplikuočiau negu Latvijos ir Estijos.

Galima kai ką palyginti. Latvijai ir Estijai nesaugumo zona – kaimynystė su Rusija,

kurioje nemažėja vidaus įtampa, kelia galvą imperinės jėgos, nenorima atsisakyti spaudimo mažesnėms kaimynėms politikos. Nesaugumo veiksnys yra ir gausios rusakalbių mažumos, galinčios tapti ilgalaikiu vidaus įtampų šaltiniu. Bet kai Rusija išves savo armiją (tai yra tarptautinio įsipareigojimo dalykas), valstybių santykiai turėtų imti gerėti. Jei reikalai klostytųsi šia linkme, šios Baltijos valstybės taptų praktiškai saugios, su draugiškais kaimynais šiaurėje ir pietuose, gana aiškia ir stabilia geopolitine situacija.

Išorinė Lietuvos situacija nėra tokia aiški. Antrojo pasaulinio karo padariniai labai pakeitė Lietuvos politinę padėtį, sukūrė naujas pasienio realijas. Kai bebaigianti suvokietėti šiaurinė Rytų Prūsija buvo paversta Rusijos administracijai pavaldžia Kaliningrado sritimi, nuo Lietuvos per šimtus kilometrų nutolo Vakarų pasaulis ir iš netikėtos pusės priartėjo Rusija. Nebeliko paskutinių lietuviškų anapus Nemuno, išnyko ir germaniškoji atsvara slavų pasauliui, kuris dabar jau iš trijų pusių supa Lietuvą. Naujoji realybė pietuose – tai nepriklausoma Baltarusijos Respublika, su kuria neturime sutartimi patvirtintos tarpvalstybinės sienos, tarpvalstybinių santykių patirties.

Mūsų santykiai su Karaliaučiaus sritimi šiuo metu yra santykių su Rusija dalis. Nuo to, kurios tendencijos – regionizacijos ar centralizacijos – įsivyras Rusijoje, daug priklausys, kiek dabartiniai Karaliaučiaus srities gyventojai galės patys spręsti apie savo likimą. Jeigu jų savarankiškumas didėtų, turėtų plėstis ir srities ryšiai su kaimynais. Tokią perspektyvą reikia turėti galvoje, jai ruoštis, bent jau tiek, kad galėtume, klostantis palankiai situacijai, argumentuotai reikšti savo istorinius, kultūrinius, ekonominius interesus to krašto atžvilgiu. Tų argumentų gali prireikti bet kokių atveju, nes, reikia tikėti, anksčiau ar vėliau bus surengta tarptautinė taikos konferencija ir galutinai nuspręstas buvusios Rytų Prūsijos likimas. Bet tai jau atskiras ir platus klausimas.

Aiškiausi, nors ne vien gerąja prasme, yra santykiai su Lenkija. Gerojo aiškumo turėtų būti daugiau pasirašius sutartį, teisiškai sunorminančią abiejų valstybių santykius. Viena būtinų sutarties pasirašymo sąlygų turėtų būti 1920 metais Želigovskio įvykdytos ir 19 metų trukusios Vilniaus ir Pietryčių Lietuvos okupacijos įvardijimas ir įvertinimas – pačios sutarties tekste ar atskiru dokumentu.

Nepateisinamas būtų koks nors neaiškus, dviprasmiškas šio įvykio traktavimas ar nuolaidžiauojantis „realizmas“, nes ateityje tai galėtų tik bloginti abiejų valstybių santykius, be to, kelti grėsmę teritoriniam Lietuvos vientisumui. Negalime nekreipti dėmesio į tai, kad Lenkijoje iki šiol netrūksta mums nedraugiškų nuotaikų ir nuostatų, klaidinančių visuomenę faktų nutylėjimo, atitinkamai įtakojančio dalį lenkiškai kalbančių Lietuvos piliečių.

Tačiau pastarieji dalykai neturi užgožti to, kad tarp lenkų turime daug gerų draugų, galinčių mums padėti plečiant europietiškus kontaktus ir jau padėjusių sunkią valandą. Sutartis su Lenkija, tinkamai įvertinanti praeities dramatiškus įvykius, būtų faktas, pagal svarbą Lietuvos saugumui nusileidžiantis tik Rusijos kariuomenės išvedimui.

Savo laiku gerokai padėjome demokratinėms atgimstančios Baltarusijos jėgoms, todėl Baltarusijos Respublikos kaip nepriklausomos valstybės, naujo valstybinio subjekto atsiradimo Lietuvoje buvo palankiai laukiama. Šis faktas turėjo labiau apibrėžti ir sukonkretinti iki tol gana neaiškią Lietuvos geopolitinę situaciją pietuose. Kai kas iš tiesų sukonkretėjo ir paaiškėjo, tačiau netikėtumas tebėra tas būdas, kuriuo naujoji valstybė per kai kuriuos savo veikėjus ima ieškoti savo istorinės tapatybės ir nori savintis Lietuvos vardą bei dalį istorijos. Reikėtų tikėti, kad tai tėra tik tautinio atgimimo įkarštis, kuris įgis racialesnę ir ramesnę išraišką ir neturės įtakos geriems kaimyniškiems santykiams.

Ne mažiau už kaimyninės šalies istorinės tapatybės paiešką mums yra svarbus jos politinės tapatybės kūrimas. Šioji tapatybė – tai politinės santvarkos pobūdis, valdymo stilius, politinių jėgų santykis, pagaliau užsienio politikos orientacija – kur link ši valstybė labiau kryps – į Rytus ar Vakarus. Nesenas Baltarusijos valstybės vadovo vizitas JAV rodo neabejingumą Vakarams, tačiau kol kas tai nieko nesako apie savarankiškumą Rusijos atžvilgiu. Be abejonės, Baltarusija veiks regiono konjunktūrą, tad Lietuvai labai svarbu turėti ją kaip gerą partnerę ne tik praktine prasme, bet ir galimuose santykių su Lenkija ir Rusija variantuose. Tačiau nėra tikra, kad bus kaip tik šitaip. Politiniai ir ekonominiai sunkumai mūsų kaimynę stumia link suartėjimo su Rusija, pasigirsta balsų apie galimą dviejų valstybių konfederaciją. Šitaip klostantis situacijai, Lietuvos padėtis pietryčiuose vėl būtų neapibrėžta, nes nebūtų aišku, su kokia valstybe ribojamės.

Visos vakarykščio socializmo šalys žiūri į Vakarus, ieškodamos ten sektinų rinkos ūkio ir demokratijos modelių, naudingų ryšių ir pagalbos. Tačiau kaskart labiau aiškėja, kad vakarietiška pagalba bus veiksminga tik tiek, kiek gebėsime padėti patys sau pagal savo išmanymą ir pastangas. Dėl to svarbiu dalyku tampa Vidurio Europos valstybių bendradarbiavimas, ieškant bendrų „išėjimo iš socializmo“ būdų.

Kaip ir iki šiol, neturi būti apleistas Baltijos valstybių tarpusavio bendradarbiavimas, o apsilaidimo požymių esama. Negalima pateisinti Lietuvos valdžios tylėjimo, kai reikėjo tarti paramos žodį Estijai, rusakalbių savo piliečių spaudžiamai dėl referendumo Narvos regiono klausimu. Nėra garantijų, kad „Narvos varianto“ nebus mėginama kartoti

Lietuvos pietryčiuose bei rytinėje Latvijoje. Baltijos valstybės turėtų laikytis vieningos pozicijos visokių „autonomijų“ atžvilgiu, nes tai kelia rimtą pavojų valstybės teritoriniam vientisumui ir saugumui.

Vokietija, Rusija: ko galime tikėtis?

Mūsų šalies istorija klostėsi tarp dviejų galingų ir agresyvių kaimynių – imperijų – Vokietijos ir Rusijos, iš abiejų pusių patirdama daugiau blogo negu gero. Iš Vokietijos pusės šimtmečiais buvo vykdydama „Drang nach Osten“ politika, sunaikinusi prūsus, nutautinusi vakarinius lietuvius. Rusija, kirsdama sau langą į Vakarus, spaudė ir naikino Lietuvos valstybę iš rytų, o šiai išnykus iš žemėlapiro, slopino lietuvių kalbą ir kultūrą, diskriminavo ir trėmė. Kai kada šių galybių siekiai susikirsdavo ir Lietuva tapdavo kruvina jų kovos arena. Vien šį šimtmetį du kartus iš Vakarų į Rytus ir atgal per mūsų kraštą ritosi griovimų, gaisrų, žudynių, trėmimų bangos. Ne geriau buvo ir tada, kai šios valstybės suartėdavo ir rasdavo bendrą kalbą. XVIII a. pab. Rusija, Prūsija ir Austrija pasidalino Abiejų tautų respubliką, ir Lietuva šimtui dvidešimt trejiems metams pakliuvo Rusijos valdžion. 1863 m. Rusija pasirašė konvenciją su Prūsija dėl priemonių sukilimui Lietuvoje ir Lenkijoje malšinti. Pagaliau – Molotovo-Ribentropo susitarimai, kurių pasekmes jaučiame iki šiol.

Todėl mums gyvybiškai svarbu teisingai suprasti, kas tose valstybėse vyksta dabar, kaip jos gali keistis, klostytis jų tarpusavio santykiai rytoj, kaip tai galėtų atsiliepti Baltijos valstybėms. Ne tik joms, bet ir kaimyninėms šalims, visai Europai.

Abi šios valstybės šalys turi, nors ir skirtingos trukmės, totalitarizmo patirties, o dabartinį laikotarpį išgyvena labai skirtingai. Vokietijai pastarųjų metų balansas yra neabejotinai teigiamas. Sugriuvus Berlyno sienai 1989 m. rudenį, Rytų Vokietijoje išnyko komunistinis režimas, ir Vokietija pagaliau pasiekė savo šio šimtmečio pabaigos nacionalinį tikslą – susivienijo. Nacionalinės vienybės klausimas vokiečiams visada buvo vienas opiausių. Tiesa, daugiau negu laukta kyla sunkumų dėl vakarinių ir rytinių žemių skirtumų, bet, nepaisant visko, Vokietija išlieka kaip gerovės, stabilumo, demokratijos šalis, aktyviausia Vakarų Europos integracijos skatintoja.

O kaip yra Rusijoje? Ši šalis nusimetė, bent žymia dalimi, nežmoniškąjį režimą ir dabar ketina vyti „prarastąjį laiką“, transformuotis normalėjančio ūkio ir socialinės tvarkos linkme. Tačiau kartu su režimo žlugimu suiro ir bene didžiausia rusų nacionalinė vertybė –

tradicinė imperinės valstybės galia, o tai skaudžiai užgavo rusų tautinę savimone, sukėlė jos krizę. Neaišku kaip tai gali būti išgyvenama, dar mažiau aišku, ar greit atsiras politinių, socialinių ir psichologinių prielaidų, būtinų esminiams demokratiniais pokyčiams. Tuo tarpu šalyje vyrauja valstybinis monopolizmas, smunkantis ūkis stumia didžiąją piliečių dalį į skurdą, nenyksta vidaus politinė įtampa, regioninių atskilimų grėsmė, neatslūgsta įtampos, pažvanganant ginklais, su kai kuriomis buvusiomis imperijos respublikomis. Ką žada Vokietijos susivienijimas ir Rusijos neapibrėžtumas jų pačių ateičiai, artimiesiems kaimynams, visai Europai? Atsakymo turėtume ieškoti žvelgdami į tai, kas vyksta jų viduje. Abi valstybės dabar yra išengusios į naują savo istorijos etapą, ne kas kitas, o vidaus politinė raida nulems jų ateitį, ta raida ne vienu tašku atsiremia į istorinę tradiciją, praeities palikimą, kuris lengvai nenyksta ir kurio galia tuo didesnė, kuo blankesnė ateities perspektyva.

Vokietija

Vokiečių tauta turi ilgą gyvenimo ne vienoje valstybėje patyrimą. Vokietija kaip tautinė valstybė susikūrė palyginti vėlai, kai kancleris O. Bismarkas 1871 m. paskelbė Vokietijos imperiją, vienijančią 22 valstybėles, 3 laisvus miestus ir „Reicho kraštą“ – Elzasą-Lozaringiją. Vokietija pavėlavo į pasaulio dalybas, tolimi egzotiški kraštai jau buvo Anglijos, Prancūzijos, Ispanijos, Olandijos ir kitų Vakarų valstybių kolonijos, vokiečių charakteris formavosi maišantis nepasitenkinimui nelygiaverte geopolitine valstybės padėtimi su savo kultūrinio pranašumo jausmu ir agresyvumu.

Antrajame pasauliniame kare Vokietija buvo totaliai nugalėta ir okupuota, suskaldyta, sugriauta, pažeminta. Bet taip pat išlaisvinta iš nusikalstamo savųjų režimo. Tauta išgyveno skaudžiausias netektis ir gilią moralinę krizę. Kilo esminis klausimas – kaip po nacistinės praeities atstatyti tautos savigarbą ir tapatybę. Šiuo požiūriu svarbi buvo ta aplinkybė, kad pralaimėjimą ir Niurnbergo procesą dauguma vokiečių priėmė ne tik kaip nacionalinę katastrofą ir gėdą, bet ir kaip kaltės pasekmę bei teisėtą atpildą. Tai leido atsiriboti ir apsivalyti nuo nacizmo (ar Rusija apsivalo nuo bolševizmo?), moraliniu pagrindu atstatyti tautos tapatybę, atgaivinti demokratiją, grįžti prie Goethe ir kitų didžiųjų klasikų mentaliteto. Nors kaltė dėl praeities tebejauciama iki šiol.

Ilgai atrodė, kad nėra vilčių suvienyti padalintą tautą. Vokietijos Federacinės Respublikos vyriausybė pripažino dviejų Vokietijų buvimą kaip realų faktą, netgi prisimenant

susiskaldymo praeityje tradiciją. Vis dėlto situacija buvo nepalyginama su feodalinių kunigaikštijų laikais. Per patį Berlyną ėjo ne šiaip dviejų valstybių, bet neperžengiama dviejų priešišku pasaulinių sistemų siena. Per 40-metį išaugo dvi trys vokiečių kartos, skirtingos savo gyvenimo būdu, ideologija, vertybinėmis nuostatomis, neturinčios asmeninių kontaktų ir bendro patyrimo. Vokietijoje buvo gerai suprantama, kad nacija, ilgam padalinta į skirtingo tipo valstybes, anksčiau ar vėliau taip tarpusavyje susvetimės, kad skils į dvi skirtingas nacijas. Todėl Vakarų Vokietijoje įvairiuose socialiniuose sluoksniuose niekada nebuvo nutrūkusi diskusija apie tautos tapatybę ne tik idėjiniu, bet ir kultūriniu-istoriniu pagrindu.

Tačiau dabar kai kam kyla abejonių, ar įgyvendintas vokiečių vienybės siekis neevoliucionuos į agresyvų nacionalizmą, ar, išsprendus vidaus problemas, neatsiras jų išorėje. Suvienytoji 1871–1945 m. laikotarpio Vokietija paliko negerą atminimą, nes sukėlė du pasaulinius karus. Dabartinė Vokietija pranoksta kitas šalis ekonomine galybe ir veržlumu, ar tai nevirš keliančiu grėsmę ekspansionizmu? Ar jaunesniajai vokiečių kartai, neprisimenant čiai karo baisumų, nekils noro grįžti į prarastas žemes rytuose?

Abejonių ir nerimo balsų pasigirsta iš prancūzų, olandų, danų, lenkų, čekų ir kitų, nukentėjusių praeityje. Antra vertus, nerimaujama ir dėl antivokiškų nuotaikų, kurių gali kilti dėl minėtų priežasčių. Net tokia įžvalgi politikė kaip Anglijos premjerė Margaret Thatcher į Vokietijos susivienijimą žiūrėjo atsargiai, numatydama, jog tai labai padidins jos įtaką, kas gali turėti ne vien teigiamų pasekmių. Mums svarbiausia yra Vokietijos Rytų politika, negali nerūpėti, kokie bus jos santykiai su Rusija, Lenkija, Čekija, Baltijos regionu, ypač prisimenant Antrojo pasaulinio karo pradžią, Klaipėdos krašto likimą.

Tačiau neturime pamiršti ir raminančių aplinkybių. Filosofas Karlas Jaspersas apie karo metus pasakė: „Hitleris iš pat pradžių elgėsi taip, kad neliktų jokios galimybės susitaikyti.“ Su kaimynais susitaikė pokario Vokietija, išgyvendinusi nacizmą. Jos politikai, pradedant kancleriu Konradu Adenaueriu, nuosekliai įgyvendino nuostatą, kad geriausias būdas išvengti nacionalizmo, kaip ir jo baimės bei konfrontacijos su kaimynais, yra atvirumas ir bendradarbiavimas. Gebėjimas bendradarbiauti augo kartu su Vokietijos ūkio kilimu. Esminis dalykas tas, kad kontaktai su kaimynais yra plėtojami ne kaip išskirtinė Vokietijos pozicija, bet kaip bendra Vakarų Europos tendencija. Helmuto Kohlio žodžiais tariant, Vokietijos padalinimo pabaiga yra ir Vakarų–Rytų konfrontacijos pabaiga, Europos integracijos tąsa. Integracija šalina konfrontaciją, nes riboja kiekvienos iš besivienijančių šalių įtaką. Dalykišku bendravimu pirmiausia buvo peržengtas istorinis

Vokietijos–Prancūzijos antagonizmas. Šių kaimynų susitarimai dėl plieno ir anglies buvo Europos Bendrijos kūrimo pradžia.

Europinės integracijos dvasią atspindi ir tai, kad Vokietija su kaimynais bendradarbiauja decentralizuotai, regioniniu pagrindu. Tiksliau pasakius, kontaktus su kaimynais plėtoja ne Vokietija kaip valstybė, bet atskiros jos žemės: Šiaurės Reino-Vestfalijos žemė daugiausia ryšių turi su Beniliukso šalimis, Bavarija – su Austrija, Italija, Šlėzvingo-Holšteino žemė – su Danija, Lenkija, Baltijos valstybėmis. Sporadiškos tiek nacistinio, tiek ir komunistinio ekstremizmo, neretai inspiruojamo iš šalies, apraiškos neprasimuša pro viešosios nuomonės nepakantumą.

Rusija

Suirus sovietinio centralizmo varžtams, Rusija tampa sunkiai valdoma, chaotiška, milžiniškų, labai skirtingų regionų ir nenuspėjamos ateities šalimi. Panaši padėtis buvo 1917 m., bolševikinio perversmo išvakarėse. Sovietinės santvarkos byrėjimą, prasidėjusį su M. Gorbačiovo „perestroika“, dauguma rusų išgyvena ne tik kaip socialinio, tegul ir neaukšto, gerbūvio suirimą, stabilumo ir perspektyvos praradimą, bet ir kaip nepelnytą nacionalinį pažeminimą. Aštriai kyla rusiškosios posovietinės tapatybės klausimas. Ar buvusi „didžioji tauta“, „tarybinė liaudis“, įtikinėta ir bemaž įtikėjusi savo pasauline misija, gali lengvai prisipažinti esanti tiesiog tauta, tegul ir skaitlinga, kuriai labiau derėtų rūpintis savo vargana būkle, o ne revoliucijos eksportu ar imperijos plėtimu? Ar gali rusai suvokti save kaip tautą, atsietą nuo savo imperinės valstybės, ir suprasti, kad tokios valstybės laikymas prioritetu nėra tautai į naudą? Tai klausimai, nuo atsakymų į kuriuos daug priklausė, už ką buvo atiduodami balsai per paskutinius rinkimus, ir daug kas priklausys ateityje.

Kyla klausimas, ką galėtų duoti žodinis komunizmo atsižadėjimas, jeigu posovietinėje rusiškoje sąmonėje neatsiras vietos moraliniam praeities įvertinimui, kaltės pripažinimui ne tik dėl bolševikų nusikaltimų, bet ir dėl imperinių grobimų ir tautų naikinimo? Jau matome, ką duoda, – rusiškoji tapatybė atsigauja imperinės sąmonės forma. Stačiatikybė neteikia moralinio atsinaujinimo paskatų, nes pati, būdama sudėtinė valstybės piramidės dalis, nėra nei savarankiška, nei kritiška valdžios atžvilgiu (esminis skirtumas nuo reiklaus vokiečių protestantizmo, nors šis taip pat ne be išimčių). Sovietų imperiniai

siekiai nedaug buvo nutolę nuo senosios carinės imperinės tradicijos, ir nieko nekeičia tai, jog šiai pateisinti ieškoma naujesnių sąvokų, tokių kaip „istoriškai susiklosčiusi erdvė“, „neatskiriamai sulydytas valstybės darinys“ ir pan. Senoji tradicija – tai valstybės diktatas ir biurokratija šalies viduje, militarizuota plėtra į išorę. Apie senosios dvasios atgimimą liudija jėga ir intrigos, naudojamos Kaukaze, spaudimas Baltijos šalims, pagaliau rinkėjų balsai už ekstremistinių pažiūrų politiką V. Žirinovskį.

Žymiausi Rusijos politikai nepraleidžia progos pareikšti, kad šalis eina nekomunistinės santvarkos kūrimo linkme. Politikų nuoširdumu reikia tikėti, tačiau to maža, nes nekomunizmas pats savaime nereiškia nei demokratijos, nei rinkos ūkio, ypač šalyje, kurioje gyvena sena, į ikisovietinius laikus nueinanti antivakarietiška, iš dalies ir antikapitalistiška tradicija. Rusijos visuomenė, ypač kaimiškoji, visada pasižymėjo bendruomeniškumu, ūkiniuose santykiuose pirmumas buvo teikiamas bendruomenės, o ne privačiai asmens nuosavybei, smerkiamas individualizmas, asmeninis turtėjimas. Sovietiniais laikais, tik jau ideologiniu pagrindu, privati nuosavybė buvo laikoma savotiška „pirmine nuodėme“, socialinio blogio šaltiniu. Vargu ar tokią nuostatą padės įveikti ir atsvers jaunų Rusijos verslininkų aktyvumas.

Antikapitalizmas nėra vien ekonominė kategorija, bet reiškia ir atvirą ar užslėptą antipatiją Vakarams. Toks jausmas būdingas kelioms įtakingoms visuomenės grupėms – kariškiams ir karinio pramoninio komplekso vadovams, gausiai biurokatiškai valdininkijai, imperiniams nacionalistams, komunistams. Netrūksta Rusijoje ir simpatizuojančiųjų Vakarams, bet tokių yra kur kas mažiau, be to, daug kas iš jų sėkmingai išvyksta iš šalies. Plačiose liaudies masėse priešišumą kapitalizmui ir Vakarams palaiko tenykštės tikros ar tik įsivaizduojamos gerovės palyginimas su savuoju skurdu ir prošvaisčių nebuvimu.

Sunku pasakyti, prie ko minėti dalykai gali atvesti ekonomikoje, bet neabejotinai jie stiprina rusiškojo išskirtinumo, skirtingumo nuo vakarietiškojo pasaulio dvasią. Vienas svarbių pastarosios bruožų yra plačiai žinomas rusiškas nerūpestingumas („kaip nors“), netvarkingumas, nepraktiškumas ir daug kitų dalykų, plaukiančių iš „sielos platybių“. Artikuliuotas skirtingumų įsisąmoninimas sukuria itin nepalankų kaimynams rusišką kompleksą – priešiškos apsupties sindromą. Senovėje buvo bijoma apsupties – klajoklių tiurkų, iš vienos pusės, teutonų, lietuvių, lenkų, iš kitos. Sovietiniais laikais buvo propaguojamas kapitalistinio apsupimo pavojus. Dabar vėl gali būti įžvelgiama kokia nors „nedėkingų buvusių respublikų“ ar „artimojo užsienio“ apsuptis. Apsupties įsivaizdavimas, plius užgautas tautinis orumas žadina priešišumą aplinkai, norą nuo jos atsiriboti ir, žinoma, palaikyti

karinę stiprybę. Rusija šiuo metu yra ekonomiškai silpna, politiškai nestabili, teisiškai ir sociališkai gan pakrikusi, tačiau kariškai stipri valstybė, norinti išlaikyti supervalstybės statusą. Prezidentui B. Jelcinui gali tekti remtis armija, kuri, nepatenkinta visos šalies ir savo pačios padėtimi, yra politizuota ir gali kuriuo nors kritiniu momentu ryžtis pati daryti sprendimus. Nesunku suprasti, prie ko tokia socialinė disproporcija gali atvesti.

Vokietija ir Rusija

Kaip matome, šiandienė Vokietija juda, nepaisant vidaus problemų, nacionalinės vienybės ir europinės integracijos linkme. Rusija išgyvena vidaus nestabilumo ir neapibrėžtumo, įtakos Rytų ir Vidurio Europoje smukimo, buvusių satelitų nutolimo laikotarpį. Kaip gali klostysis abiejų šalių tarpusavio santykiai?

Galvojant apie Vokietiją, galima suprasti, kad dabartinė jos Rytų politika yra jos bendrosios europinės politikos dalis. Po susivienijimo nebelieka preteksto kokiems nors specifiškiems Vokietijos interesams Rusijos atžvilgiu, išskyrus vieną – galutinį rusų kariuomenės išėjimą. Net jeigu sparčiai augtų Vokietijos ekonominė ekspansija, ko šiuo metu sunku laukti, šaliai pakaktų vietos ir Vakaruose, juoba kad ji užima vis stipresnes pozicijas Europos Sąjungos struktūroje. Būtų kur pasireikšti ir Vidurio Europoje. Be to, už Europos kontinento ribų Vokietija turi plačius ryšius su Azijos, Afrikos šalimis, ten investuoja stambų kapitalą, tad vargu ar esama reikalo orientuotis į nestabilią Rusiją.

Vokietijos kancleris Helmutas Kohlis savo europinę politiką grindžia demokratinės tvarkos nuo Atlanto iki Uralo koncepcija (paliekant azijinę Rusijos dalį?). Vakarų šalis Rusija yra tradiciškai patraukli kaip plati rinka, investicijų galimybė, žaliavų šaltinis. Bet reikalingos garantijos, kurių pagrindas yra reformų pažanga, demokratija ir stabilumas, ko Rusijoje kaip tik labai trūksta. Todėl Vokietija, kaip ir kitos Vakarų šalys, stengiasi palaikyti Rusijoje reformistines demokratines jėgas, vengti to, kas galėtų iššaukti antivakarietiškas nuotaikas. Vadovaujantis šiais motyvais, rodoma nemažai pakantumo aktyvėjančiai Rusijos užsienio politikai, ne visada skiriant, kas yra kas.

Kaip minėta, Vokietija laukia, kad iki šių metų rudens Rusija baigtų išvesti savo kariuomenę, kaip numatyta 1990 m. pasirašytoje sutartyje. Tuo būtų galutinai likviduotos Antrojo pasaulinio karo pasekmės, o kartu ir Vokietijos priklausomybė nuo Rusijos. Laiku atsikratyti svetimos kariuomenės tampa itin svarbu dėl to, kad ponas Žirinovskis jau spėjo

pareikšti apie galimą išvedimo sulaikymą ar net išvestos kariuomenės dalies grąžinimą. Nors tai nerealu, vis dėlto tai buvo viešai pareikšta žinomo ir, kaip atrodo, kylančio Rusijos politiko.

Sunkiau numatyti, kokie galėtų būti artimiausios ateities Rusijos interesai Vokietijos atžvilgiu. Be abejo, jie neatsiejami nuo Rusijos Vakarų politikos. Nelabai aišku, kokia bus pagrindinė Rusijos užsienio politikos orientacija – europinė ar eurazijinė, daugiau pakrypusi į Vakarus, į Šiaurės vakarus ar į Pietus. Jeigu į Vakarus, galima laukti jos atgimstančių pretenzijų įeiti į „Europos namus“ ne tik per europines, bet gal ir per euroatlantines (NATO) organizacijas. Pakeliui būtų stengiamasi grąžinti į savo įtakos sferą anksčiau joje buvusias teritorijas, mėginimų matome jau ir dabar, vėl per Baltijos valstybes kirsti langą į Europą. Jeigu imtų viršų pietinė orientacija, tikėtina, kad Rusija suartėtų su kai kuriomis islamiškojo pasaulio jėgomis ir nutoltų nuo Vakarų Europos.

Kaip klostytųsi orientacijos, Rusija suinteresuota gauti iš Vokietijos kuo daugiau finansinės pagalbos. Rusijos verslo žmonės, įskaitant ir nelegalų verslą, Vokietija traukia kaip lengvai pasiekiamą turtingą šalį, į kurią ir per kurią galima daug ką pelningai išgabenti ir parsigabenti. Radikalių jėgų, nesvarbu, kokios spalvos jos būtų, pasirodymas Rusijoje yra nelauktas, turint galvoje trumpą pokomunistinį laikotarpį. Kad tai ne atsitiktinumai, o greičiau dėsningas, gan grėsmingas reiškinys, byloja rinkimų Serbijoje, Italijoje rezultatai. Maža paguoda, kad Italijos neofašistai atsiriboja nuo Rusijos rudai raudonų. Tenka laukti šių metų vasarą vykstančių rinkimų Vokietijoje, baiminantis, kad ir čia radikalieji gali aplenkti nuosaikiuosius.

Radikalumas, nacionalistinis ar kitoks, pasižymi tuo, kad gali iš vienos šalies persimesti į kitą, o įvairių tautų radikalai geba neblogai tarpusavyje sutarti. Rimtą rūpestį, bent Baltijos šalims, kelia pati mintis apie rusiškų ir vokiškų ekstremistų suartėjimą. Tiesa, Žirinovskio atvejis daro priešingą efektą, verčia Vakarus suklusti ir blaiviau vertinti Rusiją. Neduodama minėtam ponui įvažiavimo vizos, Vokietija pasielgė kiek neįprastai, bet už to slypi svarus argumentas – nenoras, kad įžūlus svečias propaguočiau savo nacionalfašistines idėjas. Be to, bet koks aukštesnio rango priėmimas neabejotinai keltų jo reputaciją. Tik vargu ar vokiečių valstybės pareigūnams pavyks išvengti viešo pokalbio su Rusijos ekstremistų vadu ir neaišku, koks pokalbio tonas galėtų būti dabar, o koks po rinkimų Vokietijoje.

Vis dėlto nacionalizmas Vokietijoje, nepaisant kai kurių jo pliūpsnių, nėra populiarus ir rusiškojo nacionalizmo augimas abiejų valstybių santykius veikė šaldančiai. Bet niekam nebūtų gerai, jeigu tai vestų į abipusį tų šalių atitolimą ar net interesų susikirtimą.

Kad tai nėra neįmanoma, galima spręsti iš padėties Vidurio Europoje. Šalys, buvę SSRS satelitai, iš visų jėgų kratosi Rusijos įtakos, siekia suartėti su Vakarais, reiškia norą stoti į NATO. Rusija yra tam atvirai priešiška ir deda pastangas, iš dalies sėkmingai, kad Vakarai tą jos priešiškumą suprastų ir į ją atsižvelgtų. Tuo tarpu Vokietija metodiškai plėtoja ryšius su Vidurio Europos šalimis, kuriose nuo seno yra stipri vokiečių kultūros įtaka. Vokietija palaiko nepriklausomas Slovėniją ir Kroatiją, nors Rusija atvirai solidarizuojasi su pastarųjų priešu – Serbija.

Baltijos valstybės

Iš karto patyrimo žinome, ką Baltijos valstybėms ir tautoms galėtų reikšti nuo dabartinio europinio konteksto atitrūkęs Vokietijos ir Rusijos suartėjimas, ypač jeigu tai kiltų iš jų santvarkų ar valdančiųjų politinių jėgų supanašėjimo. Atsižvelgiant į tai, kas pasakyta aukščiau, tai visiškai neįtikėtina. Gal galėtume fantazuoti apie Rusijos ir Vokietijos suartėjimą, jeigu imtų gesti pastarosios santykiai su JAV ir Anglija, tačiau to būtų maža, nes Rusijai, atrodo, kaip ir seniau, labiau pageidautina gera partnerystė su didžiąja valstybe anapus Atlanto. Kitu aspektu žvelgiant, Baltijos valstybėms nežadėtų nieko gero ir Vokietijos bei Rusijos tarpusavio nesutarimai, nes tektų nejaukiai laviruoti. Šį tą reikštų aiškiau parodytas Vokietijos suinteresuotumas Baltijos valstybių likimu, ypatinga jos atsakomybe dėl tų valstybių, kam Bundestago vadovai yra iš esmės pritarę.

Nuo kitų dviejų Baltijos valstybių Lietuva skiriasi tuo, kad pagrindiniai jos ekonominiai partneriai, bent šiuo metu, yra Rusija ir Vokietija. Latvija ir Estija vis labiau atitolsta nuo Rusijos ūkiškai, plečia ryšius su Skandinavijos, kitų Vakarų šalių, taip pat ir Vokietijos kryptimi. Tuo tarpu Lietuva išlieka geopolitiškai nepalankios dvipolės Vokietijos–Rusijos traukos lauke ir, kaip atrodo, mažiausiai deda pastangų iš jo išeiti. Siekdami normalių ir gerų santykių su Rusija, neturime pamiršti, kad prioritetiniai ekonominiai santykiai su ja lengvai gali peraugti į jos diktatą, besiribojantį su politiniu spaudimu. Priklausomybė nuo Rusijos dar padidėtų, jeigu dabartinė Lietuvos valdžia tyliai tenkintų jos norą paversti mūsų kraštą sau patogią tranzito į Karaliaučiaus kraštą teritoriją. Įvairių antilietuviškų kortų – naftos tiekimo, Baltarusijos pretenzijų ar rusakalbių padėties motyvais – laikas dar nėra praėjęs.

Vokietija, kaip jau minėta, yra antras Lietuvos ūkio užsienio partneris, bet tai nereiškia, kad su šia šalimi negalėtume turėti kur kas daugiau ir įvairesnių ryšių. Reikėtų mums

būti atviresniems vokiečių kultūrai (didėjant anglų kalbos įtakai), taip pat ir Klaipėdos krašte, tiek, kiek reikia atkuriant Lietuvos pamario kultūros savitumą. Sunkiai įsivaizduojama Lietuvos, ypač vakarinės, ūkio pažanga be glaudaus bendravimo su Vokietija, tačiau tai turėtų vykti ne kitaip, o tik mūsų judėjimo į šiaurės vakarus kontekste.

Tarp Baltijos valstybių ir Vokietijos yra Rusijos administracijai pavaldi Karaliaučiaus sritis. Negalėtume tvirtinti, kad Vokietijoje ta sritimi nesidomima, tačiau laikomasi jos atžvilgiu labai santūriai. Oficialiai duodama suprasti, kad Vokietija į tą kraštą neturi jokių politinių interesų. Nuo didesnių finansinių bei ekonominių iniciatyvų sulauko to krašto militarizavimas, sovietiniai vietos valdžios įpročiai, įskaitant biurokratizmą ir nesugebėjimą racionaliai pasinaudoti investicijomis. Kokiems nors drąsesniems siūlymams iš Vokietijos pusės dar, matyt, neatėjo metas. Ženklesni demokratiniai pokyčiai ten vargiai įmanomi neprasidėjus krašto demilitarizacijai, ko iš Rusijos mažiausiai galima tikėtis. Rusijai, matyt, svarbu tą kraštą laikyti kietai dar ir kaip priemonę paspausti Lietuvą. Teigiamų pasikeitimų nėra ko tikėtis, kol į Karaliaučiaus problemą nebus atkreiptas tarptautinis dėmesys. Racionaliausias būdas apsaugoti nuo visokių „Drang“ iš Vakarų ar Rytų yra europinio bendradarbiavimo plėtra. Tačiau tai talpi sąvoka, todėl nepamirština, kad rytinėje šalyje mokama meistriškai kalbėti viena, turint galvoje ką kita. Todėl bendradarbiavimas, tačiau ne bet koks.

Reikalinga Lietuvos iniciatyva

Atrodo, tenka atidėti geresniems laikams jau pradėjusią populiarėti Lietuvos kaip „tilto“ tarp Rytų ir Vakarų koncepciją. Net ir rizikos per daug nesibaiminantys Vakarų verslininkai po gruodžio rinkimų Rusijoje rodo mažiau noro su verslo idėjomis vykti į šią šalį. Jie nemato prasmės ką nors siūlyti, jeigu valdžios krėslus Maskvoje užims nemokantys ir nenorintys daryti reformų veikėjai.

Dėl to tampa itin svarbi ta aplinkybė, kad Lietuvos geopolitinė padėtis gali būti apibūdinama ne tik kaip „tarp Rytų ir Vakarų“ ir kaip esanti tarp Šiaurės ir Vidurio Europos šalių. Tai, kad šiaurėje turime geranoriškus ir patikimus kaimynus, padedančius Baltijos valstybėms įeiti į tarptautines Vakarų organizacijas, jau tapo įprasta realybe. Bet Lietuvai labai svarbios yra ir Vidurio Europos šalys, ypač vadinamosios Vyšegrado grupės narės, kaip toliau pažengusios bendrakeivės į NATO ir kitas saugumą užtikrinančias Vakarų struktūras. Plėtodama ryšius su šiomis šalimis, Lietuva gali aiškiau suvokti save ir kaip Šiaurės, ir kaip Vidurio (taigi ne Rytų) Europos valstybę, išplėsti savo europietiškumo sampratą.

Be to, glaudesni ryšiai su Vidurio Europos šalimis yra reikalingi Lietuvai tiksliau apibrėžiant savo poziciją Baltarusijos ir Ukrainos atžvilgiu, kurios tame regione taip pat turi interesų ir neblogų perspektyvų, nors jų politinės tapatybės raida kelia nemažai klausimų.

Beje, Baltarusijos politinė tapatybė aiškėja. Pašalinus iš Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pareigų Stanislavą Šuškievičių, ta šalis krypta integracijos su Rusija link, joje įsivertina neokomunistai ir, ko gero, ilgam. Savaimė suprantama, kad bendraujama ir su Vyšegrado šalimis, bet tai daugiau oficiali „žodinė“ veikla, turiningesniau suartėjimui kliudo akivaizdūs politiniai skirtumai.

Ukraina savo palankia geopolitine padėtimi pasinaudoja gan aktyviai. Pažymėti ni sėkmingai besiplečiantys ryšiai – nuo ekonominių iki karinių – su Vengrija, vis dalykiškiau bendraujama su Turkija, Graikija. Ukraina tampa kaskart aktyvesnė Juodosios ir Viduržemio jūrų šalių bendravimo renginių dalyvė, nors tai, matyt, tik pati pradžia.

Vakaruose palankiai žiūrima į Ukrainos norą vykdyti savarankišką užsienio politiką, nors atsakingesniais momentais įsiklausoma ir į Maskvos balsą. Turint galvoje šias tendencijas, Ukrainos prezidento Leonido Kravčiuko vizitas Lietuvoje yra visiškai suprantamas. Aiškūs ir motyvai, dėl kurių garbusis svečias pavadino Lietuvą prioritetinių interesų šalimi. Galima tik paklausti, kas kliudė tai pasakyti anksčiau. Kažin ar Kijevui galėjo būti nežinoma, kad Čekijos, Vengrijos, Slovėnijos, Turkijos politikai jau seniau įvairiomis progomis yra pasakę, jog žiūri į Lietuvą kaip į prioritetinę Baltijos šalį.

Lietuvai Ukraina taip pat yra viena prioritetinių šalių tiek dabartinės konjunktūros, tiek ir ilgalaikių strateginių nuostatų požiūriu, nors Lietuva turi kiek daugiau europinių „atsparos taškų“. Istorija taip susiklostė, kad Ukraina yra potenciali geopolitinė Lietuvos partnerė, kaip ir Lietuva – Ukrainos, turint galvoje ne tik Rusiją ir Lenkiją, bet dabar galbūt ir apie Baltarusiją. Nepamirštinės ir milžiniškos ekonominės šios šalies galimybės.

Tačiau tai yra daugiau ateities dalykai. Šiuo metu, kiek galima spręsti iš asmeninių susitikimų, šalies vidaus būklė yra prasta – energetinė priklausomybė nuo Rusijos nemažėja, ūkis tebesunka, dalies žmonių skurdas didėja, politinė atmosfera kaista. Rusiškai kalbančioje rytinėje Ukrainoje auga nepasitenkinimas, virstantis priešišku, nepriklausomybe, ji laikoma pagrindine nedarbo ir skurdo priežastimi, Rusijoje gausėja „gastarbaiterių“ iš Ukrainos. Neketina silpninti savo pozicijų buvusioji nomenklatūra ir karinės pramonės kompleksas. Taigi yra gilūs ir stiprūs tie patys sovietinio palikimo veiksniai, kurie lėmė buvusiųjų įsitvirtinimą Baltarusijoje, rinkimų rezultatus Rusijoje. Galima sakyti, vyksta tylus „mūšis dėl Ukrainos“, kai kas paaiškės pavasarį, atėjus rinkimams.

Į santykių su Ukraina plėtrą galima žiūrėti kaip į šalutinę ryšių su Vidurio Europos šalimis plėtros pusę. Glaudūs kontaktai su Vidurio Europos šalimis Lietuvai dabar reikalingi kaip „grįžimo“ į Europą, šiuo atveju – į Vidurio Europą, programos dalis. Okupacijos metais Lietuva buvo „primiršta“ ir šioje Europos dalyje. Svarbus motyvas – galima grėsmė iš Rytų, nes įvairėjantys diplomatiniai ryšiai reiškia platesnį šalies „įsitvirtinimą“ tarptautiniame kontekste, o tai yra vienas saugumo užtikrinimo elementų.

Baltijos ir Vyšegrado valstybių pozicijų bendrumas Vakarų ir Rytų kryptimis dabar yra itin reikalingas. Lietuvai šiuo klausimu derėtų parodyti iniciatyvą, Užsienio reikalų ministerijai randant pretekstų ir formų. Be iniciatyvų ir bendrų pastangų gali aptempti Baltijos ir Vyšegrado šalių artėjimo Vakarų link perspektyva.

Nieko nedarant, gali nutikti taip, kad bus sunku išvengti galimybės „eiti į Vakarus“ drauge su Rusija. Tai buvo akcentuota neseniai Varšuvoje vykusiuose Lietuvos ir Lenkijos

politikų ir intelektualų apskritojo stalo pokalbiuose. Vis dėlto, siekiant bendrumo, nereikėtų nueiti per toli į pietus. Helsinkio–Atėnų stabilumo zonos kūrimo idėja gal ir patraukli, tačiau mažai perspektyvi, Baltijos ir Balkanų regionai, kaip ir tautos bei jų problemos, per daug skirtingi.

Palankūs vokiški vėjai

Kurį laiką buvo galima pastebėti, kad Vakarų Europos politikai vis mažiau domisi Lietuva ir kitomis Baltijos valstybėmis, ir tai truputį liūdino. Bet atrodo, kad maždaug nuo šių metų pradžios reikalai keičiasi, vėl pastebimas dėmesys mūsų šalims, nors jose palyginti nieko ypatingo neįvyko. Tik dėmesys dabar blaivesnis ir pastovesnis, pasižymintis gan objektyviu mūsų valstybių padėties vertinimu, užsienio politikos siekių ir saugumo reikmių supratimu.

Gaiviu pavasariniu vėju reikėtų laikyti Vokietijos poziciją, vis aiškesnę ir dalykiškesnę. Įsimintinas užsienio reikalų ministro Klausio Kinkelio straipsnis „Baltijos šalių ateitis Europoje“, kovo pradžioje išspausdintas laikraštyje „Die Welt“. Tuoj po to įvyko ministro surengtas konsultacinis susitikimas su Baltijos valstybių užsienio reikalų ministrais. Šiuo ir kitais atvejais Kinkelis aiškiai pasako, kad Vokietija suinteresuota Baltijos valstybių nepriklausomybės stiprinimu, jų saugumu, glaudesniu bendravimu su Europos ir Šiaurės Atlanto struktūromis. Ministras patarė Rusijai laiku išvesti savo kariuomenę iš Latvijos ir Estijos. Į tai Rusijos gynybos ministras reagavo nelabai mandagiai. Tai dėmesio verti dalykai, žinant ligšiolinį Vokietijos politikų santūrumą Rusijos atžvilgiu, taip pat prisimenant, jog dar prieš dvejus ar net vienerius metus tarpparlamentiniuose susitikimuose tekdavo girdėti vokiečius palaikant daugiau rusų nei baltijiečių pusę.

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad Vokietijos baltiškosios politikos aktyvėjimą lemia kai kurie jos santykių su Rusija niuansai, pirmiausia nusivylimas Rusijos vidaus ir užsienio politika. Nors šiaip jau vokiečiai nėra linkę dramatinizuoti to, kas vyksta Rusijoje, jie suinteresuoti, kad ši didžioji šalis būtų stabili ir patikima partnerė.

Turbūt labiau tikėtina, kad Vokietijos dėmesys Baltijos valstybėms yra ne tiek dartinės konjunktūros rezultatas, kiek nuosekli anksčiau priimtų, bet nebūtinai garsiai deklaruojamų nuostatų realizacija. Vokietija yra pagrindinė Europos integracijos skatinėja, ne veltui vadinama Europos katalizatoriumi, geriau nei kitos Vakarų šalys suprantanti pokomunistinių šalių problemas ir patirtį, yra pati tos patirties „ragavusi“ (jeigu turėsime

galvoje Rytų Vokietiją). Vokietijos politikai pripažįsta savo šalies atsakomybę, ir ne tik moralinę, dėl Vidurio ir Rytų Europos likimo, nesikrato dar didesnės atsakomybės dėl Baltijos valstybių (prisimenant kai kuriuos faktus). Reikia turėti galvoje ir tai, kad vokiečių politikai moka savo siekius realizuoti laipsniškai ir tik sulaukę tinkamo momento tarti žodį aukščiausiu lygiu.

Tad esama pagrindo galvoti, kad Vokietijos Rytų politikoje bus tartas dar ne vienas naujas žodis, ypač kai Rusija baigs išvesti iš kitų šalių savo kariuomenę. Tuo tarpu dirbama, plečiamas dialogas su rytiniais kaimynais. Vienas paskutinių renginių buvo forumas „Rytų Vidurio Europa. Keliai į naują kaimynystę“, kovo 11–13 d. surengtas „Ostsee-Akademie“ Liubeke, Travemiundėje. Apie 80 politikų ir mokslininkų iš 13 šalių dėstė savo požiūrį į kaimynų bendravimo ir suartėjimo kelius, ypač kai tuos kaimynus dešimtmečiais skyrė konfliktuojantys politiniai režimai.

Kaip savaime aiški pokalbiuose vyravo mintis, kad paraleliškas Europos šalių integracijai vyksmas yra jų tautinės ir regioninės tapatybės saugojimas. Integracija apima pirmiausia ekonomiką ir politiką, o tapatybę palaiko kalba ir kultūra. Todėl keliai į naująją kaimynystę – tai ne tik valstybių jungimasis į aljansus. Tai taip pat bendravimas tarp tautų bei regionų, gerai suvokiančių savo savitumus ir skirtingumus, arba tarp dviejų buvusio vieno kultūrinio regiono pusių, jeigu jį perkirto valstybių siena. Per šimtmečius susidariusi kultūrinė tapatybė tapo nutraukta ar sunaikinta, o dabartinė dar nesuvokta. Perskirti ar atskirti regionai yra savita ir labai jautri tema, nes tai vieniems yra atgaautosios, kitiems – prarastosios žemės.

Minimame forume buvo daugiau dalykiškumo ir dalykų vadinimo bent jau apytikriais vardais negu įprasta panašiuose renginiuose. Pirmą kartą tarptautiniame suėjime teko išgirsti Suomijos atstovus kalbant apie sovietų atplėštas Karelijos dalis, Vengrijos pasiuntinius užsimenant apie abejotiną Karpatų Ukrainos priklausomybę, estus – apie Rusijos atgnybtą Estijos gabalėlį. Buvo kalbėta ir apie Lenkijos kašubus, jų etninės tapatybės išsaugojimą. Apie visa tai buvo kalbama ne teritorinių pretenzijų ar panašių intencijų prasme, bet siekiant plėtoti „sienas peržengiantį bendradarbiavimą“. Tai vokiečių sugalvotas terminas, nusakantis kaimyninių valstybių pasienio regionų bei sričių bendradarbiavimą, judinamą vietinių interesų ir iniciatyvų. Tokia veikla laikoma tinkamiausiu keliu į naująją kaimynystę, o per ją – į Europos integraciją.

Nebuvo pamirštas ir Karaliaučiaus kraštas. Vokiečių ir lenkų pranešėjai kalbėjo, kad europietiška Karaliaučiaus integracijai reikalingi Europos Tarybos siūlymai (kartu

su rusais), išplečiant į šį kraštą Europos struktūras, steigiant jame Europos universitetą. Buvo pasakyta ir taip: Karaliaučius Rusijai reikalingas tik vienu tikslu – laikyti ten kariuomenę. Jeigu kariuomenė kada nors bus išvesta, tas kraštas mažiausiai rūpės tiek Rusijai, tiek Lenkijai, skęstančioms ūkio suirutėje. (Kad Lietuvai Karaliaučiaus kraštas nerūpi, akivaizdu ir dabar.) Deja, tik neoficialiuose pokalbiuose buvo užsimenama apie prūsiškai lietuvišką istorinę šio krašto tapatybę, tikėtina, kad ir apie tai bus kalbama oficialiuose tarptautiniuose forumuose. Lietuvių politikai ir mokslininkai turėtų būti gerai apgalvoję, ką ir kaip galėtų ten pasakyti.

Šlėzvingo-Holšteino žemės ministras Federacijos ir Europos reikalams ponas Gerdas Walteris savo pranešime pabrėžė, kad Vokietija, kartą suvaidinusi labai blogą vaidmenį Baltijos valstybių istorijoje, po to ilgai tylėjusi, neturi šito daryti antrą kartą. Vokietija ir toliau padės Baltijos valstybėms judėti Vakarų link, kartu vengiant aštrinti santykius su Rusija, gal net galėtų būti tarpininkė tarp Baltijos valstybių ir Rusijos. Tai geros intencijos, reikia aiškaus Lietuvos politikų atsako į jas.

Europos Sąjunga – tautiška ar kosmopolitiška?

Ne tik Lietuva, bet ir kai kurios kaimyninės šalys stovi prieš alternatyvą: jėga, klausta ar per naivumą būti įtrauktos atgal į buvusią sovietinę, dabar jau Rusijos ar kitaip vadinamą erdvę arba atsispirti tai jėgai, vis tvirčiau susirišant su Vakarų šalimis. Rusijos politikų pareiškimai, kad jau gana „pribaltams glėbesčiuotis“ su Vakarais, palieka vis mažiau iliuzijų. Vakarų Europos šalių valdžios ir žiniasklaidos vadovai, atrodo, taip pat geriau supranta, ką viena ar kita alternatyva reikštų mums, galbūt ir jiems. Tad laikas visai rimtai galvoti apie stojimą į Europos Sąjungą kaip tuo tarpu dar apie gana tolimą, bet realią galimybę, mūsų saugumo ir demokratinės raidos spartėjimo sąlygą.

Bet kelias į ją ilgas ir painus, kartais atrodo beveik neįveikiamas matant, pagal kokią tvarką ir papročius šiandien gyvename. Daug posocialistinių valstybių nori tapti Europos Sąjungos narėmis, tad tenka stoti į eilę, kuri juda labai lėtai ir gali dar lėtėti. Belieka tyliai ruoštis ir klausytis prognozių, o jų yra linksmesnių ir liūdnesnių. Prie pastarųjų priskirtina Hamburgo „Europa-Kolleg“ prezidento Hanso Joachimo Seelerio nuomonė, pagal kurią apie 1996 metus ar net vėliau Europos Sąjungos narėmis turėtų tapti Austrija, Šveicarija, Skandinavijos šalys. Apie 2010 metus galėtų įstoti Lenkija, Vengrija, Čekija, Slovakija ir Slovėnija (nors Lenkija jau balandžio 8 dieną įteikė stojimo pareiškimą, o Vengrija tą padarė kokia savaite anksčiau). Baltijos valstybių narystė numatoma tik apie 2020–2025 metus – kartu su kai kuriomis Balkanų valstybėmis. Jokių prognozių dėl NVS. Pareiškimus stoti yra taip pat įteikusios Malta, Kipras, Lichtenšteinas, Turkija.

Tik 2020-aisiais – taip ilgai laukti? Apima nerimas, ypač matant, kaip niaukiasi padangė Rytuose. Šiokia tokia paguoda galėtų būti tai, kad vakariečių politologų prognozės, taikomos rytinėms šalims, dažniausiai šauna pro šalį. Gal taip nutiks ir šiuo atveju. Vis dėlto turime būti kantrūs ir žinoti, kad reali kandidatė turi atitikti tam tikrus reikalavimus, be to, ir stojimo procedūra yra ilga bei sudėtinga. Europos Bendrija, užsimezgusi 1948 m., tik per ketvirtą dešimtmečių išaugo nuo 6 iki 12 narių. O juk vienijosi šalys, kurių rinkos ūkis nebuvo suardytas, kaip tai yra įvykę komunistų valdomoje Europos pusėje.

Būtų puiku, jeigu įstengtume sutrumpinti laiką ir suspėti įsijungti į ES kartu su Vyšegrado šalimis. Pareiškimo stoti į ES galimybė jau domisi Estijos prezidentas Lenartas Meris, šiomis dienomis tuo tikslu besilankantis Vakarų Europos sostinėse. Neturėtų atsi-
likti ir Lietuva, nors pareiškimo laikas dar nieko nesako apie tai, kada kuri šalis tinkamai pasiroš.

Kol tęsiasi laukimas ir pasirengimas, o valdžiai tik miglotai žadant arba tik skės-
čiojant rankomis, turime galvoti apie kitą dalyką, kuriam neskiriant paties rimčiausio dė-
mesio, mūsų „europėjimas“ gali būti vien išviršinis ir neatnešti nieko gero. Tai – mūsų
tautiškumo, tiksliau, lietuviškumo (etnine ir pilietine prasme), būklė, kurios įvaizdis Vaka-
ruose asocijuojasi jau ne tiek su taikingais nepriklausomybės kovotojais, kiek su netvarka
Lietuvos pasienio kontrolės punktuose, gausėjančiuose atvykėliais, kurių asmens tapatybė
būtų pravartu atidžiau pasidomėti.

Europiškumo ir lietuviškumo nesame įpratę statyti į vieną gretą, kai kas net keistai
mano, jog tai vienas kitą atstumiantys dalykai. Turbūt dėl to, kad mažai domimės, kaip
Vakarų Europos tautos supranta integraciją, savo vietą joje, ko iš jos tikisi ir ko per ją
siekia. Mūsų žmogui, pergyvenusiam „prekių deficito“ laikus, yra suprantamesni ūkio ge-
rovę, saugumą teikiantys integracijos motyvai, bet ar tik šie ir kiti panašūs dalykai skatina
Europos tautas vienyti? Būtų klaida manyti, kad dabartiniams Vakarų europiečiams rūpi
vien ūkinė gerovė, kad dėl jos jie pasirengę virsti betaute, kosmopolitiška bendruomene.
Tai mes ne taip seniai buvome verčiami betaute ir beveide „darbo liaudimi“.

Europa, su kuria siejame savo ateitį, yra tautų ir kultūrų, kalbų ir dialektų, tradicijų
ir savimonių bendruomenė, vienijama krikščionybės tradicijų ir, žinoma, geografijos, nors
kol kas ne iki Uralo. Kultūrų įvairovė, bet ne vienodėjimas yra laikoma visos Europos ver-
tybe, europinės tapatybės pagrindu, skiriančiu europietišumą nuo stipriai jį veikiančio
amerikietiško.

Taigi tautiškumas, paženklintas gimtosios kalbos ir kultūros puoselėjimu, yra bū-
tina, jei ne esminė europiškumo dalis. Nėra europiečio apskritai, tikri europiečiai yra tik
tikri prancūzai, tikri danai, tikri italai ir taip toliau. Tad nereikia įtariai žiūrėti į Europos
Sąjungą, joje savo laiku atsiras ir tikri lietuviai.

Situaciją gerai supranta Šiaurės tautos, sukūrusios unikalų geros kaimynystės ir ben-
dradarbiavimo modelį. Europinės integracijos perspektyvoje jos anaip tol neketina palikti
likimo valiai savo tautiškumo. Danijos, Norvegijos spaudoje, televizijos laidose jau kuris
laikas įvairiais aspektais svarstoma, kuo pasireiškia daniškoji ar norvegiškoji tapatybė,

kas jų laukia integracijos vyksme, kaip dera tarpusavyje europietiškas ir šiaurietiškas. Suomijos politikas tarptautinėje konferencijoje pareiškė, kad europizacija suomiams reiškia pirmiausia galimybę toliau puoselėti ir saugoti suomiškumą.

Tad ir lietuviai, jeigu yra laukiami Europos Sąjungoje, tai ne kaip nutaustantys kosmopolitai, bet kaip integruotos tapatybės tauta. Narystė toje Sąjungoje ir tolesnis europėjimas turėtų taip pat teikti papildomų sąlygų ugdyti lietuviškąją tapatybę. Integruota tautinė tapatybė (ne vien etnine prasme) šiuolaikiniame Europos kontekste yra suprantama ir kaip reikšminga visuomenės stabilumo sąlyga. Visokios vidaus įtampos ir nestabilumai labiau būdingi pakrikusios tapatybės tautoms (kaip, beje, ir individams). Vakarų Europoje pradedama suvokti, kad auganti imigracija iš Pietų ir Rytų, kultūros kosmopolitiškėjimas kelia tautinės tapatybės eroziją – vieną destabilizacijos veiksnių. Be to, integracijos kelyje valstybės vaidmuo siaurės, vieną kitą jos funkciją teks perduoti Sąjungos institucijoms, tad šalies stabilumas vis daugiau priklausys nuo visuomenės būklės. Būtų laikas liautis pašaipiai vadinus ultrapatriotu ar atsilikėliu tą, kuris prabyla apie tautiškumo reikalus.

Bešališkas vertinimas ar išankstinė pono Frundos nuostata?

Europos Tarybos Parlamentinėje Asamblėjoje buvo svarstytas Rumunijos parlamentaro Gheorghe'o Frundos raportas apie žmogaus, ypač tautinių mažumų, teisių pažeidimus Lietuvoje. Pažeidimų rasta daug. Svarstyme dalyvavęs Seimo Užsienio reikalų komiteto pirmininkas Kazys Bobelis spaudos konferencijoje pasakojo, kad raporte daug kaltinimų, kurie paremti nuogirdomis, ne konkrečiais faktais, kad su tarptautinių organizacijų pareigūnais reikia kalbėti atsargiai.

Atsargumas ir apdairumas yra politiko profesionalo bruožas. Tačiau ir jis nedaug gali gelbėti, jeigu koks nors tarptautinis pareigūnas atsiveža išankstinę nuomonę. Drįstu galvoti ir teigti, kad ir minėto raporto autorius, atvykęs kovo mėnesį į Lietuvą susipažinti su žmogaus teisių padėtimi, jau iš anksto „žinojo“ tai, ką norėjo sužinoti.

Tai sakau prisimindamas savo pokalbius su ponu Frunda, vykusius 1994 m. birželio 7–12 dienomis Strasbūre, konferencijoje tautinių mažumų teisių Vidurio ir Rytų Europoje klausimais. Pašnekovas konferencijoje dalyvavo kaip Europos Tarybos Žmogaus teisių pakomisijos narys, o aš – kaip tarptautinio projekto („East–West Parliamentary Practice Project“), surengusio minėtą konferenciją, valdybos narys.

Pokalbis, tiesa, neoficialus, su ponu Frunda prasidėjo pastarojo klausimais, kodėl Lietuvoje skriaudžiamos tautinės mažumos, ypač lenkai, atiminėjant jų žemę, šalinant iš darbo ir pan. Svarbiausia – kodėl Lietuvoje nėra valstybinio lenkų universiteto. Aiškinau teisinę ir faktinę tautinių mažumą padėtį Lietuvoje, pasakojau, kiek yra lenkiškų mokyklų, spaudos leidinių, organizacijų, kiek lenkų mokosi Lietuvos ir Lenkijos universitetuose. Nebuvo nutylėta ir vargana finansinė universitetų Lietuvoje būklė, kaip ir tai, jog universitetui, be pinigų, reikia dar ir gerų profesorių bei studentų. G. Frundos reakcija buvo kategoriška: „Nekalbėkite man šito, 250 000 lenkų turi turėti savo universitetą, profesoriai ir studentai gali būti iš viso pasaulio.“

Įdomu pastebėti, kad nė mažiausio nesutarimo dėl lenkų mažumos padėties

Lietuvoje nekilo su konferencijoje dalyvavusiais Lenkijos senatoriais – Dorota Simonides ir Piotru Andrzejewskiu. Abu senatoriai lenkų padėtį Lietuvoje laikė visiškai normalia, pastebėdami nebent tai, kad kai kurie Lietuvos lenkai turėtų būti lojalesni valstybei, kurioje gyvena. Lenkų universiteto klausimas, sutiko jie, yra dirbtinai keliamas, pakaktų stipraus polonistikos skyriaus Vilniaus universitete.

Tad niekaip negaliu atsikratyti minties, kad pono Frundos raportas ET buvo parašytas remiantis ne tiek realios padėties analize, kiek vadovaujantis kažkokiu išankstiniu nusistatymu. Mūsų politikams ir diplomatomis neretai tenka susidurti su tendencingais stereotipais Lietuvos atžvilgiu, ypač tautinių mažumų padėties klausimais. Matyt, tarptautinėms organizacijoms reikėtų teikti daugiau informacijos apie tikrąją padėtį. Kartu tenka apgailestauti, kad ET institucijose pasikliaujama šališkais pareigūnais.

Kaimynai nesikeičia: optimistinis ir pesimistinis scenarijai

Ar tikrai kaimynai nesikeičia? Atsakymas nėra savaime aiškus, žinant, kad po Antrąjo pasaulinio karo Lietuvos pietvakariuose kaimynai pasikeitė – buvo viena valstybė, atsirado kita. (Gal tai buvo ypatingas, nepaprastai retas atvejis, kurio neturėtume analizuoti?). Tačiau galima ir taip sakyti: kaimynai nesikeičia žvelgiant teritoriniu, istoriniu, kultūriniu požiūriu, bet kitaip yra, kai žiūrime valstybine-politine prasme. Latvijos, Baltarusijos, Lenkijos geografinė padėtis sovietmečiu buvo ta pati, tačiau ar šios šalys tada buvo mūsų kaimynės šiandien mus dominančia prasme? Tų šalių, kaip ir Lietuvos, padėtis buvo tokia, kad jos negalėjo pačios spręsti savo likimo. Tarptautinės teisės normos buvo žinomos nedaugeliui išrinktųjų, kurie jų nepaisė. Žlugus Sovietų Sąjungai, buvusios respublikos tapo suverenioms valstybėms. Nuo tada mūsų regione atgyja, formuojasi normalūs tarpvalstybiniai kaimyniniai santykiai. Pradedame susipažinti ir vadovautis tarptautinės teisės normomis. Taigi normalūs kaimyniniai santykiai gali būti tik tarp suverenių valstybių.

Tuo pačiu metu pasikeitė ir gerokai išsiplėtė kaimynystės horizontai. Tokios valstybės kaip Danija, Švedija ir sovietmečiu buvo ten pat, kur jos yra šiuo metu. Tačiau tada nebuvo prasmės kalbėti apie jas kaip apie Lietuvos kaimynes, Gruzija ar Uzbekija buvo mums lengviau pasiekiamos ir didesnės kaimynės negu Danija, Švedija ar Norvegija. Šiuo metu Skandinavijos šalys yra mūsų geopolitinę situaciją reikšmingai koreguojanti ir mūsų europėjimą spartinanti kaimynystė.

Vis labiau juntama Vokietijos kaimynystė, jos reikšmė ne tik Lietuvai, bet ir kitoms pokomunistinės Europos šalims. Tiesa, kultūrinė Vokietijos kaimynystė buvo gyva ir sovietiniais metais. Dabar, atvirumo sąlygomis, plečiasi dvišaliai ryšiai, mezgasi regioniniai kontaktai, ryškėja ir bendresni regioniniai interesai – tai kažkiek atsveria tiesioginės kaimynystės nebuvimą.

Vertindami mūsų šalies situaciją ir norėdami suvokti, kaip galėtų būti toliau, turėtume

pirmiausia kur kas paprasčiau ir realistiškiau žiūrėti į kaimynus. Tai padėtų atsikratyti rožinio optimizmo, kai iš kaimynų tikimasi labai daug. Taip pat reikia atsikratyti ir nepa-
matuoto pesimizmo, kada ryšiai su kaimynais nėra tokie, kokius įsivaizdavome. Bandy-
siu trumpai aptarti, kokie veiksniai galėtų lemti vienokį ar kitokį, optimistinį arba pesimistinį,
santykių su kaimyninėmis valstybėmis vystymosi variantą.

Demokratiškose šalyse, kuriose jau seniai nusistovėjo tarpvalstybinio sugyvenimo,
įtampų mažinimo, konfliktų sprendimo būdai, kaimyniniams santykiams nedidelį poveikį
daro tų šalių vidaus gyvenimo raida, bent tas poveikis nepasireiškia tiesiogiai. Tarp vidaus
ir išorės politikos išlaikoma pusiausvyra. Kitaip yra pokomunistinėse šalyse, kurių vidaus
gyvenimas yra daugiau dezintegruotas negu integruotas ir kurios gaivina arba kuria savo
politinę, teisinę, ekonominę, o kai kada ir etninę tapatybę. Vidaus gyvenimo nestabilumai
gali rimtai atsiliepti santykiams su kaimynais. Užsitęsios tapatumo paieškos bei vidaus
nestabilumai mažina šalies patikimumą žiūrint į ją iš šalies.

Pasidairę aplinkui šiuo požiūriu galime pastebėti nemažų skirtumų. Kai kurie Lie-
tuvos kaimynai, sakysime, Lenkija, Latvija, Estija, kuria, nors nevienodai sėkmingai vaka-
rietiško tipo demokratišką savo tapatybę, kuria, gaivina nacionalinę savimoneį, derinančią
tautinio savitumo ir europietiško atvirumo momentus. Šia prasme minėtos šalys artimos
Lietuvai, tačiau labai neaišku, kokia valstybe artimiausioje ateityje taps mūsų kaimynė Bal-
tarusija, kur vidaus gyvenimas nekrypsta demokratijos linkme ir kur visai neseniai buvo
svarstoma, kokia yra etninė Baltarusijos tapatybė, istorija ir net valstybės pavadinimas. Tą
patį galima pasakyti ir apie Rusiją, kurioje gyvos senos imperinės tendencijos, svyruojama
tarp demokratiškų ir didžiavalstybiškų nuostatų, tarp europinės ir eurazijinės orientaci-
jos. Per ilgai užsitęsęs kurios nors pokomunistinės valstybės tapatumo formavimasis bei
vidaus nestabilumai – nieko gero nežadantis dalykas. Iš tokio kaimyno galima sulaukti vi-
sokių netikėtumų. Gero nežada ir pilietinės, etninės, kultūrinės, nekaltant apie ekonominę,
integracijos sunkumai, pasireiškiantys politinių jėgų konfrontacija, pozicijos ir opozicijos
negebėjimu kalbėtis esminiais socialiniais klausimais.

Pesimistinis ateities variantas klostytųsi tada, kai užsitęstų kaimyninių šalių, taip
pat ir Lietuvos, vidaus socialinė ir politinė integracija, nusistovėtų prieštaringa socialinė
politinė tapatybė. Nepageidautina, net grėsminga, kad kaimyninėje valstybėje visuome-
nė gali integruotis ne vieno, o dviejų etnosų ir kalbų, valstybinės ir rusų kalbos, pagrind-
du. Tokia dvilypė visuomenė gali būti destruktvyviai veikiami iš šalies ir tapti ilgalaikio
vidaus nestabilumo priežastimi. Nieko gero nežadėtų situacija, jeigu Baltarusijoje ir

Rusijoje susiformuotų politinė tapatybė, kuri netilptų į europinės teisėtvarkos normas. Šios šalys taptų nepagrįstų pretenzijų kaimynams, gal ir regioninio nestabilumo židiniu. Vienu metu man atrodė, kad nepriklausoma Baltarusija, jeigu ten darniai klostytųsi vidaus gyvenimas, galėtų būti sąjungininkė Lietuvai, jeigu, sakykime, Lenkijoje ateitų į valdžią sluoksniai, jaučiantys didesnę nostalgiją rytinėms ir šiaurinėms prieškarinės Lenkijos valdytoms teritorijoms (kresams). Bet šiuo metu situacija yra kitokia. Lenkija yra mums patikimesnis partneris todėl, kad daugiau ar mažiau aišku, kokia tai valstybė. Bet kokių atveju ekspansionistinę Lenkijos temperamentą varžytų jos europinė orientacija ir Vakarų viešoji nuomonė.

Kalbant apie valstybės politinę tapatybę, negalima nepaminėti nacionalinių interesų problemos. Į tai vakar atkreipė dėmesį Seimo narys S. Stačiokas. Prisiminta, kad prieš porą metų šioje salėje vyko konferencija „Lietuvos nacionaliniai interesai ir jos politinė sistema“. Tačiau šių interesų suvokimo požiūriu, atrodo, nedaug pasistūmėta į priekį. Nacionaliniai interesai suvokiami padrikai ir miglotai. Kartkartėmis apie tai prabylama, bet be hierarchinės tų interesų nuovokos. Neretai atsitinka, kad ta ar kita politinė jėga savo partinius interesus kelia kaip visos valstybės nacionalinius interesus. Rytiniame pranešime M. Laurinkus pastebėjo, kad ekonominių grupių interesai vėlgi kai kada gali būti keliami kaip nacionaliniai interesai arba daryti jų sampratai įtaką.

Manychiau, kad dabartinis Lietuvos ir Latvijos ginčas dėl jūros sienos yra išraiška to, kad Lietuva pavėluotai suvokė savo nacionalinį interesą šiuo požiūriu. Galbūt nelabai pažįstame savo kaimynų politinį mentalitetą, o ir patys ne itin korektiškai reaguojame į žodžius, į kuriuos reikėtų reaguoti kitaip. Taigi nacionaliniai interesai gali būti reiškiami taip, kad tolintų vieną nuo kitos kaimyninės valstybės arba kad būtų ieškoma ir randa mi bendresni visam regionui ar kelioms valstybėms interesai. Jei kalbėtume apie Baltijos valstybes, iki šiol yra suvoktas tik vienas bendras interesas – požiūris į išorinį saugumą. Lietuva, Latvija ir Estija yra vieningos nuomonės dėl savo santykių su rytiniu kaimynu, dėl orientacijos į NATO ir kitas Vakarų struktūras.

Pesimistinis variantas mūsų lauktų, jeigu Baltijos regiono valstybių interesai būtų reiškiami atsietai vienas nuo kito, izoliuotai, nesuvokiant to, kas galėtų būti bendra, nematant to, ką galima suderinti. Prieš trejetą metų Baltijos Asamblėjos posėdyje vienas Estijos atstovas dėstė mintį, kad Estija yra Skandinavijos šalis, o jeigu Latvija ir Lietuva nori būti Baltijos šalys, tai jų reikalas. Lietuva irgi turėtų pagrindą, susiklosčius tam tikrai situacijai, pasakyti, kad ji yra Vidurio Europos valstybė, nes jos istorinė ir kultūrinė tradicija yra

kaip tik šio regiono tradicija. Neaišku, su kuo tapatintųsi Latvija. Kad kaimyninės valstybės nesugeba derinti savo geopolitinių orientacijų, kartu ir nacionalinių interesų – negeras ženklas. Gal iš viso nereikalinga Baltijos valstybių kaimyniška integracija, jeigu visos jos žiūri į Vakarų, nori įstoti į Europos Sąjungą ir į NATO. Pasižvalgę plačiau po Europą galime pastebėti, kad regionų vaidmuo nemažėja, greičiau net auga. Regionai gali sėkmingai spręsti tokius dalykus, kurie mažiau svarbūs žiūrint į juos visos Europos aspektu.

Liūdintų, jeigu Baltijos valstybės atsisakytų arba nustumtų vien į kultūros sritį baltiškąjį solidarumą, išbandytą okupacijų metais, ir jeigu nieko nebūtų daroma vardan geros kaimynystės kaip savaimės suprantamos vertybės. Šiaurės valstybių bendradarbiavimas, kaip sektinas mums pavyzdys, kūrėsi ne vien tik dalykiniu pagrindu. Ne paskutinį vaidmenį vaidino ir kai kurie idealieji motyvai, pavyzdžiui, šiaurietiško savitumo suvokimas. Nors tuo pat metu ne kartą teko girdėti pabrėžiant, kokios savitos yra kiekviena Skandinavijos šalis. Dabartinė europinės integracijos tendencija taip pat ne vien politinių ir ekonominių išskaičiavimų padarinys, yra suvokiamos ir tam tikros vertybės kaip europiškumo pagrindas.

Bendravimas su Šiaurės šalimis, valstybių vadovų susitikimai pagal formulę „penki plius trys“ kalba apie šiaurietiškąją Lietuvos orientaciją, nors regioninė Lietuvos priklausomybė nėra tokia aiški kaip Estijos ir Latvijos. Kaskart geriau suvokiama Vidurio Europos kaimynų geopolitinė svarba Lietuvai. Apie vienodų požiūrių ir bendrų interesų galimumą Vidurio Europos regione liudija ką tik pasirašytas Lietuvos, Lenkijos ir Ukrainos prezidentų pareiškimas dėl įvykių Baltarusijoje.

Sunku pasakyti, kiek galėtume atitrūkti nuo praeities. Jeigu žvelgsime, kaip tautos tam tikrais istorijos laikotarpiais reaguodavo į komplikuotas situacijas, tai Lietuvai šiuo požiūriu artimesnė Lenkija negu baltiškieji kaimynai. Kitaip tariant, su pastaraisiais rečiau sutapdavo politinio gyvenimo ritmai, pakilimai ir nuosmukiai. Sakysime, XIX a. Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, buvo raiškūs priešiškus rusiškam carizmui, kovų už laisvę, sukilimų tradicija ir kaip pasekmė didesnė spauda, kultūriniai, tautiniai praradimai. Latvijoje, Estijoje, Suomijoje vyravo daugiau lojalumo carizmui tradicija, dėl to ir geresnės kultūrinės veiklos galimybės, nors kartu ir integracija į Rusijos imperijos visuomenę. To tąsa – lietuvių vaidmuo 1917 m. bolševikiniame perversme kur kas mažesnis negu mūsų Šiaurės kaimynų. Panašiai ir kitomis istorinėmis aplinkybėmis – Antrojo pasaulinio karo metu naciams nepavyko suorganizuoti lietuvių SS legiono, to nepavyko padaryti ir Lenkijoje.

Pastarųjų metų Lietuvos politinio gyvenimo raida, turiu galvoje 1992 m. rinkimus į Seimą, vėlgi atrodytų artimesnė Lenkijai ir Vengrijai, kuriose irgi analogiškos politinės jėgos atėjo į valdžią. Netrukus matysime, ar mūsų pietiniai kaimynai pakartos rinkimų į Lietuvos Seimą situaciją savo kraštuose. Suprantama, istorinių tradicijų skirtumai ar panašumai yra tik vienas veiksnys. Lemia valstybės politinių jėgų apsisprendimas ir orientacija į demokratiją, į vakarietiško tipo valstybingumą, į Šiaurės vakarų Europos regioną.

Lietuvos stebėjimas iš esmės jau baigtas

Visą praėjusią savaitę Strasbūre vyko Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos sesija. Vienas svarbesnių sesijos dalykų buvo raportas dėl naujų komunikacijų ir informacijos technologijų poveikio demokratijai. Europos parlamentarai ragino kuo greičiau atpažinti naujas situacijas ir ypač iš jų kylančias neigiamas rizikos tendencijas, manipuliavimą žmonių sąmone ir politinio pasirinkimo siaurinimą, komercializaciją, piktnaudžiavimą apklausomis, informacinę diskriminaciją. Šie reiškiniai silpnina atstovaujамąją demokratiją, kuri ir šiaip jau nelabai klesti. Partijos dabar visur apimtos krizės, piliečiai nepatenkinti politikais, kad šie netesi rinkimų pažadų. Tesėti sunku, nes gyvenimas kinta sparčiau nei mūsų gebėjimas jį sutvarkyti ir prisitaikyti. Žmonės laukia greitų ir aiškių sprendimų, bet problemos yra sunkios ir sudėtingos. Komunikacijos priemonės gali vaidinti tiek teigiamą, tiek ir neigiamą vaidmenį, todėl parlamentai neturi būti pasyvūs stebėtojai. Diskusijų metu minėta, kad dėl buvusios Jugoslavijos konfliktų nemažai kaltos tenykštės ano meto masinės komunikacijos priemonės.

Ne mažiau aktualūs klausimai keliama raporte, skirtame piliečių dalyvavimui atstovaujamojoje demokratijoje. Demokratijos gyvastį palaiko piliečių dalyvavimas politikoje, tačiau, pažymima raporte, visose šalyse didėja praraja tarp politikų ir piliečių. Dėl nepakankamo piliečių dalyvavimo politikų sprendimai dažnai patiria nesėkmę, todėl greta įprastos parlamentinės demokratijos praktikuojama tiesioginė demokratija – rengiami referendumai, per kuriuos tikimasi gauti greitus atsakymus. Vis dėlto prieštarungus žmonių grupių interesus galima harmonizuoti per parlamentinius svarstymus. Referendumas gali būti tik papildomas būdas. Net Šveicarijoje, kuri gali būti laikoma tiesioginės demokratijos šalimi, 95 proc. sprendimų daroma parlamente. Rengti referendumus dažniausiai nusprendžia politikų mažuma. Paminėtas ir Lietuvos patyrimas. Lietuva yra tarp šalių, kurių įstatymai leidžia inicijuoti referendumą prieš valdančiųjų jėgų valią.

Labiausiai mums rūpėjo Rumunijos parlamentaro G. Frundos ir dviejų jo kolegų raportas apie lankymąsi Lietuvoje balandžio 8–10 dienomis. Atrodė nelabai tikėtina, kad

raportas galėtų būti parengtas per palyginti trumpą laiką. Vis dėlto Frunda savo pažadą tesėjo. Susipažinus su raporto tekstu paaiškėjo, kad jis yra tikra priešingybė 1995 metų reportui. Trisdešimties puslapių dokumente detalai apibūdinamas Lietuvos jungimasis prie Europos konvencijų, teisinė ir teisminė sistema, žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių būklė, savivalda. Ir sunku būtų rasti teiginių, su kuriais būtų galima nesutikti. Raportas išsamus ir objektyvus. Vienur kitur sakomi bemaž komplimentai mūsų šaliai. Tautinių mažumų padėtis parodoma tokia, kokia yra iš tikrųjų. Nurodant neigiamus reiškinius, pasakoma, kas daroma ar numatoma daryti, siekiant juos išgyvendinti. Svarbiausiais šalintiniais dalykais laikomas „prevencinio sulaikymo“ įstatymas ir mirties bausmė. Pažymima, kad ypač po Seimo rinkimų paspartėjo pažanga.

Pristatant raportą Teisės reikalų ir žmogaus teisių komitete, Rusijos delegacijos narys (iš Žirinovskio komandos) pareiškė, jog Lietuvoje skriaudžiamos tautinės mažumos, rusakalbiai prievarta asimiliuojami. G. Frunda atsakė, kad šitokio kaltinimo nepatvirtina jo susitikimai su tautinių mažumų atstovais, kad Lietuvoje tautinių mažumų padėtis yra geresnė negu kitose Baltijos valstybėse. Nutarta pagal galiojančią tvarką raportą perduoti naujai įkurtam Monitoringo komitetui. Tad Lietuvos stebėjimas iš esmės yra baigtas, lieka kai kurios procedūros, kurios bus atliktos gal net birželio mėn.

Baltijos šalių vienybės išmėginimas

Baltijos valstybių vienybė, buvusi savaime suprantama ir veiksminga atgimimo laikotarpiu, vėliau, atgavus nepriklausomybę, patyrė išbandymų ir atoslūgių. Bendras baltiškasis vežimas visiems ėmė rodytis vienu ar kitu atžvilgiu nepatogus. Nė viena šalis nenorėjo jaustis atsakinga už kitos problemas. Bent du išmėginimus teko patirti ir šiemet.

Lietuvos politikai, apgalvodami savo šalies tarptautinę padėtį, vis aiškiau suvokia savo priklausomybę ne tik Baltijos, bet ir Vidurio Europos regionui. Ne vien istorine bei kultūrine, bet ir regioninės politikos prasme. Šis tylomis brenęs suvokimas įsikūnijo daug kam netikėta Lietuvos ir Lenkijos iniciatyva įkurti abiejų valstybių tarpparlamentinę asamblėją. Netrukus ją papildė abiejų valstybių vyriausybių taryba ir prezidentūrų komisija. Toks bendradarbiavimas labai teigiamai vertinamas Europos ir Amerikos politikų ir pelno jų palankumą Lietuvos užsienio politikai. Lietuvai toks bendradarbiavimas naudingas, be kitų dalykų, saugumo sumetimais, nes Lenkija yra pakviesta derybų į NATO ir jau pradeda tas derybas. Tai optimalus situacijos išnaudojimas, kai mūsų valstybė po Madrido konferencijos neatsidūrė tarp pakviestųjų. Tai gali labai praversti ir tuo atveju, jeigu Baltarusijos politinė raida ir toliau judės ligšioline linkme. Juo labiau kad kai kurie dalykai rodo, jog Rusijos politinio elito sluoksniuose neatsisakyta minties Lietuvą vėl kada nors šantažuoti pretenzijomis į Vilnių ir Klaipėdą.

Baltijos valstybių kontekste minėtas bendradarbiavimas parodė, kad Lietuva turi iniciatyvos Vidurio Europos linkme rezervą, ir tai yra žingsnis artėjant link CEFTA. Latvijoje ir Estijoje (iš dalies ir Lietuvoje, bet dėl kitokių motyvų) į minėtos asamblėjos įkūrimą reaguota be entuziazmo. Latvija nesmagiai pajuto neturinti tokios kaimyninės partnerystės, kokia Suomija yra Estijai, o dabar Lenkija – Lietuvai. Latvių politologai mėgina aiškintis, ar Vilniaus ir Varšuvos suartėjime neslypi kokios nors naudingos galimybės ir Rygai. Taline į tą suartėjimą kai kas pasižiūrėjo kaip į aktą, silpninantį ar net ardantį Baltijos vienybę, nors be rimtesnių paaiškinimų ir, atrodo, be nuoskaudos.

Toks rezonansas savo ruožtu kėlė ir lietuvių politikų nusivylimą Baltijos partnerėmis, kadangi bendradarbiavimas su Lenkija nėra kokia nors alternatyva įgijusiam pastovias struktūras Baltijos valstybių bendradarbiavimui. Nusivylimą palaiko ir užsitęsios derybos su Latvija dėl sienos jūroje. Emocinės reakcijos šiuo klausimu aprimo, bet, be abejonės, tai turės poveikį ateičiai.

Kitas Baltijos šalių vienybės išmėginimas yra Europos Komisijos rekomendacija deryboms dėl stojimo į Europos Sąjungą kviesti Estiją, paliekant laukimo nežinioje Latviją ir Lietuvą. Tiesa, laikomasi gražaus principo – vienos valstybės laimėjimas yra visų trijų laimėjimas. Bet tokia samprata nepašalina netikrumo ir nepasitikėjimo, apie ką bylojo apmaudo balsai Rygoje ir Vilniuje. Europos Komisijos sprendimas išties nestiprina Baltijos vienybės, kelia įtampą, nes vienoje valstybėje gyvos pirmavimo nuotaikos, o kitose dvieiose – nepelnyto nepripažinimo jausmas. Tą pastebėjo ir Vakarų Europos spauda. Vokiškuose, angliškuose laikraščiuose buvo rašyta, kad trapi Baltijos vienybė neišlaiko „ėjimo į Europą“ išmėginimo, o kita vertus, Europos Komisijos sprendimas iš trijų išskirti vieną iš tikrųjų yra netikęs ir rimčiau nemotyvuotas.

Klostantis tokiai padėčiai, savalaikis buvo Estijos prezidento Lenarto Merio vizitas mūsų šalyje. Prezidentas visada labai vertino Baltijos valstybių vienybę ir ne kartą „glaistė“ ne visada taktiškus kai kurių savo kolegų pasisakymus. Panašiai jis elgėsi ir per vizitą, pažadėdamas, kad „Estija jausis įpareigota kalbėti Latvijos ir Lietuvos vardu“. Veiksmų nuoseklumas visada kelia pasitikėjimą, kaimynų parama, be abejonės, praverstų. Ir vis dėlto nenuspėjama, kaip kiti estų politikai reaguos į Lietuvos pastangas po Liuksemburgo pasitarimo atsidurti vienoje gretoje su jais. Ar neims viršaus noras būti kažkiek priekyje? Juo labiau kad ne tik dabartinis Estijos užsienio reikalų ministras, bet ir kai kurie parlamentarai neslepia noro, jog jų šalis kuo greičiau atitoltų nuo dviejų pietinių kaimynių. Beje, netrūksta ir manančių, kad derybų į Europos Sąjungą turi būti kartu pakviestos visos trys Baltijos valstybės. Jeigu Liuksemburgo pasitarime gruodžio mėnesį bus nuspręsta pakviesti derybų visas dvylika valstybių, pareiškusių norą stoti į ES, tada minėtoji įtampa tarp Baltijos valstybių turėtų pranykti.

Kad ir kaip būtų, gyvenimas verčia galvoti pragmatiškai ir suprasti, kad tiesti sau kelią į Europos Sąjungą tenka kiekvienai valstybei individualiai. Į Europos Komisijos rekomendaciją vertėtų žiūrėti kaip į signalą, jog laikas vaduotis iš kai kurių atgimimo laikotarpio baltiškųjų stereotipų. Lietuva jau atsikratė pirmųjų nepriklausomybės metų vienišumo jausmo, kada daug kas buvo neaišku, o ypač santykiai su Lenkija. Ryšių su Skandinavijos

šalimis plėtra mums jau tapo pirmaeiliumi prioritetu, nepaisant, kaip plėtosis Baltijos šalių bendradarbiavimas. To, ką iš skandinaviškosios Šiaurės gauname šiuolaikinės civilizacijos ir demokratijos pasiekimų požiūriu, negalime gauti iš pokomunistinių Vidurio Europos šalių, besigalynėjančių su praeitės šešėliais.

Sritis, kurioje nė viena Baltijos šalis negali kaip nors „išeiti į priekį“, yra nacionalinis saugumas. Tai dar labiau paaiškėjo po Madrido, nes nė viena iš trijulės neatsidūrė tarp kviečiamųjų į NATO. Saugumo požiūriu Baltijos valstybių bendradarbiavimas turi labai realų pagrindą. Dabartiniu metu sunku įsivaizduoti, kad Baltijos valstybės galėtų rasti kiekviena savą, o ne viso regiono saugumo užtikrinimo būdą. Tokią pat mintį perša ir rengiama JAV ir Baltijos valstybių chartija. Nors Lietuvos padėtis, kaip jau minėta, yra šiek tiek geresnė kaimynystės ir gero sutarimo su Lenkija dėka. Nacionalinis saugumas ir Rytų politika dar ilgai bus Baltijos vienybės veiksnys.

Be šito, Baltijos valstybių vienybei daug reikš tai, kaip klostysis derybų dėl stojimo į Europos Sąjungą pradžia. Vienybei būtų naudingiausia, jeigu visos trys valstybės į derybas eitų viena banga. Jeigu taip ir neatsitiktų, visos trys tik laimės remdamos viena kitą. Kad taip daryti mokama, parodė Lietuvos stebėjimo pabaigos svarstymas Europos Tarybos Parlamentinėje Asamblėjoje. Estijos delegacijos nariai palaikė Lietuvą svariai ir pastebimai. Tai buvo naudinga Lietuvai, bet gražiai pasirodė ir Estijos delegacija, laimėdama balų savo šaliai. Turėtume tik aiškiau skirti, ką kiekviena valstybė privalo daryti pati savo naudai ir ką gali daryti visos trys kartu.

Saugumas prasideda nuo kaimynų

Kai sugriūva imperinės galybės, išblėsta globaliosios priešpriešos, nebūtinai visur ateina taika ir ramybė. Mažesnėms valstybėms kartais dar tenka ilgai ir skaudžiai aiškintis tarpusavio santykius. Tad saugumas ir ramybė dažnai lemtingai priklauso nuo santykių su kaimynais, pavojai gali slypėti ir artimiausioje geografinėje aplinkoje. Ne dėl ko kito, o dėl nedarnios kaimynystės jau kuris laikas vyksta kruvini konfliktai Balkanuose, Kaukaze, Vidurinėje Azijoje, kitur. Tiesa, tenykščiuose įvykiuose dažnai nesunku išvelgti ir negerą pašalinės jėgos poveikį, bet toks poveikis įmanomas pirmiausia, ten, kur yra likę neišspręsti teritoriniai klausimai, įsisenėję tautiniai priešiškiškumai. Tad ir Lietuvos saugumo svarbiausioji sąlyga yra geri santykiai su visais kaimynais, nors kaimynas kaimynui nelygu. Šis teiginys nenuvertina Lietuvos siekio tapti NATO ir ES nare, kaip pamatinės mūsų saugumą užtikrinančios aplinkybės, bet stojimas į šias organizacijas truks, matyt, dar metus kitus, o šalia kaimynų gyvename kasdien. Todėl kartkartėmis reikia paanalizuoti, kokia mūsų santykių su kaimynais būklė, kas galėtų ją kada nors ateityje sutrikdyti.

Žvelgdami į šiaurę matome, kad atgimimo laikotarpio baltijiečių solidarumas šiandien gali pasirodyti kaip gražus prisiminimas, kaip idealistinė nuostata, mažai veiksminga dabar, atsidūrus akistatoje su pragmatiška tikrove. Tikrovė yra tokia, kad nepriklausomo valstybingumo įsitvirtinimas neišvengiamai individualizuoja Baltijos valstybes, labiau vieną nuo kitos atitolina negu artina, kelia interesų sankirčius. Reikia tikėti – atitolina valstybes, bet ne tautas.

Nepaisant šito, drauge mus laiko strateginiai sumetimai – saugumo reikmės, Rytų politika, regiono lygmens bendradarbiavimas. Bet, pažvelgus detaliau, nesunku pastebėti, kad trijų valstybių tikrovė yra gerokai skirtinga žiūrint tiek į Rytų, tiek į Vakarų pusę. Tą matome pasidomėję, pavyzdžiui, kiek rusiško kapitalo yra kurios šalies ekonomikoje, kokia tautinių mažumų situacija, o kartu ir pažeidžiamumas iš Rytų, kaip sprendžiami sienų sutarčių klausimai.

Nevienoda padėtis klostosi ir Vakarų atžvilgiu – Estija pakviesta derybų į ES, o Lietuva

vertinama kaip sėkmingiausiai, palyginti su kaimynėmis, besirengianti NATO narystei. Kinta ir užsienio opinijos požiūris. Ankstesnį „Baltijos valstybių“, kaip daugmaž vienodo ir vientiso regiono, įvaizdį keičia trijų valstybių skirtingumo supratimas. Bendrai paėmus, tai galima laikyti teigiamu poslinkiu, rodančiu, kad ir Vakarų opinijoje stojame į vieną gretą su kitomis Vidurio Europos šalimis. Šiaip ar taip, ir Vakarų, ir Rytų kryptimis kiekviena valstybė dirba tik „už save“, neišvengdamos atviro ar paslėpto lenktyniavimo, gali net pasirodyti, kad strateginė baltijiečių partnerystė jau išsisėmė, lieka vien lokalinis bendravimas.

Vienas klausimų, šaldančių Lietuvos ir Latvijos santykius, yra neišspręstas ginčas dėl jūros sienos ir naftos telkinių paieškos, taip pat Būtingės terminalo statyba. Kiekviena pusė savaip mato dalyko esmę, nesigilina į oponento argumentus. Lietuvių nuomone, latvių pateikiami gamtos saugos argumentai tėra tik tikrųjų ekonominių („naftos“) interesų dangstymas. Latviai savo ruožtu priekaištauja lietuviams dėl nenoro bendrai eksploatuoti dar nesurastą naftą jūros dugne ir naudotis Ventspilio terminalu. Primenama, kad Latvijos gamtai daro žalą ir Mažeikiai, ir Ignalina. Įtampa kol kas auga, susitarimo galimybė miglota. Tai kelia tarpusavio nepasitikėjimą, kuris nepadedą spręsti klausimo, nedidina nė vienos pusės politinio kapitalo Vakaruose, nuvilia mūsų bičiulius Skandinavijos šalyse. Netinka ne vieno mūsų politiko neišmintingas manymas, kad esame kantresni, gal ir protingesni, todėl galime sau leisti nereaguoti į kaimynų priekaištus. Į vienokius ar kitokius priekaištus ir pareiškimus reikia atsiliepti tinkamu laiku, neturime leisti, kad pragmatinių interesų sankirta kenktų strateginiams valstybių saugumo interesams, juoba atitolintų vieną nuo kitos baltų tautas.

Su Baltarusija santykiai gan geri, kaimyniški, kita vertus, jiems apibūdinti galima būtų taikyti sulėtėjusios plėtros, laukimo, neaiškumo sąvokas. Kaip, beje, ir pačiai Baltarusijai. Ne taip seniai kai kurie šios šalies politikai ir mokslininkai, ieškodami atramos praeityje, buvo linkę savintis mūsų valstybės pavadinimą, istoriją ir net sostinę. Dabar tai lyg ir pamiršta, nes šalis, vairuojama tvirtos prezidento Lukašenkos rankos, suka kita kryptimi. Tai pastebima pirmiausia užsienio politikoje, kuri pradeda išsiskirti iš kaimyninių šalių konteksto, susikerta su tarptautinėmis normomis. Bet, gyvenant ne vien šia diena, nesunku suprasti, kad jokia politinė stiprybė nesitęsia be galo. Tad pietinę kaimynę galime apibūdinti kaip šalį, kuriai gali tekti dar ilgokai ieškoti savo politinės tapatybės, o kuria kryptimi tai plėtosis, mums turi net labai rūpėti. Dabartinė kryptis – suartėjimas ar net integracija su Rusija, bet kaip bus toliau, priklausys ir nuo to, kaip plėtosis pati Rusija. Lietuva, reikia

manyti, taip pat Lenkija ir Ukraina norėtų matyti Baltarusiją kaip tikrai nepriklausomą, demokratinę valstybę. Tačiau jų kaimynystė ir poveikis vargu ar galėtų atsverti Rusijos poveikį. Tas pat pasakytina ir apie Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos sankcijas, kitų europinių organizacijų pastangas.

Sunku būtų tikėtis produktyvaus kaimyninio bendravimo, jeigu Baltarusija taptų Rusijos politinės valios vykdytoja. Dar mažiau gero galėtume tikėtis, jeigu lukašenkiska „stiprybė“ susivienytų su istorijos revizijos šalininkais, vargu ar tokią perspektyvą galime atmesti.

Kad ir ką žadėtų ateitis, šiandien Lietuvos pozicija turi būti grindžiama geros kaimynystės siekiu, kartu leidžiant suprasti, jog anaip tol ne visiems prezidento Lukašenkos veiksams pritariame. Ir kuo sparčiau bei šiuolaikiškiau tvarkyti sienos kontrolę. Mūsų URM apgalvotai pasiūlė, kad kaimynystės vardan, kaip ir Lenkija, švelniau reagavo į skandalingą užsienio ambasadų pastatų istoriją. Taip Lietuva išliko europiniame kontekste, maža to, pademonstravo šiandien politikoje taip vertinamą pragmatizmą. Vakaruose, ir ne tik ten, suprantama, kad artimiausių kaimynų atsiribojimas nuo Baltarusijos reikštų jos izoliaciją ir uždaramą, o tai tik stiprintų joje antidemokratiškas, antivakarietiškas nuostatas.

Apie gerų kaimyninių santykių su Lenkija svarbą tenka dažnai girdėti, svarba padidėja prisimenant, jog dėl žinomų priežasčių prieškariniu laikotarpiu mūsų valstybė neturėjo diplomatinį santykių. Iš dalies gal dėl to darnūs dabartiniai abiejų valstybių santykiai iš karto pastebėti ir įvertinti tarptautinės opinijos, gerindami Lietuvos įvaizdį. Tai ne mažiau svarbu ir Lenkijai. Tiesa, geri abipusiai santykiai tėra oficialioji išorė, iš dalies padiktuota dabartinės konjunktūros, kuri nepašalina negatyvių praeities šešėlių, vis dėlto sudaro prielaidas tiems šešėliams sklaidytis.

Saugumo požiūriu Lietuvai nepaprastai svarbus bendradarbiavimas su Lenkija, siekiant narystės NATO ir ES. Buvimas šalia realios kandidatės į šias organizacijas, struktūrinė jos parama neabejotinai gerina Lietuvos strateginę padėtį. Kiekvienas Lenkijos žingsnis NATO link netiesiogiai stiprina ir Lietuvos saugumą, juoba kad Lenkijos politikai savo šalies saugumą Rytų atžvilgiu sieja ir su Lietuvos saugumu. Be to, geras sutarimas su Lenkija kažkiek padidina Lietuvos reikšmingumą Vidurio Europoje. Tai neliko nepastebėta, o vienu metu net sukėlė ne visai palankų atgarsį tarp mūsų šiaurinių kaimynių politikų.

Atgarsiai pasigirsta ir nutyla, o Lietuvai atsiveria gera galimybė kažkiek prisidėti prie Baltijos jūros ir Vidurio Europos šalių santykių plėtos. Tos galimybės nevertėtų

praleisti. Bent jau į glaudesnę bendravimą su Lenkija galėtume kažkiek padėti įsitraukti Latvijai, tokį pageidavimą teko girdėti iš pačių latvių. Kaimyninė šalis jaučiasi gerokai vie- niša ir patiria spaudimą tiek iš rytų, tiek ir iš vakarų dėl pilietybės, tiksliau, dėl rusakalbių gyventojų padėties.

Mums svarbiose Vakarų šalyse labai palankiai vertinama amentinė asamblėja. Ji dar neilgai gyvuoja, bet jau galima teigti, kad sėkmingiau atliktų savo paskirtį, jeigu darbo- tvarkėje atsirastų pakankamai vietos strateginiams abiejų šalių klausimams. Kartu vertėtų pagalvoti, ar tautinių mažumų, tiksliau tariant, bendrijų, padėties klausimas, kurio kėlimu suinteresuota Lenkija, iš viso turėtų būti asamblėjos svarstymų objektas, nes tai yra šalių vidaus reikalas. Lietuvoje tautinių mažumų būklė, kaip žinoma, yra geresnė negu daug kur kitur. Kai kurių valstybių įstatymuose nėra net sąvokos „tautinė mažuma“, yra tik pilie- čiai. Jeigu tokių klausimų ir kyla, reikia prisiminti, jog europiniame kontekste nėra tokios teisinės normos, pagal kurią gausesnė tautinė bendrija galėtų turėti daugiau teisių negu mažesnė. Bet tokios problemos neturėtų kliudyti gerai kaimynystei.

Ar sulauksime antrosios bangos? Nelengvi pamąstymai apie NATO

Lietuvos parlamentinės partijos sutaria dėl to, kad mūsų valstybės saugumui užtikrinti yra būtina narystė NATO ir kad šiuo atžvilgiu nėra lygiavertės alternatyvos. Nuomonės nesiskiria ir dėl to, kad narystė teiktų ne vien išorinį saugumą, bet ir patvirtintų Lietuvos priklausymą demokratiškajai pasaulio daliai, teiktų pasitikėjimo bendraujant su Rytų kaimyne. Panašiai manoma ne tik Lietuvoje, bet ir kitose, siekiančiose NATO narystės Vidurio ir Rytų Europos šalyse.

Abejonės dėl NATO ateities

Kartu aiškėja, kad kelias į NATO yra nelengvas, sudėtingas ir nespirtus, be to, gero-kai skirtingas kiekvienai šaliai. Kaip ir kelias į demokratiją, rinkos ekonomiką, aukštesnę gerovę. Sunkumai ir neaiškumai sudaro palankią prielaidą kai kam ieškoti argumentų prieš NATO plėtimą Rytų kryptimi ir apskritai prieš šios organizacijos tikslingumą pasibaigus šaltojo karo epochai.

Tokie argumentai ateina ne tik iš Rytų, teko jų išgirsti ir ne viename tyrimų centre Vakaruose. Girdime jų ir Lietuvoje, būtina į juos rimtai atsižvelgti, nes ne kartą teks tais klausimais diskutuoti namuose ir svetur.

Dažniausiai galima išgirsti sakant, jog dabar, kai nebėra sovietų imperijos ir Varšuvos pakto, NATO neteko savo paskirties – saugoti ir ginti Vakarų nuo galimos sovietinės agresijos.

Baiminamasi, kad NATO plėtimas galėtų vėl suskaldyti Europą, sudaryti sąlygas naujam šaltajam karui. Taip pat manoma, kad narystės kaina bus finansiškai nepakeliamas ūkio sunkumuose skęstančioms pokomunistinėms valstybėms. Yra ir daugiau vertų rimtos polemikos nuomonių ir argumentų.

Interesai ir sovietinis palikimas

Svarbiausiu dalyku reikėtų laikyti atkaklų Rusijos priešinimąsi NATO plėtimuisi Rytų kryptimi. Galima kelti klausimą, ar turime į tai atsižvelgti, jeigu vadovaujamės tarptautinės teisės norma, jog kiekviena valstybė turi teisę rinktis ir pati spręsti, su kuo jai vienytis ar jungtis, todėl jokia trečia šalis negali turėti veto teisės ir dėl NATO plėtimosi. Niekas neabejoja ir dėl to, kad kiekviena valstybė, galinga ar silpna, turi teisę rūpintis savo nacionaliniais interesais ir ieškoti būdų juos ginti. O kita dalyko pusė – kur yra ta riba, kurią peržengus pažeidžiami kitų valstybių interesai ir teisės, kaip ta riba suvokiama? Turiu galvoje Baltijos valstybių ir Rusijos interesų santykį. Valstybės interesai bei jų reiškimo būdai priklauso nuo to, kokia yra ta valstybė, kaip ji pati suvokia savo tapatybę ir ją įgyvendina santykiuose su kaimynais. Deja, tai neaišku žvelgiant į dabartinę Rusiją, matant, koks stiprus joje sovietinis palikimas, koks nevienodas jos, kaip buvusios SSRS teisių ir pareigų perėmėjos, elgesys, kokia gaji imperinė savimonė, nestabili ekonomika, neįveikiami socialiniai kontrastai. Galima tik spėlioti, kokios orientacijos šalimi – europietiškos, eurazijietiškos ar kokios kitokios ji save laiko ir laikys ateityje.

Priešų apsupties sindromas

Iš to neapibrėžtumo kyla ir Rusijos priešinimosi NATO plėtrai į Rytus motyvai. NATO, kaip pikčiausio priešo, įvaizdis gan parankus Rusijos karinei vadovybei, siekiančiai gauti iš biudžeto kuo daugiau lėšų. Tokias nuotaikas skatina ir tradicinis rusiškas priešų apsupties sindromas – vidinis imperialistinių siekių variklis. O kur dar nenoras taikytis su tuo, kad Vidurio ir Rytų Europos šalys, pusšimtį ir daugiau metų buvusios Rusijos įtakoje, atsidurtų po NATO skėčiu?

Aišku, tai ne pragmatiniai, bet daugiau idėjinio ir psichologinio pobūdžio motyvai. Plečiantis pragmatinėms nuostatoms, tokių motyvų vaidmuo, matyt, menks, tačiau dabar į juos privalu atsižvelgti. Psichologinių motyvų svarba didėja, jeigu negerėja šalies ekonominė būklė. Tai gerai suprantama Vakaruose. Kaip tik todėl čia kartais suabejojama NATO plėtimo į Rytus tikslingumu, baiminantis, jog tai stiprins Rusijoje priešišumą Vakarams, skatins norą susigrąžinti savo įtakon buvusią sovietinę erdvę, sudarys palankią aplinką kopti į valdžią nacionalistams ir militaristams. Tai anaipol nepadėtų demokratijai.

Tokios nuotaikos gali atsiliiepti artėjančių Rusijos prezidento rinkimų rezultatams. Be to, kyla pavojus, kad NATO plėtra gali atstumti Rusiją nuo Europos, skatinti ieškoti sąjungininkų ne Europoje, o suartėjant su Kinija, Iranu arba kuriant sau pavaldų bloką iš nepretenduojančių į NATO šalių.

Vis dėlto NATO pradeda judėti Rytų link. Kadangi minėtiems argumentams yra svarių kontrargumentų, tai Rusija, nors ir priešinas, bet ir nusileidžia „atiduodama“ Lenkiją, Čekiją, Vengriją. Bet kaip kompensaciją ji išsiderėjo Pagrindinį aktą ir Nuolatinę jungtinę tarybą. Kyla klausimas, kokios kompensacijos ir kokios naudos ji norėtų už antrąją bangą, kurios reikėtų laukti po 1999 metų.

Svarstyklių lėkštėse – Balkanai ir Baltijos šalys

Baltijos valstybėse vyrauja nuomonė, kad Maskvai labiausiai nepageidautinas būtų kaip tik jų kvietimas į Šiaurės Atlanto organizaciją. Bet Rumunija, Slovėnija yra tiesiogiai paminėtos Madrido deklaracijoje, jų stojimą į NATO remia Prancūzija. Vakarų politikai mano, kad pasistūmėjimas į Balkanų pusę nešų šiam regionui taip reikalingą taiką ir ramybę. O Baltijos regionas laikomas pakankamai stabilu. Žinoma, tai tik vienas galimos įvykių eigos variantų. Įtampa Balkanų regione gali ir stabdyti jo artėjimą į NATO. Balkanų valstybių politikai nėra dideli optimistai. Jų nuomone, Rusija iš visų jėgų priešinsis NATO artėjimui prie tradiciškai su ja susijusių stačiatikių šalių – Serbijos, Bulgarijos, Rumunijos. Taigi Rusijos priešinimasis gali būti veiksmingesnis už Prancūzijos palankumą. Tuo labiau kad Rusijos nuostatą šiuo atveju lemia ne tik jausmai ar ištikimybė tradicijai, bet ir nafta kvepiantys pragmatiniai interesai. Šitaip besiklostanti situacija Balkanuose būtų netiesiogiai palanki Baltijos valstybių ir NATO santykių plėtotei.

Norvegija ir... Baltarusija

Neteko girdėti kokių nors aiškinimų, kuo konkrečiai Baltijos valstybių, ypač Lietuvos, narystė NATO galėtų užgauti Rusijos nacionalinius interesus. Jeigu priešinimasi lemia nenoras, kad NATO priartėtų prie etninių Rusijos sienų, galėtume manyti, jog priešinimosi smaigalys bus daugiau kreipiamas į mūsų šiaurines kaimynes. Juo labiau kad ten Rusija bet

kada gali pasinaudoti rusakalbių padėties korta. Tačiau šia proga verta prisiminti, kad Rusija turi 186 km ilgio sieną su sena NATO nare Norvegija, ir tai nėra kiek nepažeidžia jos interesus, tik padeda išlaikyti gerą kaimynystę. Dėl to ir šaltojo karo metais Norvegija jautėsi saugi. O SSRS žinojo, kad, palietusi šią šalį, susidurs su visa galinga gynybine organizacija. Norvegijos atvejis yra akivaizdus argumentas prieš teiginį, kad Baltijos šalys negalėtų būti apginamos grėsmės iš Rytų atveju. NATO misija yra užtikrinti ne vienos ar kitos valstybės, bet visos savo narių bendrijos kaip visumos saugumą ir gynybą. Argumentas prieš Lietuvos narystę galėtų būti tik kaimynystė su Kaliningrado sritimi ir tranzitas į ją. Bet šios aplinkybės veiksmingumas daug priklausys nuo to, kaip veikiai plėtosis regioninis srities bendradarbiavimas. Kitais požiūriais Lietuvos padėtis NATO narystės atžvilgiu yra ne kiek neblogesnė nei Lenkijos.

NATO, kaip demokratijos vertybes įtvirtinančių valstybių organizacija, nėra prieš ką nors nukreipta. Todėl ir Rusijos nuogastavimai yra nepamatuoti. Bet Vidurio ir Rytų Europos šalys, norinčios stoti į NATO kaip į demokratijos šalių bendriją, turi galvoti ir apie galimą pavojų iš Rytų. Tiesa, Vakaruose pripažįstama, kad dabartinė Rusija – tai ne praėities SSRS ir negali kelti pavojaus Vakarų pasauliui, bet gali kelti daug nerimo kai kurioms Vidurio ir Rytų Europos šalims, pirmiausia Baltijos valstybėms. Ypač turint galvoje dabartinę Baltarusijos vystymąsi, nenusakomą jos prezidento Lukašenkos elgesį, stiprėjančią politinį vienijimąsi su Rusija. Baltarusija yra laikoma ekonominio ir politinio pobūdžio ugnikalniu, kuris gali bet kada prasiveržti. Jeigu ten kiltų sąmyšis, Lietuvą ir Lenkiją užplūstų pabėgėliai, galėtų atsirasti įvairių komplikacijų. Galbūt turėdama galvoje ir šitai Lenkija yra labiau nei abi jos pietų kaimynės suinteresuota įstoti į NATO.

Iš euroskeptikų laukiame rimtų argumentų

Rengimasis stoti į Europos Sąjungą yra ne tik valdžios, bet ir visos visuomenės apsisprendimo ir pastangų reikalas. Tad skirtingi požiūriai yra savaime suprantami. Tuos požiūrius išreiškia jau kiek anksčiau įsikūrę visuomeniniai judėjimai – Europos judėjimas ir Nacionaldemokratinis judėjimas už nepriklausomą Lietuvą. Pastarąjį sustiprino ir nauja partija – Lietuvos nacionaldemokratai, kurių vienas pagrindinių principų yra euroskepticizmas, priešinimasis Lietuvos stojimui į ES ir „nekeleklupsčiavimas Vakarams“.

Panašūs judėjimai yra žinomi daugelyje Europos šalių. Jų kūrimasis Lietuvoje rodo, kad mūsų šaliai yra nesvetimos europinės tendencijos. Nors judėjimai reiškia priešiškus požiūrius – eurooptimizmą ir euroskepticizmą – abu yra naudingi ir reikalingi, kad skatintų žmones aiškintis ir gilintis, apgalvoti argumentus „už“ ir „prieš“.

Pabandykime atidžiau pažvelgti į vieną minėtų judėjimų – į euroskepticizmą, pasigilinti, kokie yra svarbiausi, deklaruojami ir nedeklaruojami jo motyvai – rūpestis dėl Lietuvos ateities ar gal tik grupės asmenų noras susikurti sau „nišą“ politiniame gyvenime?

Pradėsime nuo pastebėjimo, kad kritiškumas ES adresu nėra tik skiriamasis euroskeptikų bruožas. Savo abejonių ir kritikos neslepia ir uolūs stojimo į ES šalininkai, suvokiantys, jog svarbu ne tik propaguoti stojimo idėjas, bet ir numatyti, analizuoti, aiškintis kiekvieno žingsnio, einant pasirinktu keliu, galimus padarinius. Todėl įsiklauso į svaresnius skeptikų argumentus kaip į pretekstą dalykiškiems pokalbiams. Tad stojimo į ES šalininkų ir priešininkų rūpesčiai beveik sutampa, nors ir žvelgiama į juos iš skirtingų pozicijų.

Atidžiau pasiklausius euroskeptikų kalbų aiškėja, kad jose dažniausiai išgirsime stojimo į ES prilyginimą nepriklausomybės praradimui, pasidavimui kosmopolitams, pavojui ištirpti tautų katilė, tapti pigios darbo jėgos šaltiniu, teritorija importinėms prekėms realizuoti. Visai keistai skamba, kai būsimasis Lietuvos statusas ES prilyginamas Tambovo ir Voronežo gubernijų statusui Rusijos Federacijoje, Briuselis lyginamas su Maskva, rengimasis stoti į ES – su 1940 metais.

Galima numatyti, kad stojimą į ES lydės ne vienas nepageidautinas reiškinys, o kaip gebėsime jų išvengti, kaip į juos reaguosime, daug priklausys nuo mūsų pareigūnų pasirengimo deryboms ir gebėjimo derėtis. Jei nestosime į ES, nepageidautinų dalykų taip pat neišvengsime, tik jų padariniai gali būti kur kas skaudesni.

Skeptikų nuomone, apie stojimą bus galima galvoti tada, kai atsigaus ir sustiprės Lietuvos ūkis, bus atkurtas mokslo potencialas, išaugs valdininkijos kultūra, sumažės nusikalstamumas. Čia optimistai gali „apversti“ klausimą – gal kaip tik siekiant šių dalykų ir reikia galvoti apie stojimą? Kaip skeptikai galvoja pakelti Lietuvos ūkį be vakarietiškos finansinės, vadybinės ir technologinės paramos? Dabar daug kalbama apie Airijos pažangą, Portugalijos, Graikijos kilimą tapus joms ES narėmis, nors savo laiku skepticizmo ten taip pat netrūko. Euroskeptikai atšauna, kad pažangos galima pasiekti plėtojant įvairius dvišalius ryšius su užsienio šalimis. Bet ar būtų įmanoma, palikus už Sąjungos ribų, plėtoti ryšius su jos narėmis, žinant, jog ten efektyvesnė ūkio tvarka, aukštesnis gerovės lygis, vadovaujamosi kitokiais įstatymais? Kaip įveikti tarptautinį organizuotą nusikalstamumą, korupciją, biurokratizmą nenaudojant tų priemonių, kurių imasi prieš šias negeroves besivienijanti Europa?

Mūsų valdžia, be abejo, galėtų turėti konkretesnę ir nuoseklesnę ateities strategiją, nors ją kaskart gerokai pakoreguoja, ne visada į gerąją pusę, eiliniai rinkimai. Kokią šalies vystymosi perspektyvą, kuri galėtų prilygti europietiškajai, galėtų pasiūlyti skeptikai? Jei Lietuva atsisakytų ar tik uždelstų stoti į ES, kai tuo tarpu kaimyninės valstybės – Lenkija, Estija, Latvija pasinaudotų tokia galimybe, ką tai reikštų mūsų valstybei? Izoliaciją, vienišumą ir prastėjantį įvaizdį. Be to, atsidūrę tokioje padėtyje, norom nenorom būsime traukiami į Rusijos įtakos erdvę.

Kokia ten padėtis, tampa žinoma. Europos Tarybos Parlamentinėje Asamblėjoje sausį buvo konstatuota, kad Rusijoje ir Ukrainoje reformos nepavyko, ūkis smunka, dauguma gyventojų nuskurdo. Tai skatina politinį radikalizmą. Kita klausimo pusė tokia – susilaikant nuo stojimo į Europos Sąjungą, tolsta ir galimybė tapti NATO nare, kartu ir saugumo garantijos. Tada Lietuvos neutralumas ir saugumas taptų iliuzija.

Lietuviškumo ugdytas yra nekvestionuotinas dalykas, bet ar tai gali kuo nors sukliudyti Lietuvos narystę Europos Sąjungoje? Ar šių dalykų supriešinimas nėra dirbtinis? Europietiškas narystės ES pavidalu ir kosmopolitizmas nėra tapatūs dalykai. Reikėtų gerai pagalvoti, ar kosmopolitizmo šaltinis yra atvirumas vakarietiškiems poveikiams, ar sovietinio „proletarinio internacionalizmo“ palikimas. Pagrindinis dabartinių socialinių

negerovių, tokių kaip nusikalstamumas, alkoholizmas, įvairaus pobūdžio nedorovingumas, šaltinis taip pat yra ne Vakarai, nuo kurių dešimtmečiais buvome atskirti. Greičiau Rytai, daugiaveidis sovietinis palikimas. Neturime užsimerkti ir prieš savas, „tautines“ ydas ir silpnybes. Jų neatsikratysime, jeigu gyvensime uždara, vengsime platesnio atvirumo ir atsinaujinimo. Euroskeptikams kol kas nepavyko paneigti, kad narystei Europos Sąjungoje alternatyvos nėra.

Susitaiko valstybės ir/o tautos?

Karus pradeda, tiksliau, paskelbia, valstybių vyriausybės, bet kraują lieja tautos, kenčia paprasti žmonės. Karai anksčiau ar vėliau baigiasi, sudaromos taikos sutartys, kuriamos tarpvalstybinės sąjungos, ateina ramaus gyvenimo laikotarpis. Bet ar atvėsta karo metais įaitrinti nesantaikų, nuoskaudų patriotizmo jausmai? Juk istorinėje tautų atmintyje ilgam išlieka karo meto įvykių vaizdai, skriaudos ir kančios, abipusiai kaltinimai, vertinimo stereotipai. Tad visai ne retorinis klausimas, ar ilgam po niokojančių karų, okupacijų ir nelaisvės metų išlieka tautų atmintyje tarpusavio nepasitikėjimas ir įtarumas? Sunku vienareikšmiškai atsakyti, būna visai, jeigu ilgam, tada tarsi užprogramuojamos naujos įtampos.

Su tuo, kas pasakyta, galima sutikti, galima ir nesutikti, manyti, kad tautos apskritai niekuo dėtos, atsakomybė tenka valstybių vyriausybėms, partijoms, politiniams vadams. Be abejonės, daugeliu atvejų taip ir būna. Prisimenant neseną istoriją, galima pasakyti, kad dėl agresijos prieš kaimynines valstybes, dėl holokausto yra kalti naciai, bet ne vokiečiai kaip tauta, kad dėl raudonojo teroro nusipelno pasmerkimo bolševikai, bet ne rusai kaip tauta, ne kitos jų valdytos tautos. Nors vis dėlto vienos ir kitos pusės įvykdytų žiaurumų šaltiniai brendo ne kur kitur, o atitinkamuose tautų sluoksniuose.

Kokių pavyzdžių teikia dabartis, ką pasaulis jau kuris laikas regi Jugoslavijoje, Kaukaze, Afrikoje ir kitur? Etninius valymus, pogromus, žudynes, dešimtis ir šimtus tūkstančių pabėgėlių. Tai ne vien politikų suplanuoti, bet didžia dalimi ir įsisenėjusių tautinių nesantaikų inspiruojami veiksmai. Tokios yra ir dabartinio serbų vykdomo albanų mažumos naikavimo šaknys. Tie baisumai anksčiau ar vėliau baigsis, bus randami politiniai sprendimai, bet ar greit nurims tautinės aistros?

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, Vakarų Europoje įvyko labai teigiami, galima sakyti, neturintys precedento poslinkiai. Daug kraujo pralieję kaimynai – Vokietija ir Prancūzija – ne tik susitaikė, bet ir padarė pradžią Europos vienijimuisi kaip vieninteliui būdai baigti Europoje nesantaikų ir karų epochą. Susitaikė ir kitos valstybės – Vokietija ir Lenkija, Vokietija ir Izraelis, Vokietija ir Čekija. Galima tikėti, kad valstybių vyriausybių pavyzdžiu

pasekė ir tautos, nes viena kariavusių pusių – vokiečiai pripažino savo kaltę ir prisirišė atsakomybę dėl nacizmo vykdytų nusikaltimų. Problema svarbi ir mums, ne kartą su ginklu rankose stojusiems į kovą už laisvę, patyrusiems galingesniųjų agresiją ir okupacijas.

Praeities patirtis, ypač jeigu skaudi ir nelaiminga, nelengvai užsimiršta, glūdi tautų sąmonėje ir pasąmonėje, palaikydama įtarumą ir kitokius negerus jausmus. Žinomas politologas Barry Buzanas knygoje „Žmonės, valstybės ir baimė“ (1997) rašo: „Rusai bijo sausumos invazijų dar nuo mongolų antplūdžio laikų XIII a. ir trijų didelių invazijų iš Vakarų 1812, 1915, 1941 metais. Prancūzai bijo vokiečių invazijos dėl 1870, 1924 ir 1940 metų patirties. Amerikiečiai bijo netikėtos atakos dėl Perl Harboro bombardavimo. Japonai ir britai bijo blokados dėl to, kad jų prekybos laivynai buvo nuniokoti priešų povandeninių laivų. Britai yra jautrūs diktatorių keliamoms grėsmėms, nes buvo Hitlerio apgauti Miunchene. Vokiečiai bijo infliacijos dėl savo patirties trečiajame dešimtmetyje. Graikai bijo turkų dėl priežasčių, atsiradusių dar prieš Bizantijos žlugimą 1453 metais“ (486 p.).

Sąrašą galima tęsti, nuo tokio pobūdžio baimių, matyt, nėra laisva nė viena tauta. Gal nebūsime per daug įtarūs sakydami, kad ir mes turime pagrindo bijoti Rusijos dėl jos ekspansijos XVIII a. pabaigoje, 1940 ir 1944 metų okupacijų, bijoti Lenkijos dėl 1920 m. įvykdytos Vilniaus ir trečdalis Lietuvos teritorijos okupacijos. Vokietija nutolo nuo mūsų, tad ir baimėi nebeliko pagrindo.

Priežastys, dėl kurių, esant dabartinei tarptautinei konjunktūrai, turėtume bijoti Lenkijos, sparčiai nyksta. Abi valstybės dabar sieja strateginės partnerystės saitai, siekiant narystės tose pačiose Vakarų pasaulio struktūrose. Kai Lenkija tapo NATO nare, ši organizacija atėjo iki pat mūsų valstybės sienų, o tai netiesiogiai teigiamai atsiliepia ir mūsų saugumui. Geri valstybiniai santykiai įtvirtinami parlamentiniu, vyriausybinio, prezidentiniu lygmenimis. Iš šalies žiūrint, tai laikoma pavyzdžiu, rodančiu, kaip gali pasikeisti į gerą pusę buvę konfliktiški valstybių santykiai.

Bet tuo pasakoma ne viskas. Abi tautos prisimena bendrą istorinę praeitį, sudėtingai susipynusį kultūrinį palikimą, tuo tarpu dabar kultūrinis bendravimas ir abipusis domėjimasis yra menkas ir gana epizodiškas. Iš to neverta skubėti daryti kokių nors išvadų, ir vis dėlto domėjimosi stoka, ypač iš lenkų pusės, nėra geras dalykas, nes palaiko nežinojimą ir abejingumą.

Abėjingumas gal nėra pats blogiausias dalykas, tai geriau negu priešiškas, tačiau nežinojimas sudaro terpę neteisingoms nuomonėms, priešiškiems įvaizdžiams ir stereotipams. Juoba kad abi tautos su daug kuo dar nėra susitaikę, dėl daug ko nėra radę vieningo

požiūrio, ne vienas praeities įvykis ar istorinis veikėjas yra matomas ir vertinamas iš skirtingų, kai kada radikaliai skirtingų perspektyvų. Kai kurie Lenkijos spaudos straipsniai, taip pat neseni piketai prie Lietuvos ambasados Varšuvoje verčia galvoti, jog tam tikra lenkų tautos dalis sunkiai priima dabartinę Lietuvos valstybę su sostine Vilniumi. Ir valstybių santykiuose tebėra viena dėmė – lietuviai nesulaukia, kad Lenkijos valdžia pripažintų Vilniaus krašto okupacijos faktą. Bet padėtis keičiasi nenumatytu būdu – tai, ko lietuviai nesąmoningai bijo iš lenkų pusės – pretenzijų į Vilnių, nelauktai teko išgirsti iš baltarusių. Tad integracija į ES ir bendri saugumo siekiai yra itin svarbus gerų Lietuvos ir Lenkijos santykių garantas.

Pripažinus Rusijai Lietuvos nepriklausomybę ir užmezgus diplomatinį ryšius, abiejų valstybių santykiai, galima sakyti, yra normaliai geri, nėra įtampų dėl tautinių mažumų ar valstybių sienų, kurias turi mūsų šiauriniai kaimynai. Palaikyti su Rusija geros kaimynystės santykius yra vienas svarbiausių Lietuvos užsienio politikos tikslų, išorinio saugumo sąlygų. Tad abiejų valstybių santykiams apibūdinti galima taikyti susitaikymo sąvoką, nors dar reikėtų gerokai aiškintis, ką susitaikymas reiškia vienai ir kitai pusei, pasigilinti, kada galingesniojo susitaikymas yra tikras, o kada konjunktūrinis, diplomatinis, tik „iki laiko“. Ar Rusija, SSRS teisių perėmėja, iš tikrųjų ir visiškai susitaikė su dabartine situacija, taigi ir su Lietuva, kaip nepriklausoma valstybe, vykdančia savarankišką užsienio politiką, siekiančia Europos Sąjungos ir NATO narystės? Ar tuo pačiu susitaikė su šimtmečiais puoselėtų imperinių siekių žlugimu, pasaulinio vaidmens praradimu? Gal susitaikymas priklauso nuo to, kas valdžios piramidės viršūnėje? Atsakymus duoti kol kas sunku. Ir tarpukario Lietuvos santykiai su SSRS buvo „geri“, gerai žinome, kuo tai baigėsi.

Verta prisiminti amerikiečių politologo Paulo Goble'o pastebėjimą, jog geras Rusijos elgesys su Lietuva gal yra tik būdas izoliuoti Lietuvą nuo Vakarų sudarant įspūdį, kad mūsų valstybei niekas negresia iš Rytų, ir kartu laikyti ją savo įtakos sferoje. Kad ir kokie būtų tikrieji Rusijos dabartinių santykių su Lietuva motyvai, netrūksta ir juos trikančių faktų – Rusijos Dūma nenori ratifikuoti sienos su Lietuva sutarties, priešinasi Lietuvos stojimui į NATO, Europos Tarybos Parlamentinėje Asamblėjoje iš Rusijos delegacijos narių pusės laikas nuo laiko pasigirsta nepalankių pasisakymų apie Lietuvą, nenorima gražinti Lietuvos ambasadų pastatų Paryžiuje ir Romoje ir pan.

Santykius tarp valstybių apibūdinti lengviau, šiaip ar taip, jie klostosi pagal tarptautines normas, o apie tai, kaip viena į kitą žiūri tautos, kaip jos viena kitą vertina, pasakyti ką nors aiškaus kur kas sudėtingiau. Ar lietuviai kaltina rusų tautą dėl to, kad buvo sunaikinta

nepriklausoma Lietuvos valstybė, sugriautas ūkis, tremiami žmonės, vykdoma rusifikacija ir daroma daug kitokių negerų dalykų? To netenka girdėti. Kiekvienam daugiau ar mažiau galvojančiam buvo aišku, kad visa tai vykdė sovietinė imperinė valstybė, vadovaujama kompartijos, kuri negailėjo ir rusų tautos. Reikėtų nepamiršti, jog tokiai imperinei politikai talkino ir kai kurie lietuviai (stribai). Rusifikacija buvo reikšminga sovietinio režimo įtvirtinimo, „tautų susiliejimo“ priemonė, todėl visiškai suprantamos tuometės antirusiškos lietuvių nuotaikos, bet su vienu patikslinimu – tos nuotaikos daugiausia buvo ne tiek etninio, kiek politinio pobūdžio.

Kaip toliau klostysis abiejų tautų santykiai, priklausys nuo to, kaip dabar rusų tauta suvokia ir ateityje suvoks savo tapatybę, kaip keičiasi ar nesikeičia daugumos mentalitetas, kaip vaduojamasi iš sovietinio ar dar senesnio istorinio palikimo, kurio vienas esminių bruožų yra didžiavalstybinė sąmonė, pagarba valdžiai, jos „malonių“ laukimas.

Rusijos viešosios nuomonės pokyčiams neabejotinai darys poveikį tai, pagal kokią orientaciją – pragmatinę ar valstybinę imperinę formuosiu šiuolaikinė tautos savimonė. Jei-ğu įsivyratų pragmatinė nuostata, būtų galima tikėtis, kad šalis keisis pagal europinį pluralistinės demokratijos ir rinkos ekonomikos modelį. Tokio vystymosi kelio kaip tik tikisi Vakarai. Bet kai kurie reiškiniai, ypač ekonominė krizė, korupcija, kai išvagiami milijardai, ir panašūs dalykai verčia suabejoti, ar Rusija keisis kaip tik taip, bent jau artimiausiu metu. Vakarų ekspertai mano, kad Rusijoje tokiems pokyčiams nėra nei noro, nei mokėjimo, nei suinteresuotų politinių jėgų. Stiprėja imperinė nuostata, rengiami tam konceptualūs pamatai, rašomos studijos apie išskirtinę eurazinę rusų tautos misiją, geopolitinius Rusijos uždavinius ir, žinoma, revanšą. Ta literatūra turi tikslią paskirtį – tai mokymo priemonės, skirtos jaunimui. Bet raiškūs ir imperinėms ambicijoms nepalankūs dalykai – didėjantis regionų savarankiškumas, centrinės valdžios silpnumas. Dabar vargu ar kas gali numatyti, kokia bus ši didelė ir galinga tauta, kaip plėtosis jos santykiai su buvusiomis sovietinėmis respublikomis. O turint galvoje dabartines aktualijas – kai ką parodys Rusijos valdžios ir visuomenės požiūris į Kosovo įvykius.

NATO nėra labdaros įstaiga

Tarp Vakarų šalių politikų, pritariančių Baltijos valstybių narystei NATO, ilgai vyravo nuomonė, kad netikslinga priiminėti jas į šią organizaciją po vieną. Priešingai, atėjus laikui, derėtų priimti kartu visas tris ir nekartoti Europos Komisijos klaidos, kai dėl stojimo į ES buvo pakviesta derėtis tik Estija. Reikėtų vadovautis geopolitiniu tikslingumu, o ne individualaus pasirengimo motyvu. Bet pamažu nuomonė keitėsi. Įtakingas JAV politologas Zbignevas Brzezinskis, pernai lankydamasis Vilniuje, teigė, jog gali būti pakviestos stoti į NATO Lietuva ir Slovėnija, nes jos atitinka individualaus pasirengimo ir geopolitinio tikslingumo kriterijus. Ši mintis buvo patikslinta gegužės 31 d. Vilniuje vykusioje tarptautinėje konferencijoje „NATO po 50 metų: naujas senasis aljansas“. Amerikiečiai Ronaldas Asmusas, Stephenas Larrabee'as, norvegas Jarle'as Skjorestadas pasisakė, kad šalys kandidatės būtų vertinamos diferencijuotai, atsižvelgiant į kiekvienos pasirengimą. Iš Baltijos valstybių geriausiai pasirengusi Lietuva. Tad netikslinga atidėlioti Lietuvos stojimo ir laukti, kol ją pasivys lėčiau besirengiančios ir turinčios vidaus problemų kaimynės. Vadinasi, nepriitariama mūsų siaurinių kaimynų nuomonei, kad Baltijos valstybės nepajėgs pasirengti po vieną, nuogaštavimui, kad, priėmus vieną šalį, užsidarys durys kitoms.

Šios nuomonės vertintinos kaip reikšmingas Lietuvos pasiekimų ruošiantis stoti į NATO pripažinimas ir savotiškas signalas nelėtinti tempo. Bet turime suvokti ir kitą situacijos aspektą – NATO nėra labdaros įstaiga, veltui teikianti saugumo garantijas. Pirmoji aljanso paskirtis – užtikrinti savo narių saugumą, o tai įmanoma tik jeigu kiekviena narė prisiima dalį atsakomybės. Vadinasi, turime būti pasirengę parodyti, jog mūsų šalis pagal savo galimybes gali prie to prisidėti. Šį dešimtmetį, keičiantis tarptautinei situacijai, keitėsi, tiksliau, prasiplėtė, ir aljanso paskirties samprata. Po Vašingtono viršūnių susitikimo laikomasi nuostatos, kad aljansas turi ne tik užtikrinti savo narių teritorinį saugumą, bet ir ginti demokratines vertybes, vykdyti konfliktų ir diktatūrų prevenciją. Vadovaujantis šiuo požiūriu suprantama, kodėl šalys NATO narės negalėjo toleruoti serbų vykdomo albanų genocido Kosove.

Vienas labiausiai vertinamų Lietuvos pasirengimo elementų yra palyginti didelis krašto apsaugai skiriamas biudžeto procentas, nors tai susilaukia prieštaringo šalies visuomenės vertinimo. Lėšos panaudojamos racionaliai ir efektyviai: gerai ginkluotei, karių profesiniam parengimui, pilietinių, etinių savybių ugdymui. Tai savo ruožtu padeda tenkinti esminę narystės aljanse sąlygą – Lietuvos visuomenė turi įrodyti, kad laikosi demokratiškos vertybių ir yra verta tapti aljanso nare. Taip Lietuva, stiprindama demokratiją ir savo vidaus saugumą, prisidėtų prie regiono ir viso žemyno saugumo.

NATO skeptikai teigia, kad, kilus pavojui Baltijos šalims iš rytų, aljansas jų neapgintų, nes Vakarai nedrįstų nesiskaityti su Rusija. Šitokią nuomonę paneigia kad ir toks faktas, kaip NATO karinė akcija Jugoslavijoje, parodanti šios organizacijos ryžtą, nepaisant Rusijos nepritarimo, netoleruoti diktatoriškų režimų nusikaltimų. Svarbiausias NATO uždavinys, pasiteisinęs šaltojo karo metais, buvo ne tiek ginklu ginti tą ar kitą šalį, kiek atgrasinti nuo agresijos. Šis uždavinys išlieka ir dabar. Vadinas, jei Lietuva taptų NATO nare, vargu ar kas nors drįstų kėsintis į ją, nes tai reikštų kėsinimąsi jau ne į atskiros nedidelės šalies, bet į galingo aljanso kaip visumos saugumą.

Rūpesčių kelia toks klausimas – ar tolesnis NATO plėtimasis Rytų link nepaveiks neigiamai Rusijos demokratinės plėtros, ypač dabar, artėjant ten rinkimams. NATO priartėjimas, ekonomikos nesėkmės, kiti vidaus gyvenimo nesklaidumai gali didinti komunistų ir nacionalpatriotų įtaką, stiprinti antivakarietiškas, ypač antiamerikietiškas, nuotaikas, izoliuotis. Nors dabartinė vyriausybė, kaip atrodo, stengiasi išvengti įtampos su JAV.

Po komunizmo žlugimo Rusijoje atgyja tautinės, religinės tradicijos. Tai savaime suprantama, tačiau kita klausimo pusė ta, jog kartu stiprėja ir priešiškas Vakarams. Paprastas pilietis nekritiškai priima sovietinių ir dar senesnių laikų stereotipą, neva iš Vakarų ateina vien blogis ir grėsmė, todėl nuo jų reikia atsiriboti. Stiprėti tokioms nuotaikoms padeda ir jau minėti NATO kariniai veiksmai Jugoslavijoje. Daugumai rusų yra sava slavų vienybės ir brolybės idėja, o Serbija žinomų rusų politologų darbuose traktuojama kaip „mažoji Rusija“, atsidūrusi „priešų apsuptyje“.

Antivakarietiškas parankus militaristams. Karinės pramonės sluoksniams, norintiems atgauti šaltojo karo laikų galybę. Vakarų šalių spauda rašo apie prasidedantį naują šaltąjį karą, galintį sukelti ir naują Rusijos konfrontaciją su Vakarais, ir naujas ginklavimosi varžybas. To nesibaimina ir komunistai bei nacionalistai, manantys, jog tai leistų „disciplinuoti šalį“, sutelkti resursus, gaivinti krizės ištikėtą karinę pramonę, įveikti ūkinį ir finansinį nuosmukį. Šitaip gali pakrypti įvykiai, jeigu komunistinės ir nacionalistinės jėgos laimėtų

.....

rudenį įvyksiančius Dūmos ir kitų metų pradžioje prezidento rinkimus. „Būtų stebuklas, jei taip neįvyktų“, – rašo Vokietijos laikraštis „Frankfurter Allgemeine Zeitung“. Tai negali būti džiuginti „artimojo užsienio“ šalių. Bet kartu tai svarbus argumentas Lietuvai sparčiau rengtis tapti NATO nare.

Europos silpnumas ir saugumas

Tragiški Kosovo įvykiai dar kartą patvirtino tai, kas jau seniai kelia rūpestį europiečiams – Europos saugumas ir gynyba visiškai priklauso nuo Amerikos. Net klausiami – ką būtų darę europiečiai, jeigu amerikiečiai šį kartą būtų palikę Europą europiečiams ir nepanorėję kištis į Bosnijos ar Kosovo įvykius?

Tai suvokiant tampa aišku, jog besivienijanti ir gerovės siekianti Europa jau nebegali nesiimti atsakomybės už savo saugumą, nebegali sunkiais atvejais, kaip ligi šiol, kreiptis į patikimą sąjungininkę Ameriką. Imtis bent jau didesnės atsakomybės už savo saugumą ragina ir amerikiečiai, kas anaiptol nereiškia, kad Amerika ketintų nusigręžti nuo Europos. Nors šaltasis karas senokai baigėsi, tačiau grėsmių galimybė neišnyko, apie tai liudija kad ir augančios antivakarietiškos islamo pasaulio tendencijos. Kaip tik jos pirmiausia ir gali paliesti Europą.

Kas lemia tokį Europos, tiksliau, Europos Sąjungos, pasyvumą saugumo požiūriu, virstantį silpnumu? Finansinių ir techninių išteklių trūkumas ar tinkamo nusiteikimo ir valios stoka? Pasižiūrėkime, ką rodo finansiniai duomenys. Europos Sąjungos narės skiria gynybai per metus 180–200 mlrd. dolerių, taigi ne ką mažiau negu vien tik JAV, skiriančios apie 240–250 mlrd. Be to, europiečiams priekaištaujama ir dėl to, kad gynybos lėšas jie naudoja neefektyviai, daug ką dubliuoja, nesugeba sutelkti savo išsklaidyto techninio potencialo, nelinkę dėl bendrų tikslų riboti savo suverenumo. Jeigu viso šito nebūtų, Europos pajėgų visiškai pakaktų įveikti Balkanų ar kitokias krizes.

Svarbiausia Europos silpnumo priežastis, dabar pripažįsta ir Europos šalių politikai, yra politinės valios ir ryžto stoka. Europos valstybių parlamentai labai nenoriai skiria gynybai reikiamas didesnes lėšas. Neturima bendros saugumo ir gynybos sistemos, nors jau ne vieneri metai ji kuriama, neturima realistiškos ir nuoseklios nuostatos Rusijos atžvilgiu. Todėl pagrindinė Europos saugumo organizacija Vakarų Europos Sąjunga, vykdanči 1997 m. Amsterdamo sutartį, integruojasi (bet ne žlunga, kaip skelbė kai kurie Lietuvos dienraščiai) su Europos Sąjunga, tuo suteikdama Sąjungai saugumo dimensiją. Tai anaiptol nereiškia,

kad turėtų silpnėti ryšiai su NATO. Tai reiškia, kad Europos saugumas nuo šiol turėtų stovėti ant dviejų kojų – europietiškos ir amerikietiškos, užuot stovėjęs, kaip ligi šiol, tik ant amerikietiškosios. Euroatlantinėje saugumo sistemoje turėtų kur kas stipriau skambėti Europos balsas.

Tačiau aiškėja, kad Vakarų Europos Sąjungai integruotis į Europos Sąjungą nebus nei lengva, nei paprasta. Vienas sunkiausių klausimų – struktūros ir narystės skirtumai. Kol kas neaišku, kaip į VES sistemą galėtų įeiti Norvegija, Islandija, Turkija, kurios nėra Europos Sąjungos narės. Antra vertus, neaišku, kaip saugumo ir gynybos įsipareigojimus galėtų priimti ES narės Airija, Austrija, Suomija, Švedija, nepriklausančios jokioms gynybos organizacijoms ir norinčios būti neutralios.

Bet svarbiausia, kaip į ES saugumo sistemą galėtų įsijungti VES asocijuotos partnerės – Vidurio Europos šalys, kurios nėra nei ES, nei NATO narės, nors siekia jomis būti. Šis klausimas turi ypač rūpėti ir mums, nes asocijuota partnerė VES yra ir Lietuva. Šios grupės narių skaičius neseniai sumažėjo nuo dešimties iki septynių, nes ją paliko, įstojušios į NATO, stipriausios šalys – Lenkija, Čekija ir Vengrija. Neduoda ramybės abejonė, ar integracijos projektas nesibaigs tuo, kad septyniukė iš Vidurio Europos liks už europinės saugumo sistemos durų?

VES yra vienintelė Europos saugumo organizacija, kuri Vidurio Europos šalis, dar prieš dešimt metų priklausiusias sovietiniam blokui, įtraukė į Vakarų saugumo erdvę, leido joms dalyvauti, reikšti savo interesus ir daryti poveikį svarstant Europos saugumo klausimus. Tai buvo reikšminga ne tik šių šalių, bet ir visos Europos saugumo sėkmė.

Birželio 14–17 d. Paryžiuje vykusioje VES sesijoje buvo daug kalbama apie asocijuotų partnerių ateitį, apsvarstytas atitinkamas dokumentas. Vyravo mintis, kad vykstant VES ir ES integracijai neturi būti prarasta to, ką asocijuotos partnerės įgijo per savo narystės VES metus. Priešingai, tai turi būti išsaugoma ir tęsiama, suteikiant partnerėms atitinkamas galimybes ir teises. Bet kol kas tai tik bendra politinė nuostata, nieko nesakanti, kaip ji turėtų būti įgyvendinama, kokia turėtų būti šių šalių integracijos į ES saugumo dimensiją tvarka. Aišku tik tai, jog šie dalykai bus sprendžiami ne vienerius metus. Neabejotina, kad Lietuva turi aktyviai dalyvauti šiame procese, nes iš mūsų laukiama ir tikimasi daugiau negu iš mūsų Baltijos kaimynų. Šių metų rudenį Vilniuje numatomas rengti VES Politinio komiteto išplėstinis posėdis, skirtas asocijuotų partnerių integracijos į ES saugumo sistemą klausimui.

Populistinė antipatija Vakarams stumia mus į Rytus

Tai, kad derybas su „Williams International“ šalia argumentuojamos lydėjo ir balsinga populistinė kritika, nieko nestebina. Visose kaimyninėse valstybėse, užsitęsęs ūkio sunkumams, kaip žinoma, garsiai suskamba populizmo balsai, žadantys ir žinantys, kaip didinti socialines išmokas, mažinti mokesčius, greitai susidoroti su korupcija, daryti kitokius reikiamus sprendimus. Bet šį kartą populizmas buvo ne tik balsingas, bet ir veiklus – nuo mitingų, pustuščių autobusų karavano (kažin kas mokėjo už benzina?) iki nevykusių formuluočių referendumo.

Būdamas silpnas argumentais, populizmas paprastai vaduojasi abstrakčiais pažadais. Jeigu stokojama teisinės ir ekonominės logikos, pasitelkiami tautiniai lozungai. Minimu atveju kaip tik ir skambėjo raginimai neišparduoti Lietuvos, išlaikyti tautinę savigarbą, neparsiduoti svetimiams. Raginimai randa atgarsį, nes tautos ir tautiškumo būklė šiandien tikrai kelia nerimą. Vis dėlto akivaizdus vienas neatitikimas. Tautiško atspalvio populizmas aidėjo daugiausia tų politikų ir intelektualų kalbose, pasirodydavo tų laikraščių puslapiuose, kuriuose apie tautiškus dalykus paprastai užsimenama nebent su pašaipą ar nihilistine gaidėle. Tai verčia manyti, kad tikrasis rūpesčio objektas yra ne tautos reikalai, o kažkas kita. Antra vertus, jeigu nacionaliniai interesai tampa populizmą maitinančia tema, rimto priekaišto nusipelno valstybės institucijos, kažkiek mokyklos, žiniasklaida, kad aplaidžiai žiūri į joms priklausantį darbo barą. Populizmas tik devalvuoja vertybes.

Tautinio atspalvio populizmas vargu ar turėtų kuo remtis, jeigu neieškotų tautiškumo priešų. Dabartiniu metu tokių priešų skalės viršūnėje vis dažniau atsiduria Vakarai ir vakarietiškos orientacijos politikai. Esama pagrindo kalbėti apie tam tikroje visuomenės dalyje populiarėjantį antivakarietišką, antiamerikietišką nusiteikimą, kurio priežastys margos ir prieštaringos. Iš dalies tai tam tikras nusivylimas Vakaramis, ateinantis kartu su geresniu vakarietiško gyvenimo pažinimu, tai, kad Europos Komisija delsia pakviesti Lietuvą derybų, bet kartu ir būgštavimai dėl griežtų Komisijos keliamų reikalavimų.

Antivakarietiškumui jau seniai ruošia dirvą euroskeptikai, pasisakantys prieš stojimą į Europos Sąjungą. Ta pačia linkme orientuoja ir priešinimasis stojimui į NATO, naiviai ar tik apsimestinai galvojant, kad valstybės saugumui pakanka neutralumo.

Ruošimasis narystei minėtose organizacijose, kaip ir santykių su Vakarų šalimis plėtra plačiąja prasme, kelia iš tiesų sudėtingus ir neįprastus uždavinius. Ne mažesnes problemas kelia ir demokratiškas atvirumas pasauliui. Atvira visuomenė neapsaugota nuo daugelio nepageidaujamų dalykų, ar tai būtų kosmopolitizmas, ar agresyvios religinės sektos, ar tarptautinio masto nusikalstamumas. Tai bendros daugelio šalių problemos, jų sprendimo sunkumai neturi skatinti antivakarietiškumo kaip tautiškumo saugojimo kelio. Vakarietiškumas lietuviškai tapatybei gresia ne daugiau nei daniškajai, graikiškajai ar portugaliskajai. Besivienijančios Europos vizija yra ne vienodumo siekis, bet tautų, kultūrų, kalbų įvairovės išlaikymas. Uždarumas, stovėjimas europinių procesų nuošalėje anaipol nepadės išvengti neigiamų poveikių, bet tik konservuos iš praeities paveldėtas socialines ydas ir negeroves, kurios yra greičiau rytietiškų kilmės.

Populizmas nesunkiai gali būti manipuluojamas ir pakreipiamas. Peršasi mintis, kad galbūt dėl šitokio savo pobūdžio populistinis tautiškumo propagavimas pastaruoju metu įgauna antivakarietišką kryptingumą. Tad ir tikrasis motyvas galbūt yra ne tiek rūpestis dėl tautiškumo, kiek priešiškus Vakarams, matyt, kažkam reikalingas. Tautiškumas tėra tikrojo motyvo pakaitalas, nes būtų sunku motyvuoti antivakarietiškumą kaip nors kitaip, sakysime, viešai reiškiamu palankumu Rytams (turint galvoje ne Indiją ir pan.), nors toks palankumas turbūt ir yra tikrasis antivakarietiškumo motyvas.

Neturėtų būti sunku suprasti, kad kai kurių politikų ir intelektualų antipatijos Vakarams nesaugo mūsų tautinių vertybių, tik stumia Rytų link, kur priešiškus Vakarams turi seną tradiciją, o pastaruoju metu sparčiai auga. Rusijoje dabar tai vyksta lygia greta su organizuotu žiniasklaidos pritarimu Čečėnijos naikinimui. Lietuviškosios populistinės antivakarietiškumo apraiškos neturėtų būti susijusios su rusiškosiomis. Apsigautume galvodami, kad panašaus įspūdžio negali susidaryti Vakaruose. Populstinis antivakarietiškumas nestiprina mūsų tautiškumo, neskatina vakarietiškų investicijų. Sakau populistinis, skirdamas nuo dalykiškos Vakarų kritikos, kurios netrūksta ir pačiose Vakarų šalyse ir iki kurios mums gal dar reikėtų paūgėti. Tuo tarpu Rytai būtų labai patenkinti, matydami „tautišką“, bet Vakarams nepalankią Lietuvą, gal to ir tikisi.

Ne visur kardai perkaldinami į plūgus

Senokai baigėsi šaltasis karas ir jo sukeltos ginklavimosi varžybos, bet pasaulis nesiliauja ir toliau ginkluotis. Ginklai gaminami, tobulinami, išradinėjami, pardavinėjami, kaupiami. Jų gamybai panaudojamos naujausios technologijos, karo akademijose rengiami specialistai, štabuose kuriamos taktikos ir strategijos. Vienur tai daroma viešai, parlamentams tvirtinant lėšas, kitur pusiau viešai ar slapta. Naujausiais ginklais sugeba apsirūpinti teroristinės grupuotės. Savo įrenginių neskuba demontuoti branduolinį ginklą turinčios šalys. Jų klubą ne taip seniai papildė Indija ir Pakistanas, netrukus jame gali atsidurti Iranas, gal ir Izraelis.

Tai dar ne viskas. Nėra garantijų, kad atominio ginklo šešėlyje vienur kitur nėra slapta gaminami cheminiai ar biologiniai ginklai, „nervų nuodai, mikrobojų armijos, dujų debesys, bakterijų spiečiai, psichodelinės granatos, astralinės patrankos ir mirtini spinduliai“ (Peteris Sloterdijkas). Karas Čečėnijoje anaipol neskatina Rusijos mažinti savo arsenalą, priešingai, stiprina politinę kariškių įtaką, gaivina tradicišką šiai šaliai priešų apsupties sindromą. Taigi dar anksti manyti, kad kardai visur perkaldinami į plūgus, o rytdiena žada vien taiką ir gerovę. Šaltojo karo metais laisvosios Europos saugumo garantas buvo ir dabar yra Šiaurės Atlanto Aljanso Organizacija, kurios pamatas yra Amerikos ekonominė ir karinė galia. Europa, tapdama ekonomiškai vis stipresnė, po senovei lieka silpna gynybos požiūriu. Ką Europa būtų dariusi Kosovo krizės metu be NATO, taigi ir Amerikos pagalbos? Todėl seniai bręsta įsitikinimas, ne tik šiapus, bet ir anapus Atlanto, kad besivienijanti Europa turi pati labiau rūpintis savo saugumu. Amerikiečiai savo ruožtu norėtų būti mažiau nei ligi šiol įtraukiami į Europos konfliktus, atitinkamai sumažinti savo gynybinių išlaidų našta. Amerika taip pat nenorėtų būti pagrindinė vakarietiško demokratiškos vertybių gynėja, o taip galėtų atsitikti Europai jaučiantis mažiau pažeidžiamai ir vengiant didesnės atsakomybės.

Atsižvelgiant į šiuos motyvus, pradedama įgyvendinti Europos saugumo ir gynybos

tapatybės strategija. Tai nereiškia, kad turėtų silpnėti ryšiai su Vašingtonu. Vis dėlto nelabai aiškus europietiškos saugumo strategijos santykis su NATO, neišvengiama ir kitokių skirtingų sampratų. Daugelyje Europos sostinių manoma, kad, griuvus Berlyno sienai, Europa daugiau nebėra pirmoje dviejų stovyklų konfrontacijos linijoje ir gali nesibaiminti, kad taps tiesioginiu taikiniu. Amerika, nors ir būdama stipri, jaučiasi kiek kitaip, nes turi itin piktų priešų. Neatmetama grėsmės iš Irano, Šiaurės Korėjos ar kurios kitos uždaro režimo šalies galimybė. Dėl to Amerika ir toliau lieka pagrindinis NATO, kartu ir saugumo ramstis, rūpinasi daug kainuojančia naujos antiraketinės gynybos sistema, kuri ne tokia aktuali Europai. Kaip rašo užsienio spauda, NATO reikmėms Amerika kasmet išleidžia apie 36 milijardus dolerių, o kitos šios organizacijos narės tik 9 milijardus.

Europos šalių gynybos pajėgos smarkiai atsilieka nuo amerikietiškujų. Tai atsiskleidė karinės akcijos prieš Bagdadą metu. Norėdamos išlyginti skirtumą, Europos šalys turi gerokai intensyviau plėtoti savo gynybos pramonę, panaudoti naujausias technologijas. Tam reikalingi didesni nei ligi šiol asignavimai. O tai niekur, ne tik Lietuvoje, nėra populiaru. Be to, Europoje nelengva derinti šalių nacionalinius interesus, telkti biudžetus ir technologijas, todėl sunku planuoti ir bendrąsias gynybos pajėgas. Vienur kitur pasireiškia ir antiamerikietiškos nuotaikos arba noras be pastangų jaustis saugiai po Amerikos gynybos sparnu, kaip buvo ligi šiol, kartu bandant silpninti jos ekonominę galią.

Ką turi daryti Lietuva ginklų pertekusiame pasaulyje? Neutraliai stovėti naiviai tikintis, kad praeitis nepasikartos koku nors nauju pavidalu? Patiklus naivumas šioje situacijoje prilygtų nusikalstamam aplaidumui. Tiesa, saugumo labai gali gerai pasitarnauti tinkama diplomatija. Bet realybė vis dėlto yra tokia, kad veiksmingiausia atgrasos nuo agresijos priemonė yra efektyvios ginkluotės skėtis.

Patikimas saugumo garantijas Lietuvai gali užtikrinti tik tokio gynybinio pajėgumo organizacija kaip NATO. Tokių garantijų mums negalėtų suteikti vien narystė Europos Sąjungoje, nors yra manančių ir kitaip. Europos Sąjunga dar tik planuoja kurti gynybinę struktūrą, jungiantis į ją Vakarų Europos Sąjungai. Panašiai apie savo šalių saugumą galvojama ir Bulgarijoje, Slovakijoje, Slovėnijoje, Rumunijoje, nors šios šalys yra mažiau pažeidžiamos negu Baltijos valstybės, nes yra toliau nuo „Rytų erdvės“. Todėl turime lygiagrečiai, kiek jėgos leidžia, siekti narystės abiejose organizacijose, neteikdami pirmenybės kuriai vienai. Norėdami būti saugūs, turime taip pat prisiimti atitinkamą išlaidų našta, artėjančią prie NATO narių išlaidų vidurkio, sudarančio 2,6 procento nacionalinio

produkto. Išlaidos reikalingos ne tankams ir bomboms, kaip teigia prieš NATO nusiteikę populistai, bet kariškių profesiniam, pilietiniam, moraliniam ugdymui. Ginklai lengviau įgyjami, jų gaunama ir veltui, o nacionaliniam kariškių personalui išugdyti reikia daugelio metų.

Saugumo inkarą nuleisti Vakaruose

Vilniaus konferencijos dėl NATO plėtros sėkmė, dar kartą parodžiusi pasauliui Lietuvos valią ir aktyvumą ruošiantis narystei, neturi būti pretekstas nors trumpam atsipa-laiduoti. Populistinio skepticizmo banga dar nėra atslūgusi, gal net augs artėjant Seimo rinkimams. Todėl dar neišvengsime viešosios nuomonės svyravimų, ne kartą, matyt, dar teks iš pagrindų aiškintis, kodėl Lietuvai būtina stoti į NATO.

Visos Europos valstybės rūpinasi savo saugumu, tačiau renkasi nevienodus jo už-tikrinimo būdus. Penkios šalys (Airija, Austrija, Suomija, Švedija, Šveicarija) yra nusprendusios būti neutralios ir savo saugumu rūpintis kiekviena atskirai. Devyniolika valstybių yra pasirinkusios kolektyvinio saugumo būdą ir yra NATO narės. Pastarąjį būdą renkasi ir į Vakarus besiorientuojančios, NATO narystės siekiančios Vidurio ir Rytų Europos šalys, įskaitant ir Lietuvą. Tai rodo, kad dauguma kontinento šalių pirmenybę atiduoda kolekty-vinei saugumo ir gynybos sistemai, kaip patikimesnei ir tinkamesnei palaikyti taiką.

Praeitis ir dabartis rodo, kad individuali valstybės saugumo strategija siekiant išlai-kyti neutralumą ne visada gelbsti nuo įtampų ir trinčių su kaimynais, galinčių peraugti į ką nors blogesnio. Tą savo laiku puikiai suprato Antrojo pasaulinio karo laimėtojai Vakaruose, galvodami apie kontinento valstybių saugumą ateityje. Šiaurės Atlanto aljansas atsirado atsižvelgiant ne tik į grėsmę iš Rytų, bet ir siekiant susieti kolektyvinio saugumo ryšiais bu-vusius priešininkus, tuo šalinant konfliktų tarp jų galimybę ateityje. Kolektyvinio saugumo misiją NATO puikiai atliko šaltojo karo metais ir atlieka iki šiol.

Individualiai savo saugumu besirūpinanti valstybė tikros grėsmės akivaizdoje pa-prastai lieka vieniša, nes neturi sąjungininkų. Jos politinės jėgos gali būti manipuliuojamos iš šalies, įsiūbuojant vidaus nestabilumą. Neutrali ir vieniša nedidelė valstybė tik gundo kokį nors galimą agresorių. Tą skaudžiai patyrė ir prieškario Lietuva, turėjusi priimti Len-kijos ultimatumą dėl Vilniaus, Vokietijos – dėl Klaipėdos, pagaliau Sovietų Sąjungos – dėl nepriklausomybės. Kaip reagavo Vakarų didžiosios valstybės? Niekaip arba tik patarinėjo Lietuvai nusileisti.

Valstybės pastangos užtikrinti saugumą vien savo jėgomis pareikalauja nepalyginti daugiau lėšų negu narystė kolektyvinėje gynybos sistemoje. Tą rodo milžiniškos neutralių šalių išlaidos gynybai, nes joms pačioms reikia apsirūpinti viskuo, ko reikia sukurti patikimą saugumo sistemą. Individualaus saugumo strategija ir Lietuvai užkrautų kur kas sunkesnę išlaidų naštą negu ruošimasis NATO narystei. Šia reikalo puse turėtų ypatingai domėtis skeptikai, teigiantys, kad narystė NATO Lietuvai per daug kainuotų. Neutralumą gali leisti sau tik labai turtingos šalys, bet aiškėja, kad ir joms tai darosi per sunku. Neutralios šalys sudaro kol kas neturinčią sprendimo problemą ir tai anaipol nedidina Europos šalių saugumo. Kai kuriose iš jų bręsta supratimas, kad neutralumas dabartiniu metu nepasiteisina nei saugumo, nei ekonominiu požiūriu ir tai reikia labai aiškiai suprasti apsisprendžiant, kokią saugumo sistemą renkamės.

Pernelyg didelių išlaidų argumentu remiasi ir nuomonė, jog antrosios kvietimo į NATO bangos gali iš viso ar bent artimiausiu metu nebūti, nes ji per daug kainuotų net tokiai galingai valstybei kaip JAV. Savaime aišku, kad finansiniai motyvai visur yra itin svarbūs, bet NATO plėtimą iš esmės lemia ne jie, bet politiniai motyvai, laisvos ir saugios Europos ir viso Vakarų pasaulio perspektyva. Jeigu savo laiku pirmumas būtų buvęs teikiamas ekonominiams motyvams, vargu ar būtų buvusi įgyvendinta ir pirmoji aljanso plėtimo banga. Dabar, kada priimtos Lenkija, Čekija ir Vengrija, kada Vilniaus konferencijoje savo valią stoti solidarai išreiškė devynios kandidatės, antrosios plėtimo bangos atsisakymas nuskambėtų kaip aljanso misiją kompromituojantis nenuoseklumas, kaip ženklas Rusijai, kad kai kurios šalys paliekamos jos įtakoje.

Klausimas gali būti tik dėl to, kiek ir kurios šalys dabar galėtų būti pakviestos. Vilniaus konferencijos nuostata, kad NATO narystės siektų solidarai visos to norinčios šalys, yra naujas žingsnis ne tik europinės, bet ir Vakarų integracijos linkme. Vis dėlto dar nėra konkrečių tokios kolektyvinės tautų valios įgyvendinimo būdų, todėl kol kas išlieka priėmimo pagal šalies individualų pasirengimą principas. Tad lieka ir buvusieji variantai, vieną kurių nusako Zbignevo Brzezinskio teiginys, jog Aljanso kvietimo pirmiausia galėtų tikėtis Lietuva ir Slovėnija kaip labiausiai pasirengusios. Tai nedidelės šalys, jų narystė nekeltų didelių išlaidų Vakarams ir aiškiai apibrėžtų Vakarų interesus Baltijos ir Adrijos jūrų regionuose. Pagal kitą požiūrį, kurio laikosi nemažai Europos politikų, turėtų būti priimamos kartu visos trys Baltijos valstybės ir kuri nors Pietryčių Europos valstybė. Tačiau situacija gali keistis ir variantai išsidėstyti kitaip. Estijos prezidentas prieš porą dienų pareiškė, kad jo šalis bus pasirengusi stoti į NATO 2002 metais, nepaisant, bus ar ne pasirengusios Lietuva ir Latvija.

Nėra aiškaus atsakymo, ar, žlugus Berlyno sienai, tikrai pasibaigė dviejų stovyklų priešprieša, ar keičiasi tik jos motyvacija. Neatmestina, jog einama link naujo pasaulio pasidalijimo su skirtinga žmogaus teisių ir laisvių padėtimi kiekvienoje pusėje. Kai kurie rusų strategai atvirai rašo apie Maskvai pavaldžios vieningos Eurazijos kaip priešpriešos Amerikai kūrimą, galimybę suartėti su islamo pasauliu. Todėl Lietuvai turi rūpėti kuo greičiau nuleisti saugumo inkarą stabiliuose Vakaruose, o ne pasilikti vieniems Rytų skersvėjuose.

Septynios liesos karvės, arba esame ne blogesni už kitus

Paauglystėje pokario metais su mokyklos draugais slapčia diskutuodavome politikos klausimais. Išsiskirdavo, dabartiniais terminais tariant, tautiniai optimistai ir skeptikai. Optimistai buvo įsitikinę, kad esame išskirtinė, didvyriška tauta, visada kovojusi už laisvę ir išlikimą, kovą tęsianti ir dabar ir neabejotinai laimėsianti. Kitaip galvojo skeptikai, sakydami, kad esame maža ir silpna tauta, išsiskirianti vienybės ir patriotizmo stoka, silpnadvasiais ir išdavikais. Pagyvenęs, dar nepriklausomybės laikų mokytojas, tarsi atspėdamas mūsų mintis, rasdavo progos per pamokas pastebėti, kad lietuviai niekuo ypatingu neišsiskiria, nėra nei geresni, nei blogesni už kitas tautas.

Mokytojo pastabos ne tik minėtu, bet ir kai kuriais kitais klausimais anuomet padėjo mums, paaugliams, išlaikyti blaivų protą ir pusiausvyrą. Supratome, kad tautinio išskirtinumo jausmas, teigiamas ar neigiamas, yra blogas pagalbininkas, nes kliudo teisingai suvokti tikrovę. Mokytojo išmintis labai praverstų ir dabar, visą nepriklausomybės dešimtmetį vyraujant pesimizmo, tautinio skepticizmo bei nihilizmo nuotaikoms. Iš to, ką nuolatos skaitome ir girdime, susidaro įspūdis, kad tik Lietuvoje klesti valdininkų savivalė ir korupcija, tik čia vargsta kaimo žmonės, galo su galu nesuduria pensininkai, galiausiai, kad tik lietuviai yra išmirštanti tauta. Tokias nuomones nelabai atsveria ramesni vertinimai ir objektyvesni požiūriai, nes jie dabar „ne madoje“, mažai domina žiniasklaidos magnatus. Dabartinėje sudėtingoje situacijoje kaip tik labai reikalinga atsvara nihilizmui. Žmogus, nuolatos girdėdamas, kad viskas aplinkui blogai, nejučiomis pradės menkinti ir niekinti savo kraštą ir save patį.

Paryžiuje yra garsus Žmogaus muziejus („Musée de l'Homme“), kuriame daug metų vienas eksponatų buvo vitrina, vaizduojanti žmonių rases. Po vieno vyro profilio atvaizdu parašyta: „Tarpinis normalus europiečio tipas. Lietuvis.“ Muziejaus antropologai pasirinko lietuvių atstovauti vidutiniškam, tipiškam europiečiui. Šiandien tai skamba mums kaip reikšminga užuomina, skatinanti negatyvizmo neiškreiptu žvilgsniu vertinti save ir kitus.

Plačiau pasidomėję įsitikinsime, kad Lietuva pagal dabartinės savo būklės duomenis yra aplinkinių šalių „viduryje“. Sunkumai ir negerovės, kurias patiriame mes, yra būdingi visam posocialistiniam regionui. Ir latviai, ir čekai, slovėnai ir kroatai bei kiti skundžiasi mažais atlyginimais ir pensijomis, valdininkų nedėmesingumu paprastam piliečiui, korupcija, netikusia valdžia ir kitokiomis negerovėmis.

Ne tik lietuvių, bet ir kitų tautų folklore žinomi posakiai: trys tautiečiai – penkios partijos, malonu matyti degant kaimyno namą ir pan. Nei pasiekimais, nei trūkumais, nei dorybėmis, nei ydomis lietuviai neviršija, bet ir nesmunka žemiau Europos tautų vidurkio.

Būti vidutiniu visai nereiškia būti vidutinioku. Tą galime drąsiai sakyti matydami, kiek talentingų menininkų, mokslininkų, sportininkų turi mūsų palyginti neskaitlinga tauta. Klausimas tik toks, kad paprastai nesutampa net ir giminingų tautų kultūrinio gyvenimo tempai ir ritmai. Kada viena tauta sparčiai žengia pirmyn, kita tuo pat metu galbūt trypčioja vietoje ir daro klaidas. Atėjus laikui, pastaroji daro šuolį ir situacija keičiasi. Todėl neturime daryti neteisingų išvadų, matydami tikrą ar tariamą kaimynų pažangą arba savąjį atsilikimą.

Tautų istorijos tarpiniams gali būti pritaikomas biblijinio faraono sapnas apie septynias riebias ir septynias liesas karves, kurios suryja riebiąsias. Pagal Juozapo aiškinimą tai reiškė, kad bado metai gali suryti pertekliaus metus, jeigu faraonas nesiims tinkamų veiksmų. Panašu, kad Lietuva dabar išgyvena liesųjų karvių laikotarpį, ne tiek materialiaja, kiek dvasine prasme. Suliesėjusi ir skurstanti dvasia yra didesnis blogis, jis daugiaveidis, iš jo pakylama sunkiau negu iš materialiojo skurdo. Todėl dvasinis „badmetis“ gali užsitęsti, nors normali visuomenė ir negali ilgai gyventi neigiamais jausmais. Svarbu, kad dabar neužmerktume akių prieš tai, kas yra teigiama ir patvaru mūsų gyvenime.

Gimimų skaičius Lietuvoje iš tikrųjų mažėja, bet neturime galvoti, kad taip vyksta tik pas mus. Jeigu sakoma, kad lietuviai yra išmirštanti tauta, reikėtų pridurti, jog tokios dabar yra bemaž visos Europos tautos. Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja svarstė ir priėmė raportą, skirtą demografinėms tendencijoms centrinėje ir rytinėje Europoje. Raporte konstatuojama, jog visame šiame regione 1988–1998 m. laikotarpiu gyventojų skaičius mažėjo. Pagal mažėjimą šalys rikiuojasi taip: Latvijoje sumažėjo 0,87 proc. (1997), Ukrainoje – 0,80 proc. (1997), Bulgarijoje – 0,70 proc., Estijoje – 0,57 proc., Vengrijoje – 0,37 proc., Rusijoje – 0,27 proc., Rumunijoje – 0,25 proc., Moldavijoje – 0,17 proc., Čekijoje – 0,10 proc., Lietuvoje – 0,09 proc. Kaip matome, Lietuvoje gyventojų skaičius mažėja

gerokai lėčiau negu daug kur kitur. Mūsų šalis stovi arti Lenkijos, Slovėnijos ir Slovakijos, kuriose konstatuojamas net nežymus gyventojų skaičiaus augimas.

Atkreiptinas dėmesys į kai kuriuos raporte parodytus faktorius, darančius poveikį demografiniams pokyčiams. Žemiausias santuokų skaičius yra Estijoje ir Slovėnijoje – 3,8 santuokos tūkstančiui gyventojų, toliau stovi Latvija – 3,9 tūkstančio gyventojų. Santuokų mažėjimo padarinys – didėjantis nesantuokinių gimimų skaičius. Šiuo požiūriu pirmauja Estija, kur 51,6 proc. gimimų yra nesantuokiniai. Latvijoje kas trečias vaikelis gimsta ne santuokoje, kas sudaro 34,8 proc., Slovėnijoje nesantuokiniai gimimai sudaro 31,6 proc., Bulgarijoje – 30,1 proc., Lietuvoje – 16,5 proc. Šitokie duomenys, be abejo, liudija apie augantį moterų savarankiškumą ir visuomenės toleranciją, bet taip pat ir apie šeimos krizę, neigiamai atsiliepiančią demografinėi būklei. Ta būklė, apibūdinanti žmoniškąjį potencialą, yra laikoma vienu svarbiausių šalies vystymosi veiksnių. Esame ne blogesni už kitas tautas ir neturime jokio pagrindo būti pasimetę ir nusiminę.

Reikia apsispręsti

Pilietiškai mąstantys žmonės šiandien supranta, kad persitvarkymo sėkmė – tai kelias į demokratinę visuomenę, suverenią teisinę respubliką. Kyla klausimas, kaip esame tam pasirengę, su koku istoriniu palikimu ir pilietine sąmone į teisinę valstybę einame? Kaip žiūri į realiai suverenios Lietuvos perspektyvą viena didžiausių respublikos tautinių mažumų – lenkai? Daug ką reikia atvirai apsvarstyti, ypač tai, kokios kliūtys kelyje į suverenitetą gali iškilti ir kiek esame pasirengę bendromis jėgomis jas įveikti.

Kaip žinoma, savo kilmę esama įvairių tautinių mažumų. Tikrąją prasme tokia mažuma yra laikytina vietinės kilmės, neturinti savo valstybės etninę grupę. Tokie yra liviai Latvijoje, bretonai Prancūzijoje ir pan. Tautinės mažumos taip pat atsiranda kaip nevietinės kilmės žmonių bendrijos, dėl ekonominių, politinių, religinių bei kitokių priežasčių palikusią savo tėvų žemę, suradusių naują tėvynę. Lietuvoje šitaip atsirado totorių, kairaimių, žydų, pastaraisiais dešimtmečiais sparčiai gausėjančios rusų, ukrainiečių tautinės mažumos. Tokiomis „mažumomis“ galima laikyti lietuvių bendruomenes JAV, Kanadoje, Brazilijoje ir kitur. Tautine mažuma neretai tampa ir senieji krašto gyventojai, valstybine siena atskirti nuo pagrindinio tautos masyvo ir atsidūrę kaimyninės valstybės teritorijoje. Lenkijoje tokie yra Seinų-Punsko krašto, Baltarusijoje – Gervėčių, Pelesos apylinkių lietuviai.

Lietuvos lenkai, kaip Lietuvos tautinė mažuma, neatitinka nė vieno iš minėtų atvejų. Nėra duomenų, rodančių, kad jie būtų atvykėlių iš Lenkijos palikuonys. Tiesa, nuo Liublino unijos laikų aukštieji Lietuvos ir Lenkijos sluoksniai – „bajorų nacija“ – maišėsi tarpusavyje, giminiavosi, bet valstietija, daugiausia tuometiniai baudžiauninkai, buvo sėslūs. Lietuvos lenkai nėra lenkų tautos etninio kompaktinio masyvo dalis, jų didžioji dauguma yra vietinės kilmės. Tai, kad šimtmečių bėgyje sulenkėjo beveik visa Lietuvos bajorija, istorijos tyrinėtojams nekelia abejonių. Lenkų kalbininkė Helena Turska, remdamasi savo tyrinėjimais, įrodė, kaip nuo XIX a. vidurio, tai yra po baudžios panaikinimo, Pietryčių Lietuvoje pradėjo sparčiai lenkėti lietuviai kaimiečiai, buvusieji baudžiauninkai.

Nuo tada daug kur apie Vilnių kaimo žmogus, pavarde Žvirblis, virto Vrublevskiu, Vabalas – Žukovskiu, o Pečiulis virto į Pečiul, Gaidelis – į Gaidel ir pan. Tokio lietuvių nutautėjimo priežastys būtų atskiro tyrimo tema.

Žvilgsnis į praeitį – natūralus sąmoningėjančio žmogaus interesas, noras suprasti, „kas mes?“ ir „iš kur mes?“. Toks žvilgsnis leidžia pastebėti savitą Lietuvos lenkų kaip tautinės mažumos pobūdį. Savo etnine kilme, istorine praeitimi dauguma jų yra seni Lietuvos gyventojai. Kartu jie yra „kitokie“ – kalba, tautine savimone, kai kuriais kultūriniais ypatumais skiriasi ar bent patys save skiria nuo didžiosios Lietuvos gyventojų dalies – lietuvių, bet skiriasi ir nuo Lenkijos lenkų. Tai žinoti svarbu, nors iš tokio žinojimo nebūtinai turi plaukti kokios nors praktinės išvados. Žmogus yra laikytinas esančiu tokios tautybės, kokios jis pats save laiko. Teisėtumo atstatymas apima ir sąlygas, būtinas tam, kad visi piliečiai galėtų patys spręsti apie savo tautiškumą ir tai išreikšti kultūroje. Lietuvos lenkai kaip tautinė mažuma turi visas sąlygas, būtinas išlaikyti savo tautiškumą ir kultūrą. Turi gimtąją kalbą mokyklas, spaudą, saviveiklą, radijo ir televizijos laidas, pamaldas bažnyčiose, palaiško plačius ryšius su Lenkija. Baltarusijos, Ukrainos, Rusijos lenkai gali daug ko pavydėti Lietuvos lenkams.

Savaime suprantama, kad pasinaudoti demokratijos teikiamomis galimybėmis, įsitraukti į Lietuvos visuomeninį gyvenimą įmanoma tik įgijus tinkamą išsilavinimą, čia, vietoje, baigus aukštąjį mokyklą. Tačiau lenkų su aukštuoju išsimokslinimu rodiklis Lietuvoje yra bene pats žemiausias, žemesnis negu, pavyzdžiui, rusų išsilavinimo rodiklis. Nelabai aišku, kodėl taip yra, juk lenkų jaunimui Vilniaus aukštosios mokyklos yra čia pat, kur kas arčiau nei žemaičiams, aukštaičiams ir suvalkiečiams. Žinoma, ne mokyklos artumas ar toumas lemia motyvaciją mokytis. Vis dėlto reikėtų pasirūpinti, kad daugiau lenkiškai kalbančio jaunimo galėtų įstoti į Lietuvos aukštąsias mokyklas, galbūt tuo tikslu sudarant kai kurias palankesnes sąlygas įstoti. Pačios studijos veikia integruojančiai.

Tačiau netgi ką nors teisiškai padarius tuo klausimu, būtų tik pradžia. Esmė yra tautinės mažumas sudarančių žmonių nusiteikimas būti gerais suverenios Lietuvos piliečiais. Bet pilietiškumas yra neatsiejamas nuo kalbos mokėjimo, tačiau ne vienam lenkų tautybės vyrui ar moteriai atrodo, jog kliūtis jiems jaustis gerais valstybės piliečiais yra kaip tik lietuvių kalba. Tai, švelniai tariant, stebina, žinant, kad lietuviškai ir lenkiškai kalbantys kaimai ir valsčiai visada buvo beveik vienas šalia kito, kad nuo senų laikų juose tebėra išlikę lietuviški vietovių pavadinimai, žmonių pavardės, kad daug kur lietuvių kalba dar skambėjo senelių, prosenelių laikais. Kai kam net labai nepatinka, jeigu apie savo

lietuvišką kilmę nusimano koks lenkiškai kalbantis Vilkelis ar Pečiulis. Juk kadaise ne vienas Lenkijos karalius, politikas, poetas net didžiavosi savo lietuviška kilme.

Savaime aišku, gerbtinas yra lenkų, kaip ir kiekvienos kitos tautinės mažumos, noras išsaugoti savo tautiškumą, išlikti tuo, kuo save laiko. Tačiau sunkiai suprantama, kodėl lenkiškai kalbantieji vengia lietuvių kalbos ir lengvai pereina prie rusų kalbos, leidžia savo vaikus į rusišką mokyklą. Neseniai stebėjau tokį epizodą – tėvai, vesdamiesi išpuoštus vaikučius į Šv. Petro ir Povilo bažnyčią, tarpusavy kalba lenkiškai, bet su vaikais... rusiškai. Matyt, vaikai lanko rusišką mokyklą ir lenkiškai nelabai moka. Jūsų rusakalbiai lenkai yra rusifikacijos Trojos arklys jūsų valstybėje – sakė vienas latvių kalbininkas. Plačiai žinomas lenkų religingumas, katalikybė yra tarsi neatsiejamas lenkiškumo komponentas. Nelengva suprasti, kaip tai derinasi su greitu lenkų perėjimu prie rusų kalbos?

Dabar, kada auga tautinių vertybių reikšmės suvokimas, būtų naudinga atvirai pakalbėti ir apie Lietuvos lenkų savimonės savitumą, pasiaiškinti, kaip į ją įsikomponuoja ar neįsikomponuoja lietuviškieji motyvai: Lietuvos pilietybė, istorija, lietuvių kalba. Svarbu suprasti, kodėl Lietuvos lenkų sąmonėje tarsi slypi kažkas panašaus į sunkiai peržengiamą „lietuviškumo barjerą“, atitolinantį nuo lietuvių kalbos, kodėl lietuvių kalba yra tarsi svetimai daliai senų Lietuvos gyventojų? Gal aš klystu, bet jeigu tokio barjero iš tikrųjų esama, reikėtų aiškintis, kaip bendrų interesų vardan galėtume jį įveikti.

Siekiant realaus Lietuvos suvereniteto ir realios pilietybės, reikia gerai suvokti, su koku nusiteikimu į tą pilietybę einame, su kokia orientacija kursime Lietuvos ateities kultūrą. Ar lenkiškai kalbantys Lietuvos piliečiai kuria ir ateityje kurs Lietuvos kultūrą, ar bus tik kaimyninės valstybės kultūros vartotojai? Ar jie bus mūsų valstybės piliečiai savo dvasia, politiniu ir kultūriniu apsisprendimu, ar tik savo fiziniu buvimu? Apsisprendimo šiais klausimais neįmanoma išvengti, delsimas ir išsisukinėjimas niekam nenaudingi. Tautinės mažumos turi perspektyvą – tapti Lietuvos piliečiais, išlaikančiais savo tautinę savivoką, kalbą ir kultūrą, bet taip pat gerai mokančiais lietuviškai, pažįstančiais Lietuvos, kaip valstybės, kurioje gyvena, kultūrą. Aš tikiu, kad skaudus lietuvių ir lenkų istorinis patyrimas suteiks mums pakankamai išminties ir geros valios drauge šios perspektyvos link eiti.

Mažumų teisės suprantamos nevienodai

Nesilpsta Europos politikų dėmesys tautinių mažumų teisėms. Į jas žiūrima kaip į specifiską žmogaus teisių sritį, valstybės demokratiškumo rodiklį, jos vidaus ir išorės stabilumo garantą. Vidurio Europos valstybėms, norinčioms įeiti į Europos Sąjungą, nuolat primenama, kad tautinių mažumų teisės ir jų garantijos yra būtina integravimosi sąlyga.

Jau ne vieną dešimtmetį kuriama tarptautinė tų teisių sistema, vis tikslinama ir papildoma. Tą daro ekspertai aukščiausiose tarptautinėse organizacijose, tokiose kaip Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja, Europos Saugumo ir Bendradarbiavimo Konferencija, Europos Taryba, taip pat nevalstybinėse organizacijose. Rašomi tarptautinę reikšmę turintys dokumentai, apibrėžiantys mažumų teises. Šalia Europos žmogaus teisių konvencijos (1950) su vėlesniais papildymais paminėtini Kopenhagos konferencija, Vienos deklaracija (1993), kurią pasirašė ir Lietuvos Respublikos Prezidentas Algirdas Brazauskas kartu su kitų valstybių vadovais.

Artimiausiu metu tautinių mažumų teisių klausimai bus svarstomi vykdant vadinamąjį Balladuro planą – tai Prancūzijos vadovo iniciatyva rengti konferencijas taikos ir stabilumo Europoje klausimais. Plano tikslas – parengti ir pasirašyti Europos paktą, susidedantį iš daugelio dvišalių susitarimų dėl tarptautinių sienų ir mažumų teisių.

Šie klausimai ir atitinkami dokumentai buvo svarstomi tarptautiniame seminare „Parlamentai ir mažumų teisių gynimas Rytų ir Vidurio Europoje“, kuris birželio 7–11 d. vyko Strasbūre. Jame dalyvavo penkiolikos pokomunistinių šalių parlamentarai, Lietuvai atstovavo Seimo nariai V. Jarmolenka, J. Karosas, E. Zingeris ir šio rašinio autorius.

Seminare buvo svarstoma, kas jau padaryta kuriant teisės normų tinklą, reikalingą senojo kontinento šalių integracijai, ir kartu užtikrinantį tautų ir tautinių mažumų tapatumą. Aiškėjo ir sunkumai, kylantys nustatinėjant tarptautines normas. Iki šiol nėra bendros nuomonės dėl tokių dalykų kaip mažumų atstovavimas parlamentuose, mokyklos bei kitokios ugdymo įstaigos, užrašai viešosiose vietose tautinių mažumų kalbomis.

Įvairiose šalyse šie dalykai tvarkomi skirtingai. Lietuva šiuo požiūriu yra gerokai aukščiau virš to, ko dabar reikalauja tarptautinės normos.

Tikslinti tas normas sunku dėl kai kurių teorinių neapibrėžtumų, ypač kai nesusitarta, kas laikytina tautine mažuma, kas turėtų lemti individo priklausymą jai. Kopenhagos konferencijos dokumente rašoma, kad priklausymas tautinei mažumai priklauso nuo individo apsisprendimo. Kai kurie politikai mano, kad šito maža, reikia ir objektyvių kriterijų. Tokios nuomonės buvo ir Lenkijos senatorė Dorota Simonides, pateikdama pavyzdį: šalies vakarinėje dalyje vokiečių tapatybę dažnai renkasi ne vokiečių kilmės asmenys, norintys gauti atitinkamą pasą ir galimybę išvykti į kaimyninę šalį. (Analogiška būklė buvo pokario Pietryčių Lietuvoje, kur daug jaunų lietuvių rašėsi esą lenkai, norėdami išvengti tarnybos sovietinėje kariuomenėje.)

Nuolat kildavo klausimas, ar teisinga vietines tautines mažumas, turinčias istorines šaknis, teisiškai sulygtinti su šių laikų imigrantais, juo labiau su karo ar okupacijos metų kolonistais. Pastaroji kategorija naujuose dokumentuose iš viso neišskiriama, nors be šito neįmanoma suprasti ir tinkamai traktuoti rusakalbių bendruomenių kilmės Baltijos šalyse ir kai kur kitur.

Nesutariama ir dėl principinio dalyko – ar tautinių mažumų teisės turėtų būti apibrėžiamos kaip individualios, ar kaip grupinės. Abu variantai turi svarių „už“ ir „prieš“. Grupinių teisių nepripažinimas išlaisvina valstybę nuo kai kurių įsipareigojimų, bet susiaurina mažumos galimybes išlaikyti savo tapatybę, paverčia tai vos ne grynai privačiu reikalu. Šitokio požiūrio laikėsi prancūzų ir norvegų ekspertai. Pripažįstant mažumoms grupines teises, kyla kitokių problemų. Jeigu tautinė mažuma gyvena kompaktiškai tam tikroje teritorijoje, ar ta teritorija ir žemė turi būti laikoma priklausanti tik mažumai? Toks klausimas kyla daug kur, jis žinomas ir Lietuvoje, kai girdime skundžiantis, jog, plečiant sostinės ribas, ketinama lenkiškai kalbančius Lietuvos piliečius nuvaryti nuo „jų žemės“. Vakarų ekspertų nuomonė dėl šio dalyko yra vieninga – žemė negali būti laikoma tautinės mažumos nuosavybe. Ja naudotis lygiomis teisėmis gali tiek tautinės mažumos, tiek ir daugumos nariai. Gerai suprantama, kad tam tikros teritorijos žemės pripažinimas mažumos nuosavybe sudarytų sąlygas susidaryti etniniam rezervatui ir kilti separatistiniams siekiams.

Nebuvo pasiekta sutarimo ir dėl to, kokia turėtų būti tarptautinių normų įgyvendinimo ir jų laikymosi kontrolės tvarka. Pirmenybė, kaip savaime aiškus dalykas, pripažįstama nacionaliniais įstatymais, o mažumų teisės ginančioms tarptautinėms normoms tenka tik papildomas vaidmuo.

Kaip jau minėta, Europos valstybėse laikomasi gan skirtingų požiūrių į tautines mažumas ir jų teises. Prancūzijoje, Graikijoje, Rumunijoje, iš dalies Didžiojoje Britanijoje yra išitvirtinęs integracinis požiūris, pripažįstantis tik išimtinai individualias mažumos narių teises, draudžiantis bet kokią tautinės mažumos nario diskriminavimą. Kokios nors specialiai nustatytos mažumų teisės būtų laikomos daugumos diskriminavimu. Minėtų valstybių įstatymai iš viso nepripažįsta savo teritorijoje tautinių mažumų. Prancūzijoje yra net aštuonios istorinės etninės mažumos (elzasiečiai, bretonai, korsikiečiai, baskai, provansai ir kt.), bet visų jų nariai yra vienodai laikomi prancūzais, jaunoji jų karta mokosi tik prancūziškose mokyklose. Vokietijoje, Austrijoje, Vengrijoje laikomasi multikultūrinio požiūrio, pripažįstant tautines mažumas, numatant valstybės pagalbą jų tapatybei saugoti, garantuoti jų, kaip grupių, dalyvavimą politiniame šalies gyvenime. Tokia yra ir Lietuva.

Seminaro diskusijos liudijo apie klausimo painumą, sprendimo prieštarumą. Krito į akis netolygus reiklumas skirtingoms šalims. Iš Vidurio Europos valstybių, įskaitant ir Baltijos trijulę, reikalaujama plačių teisių gausioms mažumoms, bet tik bendromis frazėmis užsimenama apie jų pareigas, tai yra apie lojalumą valstybei, daugumai, jos kalbai. Nors kaip tik kai kurių mažumų lojalumas yra abejotinas. Toks požiūris netenkina tik ką išsivadavusių Vidurio ir Rytų Europos šalių ir kelia joms nerimą.

Tuo pat metu kaip savaimė suprantamas dalykas priimama ne vienos Vakarų Europos šalies praktika, kur pirmiausia žiūrima mažumų lojalumo, rūpinamasi jų integravimusi, bet ne galimybe išlaikyti savo kalbą, kultūrą ir kitus tapatybės elementus. Be šių dalykų greitai nyksta skirtumas tarp integracijos ir asimiliacijos.

Tautinių mažumų teisėmis ir jų įgyvendinimu Lietuva gali būti pavyzdys daugeliui šalių. Tačiau kita reikalo pusė yra ta, kad mažumų lojalumo valstybei ugdymas ir integravimasis yra apleista ar net sąmoningai ignoruojama sritis. Tuo privalo rūpintis Vyriausybė, bet taip pat ir visuomeninės organizacijos, kiekviena pagal savo galimybes, kad nebūtų atimama galimybė mažumų vaikams mokytis mokyklose valstybine kalba. Reikia nepažeisti abipusiškumo principo, kurio esmė yra ta, kad tautinės daugumos nariai, gyvenantys kompaktiškos mažumos gyvenamosiose vietose, turi naudotis tokiais pat teisėmis, kokiomis naudojasi mažuma bendrame valstybės kontekste. Šis principas Pietryčių Lietuvoje daug kur pažeidžiamas.

Buvo kalbama ir apie universitetus mažumų kalbomis. Vokiečių universiteto problema Lenkijoje buvo išspręsta steigiant Opolės mieste valstybinį, taigi lenkišką, universitetą

su stipriu germanistikos skyriumi šalia romanistikos ir slavistikos. Senatorė Simonides kėlė racionalią mintį, kad reikia analogiškai daryti ir Lietuvoje – stiprinti polonistikos dalykų dėstymą Vilniaus universitete, bet ne steigti atskirą lenkų universitetą.

Emigracijos iššūkis

Mūsų šaliai dabar tenka dorotis su iššūkiu, kurį kelia mūsų tautiečiai, – emigracijos iššūkiu. Gali pasirodyti, jog nėra ko dėl to nerimauti, demokratinė valstybė užtikrina savo piliečiams teisę laisvai išvykti ir grįžti. Nerimauti verčia ne emigracija kaip tokia, bet jos mastai ir tempai. Jeigu dar pridėsime smukusį gimstamumą, pamatysime, kad tauta nyksta.

Tai buvo galima numatyti. Jau nepriklausomybės išvakarėse kai kas nuogąstavo – „pusė lietuvių išvažiuos į Ameriką“, juk šios šalies prestižas mūsų tautiečių sampratoje tradiciškai labai aukštas. Tuo tarpu Sąjūdžio idealistai galvojo kitaip – tikėjo, jog, griuvus geležinei uždangai, grįš į Tėvynę žymi dalis seniau išvykusiųjų, juk panašiai buvo tarpukario Lietuvoje. Tačiau tada lietuviškus amerikonus, išvykusius dar carinės Rusijos priespaudos laikais, traukė nepriklausoma Lietuva, jie gan gausiai grįžo, pirkė žemę, statė modernius namus, deja, visa tai nutraukė sovietinė okupacija. Dabar turime visai priešingą situaciją – bėgama iš nepriklausomos Lietuvos.

Bliviau pagalvojus, tai galima suprasti. Po dešimtmečių atskirties nuo pasaulio suveikė tai, ką galima įvardyti kaip suspaustos ir atleistos spyruoklės efektą. Okupacija ir komunistinis režimas pastatė Lietuvą į dabartinę savotiško beviltiškumo padėtį – per keletą metų nebuvo įmanoma, net ir optimaliai tvarkantis, kiek ženkliau sumažinti skirtumą, kuris skiria mus nuo gerovės šalių Vakaruose. Tauta dabar tiesiog pastatyta į tokią padėtį – tai ne kas kita, kaip okupacinio palikimo dalis. Daugiau ar mažiau panašioje situacijoje yra visos nusimetusios komunistinius režimus šalys, visose vyksta skaitlinga emigracija į Vakarus, konstatuojamas ženklus demografinis nuosmukis.

Išėivija socialiniu ir profesiniu požiūriais gana marga, nors apie tai trūksta net apytikrių duomenų, akivaizdu, kad vyrauja „rankų darbo“ profesijos. Daugeliui pagrindinis išvykimo motyvas yra geras uždarbis bei materialinė gerovė. Ne kas kita rūpi ir protinio darbo atstovams, kurie savo išvykimą dar motyvuoja geresnėmis profesinės veiklos ir asmeninės saviraiškos perspektyvomis. Kita klausimo pusė – Lietuva dėl to praranda labai

daug darbščių rankų ir protų, kas ilgainiui gali neigiamai atsiliepti ne tik ūkio plėtrai, bet ir pilietinės visuomenės brandai.

Vis dėlto būtume paviršutiniški, jeigu dabartinę emigraciją apibūdintume vien darbo jėgos bei kitokiomis ekonominėmis sąvokomis. Reikia vertinti ir kitais – demografiniu, tautinio tapatumo, kultūrinio, intelektinio potencialo išlaikymo požiūriais. Juk sklaidosi tauta, silpsta jos kūrybinės galios – tai ir yra svarbiausia. Išvažiuoja daugiausia jauni žmonės, jaunos šeimos, jų palikuonys ilgainiui atsidurs ar jau dabar atsiduria ties nutautėjimo riba. O paliekant vaikus Lietuvoje, kyla jų auklėjimo sunkumų, trūkinėja šeimyniniai ryšiai. Be to, išvyksta etninės atminties nešėjai, kiekvienas išėivis išsiveža ir dalelę savo miesto ar kaimo kultūros, kuri svetimoje aplinkoje yra pasmerkta nunykti, nebent susidarytų tinkama terpė ją kiek nors palaikyti besikuriančiose bendruomenėse.

Pagal santykį su tėvyne emigrantus galima skirstyti į tris keturias kategorijas: ketinančiųjų anksčiau ar vėliau grįžti; neketinančiųjų grįžti, bet norinčių likti lietuviais, palaikyti su tėvyne ryšius, būti jai naudingiems; nenorinčiųjų ne tik grįžti, bet ir visiškai abejingų tautiškumui; galiausiai gyvenančių šia diena ir neplanuojančių savo ateities.

Mums yra svarbiausios dvi pirmosios kategorijos, bet nereikia nusigręžti ir nuo kitų, juk žmonėms būdinga keisti nuomonę. Grįžimas labai priklausys nuo to, ar sparčiai keisis į gerą pusę gyvenimas Lietuvoje, kita vertus, lydi ar ne tautiečius sėkmė svečioje šalyje. Tas, kuriam sekasi, norės pasilikti ir dar labiau prasigyventi, o kuriam nepasisėkė, tas gėdysis grįžti nuleista galva ir su plona pinigine. Ne kiekvienas geba apsispręsti, tai galėtų paskatinti dalykiškas mūsų valstybės institucijų dėmesys. Reikalinga informacinė politika – išvykusiesiems reikia nuolatinės, nuolat atnaujinamos informacijos apie galimybes verslo ir socialinėje srityse, einamąją padėtį šalyje. Pradžiai jau padaryta – priimtos tam tikros įstatyminės korektyvos dėl mokesčių.

Pastaruoju metu, kaip konstatuojama kai kuriuose šios konferencijos pranešimuose, atsiranda gerų ir daug žadančių iniciatyvų – kuriasi išėivijos bendruomenės, steigiasi sekmadieninės mokyklėlės, atsiranda ir spauda. Tai rodo, kad nemaža dalis tų bendruomenių narių kuriasi ilgam, o gal ir visam laikui, tačiau nenori prarasti tautinio tapatumo, ryšių su Tėvyne, rūpinasi, kad jų vaikai nepamirštų gimtosios kalbos. Kokios tos bendruomenės bus, daug priklausys nuo to, kokie interesai jas vienys – tik socialinė savigelba ar ir kultūriniai idėjiniai motyvai. Ar kursis jose lietuviškojo sąmoningumo salelės, kaip buvo karo metų išėivijos bendruomenėse? Tuo tarpu kiek galima spręsti iš gana ribotų duomenų, santykiai su Tėvyne yra gan problemiški, vyrauja utilitaristinė nuostata – palaikysime

ryšius, bet pirma pažiūrėsime, ką Lietuvos valstybė galės mums duoti. Taigi daug kas, matyt, suvokia save jau kaip kažką skirtingo nuo jos. Tokiuose požiūriuose neabejotinai atsispindi tai, kad ir pačioje Lietuvoje dalis piliečių jaučiasi svetimi savo valstybei, laukia, kad ji „ką nors duotų“.

Antrojo pasaulinio karo išeiviai patys vienijosi, kūrė organizacijas, steigė sekmadienines mokyklėles, leido periodinius leidinius, okupuota Tėvynė negalėjo jiems padėti. Jie turėjo kitokią motyvaciją, nes buvo politiniai tremtiniai, tikėję, kad tik laikinai pasitraukė, nebuvo vien ekonominės gerovės ieškotojai. Tad gal teisūs mūsų piliečiai, kurie abejoja, ar turėtume mokesčių mokėtojų pinigais remti tuos, kurie palieka šalį tam, kad įsikurtų geriau už pasilikusius tautiečius? Manau, kad neteisūs, nes tam, jog nusistovėtų abipusiai vaisingi ryšiai su išeiviais, iš valstybės pusės turi būti rodomas dėmesys.

Gal tai padėtų mažinti svetimumą Lietuvos valstybės atžvilgiu, jaučiamą iš kai kurių išeivių pusės. Tas svetimumas iš dalies yra padarinys dar Lietuvoje susidariusio neigiamo požiūrio į valdžią. Dažnam emigrantui būdinga neskirti Tėvynės istorine prasme nuo valstybės, valstybės nuo vyriausybės, o pastarosios – nuo konkrečių valdininkų elgesio. Nuoskaudos ir apmaudas dėl nesėkmių, patirtų gimtajame krašte, virsta pagieža ir net priešišku Lietuvai. Ryškėja nepageidautinas dalykas – tautoje lyg ir brėžiasi nauja skirties linija – tarp išvykusiųjų ir pasilikusiųjų. Iškalbingi kai kurie internetiniai komentarai. Išvykusieji dažnai yra geros nuomonės apie save – „mes veiklesni, drąsesni, protingesni“, o pasiliekančius laiko nevykėliais, tinginiais, bailiais ir pan. Dar daugiau, netikima, kad Lietuvoje gyvenimas gali gerėti, neketinama grįžti, priešingai, raginama ir pasiliekančius nedelsiant išvykti: „Greičiau palikite tą pasmerktą šalį...“ ir pan. Pasiliekančiai nelieka skolingi, apdovanoja emigrantus analogiškais epitetais ir ragina pagalvoti, ar išvykdami neapsigavo. Juk Lietuvoje ženklūs teigiami poslinkiai, ateityje jie tik spartės, tam yra pakankamai daug gabių, veiklių ir sąžiningų žmonių.

Laimei, iš abiejų pusių gausėja ir blaivesnių nuomonių, išreiškiančių ne emocijas, bet racionalius gyvenimo „čia“ ir „ten“ perspektyvų vertinimus. Jau pradeda rodytis grįžtančių, matančių Lietuvoje geras galimybes, nors ir esama daug trukdžių. Tad gal išvykusiųjų negatyvizmas tėra tik lietuviams būdinga savinieka, emocinė iškrova, skiriama daugiau „vidiniam naudojimui“. Pasirinkusieji išeivio dalį bando patys save įtikinti, kad neapsiriko. Negatyvizmą būtina mažinti, tam padėtų atviras abipusis dialogas.

Reikia atsižvelgti ir į tai, kad dabartinę emigraciją sąlygoja ne vien sovietinės tikrovės sunkumai. Veikia ir bendresnio pobūdžio priežastys, kurias sukelia globaliosios

ekonominės ir kultūrinės sąveikos, komunikacijos technologijų plėtra, žmonių migracija. Lietuva nestovi nuošalėje, nes yra atvira visam pasauliui, ne tik Europos Sąjungos šalims.

Dabar dar sunku pasakyti, ar ir kada sulauksime gausesnės reemigracijos, tuo tarpu galima tikėtis, kad ateis tam tikras „pasisotinimas“ emigracija, išvykstančių ir grįžtančių balansas. Bet kuriuo atveju neabejotina, kad įvairiose užsienio šalyse gyvens, pastoviai ar laikinai, didelis skaičius mūsų tautiečių, steigis didesnės ar mažesnės bendruomenės, kurios įsilies į nuo seniau esančias lietuvių diasporas.

Todėl plečiasi, matyt, ir toliau plėsis lietuvių gyvenamoji erdvė, daug lietuvių turės, jau ir dabar turi, dvi tėvynes – naująją ir senąją. Migracija tampa nepakeičiama lietuvių tautos egzistencijos aplinkybe. Jau dabar, o juo labiau ateityje, kalbant apie lietuviškąjį tapatumą, reikia turėti galvoje ne tik Lietuvoje, bet ir plačiajame pasaulyje gyvenančius tautiečius. Ilgiau gyvendami, jie integruojasi į tenykštes visuomenes, jų sąmonę veikia gyvenimo naujojoje tėvynėje aplinka ir patirtis. Airijoje gyvenančio tautiečio lietuviškumas bus aiškias, Ispanijoje – ispaniškas ir pan. Ir laikas savaime veiks pastarosios pusės naudai. Net lietuviškų diasporų istorija yra jau ne Lietuvos istorijos dalis. Kas kita kultūriniai ryšiai, jie gali būti tėvynėje ir kitose šalyse gyvenančius lietuvius vienijanti jungtis. Itin svarbus vaidmuo tenka svetur studijuojančiam akademiniam jaunimui.

Tačiau kultūriniai ryšiai plėtosis, jeigu bus suinteresuotos dvi pusės – išeivijos bendruomenės ir švietimo bei kultūros institucijos Lietuvoje. Abiejų pusių atstovams derėtų paieškoti būdų, kaip išeivių renginiuose, ypač savaitgalio mokyklėlėse, būtų patraukliai, vakarietiškos patirties aplinkoje pateikiami lietuviškojo tapatumo elementai, neatsisakant ir kai kurių tradicinių įvaizdžių.

Kultūra. Visuomenė

**Prieš
Nepriklausomybės
atkūrimą**

Kuo pavojingas vienpusiškumas?

Kiekvienos tautos kultūra yra savita, tai žinoma visiems. Tačiau savitumas savaime nebūtinai vien teigiamybė, jame galima rasti visko. Ką šitaip keldami klausimą galėtume pasakyti apie savosios kultūros savitumą?

Toks klausimas iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti keistokas, nes pažvelgti į savo kultūrą iš šalies nėra paprasta. Mes gyvename savojoje kultūroje, ji supa ir veikia mus iš visų pusių, jos paprasčiausiai nepastebime, o jei pastebime, tai darome kaip vartotojai – spektaklių, parodų, koncertų lankytojai, knygų skaitytojai ir pan. Rečiau tai vertiname, interpretuojame, einame prie bendresnių apmąstymų, iki tokio jų traktavimo kaip R. Ozolo straipsnyje „Pasaulis yra čia“ („Literatūra ir menas“, 1983.I.22). Čia jau mezgasi teorinė kultūros refleksija, kurią galime laikyti gražiu mūsų kultūros savivokos ženklu.

Atidžiau stebint dabartinę mūsų kultūrą bei pasigilinus į istoriją ir ateina mintis apie tam tikrą jos vienpusiškumą. Vienpusiškumas toks, kad visada buvome ir dabar esame labiau linkę kurti kai kurias gėrybes (ypač materialiąsias) negu apmąstyti, aiškinti, interpretuoti tai, ką darome. Vertinti ne tik jas, bet ir plačiau savo gyvenimą, savo istorinę būtį. Mūsų krašto žmonėms visais laikais geriau sekėsi dirbti žemę, gaminti daiktus, organizuoti veiklą negu savo darbus ir žygius, pasiekimus ir praradimus aprašinėti, aiškinti, analizuoti bei kitaip įprasminti.

Ir šiandien mus turbūt labiau patraukia tai, kas apčiuopiama, natūralu, konkreту, praktiška, tikslinga negu mūsų refleksija bei su ja susijusi žodžio ir minties raiška. Tai liudija malonios akiai mūsų gyvenvietės, įdirbti laukai, geri keliai, gražėjantys miestai ir miesteliai. Bet taip pat liudija ir palyginti (su kaimynais) mažoki mūsų leidžiamų knygų, kai kurių žurnalų ir laikraščių tiražai, tolydžio ryškėjančios grožinės literatūros, kino, teatro bėdos, lėtai kylantis humanitarinis išprusimas ir kt. Peršasi mintis: gal ne tik mūsų protėvių, bet ir šiandieninių jų ainių rankos ir širdys yra gerokai talentingesnės už galvas.

Galėtume išmintingai ramintis – dirbame tai, ką mokame, džiaugiamės ir didžiujamės tuo, ką turime, ką esame pasiekę. Juk ir kitų tautų, netgi turinčių tūkstantmetes

tradicijas, kultūra nėra visapusiškai turtinga. Bent paviršutiniškai pasidomėję meno istorija pastebėsime, kad ne viskuo, kas labiausiai garsina italų kultūrą, gali pasigirti vokiečių kultūra, o to, kuo garsėja pastaroji, gerokai stokoja anglų kultūra ir pan.

Ramintis ir guostis galima visaip, vis dėlto vertėtų įsisąmoninti, kad mažoms tautoms tam tikras jų kultūros vienpusiškumas, gal ir atsilikimas gali turėti nepageidautinų padarinių. Ar ne dėl savo vienpusiškumo esame ne kartą lemtingai pralaimėję dvasinės kultūros srityje, nors tuo pat metu mūsų krašto žmonėms neblogai sekdavosi visokių kitokių batalijų arenose? Taip įvyko, matyt, todėl, kad mūsų žmonės nemokėjo savo istorinio patyrimo tinkamai apmąstyti ir išreikšti perspektyviomis to meto idėjomis. Kas itin svarbu – nesirūpino ar nesugebėjo kurti rašto kultūros gimtąją kalba.

Vis dažniau įsitikiname, kad deramai įvertintas ir puoselėjamas kultūros palikimas gali tapti unikalia mūsų dabartinės kultūros dalimi. Apie tai aiškiai kalba išmoningai restauruojami istorijos ir architektūros paminklai, apie tai liudija ir šiuolaikinės dramos kūriniai istorine tematika ir kt.

Tačiau dažnai patys sau kliudome turtinti dabartį prieš mus gyvenusių žmonių sukurtomis vertybėmis. Praeities kultūra, kaip žinome, byloja dabarčiai ne pati savaime, o tiek, kiek ją sugebame pažinti, suprasti, atrinkti tai, kas vertingiausia, ir saugoti. Ką praeities palikime įžvelgiame ir kaip tai įsisąmoniname, daug priklauso nuo šiandienio išprusimo, turimų kriterijų ir koncepcijų, nuo mūsų „žiūrėjimo kampo“. Deja, tas žinojimas retkarčiais ganėtinais siauras. Jeigu viename ar kitame amžiuje randame nedaug vertybių, priežastis gali būti be vien anų laikų kultūros skurdumas. Dėl to neretai galėtume papriekaištauti ir savo schematiškai istorinio vyksmo sampratai ar net paprasčiausiam abejingumui. R. Ozolas taikliai pasakė, kad „mūsų kultūros reiškiniai daugybe atvejų suvokiame dar nepakankamai konstruktyviai“. Ne paslaptis, kad dar visai neseniai praeities vertybės buvo prarandamos tik dėl to, jog nebuvo suprantama jų reikšmė. Štai, pavyzdžiui, užpraeitais metais tyliai, ramiai, niekam nespėjus paprieštarauti, susprogdintas, sugriautas senosios gaisrinės pastatas Klaipėdoje – unikalus statinys, senamiesčio mozaikos detalė. Ir tai atsitiko mieste, kuris didžiuojasi savo kultūringumu. Nenusimanydami, būdami abejingi, aplaidūs dar daug ką matome „kreivai“; gelbėdami vieną meno ar istorijos vertybę žalojame ir naikiname kitą, netekdami tokių dalykų, kurie bus didžiai vertinami ateityje. Ne kas kita, o tik menkas daugelio humanitarinis išprusimas dažnai yra priežastis, kad artimesnės ir tolimesnės praeities žmonių darbai, kovos už geresnę ateitį, doroviniai konfliktai ir asmeninės dramos yra paliekami grimzti užmarštin, ir labai maža jų dalis įeina į meno kūrinių siužetus, tampa etinių apmąstymų objektu.

Abejingai žiūrėdami į kadaise gyvenusių žmonių darbus ir siekius, abejingi esame ir savo bendraamžiams, jų dvasinėms kolizijoms. Tokią nuomonę perša kai kurių mūsų romanistų knygos, kino filmai. Kai juos žiūri ir skaitai, atrodo, kad mūsų gyvenimas ne įvairėja, o paprastėja ir banalėja. Jų autoriai tarytum sąmoningai vengia žvelgti į patvaresnių vertybių šaknis. Daugelis supranta, bent nujaučia, kas gyvenime svarbiausia, tačiau didelė dalis meno kūrėjų atrodo lyg būtų praradusi norą apie tai kalbėti.

Teoriniai kultūros apmąstymai galgi padėtų įsisąmoninti ne visada savaimė aiškia tiesą, kad kultūra – ne vien akivaizdūs ir suskaičiuojami pasiekimai, bet ir tai, kas sunkiai įžiūrima, ypač jei esame įpratę nekreipti į tai dėmesio. Neregimoji kultūros pusė slypi žmonių sąmonėje ir pasąmonėje, darbo ir bendravimo įpročiuose, daugiausia paveldima iš praeities ir toliau modifikuojama dabarties sąlygų. Ši kultūros pusė – tai jos kūrėjų imlumas ar abejingumas naujoms idėjoms, tai toji vertybinė daugelio žmonių nuostata, kuri palaiko ir skatina arba, priešingai, slopina ir kliudo kūrybinėms pastangoms.

Nematomoji kultūros pusė yra ir pilietinis, dorovinis nusiteikimas darbui arba pretenzingai tinginystei, taip pat atitinkama dvasinė atmosfera. Jau minėtas daugelio mūsų prisirišimas prie to, kas empiriška ir konkreту, neabejotinai trukdo susitelkti gilesniam asmeniniam mąstymui. Čia, matyt, ir slypi tos ne visada matomos, mūsų kultūrinį aktyvumą „iš pasalų“ stabdančios priežastys.

Šitokius samprotavimus galima tęsti ir tęsti, tačiau reikia su jais ir pasiginčyti. Argi iš tikrųjų taip nebemokame analizuoti ir vertinti savo kultūros? Lentynose besirikiuojantys leidiniai – J. Jurginio, I. Lukšaitės „Lietuvos kultūros istorijos bruožai“, Mokslų akademijos istorijos instituto išleista „XX a. lietuvių dailės istorija“ (I d.), V. Kubiliaus „XX amžiaus lietuvių lyrika“, taip pat V. Drėmos, V. Landsbergio, A. Zalatoriaus ir kitų autorių darbai tokią negatyvią nuomonę gerokai paklibina. Visi jie iš marksistinių pozicijų įvairiapusiškai nušviečia turtingus ir prieštarigus lietuvių kultūros praeities procesus. Daugelis jų patraukia ir autorių mąstymo gyvumu, požiūrių šviežumu, diferencijuotais vertinimais. Tai jau liudija akiračio platumą, šiuolaikinių koncepcijų, tyrimo metodų pažinimą. Juk ne visada savarankiškai mąsto net ir storų monografijų autoriai.

Bet šie darbai išryškina ir tą bendrą foną, kurią jie gerokai perauga. Taip pat primena, kad tyrinėtojų dar laukia platus kultūros palikimo dirvonai ir kad čia labai nesunku pasukti šabloniškų aiškinimų keliu. Tad šių eilučių autoriui maga ir toliau dalintis savo nerimu.

Daugelis mūsų respublikos kultūros laimėjimų šiandien yra plačiai žinomi. Bene silpniausiai reiškiamės humanitarinių mokslų srityje. Tai, atrodo, labiausiai atsiliekanči

lietuvių kultūros dalis. Iš prigimties nelinkę į refleksiją ir savianalizę, beveik nemėginame plėtoti esamų, kurti naujesnių kultūros interpretavimo būdų. Daug kur pažįstama mūsų architektų, poetų, dailininkų kūryba, tačiau kada ir kur plačiau nuskambėjo mūsų humanitarai kaip originalių koncepcijų, tyrimo metodų autoriai?

Vilniaus universiteto įkūrimo jubiliejaus dienomis vienas garbingas svečias pasidžiaugė išgirdęs, kad mūsų sostinėje jau prieš keturis šimtmečius pradėta dėstyti filosofija, bet ir pasidomėjo, kokios originalios filosofijos koncepcijos per tuos amžius čia buvo sukurtos. Nesmagiai pasijutus teko pripažinti, kad, matyt, jokių. Patys sau galėtume pateikti ir daugiau panašių klausimų. Didžiuojamės sena ir gražia savo kalba, savita, turtinga tautosaka ir tautodaile, bet ar esame humanitarinius mokslus praturtinę kokia originalia kalbotyros ar liaudies meno koncepcija? Lietuvos praeitis savo audringais vingiais patraukia ne vien mūsų šalies, bet ir užsienio istorikų dėmesį, tačiau ar esame pasireiškę naujesne bei originalesne istorijos proceso koncepcija?

Savaime aišku, šitie dalykai yra gerokai ginčytini, į juos galima žiūrėti labai skirtingai. Ne vienam pasirodys, kad gal per anksti kelti originalias teorines mintis, kurti naujus tyrimo metodus, jeigu ištisu savo kultūros palikimo plotų dar nespėjome ištyrinėti ir aprašyti empiriškai. Bet juk prie teorinių tyrinėjimų nebūtinai einama nuo empirinių. Manau, kad galima lygiagrečiai sėkmingai plėtoti vienus ir kitus. Naujesni, efektyvesni tyrimo metodai, taikomi vienai kultūros sričiai, gali produktyviai paveikti kitas, visą meno kritiką. Apie tai byloja, sakysime, vaisingas estų teatro kritikos ryšys su Tartu universitete vykdomais struktūralistiniais filologijos tyrinėjimais.

Tad ir ateina į galvą mintis, jog tasai itin lėtas intelektualinis kultūros atsinaujinimas, prislopusi teorinė refleksija, užsitęsęs prierašumas prie kai kurių išsisemiančių stereotipų – akivaizdžiai neigiamas reiškinys.

Čia ir vėl kyla noras prieštarauti pačiam sau, turint galvoje kai kuriuos faktus. Praėjusiais metais išleistos dvi originalios knygos: Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto „Literatūros teorijos apybraiža“ bei V. Zaborskaitės „Literatūros mokslo įvadas“. Per vienerius metus net du leidiniai ta pačia tematika – pas mus neregėta. Gal šis įvykis padės mums pagaliau atsisakyti išties keistoko požiūrio, jog per daugelį metų „tikslinga“ tuo pačiu klausimu išleisti tik vieną knygą.

Rusena viltis, kad, literatų pavyzdžio akinami, sistemingus teorinius savo sričių darbus ims leisti dailėtyrininkai ir muzikologai, istorikai, sociologai ir kt. „Literatūros teorijos apybraižos“ pratarmėje rašoma: „Literatūros mokslas, sudėtinė kiekvienos nacionalinės

literatūros dalis, liktų nepilnavertis, nesukūręs literatūros teorijos, kuri universalių koncepcijų pagrindu akumuliuotų savo tautos meninio žodžio patyrimą.“ Ši mintis visiškai tiktų ir kitoms humanitarinių mokslų šakoms. Bet šitai pasakytina ne tik apie atskirus mokslus. Užleisdami humanitarinį teorinį mąstymą (taip pat ir filosofiją) vargu ar galime tapti tikrai savarankišku ir visaverčiu kultūros pažangos subjektu, galinčiu ne tik iš kitų imti, bet ir daugiau negu iki šiol kitiems duoti.

Pora žodžių apie apsiribojimą ir atsiribojimą, apie kurį pagrįstai kalba R. Ozolas. Jį reikėtų derinti su protingu atvirumu pasaulio kultūrai. Tai liudija istorija. Žymesnis tos ar kitos šalies kultūros pakilimas visada siejasi su intensyvaus domėjimosi kitų šalių kultūra, atvirumo jai, jos vertybių perėmimo laikotarpiu. Ir šiandien turėtume operatyviau įsisąmoninti kitų tautų kultūrose sukuriamas teorijas bei kitokius pasiekimus. Tai padaryti palengvintų sistemingai rengiami leidiniai šiuolaikiniais humanitarinių mokslų teorijos klausimais. Bet jeigu mūsų atvirumą pasaulio kultūrai matuosime lietuvių kalba leidžiamų verstinių knygų kiekiu, pasirodys, kad iš tiesų esame ganėtinai atsiriboję. Tiesa, kai kuriose srityse mūsų leidžiama verstinė literatūra teikia gražių vilčių. Naujausias pavyzdys – tik ką pasirodęs leidinys „Teatrinės minties pėdsakais“, kuriame esama labai įdomių verstinių dalykų. O jeigu skoliname ne visada tai, ką labiausiai vertėtų, matyt, kaltas būna siaurokas akiratis, sustabarėjusi mūsų kultūrinės sąmonės paradigma. Būdami atviresni vertingiausiems pasaulio kultūros laimėjimams, galėtume ją sėkmingai atnaujinti ir gal kiek suaktyvintume tą daugiataukstantinę diplomuotų humanitarų minią. Protingėjančios mūsų galvos galėtų daugiau padėti darbščioms mūsų rankoms.

Ar turime apie ką pamąstyti?

Savaitraštyje vykstantis pokalbis bendraisiais mūsų kultūros klausimais yra savalaikis ir vaisingas. Įsidėmėtina, kad noras kritiškiau pažvelgti į savo kultūros padėtį, paanalizuoti stipriąsias ir silpnąsias jos puses kyla dabar, kai reikšminga jos sritis – humanitariniai mokslai (deja, tik kai kurie) plėtojasi kur kas intensyviau negu prieš dešimtį metų. Tai rodo, jog, pasiekus aukštesnio konceptualinio išprusimo, galima įvairiapusiškiau pažinti savo kultūrą, suprasti, kad abstrakti refleksija yra ne abejotinos vertės užsiėmimas, bet šiandien jau būtina kultūros savimonės forma. Taip pat aiškėja, kad kultūra nėra vien kiekybiniai žmonių veiklos rodikliai, kad apie kultūrą šiandien turime galvoti daugiau kaip apie vidinį dvasinį vyksmą, neatsiejamą nuo dorovės, mąstyti apie tai, kaip ir ko žmonės gyvenime siekia, kokie jie yra vieni su kitais, kaip jie mąsto ir jaučia.

Mums, kaip ir anksčiau, geriau sekasi apibūdinti atskiras kultūros sritis, tą ar kitą jų pasiekimą ar negerovę, negu apčiuopti bendresnius, gilesnius, paviršiuje sunkiai matomus jos savitumus, ypač negatyvius. Ar mūsų kultūroje yra kas nors bendro, siejančio visus žmones ir jų darbus, bando išsiaiškinti M. Martinaitis („Literatūra ir menas“, 1983.VII.2). Jo straipsnio pagrindinė mintis galėtų būti išreikšta klausimu: „Ar kultūringas mūsų elgesys su pačia kultūra?“ Šis straipsnis yra įdomus ir įtaigus, skaitydamas pritari jo mintims ir patiki, kad, pasak autoriaus, „kultūros žodžiais neįšnekėsime“, juoba kad ne visada žinome, ne visada ir turime apie ką šnekėti. Iš tikrųjų ką duos samprotavimai apie aukštus dalykus, jeigu ne visi mokame dirbti kasdienius savo darbus, o savaitgaliais ne vienas pritrūkstame ir elementaraus padorumo?

Tačiau pritarimas ne visada gelbsti nuo abejonių. Čia pat kyla klausimas – ar darysimės kultūringesni, kūrybingesni, jeigu apie savo kultūrą tylėsime? Ar tikrai žmonėms mažai ką reiškia žodis, mintis, kritiškas pasvarstymas? Suprantama, kad geros kultūros pamatas yra geras darbas, bet nesigiriant galima pasakyti, jog darbo mūsų žmonės nebijo. Vertėtų pažvelgti į kitą reikalo pusę – ne vienas taip įsitraukiame į darbus, kad nebegalime stabtelėti ir pasvarstyti, kodėl, koku tikslu mes iš visų jėgų skubame tą ar kitą daryti. Daž-

nai ne mūsų pačių supratimas, o tik atsitiktinės aplinkybės parodo, kad savo kultūringumui ir gyvenimo sėkmei geriau pasitarnautume ne plėsdami, o ribodami kai kuriuos savo darbus ir siekius, rasdami laiko juos apmąstyti, kritiškai įvertinti.

Šitai teigdamas visai neabejoju, kad sąžiningas darbas yra kultūros pagrindas, viena svarbiausių visuomenės vertybių. Norėčiau paabejoti kitkuo – ar darbštumas ir kultūringumas kai kada neprasilenkia vienas su kitu? Ar darbščių rankų žmogui iš tikrųjų neverta padirbėti dar ir galva savo kultūringumo, gyvenimo prasmingumo labui? Vertas pagarbos tas, kuris tiesiai mūrija namų sienas, bet ar nusipelno pagyrimo, jeigu savo smegenis vargina tik tiek, kad baigęs darbus rastų kelią į aludę, o geresniu atveju – išgytų deficitinių prekių? Kai be tiesioginio darbo žmogui jau nėra apie ką daugiau pagalvoti, jis gali įprasti ne tik dirbti „be galvos“, bet ir gyventi. Dėl to, matyt, atsitinka, kad iškasamas po kelis syk, o paskui vėl užkasamas tas pats griovys, poilsio dienomis ir naktimis darbuojamasi gausinant privačias gėrybes, nelabai galvojant, ar tikrai ir kam jos reikalingos.

Turbūt atsirastų apie ką retkarčiais susimąstyti kiekvienam, ne tik gerai vairuojančiam traktorių, bet ir gerai tapančiam paveikslus, rašančiam knygas. Gyvenantiems šiandien – „postetnografinės“ kultūros laikotarpiu – ne tik darbas, bet ir daug kitų dalykų nėra tokie savaime suprantami kaip kadaise.

Humanitarinės kultūros paskirtis, be kita ko, ir yra palaikyti bei puoselėti mąstymą apie esminius gyvenimo dalykus (aišku, ne kitokių gebėjimų sąskaita) kaip tam tikrą dvasinės kultūros būdą. Vargu ar kultūra gali būti visavertė, jeigu toks mąstymas yra apleistas, jeigu nėra plėtojamas kaip vertybė. Humanitarinis mąstymas šiek tiek atsveria siaurai specializuotą, utilitarų mąstymą, kuris šiandien užima daugelio galvas ir ne sykį pavirsta savimi patenkintu „nemąstančiu mąstymu“, „beminčiu racionalumu“. Visi daug prarandame, kai esminių dalykų apmąstymas darosi vos ne kieno nors tarnybinis reikalas, kai savaip „profesionalėja“ nykstantys liaudies išminčiai, kai ne tik gyvenama, bet ir rašomi romanai, kuriami kino filmai „per daug negalvojant“. Kitaip tariant, nekvaršinant sau galvos dėl to, kas neturi utilitarios prasmės. Jeigu galva bemintė, ne ką sugebėsi įsijausti ir „suprasti širdimi“.

Bet humanitarinė kultūra gali skatinti mąstymą apie esminius dalykus su ta sąlyga, kad ji pati nestokoja gilesnės minties. Dažnai prisimename, kad praeityje daug kartų neturėjome palankių sąlygų kultūrėti, apmąstyti ir įprasminti tai, ką diena dienon sunkiu darbu kuriame. Šitai tarsi pasiteisinam, kad dar neturime gilesnių mąstymo tradicijų, kad iki šiol vis tenka daug ką pradėti. Taigi kultūros savimonė šiaip taip rusena, tad galėtume

suprasti, kad praeityje trūkdavo ne tik objektyvių galimybių, bet ir noro daugiau gilintis, mūsų pačių subjektyvūs bruožai ne kartą sutrukdydavo.

Manyčiau, kad vienas tokių bruožų, suteikiančių lietuvių kultūrai vienpusiškumo, yra mūsų pasaulėjautai būdingas empiriškumas. Apie tai byloja mūsų polinkis orientuotis daugiausia į tai, kas daiktiška, naudinga, „apsimoka“. To, žinoma, negali nei girti, nei peikti, be to neišgyvensi, vis dėlto drįsčiau teigti, kad linkdami į daiktiškumą per daug užleidžiame dvasingumą, todėl dažnai liekame empiriškai pačia savo dvasia. Tai atsispindi ir kai kuriose mūsų kultūros srityse. Neseniai į tai atkreipė dėmesį Albertas Zalatorius, rašydamas apie šiuolaikinį lietuvių romaną: „Vis dar tebesame empirikai. Ankščiau – buitiniai, dabar – psichologiniai. Vis smulkmenos, vis noras nustelbti pavaizduotų reiškinių kiekiu“ („Literatūra ir menas“, 1982.XII.6). Panaši charakteristika tiktų ir daliai mūsų humanitarų darbų, kurių autoriai yra prisirišę tik prie faktų, prie savo neefektyvių schemų, trukdančių už faktų matyti gilesnius ryšius, bendresnes tendencijas. Tas „šliaužiantis“ empirizmas ne vienam tyrinėtoji neleidžia imtis originalesnių aiškinimų, naujesnių, drąsesnių interpretacijų.

Empirinės orientacijos žmogus yra atidus faktams, neblogai jaučia žemę po kojomis, tačiau jam nuolatos pritrūksta platesnės perspektyvos, pastovesnių kriterijų. Jis linkęs aplink save matyti tik tai, kas yra „iš tikrųjų“, tik šitai suprasti ir pateisinti, tenkintis tuo, kam nereikia didesnių pastangų.

Tačiau dėl šitokių bruožų kartais nebeskiriame gero darbo nuo prasto, tikrųjų vertybių nuo iškamšų ir netgi viešai pasidžiaugiame, kad žmogus nepriekaištingai daro tai, ką savaime privalo gerai daryti. Vienas kitą pradedame įtikinėti, kad ir kultūroje viskas klostosi kuo sklandžiausiai, kaip tik taip, kaip galėtų ir turėtų būti. Mylėdami brangius dalykus – žemę ir duoną, pristingame supratimo, kad visokios vertybės yra reikšmingos tik santykinai. Visai prastai, kada savo silpnybes pradedame laikyti privalumais, ydas – dorybėmis.

Atrodo, kad šitokie ir panašūs būdo bruožai neleidžia išnaudoti, gal ir iš viso pastebėti kai kurias svarbias kultūrinės veiklos galimybes. Trūksta sąlygų tinkamiau dirbti kai kurių specialybių humanitarams, apie ką pagrįstai rašė E. Ulčinaitė („Literatūra ir menas“, 1983.V.21). Nepasirūpiname, kad jie galėtų tyrinėti užsienio literatūrą ir plėsti mūsų kultūros akiračius – apie šiuos dalykus plačiai ir argumentuotai rašė R. Gamziukaitė-Mažiulienė ir S. Gaižiūnas (ten pat, 1983.VII.9, IX.10).

Turėdami ne vieną pulką diplomuotų filologų, tik per apsileidimą taip mažai teturime atskirų šalių, atskirų epochų kultūros specialistų, vertėjų iš retesnių Europos kalbų,

nepamirštant, kad yra dar ir neeuropinės kalbos ir literatūros. Pavieniai žmonės savo iniciatyva išmoksta italų, ispanų ar švedų kalbas, imasi sunkaus vertėjų darbo, o atitinkamos įstaigos lieka beveik nuošalėje.

Dabar jau neįmanoma vaisingai ugdyti humanitarinės kultūros, rimtai nepasirūpinant humanitariniu teoriniu išprusimu. Toks išprusimas pirmiausia protiškai drausmina, saugo nuo visokių „sveiko proto“ teorijų bei vertinimų, kurie tik painioja. Geresnis teorinis išmanymas, be kita ko, atlieka ir svarbų kultūros savianalizės ir savikritikos vaidmenį, padeda vaduotis iš nepamatuotų nuomonių apie save – tiek iš nepelnyto pasitenkinimo bei malonios saviapgaulės, tiek ir iš nepagrįsto nepasitikėjimo savimi.

Dabar, atrodo, esame teoriškai išprusę tik tiek, kad „aptarnaujame“, nors ir su spragomis, šiandienį kultūros gyvenimą. Naudojamės daugiausia „skolintomis“ koncepcijomis (esama ir gražių išimčių), nors tie skoliniai, kaip aiškėja, ne visada yra geros rūšies. Tai, matyt, visai natūralu, besivystanti tautos humanitarinė kultūra neišvengiamai išgyvena konceptualaus sekimo ir imitavimo periodą, kuris neturi per ilgai užsitęsti. Kai kur pradeda ir patys konceptualiai „apsitarnauti“, žiūrėti į save savo pačių akimis, reikia tikėtis, kad šia linkme bus einama ir toliau. Kaip liudija šiandienė kultūros raida, bręstanti tautos humanitarinė kultūra anksčiau ar vėliau koncepciškai savarankiškėja, nuo sekimų ir mėgdžiojimų eina prie savarankiško mąstymo, kūrybos, pradeda remtis ir atsinaujinti savo teorine mintimi.

Galvojant apie ateitį, jau šiandien aktualu savo kultūrą interpretuoti šiuolaikinės teorinės minties lygiu, humanitariniuose moksluose savarankiškai dėti teorinius pagrindus ten, kur jų dar nėra. Vargu ar šito galima pasiekti aktyviai nesidomint kitų tautų kultūra, ką pabrėžė R. Gamziukaitė-Mažiulienė ir S. Gaižiūnas. Kad šiandien tai yra pasiekama, liudija, sakysim, ir dvi jau pripažintos mokslo knygos, apie kurias poetas M. Martinaitis atsiliepė: „Kad bent vieną knygą būtų tekę perskaityti prieš dvidešimt, trisdešimt metų. Kiek būtų palengvėjęs kelias į literatūrą, kiek mažiau būtų klaidžiota, ieškant savų kūrybos šaltinių“ („Pergalė“, 1983, Nr. 7, p. 160).

Ryžtingesnį ir brandesnį žodį turėtų tarti ir filosofija. Į tai laiku atkreipė dėmesį V. Radžvilas („Literatūra ir menas“, 1983.VI.20). Gal toks žodis ir bus tartas, jeigu mūsų filosofija ir toliau profesionalės, žvalgys kultūrinius, socialinius mūsų krašto reiškinius.

Čia verta prisiminti I. Kanto mintį apie žmogaus nepilnametystę: „Nepilnametystė dėl savo kaltės – tokia, kurios priežastis yra ne proto stoka, o stoka ryžto ir drąsos juo naudotis be kieno nors vadovavimo iš šalies. *Sapere aude* – išdrįsk naudotis savo protu.“

I. Kanto mintis yra aktuali visiems suprantantiems, kad kultūrą brandina tik savarankiška mintis ir kūrybiniai ieškojimai. Bet pilnametystė neturi ateiti per vėlai, kada daug kas gali būti jau negrįžtamai prarasta.

Mintys, dėstomos savaitraščio puslapiuose, kaip ir diskusijose apie grožinę literatūrą bei teatro kritiką, rodo didėjančią mūsų atsakomybę už savo kultūrą, kritiškesnę ir atviresnę jos vertinimą. Diskusijos ir pokalbiai galėtų vykti dažniau, tai leistų aktyviau kelti viešumon kultūrinio gyvenimo negeroves, be to, ugdytų poreikį viešai keistis nuomonėmis. Šiuo požiūriu, atrodytų, itin svarbi rubrika „Mūsų kultūros akiračiai“, teikianti plačias galimybes dalintis mintimis įvairių kultūros sričių atstovams. Reikia tikėtis, kad prie bendrųjų kultūros klausimų grįšime dar ne kartą, operuodami nauja patirtimi ir šviežiomis mintimis.

Diletantiški samprotavimai apie profesionalumą

Praeito amžiaus pradžioje ir vėliau lietuvių menininkai skundėsi, kad vienas didžiausių mūsų kultūros stabdžių yra diletantizmas, savamoksliskumas, įsišakniję muzikoje, teatre, dailėje, literatūroje, meno kritikoje. Diletantiškumas kliudė augti menui, jo estetiniam lygiui, jo poveikiui. Todėl buvo ieškoma būdų kelti meno kūrėjų ir atlikėjų profesionalumą, nes tai būtina kultūros plėtotei. Šiandien mūsų menas, įvairios kultūros sritys yra pasiekusios gana aukšto profesionalumo. Anų laikų sunkumai įveikti. Ir vis dėlto kultūros akiračiuose sumirga naujos problemos, kurias, atrodo, gimdo pats profesionalizmas.

Išaugęs meno kūrėjų ir atlikėjų profesionalumas skatina neatsilikti ir meno suvokėją – vadinamąjį meno vartotoją. Tai aiškiai parodė „Literatūroje ir mene“ neseniai pasibaigusi diskusija apie poeziją. Įsitikinome: menas ir jo kritika šiandien nelinkę skaitytis su neišprususiu, nekompetentingu suvokėju, nori nuo jo atsiriboti. Tokia pozicija iš dalies pagrįsta. Mat dabar jau yra gan plati gebančių meną tinkamai vertinti žmonių auditorija. Tačiau problema tampa sudėtingesnė, kai pažvelgiame į platesnę meno gerbėjų, jo vartotojų auditoriją.

Kad žmogus taptų išprususiu meno suvokėju, neužtenka paprasto domėjimosi, bendro intelektualumo. Reikia atitinkamai pasirengti, lavinti skonį. Net ir žinovams kartais nelengva esmingiau suvokti, kas pastaruoju metu dedasi mūsų poezijoje, muzikoje ar teatre. Reiklesniam meno mylėtojui, tolstančiam nuo diletantiško visapusiškumo, tenka vienus dalykus rinktis, kitų atsisakyti, savaip profesionalėti ir specializuotis mėgstamoje meno šakoje ar jos žanre. Taigi mūsų dienomis mene yra raiški diferenciacija, siaurėjanti specializacija, kaip, beje, ir daug kur kitur. Apie priešingą tendenciją – menų sintezę – tenka girdėti tik teoriškas kalbas. Dabar matome: specializacija turi polinkį vis siaurėti, specifikuotis, hermetiškėti, o tai jau varžo meno komunikabilumą ir vargu ar padeda augti individo, kilti visos visuomenės kultūrai.

Estetikų darbuose skaitome: išgyvenimai, kuriuos sukelia meno kūriniai, ugdo asmenybės dvasinį vientisumą, gebėjimą suvokti tikrovę ir save patį kaip harmoningą

visumą. Viliamasi, kad mūsų laikais, technikos ir sekuliarizacijos amžiuje, menas esąs vienintelė jėga, padedanti žmogui atgauti dvasios harmoniją, minties ir jausmo vienybę, kurios nejučiomis prarandamos siauroje profesinėje veikloje, sunormintoje, suskaidytoje kasdienybėje. Tik nežinia, ar menas gali sėkmingai atlikti integruojančią funkciją, kai jis pats yra paženklintas vis didėjančio profesinio kameriškumo žyme? Ar šitokio, perdėm suprofesinto, specializuoto meno kalba pasiekia suvokėjų sąmonę, ar nelieka jai svetima, jeigu jie stokoja atitinkamo pasirengimo? Ar specializuotas menas, net ir su išmanymu suvokiamas, nežadina tik išskirtinių, „specialių“ išgyvenimų, nieko nesakančių mūsų dvasinio pasaulio visumai? Ar toks menas nesilpnina, užuot stiprinęs, asmenybės harmonijos? Superprofesionalus menas darosi superelitiškas, prieinamas tik tos srities išprusėliams, snobams, ir tai ne visiems, o eilinis meno mylėtojas lieka be nieko. Jis tarsi pametamas likimo valiai, turi pats ieškoti sau dvasinio peno ir ne visada atsispiria prasto meno potraukiui.

Šie klausimai darosi dar opesni ir dėl to, kad mūsų meno profesionalumas auga gana netolygiai: ištobulėjo įvairių menų estetinės raiškos priemonės, tačiau kur kas mažiau paaugta turinio, t. y. kūrinuose išreiškiamų vertybių, idėjų, minčių, požiūrių. Šitai pasakytina pirmiausia apie literatūrą. Į tai buvo atkreiptas dėmesys diskusijoje savaitraščio puslapiuose, Lietuvos TSR rašytojų sąjungos plenumo poezijos klausimais („Literatūra ir menas“, 1984.V.5). Padidėjęs dėmesys formai ir dažnokas abejingumas turiniui yra nesveiktas ir kitiems menams; apie tai kalbama kad ir menotyrininkės L. Laučkaitės straipsnyje „Eidamas ir rasi, ir pamesi“ („Literatūra ir menas“, 1984.V.19), skirtame jaunųjų dailininkų kūrybai. Vėl vertėtų pagalvoti: ar meno profesionalumas, meistriškumas yra vien išraiškos priemonių bei technikos sfera, neapimanti kūrinių turinio? Gal augantis profesionalumas turėtų tolygiai skleistis formos ir turinio požiūriais? Deja, susidaro toks įspūdis: dažnas dailininkas, dažnas poetas, ypač jaunas, profesionalumą tapatina su išraiškos priemonių tobulinimu, nesusimąstydamas, jog subtilėjanti išraiška labai daug praranda, tampa tuščia, jeigu nesusiejama su reikšmingomis mintimis, originalia, aktualia tematika.

Reikšmingas turinys itin svarbus menui, kurio vienintelė išraiškos priemonė yra žodis. Pažvelkime į grožinę literatūrą. Daugelis prozininkų eksploatuoja savo talentus, tobulindami savo raštų stilių, kalbą; bet, atrodo, kad jiems daug mažiau rūpi analogiškai su-reikšminti ir tų kūrinių turinį.

Šiuolaikinis rašytojas, siekiantis stiliaus meistriškumo (tai labai pagirtina), turėtų pasakyti ir ką nors reikšmingesnio, užuot pasakojęs vidutinišką žmonių vidutiniškas

gyvenimo istorijas, smulkius nutikimus (saldžiarūgštes meilės istorijėles, kaip pastebėjo vienas kritikas). Be abejo, džiugu, kad mūsų gimtoji kalba, praeity ne kartą niekinta kaip prasčiokų kalba, dabar susilaukia įvairiapusiško rašytojų, kalbininkų dėmesio ir profesionaliojoje kultūroje atskleidžia savo grožį, neišsenkamus turtus. Bet derėtų suprasti ir tai, kad kalbos gyvastingumas, jos bei ja kuriamos kultūros likimas labai priklauso nuo to, kas yra sakoma, kokios mintys, kokie išgyvenimai reiškiami. Labai reikia gimtąją kalba gražiai kalbėti, meistriškai rašyti, bet ne mažiau svarbu turiningai ją vartoti, drąsiai samprotauti apie esmingiausius, opiausius gyvenimo reiškinius.

Gaila, kad literatūrai šiuo požiūriu ne kažin kiek talkina kritika, dažniausiai apsiribojanti kūrinio formos komponentų analize. Sunku rasti naujesnį kritikos veikalą, kuriame būtų giliau panagrinėtas dabartinės lietuvių literatūros išreiškiamų vertybių pasaulis. Iš daugumos recenzijų nelabai suprasi, kuriame kūrinyje yra vaizduojami fundamentalūs žmogaus būties reiškiniai, o kuriame tik įmantriau pasakojama apie savaime suprantamus, netgi lėkštokus dalykus. Tarp rašančiųjų, atrodo, jau gerokai iššaknijęs manymas, kad kūryboje formos raiškumas svarbiau negu reikšmingas turinys, svarbiau yra kaip sakyti, o ne ką sakyti. Nestokojame ir teoriškai grindžiamo abejingumo meno kūrinių turiniui, argumentuojant tuo, kad turinys paprastai yra daugiareikšmis, nelengvai nusakomas, keleriopai interpretuojamas. Girdėti nuomonių, kad meno kūriniai, konkrečiai – eilėraščiai, turi dvejopą paskirtį – jie gali būti rašomi tik pačiai poezijai, jie taip pat gali būti kuriami žmogui. Būdinga šiuo požiūriu yra poeto V. Kukulo mintis: „Vieni eilėraščiai veikia literatūros teoriją, keičia jos postulatus, kiti veikia mūsų estetinius jausmus ir keičia pačius“ („Literatūra ir menas“, 1984.IV.7). Išvada: ir išprusęs poezijos gerbėjas, skaitydamas eilėraščių, turėtų ne tik gebėti išgyventi estetinį įspūdį, bet ir nusimanyti apie poeziją apskritai, suprasti, kaip eilėraščių „gyvena“ poezijos subkultūroje.

Minėtas poetas, žinoma, teisingai, matydamas skirtingus eilėraščių funkcionavimo aspektus, nors talentingai parašytas kūrinys gali paveikti ir literatūrą, ir suvokėjo jausmus. Tačiau pastaruoju metu gausėja autorių (ir ne tik literatūros kūrinių), kurie sąmoningai orientuojasi tik į meno formą, laikydami ją svarbiausiu profesionalumo rodikliu. Kartu daugėja kūrinių, kurių siūlomas vertybes geba suvokti ir integruoti tik siauras ratas žmonių. Suprantama, naivu tikėti, kad kieno nors argumentai ar pagraudenimai nuteiks save gerbiantį menininką pasirinkti tematiką, kuri neplaukia iš jo individualybės. Vis dėlto skirtingų individualybių menininkai galėtų siekti reikšmingesnio turinio, žinoma, plaukiančio iš jo pasaulėjautos. Būtent tokių kūrinių bene labiausiai ilgisi dabartinis skaitytojas.

„Kultūra“ dabartiniu metu labai populiari sąvoka, ja pradedami, ja ir baigiami daugelis samprotavimų. Pati kultūra dažnai suprantama esanti visokių reikšmių ir prasmų teikėja, pati save įprasminanti visybė, savitiksle žmonių veiklos sritis, kaip ir profesionalizmas joje. Bet nuosekliau galvodami suprasime, kad atskiros kultūros sritys ir kultūra apskritai savo reikšme išeina už pačios savęs, remiasi į platesnį kontekstą („horizontą“). Tas kontekstas – tai visuomenės gyvenimas, tautos istorija, žmonių išgyvenimai ir siekiai.

Bandant suvokti, kaip kūrinys „gyvena“ kultūroje, manau, būtų naudinga visada atsižvelgti ir į tai, kaip pati kultūra ar jos dalis (ir meno kūrinys joje) „gyvena“ visuomenėje, jos istorijoje. Jeigu literatūros subkultūroje kūrinys gali būti reikšmingas vien tuo, kaip jis kažką sako, tai istorijos kontekste svarbiausia yra, ką jis sako, kokias vertybes, idėjas teigia ar gina (nebūtinai tiesmukai). Istorijos kontekste į pirmą vietą kyła klausimas, kaip kultūra atspindi bei įprasmina visuomenę kaip savojo subjekto, t. y. tautos, žmonijos, būtį, išreiškia atsakomybę dėl jų likimo, kaip ji pati paveikia tikrovę. Turiningas menas veikia ne tik kultūros raidą, veikia jis ir žmonių gyvenimą, gal ir tautos istoriją, nes atskleidžia žmonėms vertybių prasmę, paskatina jų atžvilgiu aktyviai apsispręsti. Šiandien mūsų visuomenėje auga poreikis tokio meno, tokios literatūros, kurie veiktų ne tik literatūros, kultūros teoriją, bet ir labiau atsilieptų į žmonių dvasinius poreikius, efektyviau veiktų jų mintis ir jausmus.

Čia nenoriu liesti kitos labai artimos temos – meno estetinio poveikio funkcijos, kuri yra labai sąlygiška tiek turinio, tiek formos atžvilgiu. Tačiau kultūrinės ir istorinės tikrovės santykis visais laikais buvo gana prieštaringas. Romantizmo epochoje buvo populiarius posakis: „Kas privalo atgyti dainoje, turi žūti tikrovėje.“ Adomas Mickevičius šią mintį sukonkretino: „Lietuva jau yra visiškai praeityje; jos istorija šiuo atžvilgiu teikia dėkingas poezijai medžiagas...“ (Adomas Mickevičius. Konradas Valenrodas, 1948, p. 86). Romantikai buvo įsitikinę: kultūra gali suteikti antrąjį, šimtmečius trunkantį gyvenimą tam, kas išnyksta tikrovėje. Bet Lietuva išliko ne vien dainoje, išliko ji ir tikrovėje. Čia daug lėmė (šalia kitų veiksnių) kultūra, liaudiškos, demokratiškos mūsų krašto kultūros tradicijos.

Mūsų praeities žymiųjų menininkų, ypač rašytojų, kūryba pasižymėjo liaudiškumu ir visuomeniškumu, veikė ne tik estetinius, bet ir pilietinius žmonių jausmus, palaikė liaudies žmoniškąjį orumą, ugdė tautinę savimonę. Anų laikų mūsų menininkų kūryba ne visad buvo profesionali, kartais savamokslė, su diletantizmo priemaišomis. Lietuvių profesionalusis menas tada dar tik mezgėsi. Tačiau profesionalumo stoka buvo iš dalies kompensuojama kūrinių turinio originalumu, visuomenine autorių pozicija. Ir čia nejučiomis susimąstai, ar mūsų menininkams profesionalams nevertėtų prisiminti anų laikų,

kai daugiau buvo galvojama apie turinį, apie esmę. Talentingas menininkas, matyt, gali būti ir prastas profesionalas, kartais ir tikras savamokslis. Ir vis dėlto, jeigu yra savitas, taria naują žodį mene ir būdamas toli nuo akademinio profesionalizmo. Kad tuo įsitikintume, pakanka pažvelgti į talentingiausius liaudies meno kūrėjus – Vincą Svirskį, Stanislovą Riaubą ir kitus. Tuo tarpu siauras profesionalizmas yra linkęs į epigoniškumą ir gali būti savotiška priedanga tiems, kurie stokoja originalumo.

Dažnas inteligentas šiandien neblogai supranta, kad „įeiti į kultūrą“ – reiškia pagarbėti, „išlikti“ ilgiau negu fiziškai gyvenama. Gal dėl tokio supratimo dabar tiek daug norinčių dirbuotis meno, mokslo, kitose kultūros srityse. Visai suprantamas ir pagirtinas noras įtvirtinti savo vardą kultūroje. Tačiau gaila, kad tokį norą ne visada lydi pasiaukojantis darbas, atsakomybė, blaivus savo jėgų vertinimas. Dažnas pretendentas į kultūros kūrėjo garbę nekvaršina sau galvos dėl to, ar geba nuveikti ką nors reikšmingesnio. Neutrūksta savanau-diškų, ciniškų ketinimų žūtbūt „pralįsti“ į kultūros kūrėjų nomenklatūrą – figūruoti leidyklų planuose, įgyti mokslinius laipsnius, garbės vardus, nesugebant nei menui, nei mokslui duoti ką nors vertinga. Sakytume, dėl to nėra ko nerimauti; kultūroje visiems užteks vietos, o pats laikas atrinks, kas yra ko vertas. Ir vis dėlto palengvėjęs „ėjimas“ į kultūrą formuoja menuose ir moksluose (bent humanitariniuose) tai, ką galėtume pavadinti „naujuoju diletantizmu“, šį kartą su profesionalumo šydu. Jam yra būdinga orientuotis į formaliuosius kriterijus, operuoti kultūros sąlygotumais bei išraiškos priemonėmis, dažnai tik paviršutiniškai viso to pramokus, nesiekiant aiškesnio moralinio, pilietinio angažavimosi.

Tiesa, verta prisiminti, kad istorijos raidoje žinoma atvejų, kai į meną ir visą kultūrą būdavo žvelgiama tiesmukai, vien utilitariniu požiūriu, kai apie kūrinio vertingumą būdavo sprendžiama vien pagal tai, ar „tikroviškas“, „teisingas“ jo turinys. Bet dabar mene tai vienur, tai kitur ryškėja priešinga tendencija – polinkis apsiriboti specifika, tenkintis vien išraiškos priemonėmis, technikos tobulinimu. Ar išaugęs profesionalizmas neartėja prie savotiško kultūrinio solipsizmo, kada kultūra orientuojasi tik į pačią save ir pačios savęs vardan? Gal profesionalizmui būtų kartais naudingas neprofesionalus, diletantiškas požiūris į save? Galvon ateina ir daugiau klausimų, į kuriuos vienas neatsakys. Manychiau, kad būtų įdomu plačiau aptarti, kas yra šiuolaikinis profesionalizmas, kokie jo svarbiausi bruožai, kokios raidos perspektyvos.

Katalikybė ir inteligentija šiuolaikinėje Lietuvoje

Dabartinės Lietuvos inteligentijos atžvilgiu neretai galima išgirsti priekaištų dėl to, kad didelė jos dalis nesirūpina savo tautos kultūra ir jos likimu, yra prisitaikėliai, savanau-džiai – perdėm lojalūs tarybiniam režimui.

Tokie priekaištai iš dalies yra teisingi, bet vis dėlto reikėtų pabandyti daugiau išsiaiš-kinti, ar visais atžvilgiais didžioji Lietuvos inteligentų dalis yra tik prisitaikėlė prie režimo, o jeigu taip, tai kokios priežastys tai lemia. Gal galėtume mūsų inteligentijos gyvenime įžvelgti ir gaivesnių bei optimistiškesnių akcentų?

Inteligentų padėtis dabartinėje Lietuvoje iš tikrųjų yra komplikuoja. Inteligentija, ypač humanitarinė, yra labiausiai ideologizuojama, indoktrinuoama visuomenės dalis. Tiesa, ta-rybinis pilietis pradėdamas ideologizuoti jau nuo vaikų darželio, tačiau studentija – būsi-moji profesionali inteligentija, gauna itin didelę, susistemintą, argumentuojamą ideologijos porciją (tokių disciplinų kaip dialektinis ir istorinis materializmas, TSKP istorija, politinė ekonomija, mokslinis komunizmas, ateizmas). Beje, šių ideologinių disciplinų poveikis nėra įtaigus, jis gana paviršutiniškas dėl savo deklaratyvumo, dogmatiškumo ir atotrūkio nuo gyvenimo realybės. Vis dėlto studentų, bent jau dalies, sąmonėje palieka pėdsaką. Pirmą, dėl to, kad tarybinė studentija yra gerokai nutolusi, tiksliau, nušalinta, nuo daugelio gyveni-mo tikrovės sričių (su kuriomis susiduriama baigus aukštąjį mokslą), todėl nelabai sugeba vertinti ideologiją tikrovės požiūriu. Antra, studentija neturi galimybių susipažinti su mark-sizmui alternatyviomis teorijos koncepcijomis, nuo tokios pažinties yra stropiai sergstima, todėl konceptualiai argumentuojamo mąstymo lygiu nelabai galėtų ką priešpastatyti ko-munistinei ideologijai. Tarybinė aukštoji mokykla nemoko studentų savarankiškai mąstyti socialiniais klausimais, priešingai, mokyklos ideologinis uždavinys yra ugdyti standartiškų įsitikinimų „masinius piliečius“, patikliai priimančius oficialiąją propagandą.

Todėl jauni žmonės, baigiantys aukštąsias mokyklas, pagal pasaulėžiūrą daugiausia yra paviršutiniški, primityvoki, netgi vulgaroki materialistai, retai kada turintys gilesnius

įsitikinimus. Reikia pripažinti, kad tarp studentų ir jaunų inteligentų nestokoja ir religingų, tautiškai sąmoningų ar dėl kitokių motyvų materializmo nepriimančių asmenų. Vis dėlto dauguma pradedančių inžinierių, gydytojų, mokytojų ir pan. savo pasaulėžiūra yra paprasčiausi agnostikai, paviršutiniški materialistai, kas nereiškia, kad jie būtų režimo šalininkai.

Šitokie materialistai religijos atžvilgiu paprastai yra indiferentai. Jie religijai nėra priešiški, o neretai net daugiau ar mažiau palankūs. Daugelio netikinčiųjų palankumą religijai lemia kiti veiksniai, ypač tai, kad valdžia Bažnyčią persekioja. Atviresniame pokalbyje galima išgirsti jaunus žmones samprotaujant taip: „Aš pats į Dievą netikiu, tačiau religija niekam nieko blogo nedaro.“ Arba taip: „Aš pats netikiu, bet suprantu, kad religija, atsisakius kai kurių archaizmų, mūsų visuomenei būtų labai reikalinga.“ Vienas jaunas gabus specialistas atviraime pokalbyje draugams pasakė, kad norėtų būti giliai religingas. Daugelis indiferentų yra palankūs religijai (Katalikų bažnyčiai) dėl dorovinių, tautinių, kultūrinių motyvų. Taigi tikroji, bet ne oficialioji visuomenės nuomonė religijai, Bažnyčios veiklai Lietuvoje iš esmės palanki, nepaisant keturiasdešimt metų įnirtingos ateistinės propagandos.

Dauguma indiferentų ateistinės propagandos nemėgsta, į propagandininkus žiūri su pajuoka ar kitokia nepagarba. Ne veltui direktyviniuose nurodymuose ateistinės propagandos klausimais pastaruoju metu dažnai primenama, kad „kovai su religija“ vien abejingumo jai nepakanka, reikia „kovoti“ ir tokiu abejingumu, juo labiau su pakantumu Bažnyčiai. Ateistinio auklėjimo tikslas esąs ugdyti ne ateistus – indiferentus, bet karingus ateistus, neapkenčiančius bet kokių religingumo apraiškų. Veidmainingai teigiama, kad Tarybų Sąjungoje visų konfesijų tikėjimas yra laisvas ir nevaržomas, tuo tarpu darbo kolektyvuose, mokyklose nuolatos pabrėžiama, kad kiekvieno komjaunuolio, juo labiau komunisto, pagaliau kiekvieno tarybinio inteligento pareiga yra visur ir visada kovoti su „religiniais prietarais“. Tiesa, spaudoje taip atvirai agituoti privengiamo.

Deja, pasaulėžiūrinis materializmas daug kam puikiai dera su pragmatiniu materializmu, moraliniu nihilizmu, korupcija. Ne vieno karjeristo pasaulėžiūra galėtų būti reziumuojama taip: „Jeigu tikrovė yra tik materija, vadinasi, gyvenimo prasmė tėra medžiaginės gėrybės, malonumai, valdžia, garbė.“ Vis daugiau žmonių šiandien supranta, kad totalus materialistinės pasaulėžiūros diegimas į žmonių sąmonę yra viena priežasčių, formuojančių neigiamus dvasinius bruožus, tokius kaip gobšumas, korupcija, nusikalstamumas, girtavimas.

Savo profesinio darbo srityse inteligentija, labiau negu kitų socialinių sluoksnių žmonės, yra susijusi su oficialiąja ideologija ir administracine, partine biurokratija, nuo kurios labai priklauso. Galima tvirtinti, kad inteligentija (skirtingų profesijų – savaip) yra labiausiai prie režimo pririštas, sociališkai mažiausiai savarankiškas gyventojų sluoksnis. Dėl to inteligentai, labiau negu kitų sluoksnių žmonės, yra priversti veidmainiauti, slėpti savo tikruosius įsitikinimus, juos reikšti tik siauroje privačioje aplinkoje. Priešingu atveju gresia darbo praradimas, o tai dažniausiai atima galimybę iš viso dirbti pagal savo profesiją. Atsižvelgiant į ekonominius gyvenimo sunkumus, tai nėra mažareikšmis dalykas. Mokytojui ar aukštosios mokyklos dėstytojui darbo praradimas yra kur kas skaudesnis negu darbininkui. Vidutinioji inteligentija yra mažiausiai apmokamas, neturtingiausias gyventojų sluoksnis, mažiausiai turintis nelegalių pajamų, negalintis prieiti prie materialinių gėrybių, vadinasi, neturįs galimybių vogti.

Dėl šių priežasčių vidutinioji mūsų inteligentija (mokytojai, dėstytojai, moksliniai bendradarbiai, kultūros darbuotojai ir pan.), kuri gyvena tik iš darbo užmokesčio ir vos suduria galą su galu, yra „tylioji“, „paklusnioji“, tiksliau pasakius, priversta tokia būti mūsų visuomenės dalis. Bet tai nereiškia, kad ši inteligentų dalis priimtų tarybinį režimą kaip savą ar būtų abejinga kultūrai. Prisitaikoma daugiausia tik išoriškai. Vidutinis inteligentas pagal socialinę padėtį yra valstybės tarnautojas, savotiškas „masės žmogus“ – jis maždaug laiku ateina į darbą, pasyviai atsėdi dažnai rengiamuose susirinkimuose, po darbo kantriai atstovi eilėse prie pieno ar pomidorų, nes yra priverstas gyventi „tyliai“, kad galėtų išgyventi, išmaitinti vaikus, dažnai tik į senatvę gauti ankštą valdišką butą. Jis negali atvirai vaikščioti į Bažnyčią, viešai reikšti savo įsitikinimų, nes dėl to gali nukentėti, būti išmestas iš eilės butui gauti, gali būti daroma kliūčių jo sūnui ar dukrai įstoti į institutą ir pan. (čia dar palyginti švelnios valdžios sankcijos). Darbininkas ar kolūkietis šiuo atžvilgiu yra savarankiškesnis, jis mažiau ideologiškai kontroliuojamas, nors ne mažiau išnaudojamas.

Tačiau paskutiniu metu aiškėja, kad ši inteligentų dalis darosi vis reikšmingesnė išlaikant tautinę sąmonę, ypač dorovingumą, netiesiogiai ir religingumą, kaip esminius tautinės sąmonės elementus. Atrodo, kad šiuo požiūriu vidutinė inteligentija atsistoja šalia valstietijos (ūkininkų), tradicinės lietuviško tautiškumo ir religijos saugotojos, o kai kuo yra svarbesnė už valstietiją.

Vidutinioji inteligentija, palyginti su kaimo žmonėmis, paverstais kolūkiečiais, yra blaivesnė, be to, ir sąmoningesnė. Tai yra blaiviausia mūsų tautos dalis. Daugiausia kovotojų už blaivybę yra tarp inteligentų. Jų šeimose paprastai auga bent du vaikai, atgyja

supratimas, kad šeimą laimingą daro geri vaikai, netgi įsigali gera mada turėti ne vieną, o daugiau mažylių.

Šie vidutiniosios inteligentijos bruožai krinta į akis dėl to, kad kaimuose (ne visose Lietuvos dalyse) nemažėja kai kurios negerovės, labiausiai vyrų girtavimas, smurtas šeimoje, dažniausiai dėl to gausėja šeimų skyrybų, kas bent prieš dešimtmetį buvo labai retas dalykas. Kaimuose įvyksta daug eismo nelaimių, savižudybių, ko taip pat seniau nebūdavo, daugiausia taip pat dėl girtavimo. Kai kur kaimuose pradeda trūkti jaunų merginų (išeina į miestus), kitur trūksta jaunų vyrų. Dėl to negausėja jaunų šeimų.

Girtavimo priežastys – atskiras sudėtingas klausimas. Viena priežasčių ta, kad kaimo žmogus yra nuolatos morališkai žlugdomas, pusiau beteisis asmuo, daug kuo tiesiogiai priklauso nuo kolūkio valdžios – brigadininko ar pirmininko malonės. Kaimo žmonės turi labai daug ir sunkiai dirbti, ypač vasarą ir rudenį, neretai dienomis ir naktimis. Juk reikia vykdyti ir viršyti planus. Didelės darbo normos kolūkių laukuose paskiriamos net nėščioms moterims. Beteisiškumas ir sunkus darbas vyriškąją kaimo žmonių pusę stumia į girtavimą. Padėtis nedaug tegali pasikeisti net jeigu kolūkio valdžia protinga ir žmoniška. Kita vertus, kolūkio pirmininkui net sunku būti žmoniškam, nes aukštesnė valdžia reikalauja vis didesnės produkcijos, be to, nuolatiniais nurodinėjimais trukdo protingiau tvarkytis.

Girtavimą palaikanti aplinkybė yra ir tai, kad kaimo parduotuvėse visada yra stiprių alkoholinių gėrimų – degtinės ir prasto alkoholinuoto vyno. Beveik nebūna gero vyno. Aiškėja ir ekonominis motyvas – rajonams reikia vykdyti alkoholinių gėrimų pardavimo planus, kurių neįvykdžius, sutrinka finansinė apyvarta – pritrūksta pinigų išmokėti algas tarnautojams. Būna atvejų, kad kaimo žmonės net skatinami pirkti prastos kokybės alkoholinius gėrimus. Žmonijos istorijoje turbūt nebuvo tokios santvarkos, kurios ekonomika tokiu mastu remtųsi alkoholizmu kaip Sovietų Sąjungoje.

Dėl šių priežasčių tradiciniai kaimo dorovės pamatai yra gerokai susilpnėję. Be to, aktyviausioji kaimo jaunuomenės dalis išeina į miestus, nors ten gyventi materialiaja prasme daug kam sunkiau, bet darbas lengvesnis, žmogus yra laisvesnis negu kaime. Dauguma kaimo žmonių supranta savo sunkios būklės priežastis, ir tai teikia vilčių, kad, gyvenimo sąlygoms pasikeitus, minėtos negerovės turėtų nykti. Inteligentija, ir iš viso miestiečiai, kaip jau minėta, yra objektyviai geresnėje padėtyje, nes darbo požiūriu yra laisvesni, gali keisti darbovietę. Sunkesnėje būklėje yra tik kaimo inteligentai – mokytojai, gydytojai, agronomai – nes jie daugiau priklauso nuo vietinės valdžios.

Minėtos ir kitos priežastys lemia, kad vidutinioji inteligentija yra gana gausi, darosi pagrindine, be to, sąmoninga tautinių ir religinių vertybių saugotoja. Šias vertybes išlaiko ir kaimo žmonės bei miesto darbininkai, tačiau jie tai daro daugiau gaivališkai, išoriškai, nors netrūksta blogiui atsparių, sąmoningų patriotų. Tačiau kasdieniame gyvenime jie nedaug tegali pareikšti savo nuomones. Inteligentija, ypač jaunesnioji, savo tautines nuostatas vis aktyviau realizuoja kultūrinėje veikloje, giliau suvokia dorovės, religijos, tautiškumo svarbą kaip atskiram žmogui, taip ir tautai. Gręžimasis į šias vertybes darosi sąmoninga didelės inteligentų dalies orientacija.

Dėl suminėtų priežasčių inteligentijos ir valstiečių (kolūkiečių) bei darbininkų religingumas išoriškai daug kuo skiriasi. Valstiečiai ir darbininkai daugiau laikosi tradicinio religingumo – nesislapstydami bažnyčioje tuokiasi, krikštija vaikus, laidoja mirusiuosius, gana gausiai lanko pamaldas, ypač per šventes. Kolūkių vadovybė į tai beveik nesikiša, nebent tik tada, kai šventė sutampa su neatidėliojamais ūkio darbais. Tenka girdėti, kad per šventes kolūkiai netgi duoda mašinas vežti tikinčiuosius į bažnyčią, dėl ko aukštesnė (rajono) valdžia kolūkių vadovybę smarkiai bara. Dėl to nerimauja respublikos partinė vadovybė ir karingieji ateistai. Per svarbesnes šventes galima pamatyti nemažai kaimo jaunimo, priimančio šv. Komuniją.

Bet tai tik matomoji, apeiginė kaimo žmonių religingumo pusė, nedaug ką sakanti apie dvasinę pusę. Šiuo požiūriu žvelgiant pasirodo, kad kaimo žmonių tikėjimas daugiausia yra gana negilus, tradiciškas. Atlikinėdami įprastas religines apeigas, žmonės gan menkai nusimano apie dvasinį jų turinį, kai kam tai iš viso mažai rūpi. Labai užleistas religinis žmonių švietimas, tam nėra elementariausių sąlygų. Vaikai religiškai paruošiami paviršutiniškai ir nesistemingai, vaikų mokymas bažnyčiose yra viena saugumo labiausiai persekiojamų ganytojiško darbo sričių. Katastrofiškai trūksta religinės literatūros – Šventraščio, katekizmų, maldaknygių ir kt. Žmonės naudojasi prieškarine, o kartais dar XIX amžiuje išleista literatūra. Šio rašinio autorius ne kartą yra girdėjęs, kaip per šermenis giedama iš carizmo laikais išleistų knygų, kurių žodynas užterštas polonizmais, o kai kurie žodžiai („tajemnyčia“, „mūčelnykas“, „apieravonė“ ir pan.) jau vidutiniškai žmonių kartai yra sunkiai suprantami ar net atrodo juokingi. Žmonės dėl to nekalti, atsakomybė tenka valdžiai, kuri pasauliui melagingai kalbėdama apie religijos laisvę sovietijoje, į religinės literatūros platinimą ir religinį vaikų mokymą žiūri kaip į politinius nusikaltimus. Kaimo ir mažų miestelių tikintieji – jų viešas tradicinis apeiginis religingumas – dabartinėmis sąlygomis yra pagrindinė Lietuvos Katalikų bažnyčios atrama.

Inteligentija, žiūrint išoriškai, yra mažiau religinga negu kaimo žmonės, mažiau lanko bažnyčią. Priežastis, kaip jau minėta, yra ta, kad inteligentija yra labiau paveikta ideologiškai. Be to, inteligentai bijo viešai reikšti savo tikėjimą, nes tai jiems gali labai brangiai kainuoti. Kaimo žmogus, būdamas labiau priklausomas nuo kolūkinės valdžios, vis dėlto nebijo prarasti darbo. O inteligento padėtis kitokia – darbo praradimas jam dažnai reiškia ir profesijos praradimą. Dėl to net ir religingi ar bent religijai prijauciantys inteligentai vengia lankyti pamaldas, bažnyčioje viešai tuoktis, krikštyti vaikus. Daug kas tai daro slapta, siaurame šeimos narių ratelyje. Dabartinėje Lietuvoje, ginant religijos teises, labai svarbu viešai ir atvirai dalyvauti religiniame gyvenime, bet inteligentai mažiausiai tai gali sau leisti.

Tačiau tokia padėtis nereiškia, kad inteligentija būtų iš tikrųjų mažai religinga. Inteligentas yra atgrasintas nuo religijos, atpratintas nuo bažnyčios, bet nebūtinai yra abejingas religijai plačiąja prasme. Vakarykštis paviršutiniškas materialistas, patirdamas skaudžius gyvenimo sunkumus ir netikėdamas komunistine propaganda, suabejoja ir materialistine pasaulėžiūra. Jis darosi tolerantiškas alternatyvioms marksistinei pasaulėžiūrai kryptims, tarp jų ir religijai, ir jomis gyvai domisi. Varginami nepaliaujamos oficialiosios propagandos, kasdieninių sunkumų ir moralinio cinizmo, dalis inteligentų ieško aukštesnių dvasinių vertybių, krypsta ir prie religijos. Žmonės yra pasiilgę to, kas kilnu, tauru, šventa, kas teikia tikrąją gyvenimo prasmę. Apie dvasingumo pasiilgimą byloja ne tik pokalbiai siauruose rateliuose, bet ir spaudoje kaskart pasirodantys samprotavimai apie dvasingumo poreikį.

Tarp Lietuvos inteligentų paskutiniaisiais metais pastebimas dvasinio kultūrinio gyvenimo ir religinės minties aktyvėjimas, ką galima pavadinti savotišku nekonfesiniu arba nebažnytiniu religingumu. Tai būdinga daugiausia vidutiniajai inteligentijai, nes vadinamoji aukštoji inteligentija (akademikai, žymūs menininkai, rašytojai), žinoma, ne visa, yra per daug prisitaikiusi ne tik materialiai, bet ir dvasiškai prie sovietinio režimo. Nors, atrodo, kad ir šioje inteligentijoje galimi lūžiai ir pokyčiai.

Nekonfesinis ar neinstitucinis religingumas, kiek žinau, yra gan paplitęs Vakarų šalyse, bet Lietuvoje jis kitoks. Lietuvoje nebažnytinis religingumas nėra savotiška opozicija Bažnyčiai, kas būdinga kai kurioms Vakarų visuomenėms, o tik besiformuojanti savita religinio gyvenimo forma sovietinio režimo sąlygomis. Apie nebažnytinį religingumą byloja augantis žmonių domėjimasis religijomis apskritai kaip dvasinio gyvenimo sritimi. Nelabai svarbu, kokia ta religija, svarbiau, ką ji gali duoti šiuolaikiniam žmogui, kiek gali jam būti dvasinė atrama gyvenimo sunkumams ir beprasmybėms. Visuose sovietinės imperijos

gyventojų sluoksniuose jaučiama dvasinė tuštuma ir daug kas supranta, kad tą tuštumą gali užpildyti religija, ieško būdų su jas suartėti. Naudojamasi tais religiniais tekstais, kurie yra prieinami.

Inteligentai, ypač jaunesnio amžiaus, itin domisi Rytų religijomis, daugiausia budizmu, jo santykiu su krikščionyste, ieško būdų susipažinti su pirminiais šaltiniais, šiuolaikinių teologų darbais. Cirkuliuoja gana gausi religinė literatūra. Labai populiarūs, nors sunkiai gaunami A. Maceinos veikalai. Religija domimasi daugiausia intelektualiam (filosofiniam) lygyje, tačiau daug kas bando religijos tiesomis vadovautis gyvenime, savaip jas interpretuodamas, surasti savitą tikėjimo kelią. Toks religingumas, žinoma, yra gana individualizuotas, uždaras, bet už tai yra gyvas, neformalizuotas, reikalingas žmonėms, nes padeda išlaikyti dorovingumą, atsispirti totalitarinei ateistinei propagandai.

Reikia pastebėti, kad dėmesys religijai sutampa su augančiu tarp inteligentų domėjimuisi Rytų medicina, ekstrasensais, mistika ir panašiais reiškiniais. Tai, žinoma, ne vienu požiūriu yra svetima krikščionybės tradicijai, bet, kita vertus, griaua materialistinės pasaulėžiūros, tuo pačiu ir marksistinio ateizmo pamatus.

Sunku ką nors aiškaus pasakyti apie religijos ieškančių žmonių santykį su Bažnyčia. Daug kas yra nuo jos nutolę dėl aukščiau minėtų priežasčių, iš dalies ir dėl to, kad dabar Bažnyčia Lietuvoje yra gana tradiciška, inertiška, kas yra padarinys tos nenormalios padėties, kad Bažnyčia yra izoliuota nuo plačiojo katalikiškojo pasaulio. Bažnyčios tradiciškumas, įprastinės bažnytinės apeigos jaunų inteligentų netraukia, nors moderniškesni, labiau išsilavinę kunigai su jais lengvai randa kalbą. Domėjimasis religija apskritai ne vienam jaunam inteligentui padeda giliau suprasti ir bažnytinio religingumo prasmę.

Reikia pasakyti, kad bažnytinį ir nebažnytinį religingumą galima atskirti tik sąlygiškai, vis dėlto neabejotina, kad religinis gyvenimas Lietuvoje plėtojasi šiomis dviem kryptimis, tarp kurių iš esmės nėra priešiškos įtampos. Atrodo, kad tai gal būti tik pradžia įdomaus proceso, ateityje galinčio stiprėti ir virsti tautos dvasinio gyvenimo atgimimu. Didelėje vidutiniosios inteligentijos dalyje vyksta iš šalies sunkiai pastebimas, bet tautos ateičiai svarbus procesas. Todėl Lietuvos inteligentiją reikėtų vertinti atsargiau, matyti joje daugiau skirtingų tendencijų.

Apskritai kalbant apie dabartinę Lietuvos inteligentiją būtina atsisakyti trafaretinės schemas: „Jeigu viešai nereiški savo opozicinių įsitikinimų, vadinasi, daraisi režimo sąjungininkas, nes režimui pakanka, kad žmonės tylėtų.“ Suprantama, garbė tiems žmonėms, kurie drįsta savo opozicinius įsitikinimus reikšti viešai ir kovoti iki galo, nepabūgdami

kalėjimų ir lagerių. Jie daug padarė, kad Lietuvos laisvės klausimas šiandien plačiau skambėtų pasaulyje. Tačiau nereikia norėti, kad kiekvienas būtų didvyris. Ne visi gali ir moka kovoti viešai, ne visi tam pasiruošę. Nuolatinis tylus darbas gali būti ne mažiau prasmingas už viešą veiklą, didvyrio balsas gali likti tik „balsas tyruose“, jeigu neturi gausaus, tegul ir tylaus užnugario.

Materialistinis ideologinis nužmoginimas

Sovietinė santvarka nuo pačių pirmųjų savo istorijos dienų visam pasauliui parodė, kad visur, kur tik ji įsitvirtina, savo piliečius griežtai pajungia valstybei. Negana to, stengiamasi įvairiomis priemonėmis ir dvasiškai žmones pavergti, kontroliuoti jų įsitikinimus ir sąžinę. Norima piliečių sąmone lengvai manipuliuoti, ribojant daugelį Konstitucijoje užtikrintų teisių. Komunistinės valdžios vadai gerai supranta, kad nuolankus ir pagal jų norą manipuliuojamas gali būti tik toks pilietis, kuris neturi savo nuomonės (ar negali jos viešai pareikšti) politikos klausimais, nežino savo tautos istorijos, nepažįsta užsienio šalių gyvenimo ir svarbiausia yra apleidęs religiją. Religinį tikėjimą ypač stengiamasi slopinti, kadangi toks tikėjimas labiau nei kas kita padeda žmonėms būti dvasiškai savarankiškiems ir morališkai atspariems.

Turint galvoje totalitaristinę Sovietų Sąjungos santvarkos pobūdį darosi aišku, kodėl nuo pačių pirmųjų okupacijos dienų Lietuvoje buvo pradėta brutaliai ir sistemingai persekioti religiją, pirmiausia katalikybę, persekiojimas nesilpnėja iki šiol. Sovietiniai ideologai nuolatos pabrėžia, kad ideologinės kovos frontuose nėra ir negali būti taikaus sambūvio, kad ideologinė kova nuolat aštrėja.

Sovietinės imperijos valdomų tautų atžvilgiu toji kova pasireiškia neatslūgstančiu religijos ir tautinės sąmonės slopinimu. Jau vaikų darželiuose į imlų mažamečio protą pradeda skiepyti ne moralės pagrindus, bet ateizmą ir vadinamąjį proletarinį internacionalizmą, kas praktiškai pasireiškia religijos niekinimu ir aukštinimu to, kas rusiška.

Dabartinėje Lietuvoje žmogus nuo mažens yra taip auklėjamas, kad pasirodytų kaip aktyvus ateistas ir internacionalistas, kitaip sakant, neturėtų religinės ir tautinės sąmonės, kad jų vietoje susiformuotų „tarybinė sąmonė“. Praktiškai tai turi būti toks žmogus, kuriam nėra nieko neliečiamo ir švento, kuris nebrangina savo tautybės nei tėvų žemės, gali ją išduoti ir parduoti, jeigu šito iš jo būtų valdžios pareikalauta.

Tokiais pusiau nutautintais ir nuasmenintais žmonėmis sovietinė valdžia stengiasi paversti visus lietuvius, kaip ir kitų tautų žmones. Ir reikia apgailestaujant pripažinti,

kad daugeliu atvejų šio tikslo yra pasiekama. Prarandant religiją ir tautines vertybes, žmonių gyvenime įsigali moralinis abejingumas ir cinizmas, primityvus savanaudiškumas ir hedonizmas.

Ateistinei propagandai Lietuvoje negailima nei lėšų, nei laiko. Vaikų darželiuose, vidurinėse ir aukštosiose mokyklose, per spaudą, radiją, televiziją, „Žinijos“ draugiją ir kitais būdais yra sistemingai skleidžiamas vadinamasis mokslinis ateizmas. Ši propaganda eina kartu su marksistinės filosofijos, tiksliau – dialektinio ir istorinio materializmo – pagrindų dėstymu, materializmas laikomas teorinis ateizmo pamatas.

Apie materializmą ir juo besiremiantį ateizmą nereikėtų čia kalbėti, jeigu su šia filosofija susidurtume tik laisvose, tolerantiškose diskusijose. Materializmas ar kitaip besivadinanti Dievo buvimą neigianti filosofija bei įvairaus pobūdžio laisvamanybė nėra tik mūsų laikų reiškinys. Visais amžiais, šalia kitokių pasaulėžiūrinės minties krypčių buvo plėtojamas ir materializmas, iš skirtingų pozicijų buvo diskutuojama dėl religijos, moralės ir kitų pasaulėžiūrinio pobūdžio dalykų. Materializmas ir laisvamanybė turėjo pasekėjų ir nepriklausomoje Lietuvoje, kur jie galėjo dirbti pedagoginį ir mokslinį darbą, spaudoje laisvai reikšti savo pažiūras, dėl tų savo įsitikinimų jie nebuvo šalinami iš darbo ar kitaip diskriminuojami. Ne vienas laisvamanis, kaip žinoma, buvo Kauno universiteto profesorius, netgi renkamas rektoriumi.

Tad klausimas yra ne tiek materializmas ir ateizmas kaip tokie, kiek tai, kokioje visuomenėje jie yra propaguojami. Vienokią reikšmę šios idėjinės kryptys turi demokratinėje, pliuralistinėje visuomenėje, kurioje visi žmonės, tikintieji ir netikintieji, naudojasi vienodomis teisėmis laikytis savo įsitikinimų, juos viešai ginti.

Kitokią reikšmę tai įgauna komunistų valdomose šalyse, tarp jų ir Lietuvoje. Čia materialistinė filosofija yra integralinė valstybinės ideologijos dalis, totalitarinės santvarkos ramstis. Materialistinė filosofija yra privaloma visose vidurinėse ir aukštosiose mokyklose, materialistinę pasaulėžiūrą turi besąlygiškai pripažinti visi dirbantieji pedagoginį ir mokslinį darbą, prie materialistinio marksistinio kurpalio turi būti pritempiami visi mokslo veikalai. Tai turi mažai ką bendro su laisvos kūrybiškos minties ieškojimais, kas būdinga filosofinei mąstysenai. Priešingai, sovietinėmis sąlygomis materializmas seniai virto laisvos, naujesnės minties slopinimo įrankiu, dvasinio žmonių niveliavimo priemone.

Dvasinis religinis žmonių atgimimas, šiuo metu vykstantis Lietuvoje, negali vadovautis šia filosofija, nes ji neturi ką pasakyti dvasinių vertybių siekiantiems žmonėms. Priešingai, kaip sudėtinė komunistinės ideologijos dalis materializmas varžo ir stabdo valdžios

nekontroliuojamą žmonių dvasinį aktyvumą. Dėl to, norint atsispirti sovietinei propagandai, reikia gebėti žiūrėti į marksistinių materializmą blaiviai ir kritiškai.

Paskaitę bet kurią Lietuvoje išleistą marksistinės-lenininės filosofijos vadovėlį sužinome, kad materializmas pagrindinę savo dogmą nusako taip: materija yra pirminė, o sąmonė antrinė. Tai reiškia, kad viskas, kas realiai egzistuoja, tėra tik materija, medžiaginės prigimties dalykai. Reali yra tik nesukuriamą ir nesunaikinama, amžinai judanti materija, iš kurios savaimingo vystymosi keliu atsirado gyvybė, o iš gyvūnų pasaulio išsivystė žmogus, savo atsiradimu sukurdamas ir visuomenę. Nesą ir negali būti nieko, kas nebūtų gamta ir visuomenė, todėl nėra Dievo, nėra sielos, nėra pomirtinio gyvenimo, nėra aukštesnės žmogaus gyvenimo prasmės. Visa, kas realu, pagal marksistinių materializmą, yra šiapusiška, žemiška, trapu ir laikina, o amžina yra tik bedvasė materija. Šitokį būties aiškinimą materialistai laiko vieninteliu teisingu ir beatodairiškai atmeta tokias filosofines pažiūras, kurios skiriasi nuo materializmo.

Kyla klausimas, kuo gi materialistai paremia savo kategorišką teiginį, kad jų filosofija yra vienintelė besąlygiškai teisinga. Į tokį klausimą marksistiniai vadovėliai duoda atsakymą, tvirtindami, kad materializmo, kartu ir ateizmo teisingumas remiasi jų mokslškumu. Materializmas, dabartinė jo forma – dialektinis materializmas – esąs teisingas dėl to, kad yra moksliška filosofija, tikrovę aiškina taip, kaip ją aiškina mokslas, tai yra pačioje tikrovėje esančių jėgų pagrindu. Visokia kitokia praeities ir dabarties filosofija, vadovėlinių marksistų teigimu, yra nemoksliška ar nevisiškai moksliška, todėl yra atmestina kaip idealistinis paklydimas arba tiesiog kaip išnaudotojų prasimanymas, siekiant mulkinti liaudies mases. Labiausiai nutolusiu nuo mokslo yra laikomas religinis pasaulio supratimas, o vadinamoji idealistinė, įskaitant religinę, filosofija – nemoksliška arba tiesiog antimoksliška.

Prie šio klausimo reikia sustoti ilgiau. Kyla klausimai: ar materialistinė tezė, kad materija yra pirminė, o sąmonė antrinė, tikrai yra mokslškai pagrindžiama? Ar filosofija iš viso gali vadovautis ir remtis vien mokslo principais ir duomenimis? Pažvelgus, ką apie tikrovę sako mokslas, matome, kad tai specifinis pažinimo būdas, tiriantis tikrovę kiekybės ir struktūros požiūriais. Bet kurioje brandaus lygmens mokslo šakoje tyrimai vykdomi stengiantis kuo tiksliau apibrėžti tyrimo sritį ir nesiimant nieko teigti apie tokius dalykus, kurie į tą sritį neįeina. Todėl mokslas, jeigu nuosekliai laikosi savo principų, nedaro kategoriškų apibendrinimų apie pasaulį. Šiuolaikinis mokslas negalėtų pasakyti nieko apibrėžto bei pagrįsto ir apie tokius dalykus, materijos ir sąmonės prigimtis, žmogaus gyvenimo prasmė ir panašiai.

Įvairios mokslo disciplinos, tyrinėdamos žmogaus organizmą ir psichiką, žmonių ekonominę ir kultūrinę veiklą, be kita ko, konstatuoja tai, kad žmogaus kūnas ir sąmonė, kitaip tariant, medžiaga ir dvasia, yra ypatingu būdu tarpusavyje susiję ir viena kitą veikia. Bet joks mokslininkas negalėtų paaiškinti, kokių būdu žmogaus smegenų veikla yra susijusi su jo minčių ir kitų dvasinių reiškinių turiniu. Mokslo uždavinys yra tą sąmonės ir medžiagos tarpusavio priklausomybę aiškinti struktūriškai. Tačiau nėra logiškai grindžiamo kelio nuo struktūrinių medžiagos ir sąmonės apraiškų tyrimo eiti prie kategoriškos išvados, kad materija – pirminė, o sąmonė – antrinė, kad visa, kas realu, yra vien materija arba materialios prigimties dalykai. Tad teiginys, kad materializmas yra vienintelė moksliška ir dėl to vienintelė teisinga filosofija, tėra ne daugiau kaip mokslškai nepagrindžiamas dogmatiškas tvirtinimas.

Tokia filosofija, kuri siektų aiškinti pasaulį vien mokslškai, negalėtų pasakyti nieko daugiau, negu leidžia mokslo metodai ir sąvokos. Tačiau filosofijos misija yra pasakyti apie pasaulį daugiau, negu pasako mokslas, pats mokslas yra filosofinio apmąstymo objektas, todėl tikra filosofija negali remtis vien tik mokslu. Materialistinės filosofijos pretenzijos mokslo vardu neigti Dievo buvimą yra visiškai nepagrįstos, nes Dievo buvimo klausimas išeina už mokslo galimybių ribų, mokslas neturi priemonių šiam klausimui gvildinti. Materialistinės pasaulėžiūros ideologai neturi nei pagrindo, nei teisės mokslo vardu neigti religiją, kaip ir teisės prisiimti intelektualinės kontrolės funkcijas.

Materialistinė filosofija, neigdama Dievo buvimą, atmeta kaip antimokslinę ir nemirtingos žmogaus sielos ir pomirtinio gyvenimo idėją. Marksistinės filosofijos vadovėliuose rašoma, kad sąmonė yra „labai išvystytos materijos – žmogaus smegenų funkcija, visuomeninės žmogaus būties atspindys“. Žmogaus sąmonė, pagal marksizmą, yra nulemta, viena vertus, genetiškai-gamtiškai, antra vertus, – visuomeniškai, vadinasi, vien „horizontaliais“ šio pasaulio parametrais ir neturi jokio „vertikalaus“, kylančio virš šio pasaulio parametro. Žmogaus atsiradimas aiškinamas kaip padarinys gamtos jėgų evoliucijos, iš esmės – aklos ir atsitiktinės, kuri truko milijonus metų ir tam tikrame etape virto socialine evoliucija.

Šitokį žmogaus atsiradimo aiškinimą marksistai laiko vieninteliu teisingu ir tvirtina, kad jo teisingumą neginčijamai įrodo mokslas. Teigiama, kad materialistinį sąmonės aiškinimą patvirtina šiuolaikinė smegenų fiziologija, kuri žmogaus smegenyse „nesuranda“ sielos pėdsakų, o natūralią savaiminę žmogaus kilmę patvirtina gausūs paleoantropologiniai tyrimai. Bet vengiama pripažinti, kad nesama neginčijamos žmogaus atsiradimą aiškinančios mokslinės teorijos. Kaip ir tai, kad tik keliamos įvairios struktūrinių tyrimų duomenis

aiškinančios hipotezės, kurių, plečiantis tyrimams, ne mažėja, bet daugėja. Materialistinis žmogaus kilmės ir sąmonės aiškinimas yra ne daugiau nei hipotetinio pobūdžio teorija, tačiau, tapęs komunistinės valstybės ideologijos dalimi, yra propaguojamas su mokslu nieko bendro neturinčiais būdais.

Teiginys, kad mokslo pažanga anksčiau ar vėliau išaiškins visas žmogaus kilmės ir sąmonės mįsles, šiandien, elektronikos ir kosminių skrydžių laikais, neatrodo toks įtikinantis ir patrauklus, koks daug kam atrodė bent prieš šimtmetį, šiuolaikinės mokslinės techninės revoliucijos pradžioje.

Mokslas, būdamas ištikimas savo kiekybiniais struktūriniais metodams, negali apimti visų žmogaus dvasios reiškinių. Mokslas nieko negali pasakyti apie tokius dvasinio gyvenimo reiškinius, kurie susiję su religiniu tikėjimu, kaip mistiniai išgyvenimai, stebuklingi pagijimai, stigmos ir kt. Šių dvasinių reiškinių neįmanoma pakartoti ir patikrinti eksperimentu, jie nepaaiškinami turimų teorijų požiūriu.

Marksistiniai filosofai ir kai kurie jiems pritariantys mokslininkai nutyli arba paprasčiausiai neigia nepaaiškinamų dvasinių reiškinių buvimą. Vadovaujamosi senu dogmatiniu principu – nepripažinti arba nutylėti tai, kas nesiderina su oficialiai skelbiamomis pažiūromis. Šitaip elgiasi ir kai kurie dabartiniai Lietuvos profesoriai ir akademikai, išitraukusieji į ateistinę propagandą. Kartodami žinomus marksistinius teiginius, jie padrikai operuoja ir mokslo duomenimis, tačiau negali mokslo vardu pateikti religiją neigiančių argumentų.

Nepaisoma nuomonių tų garsių mokslininkų, kurie yra daug nuveikę tyrinėdami žmogaus sąmonę, jos atsiradimą, tačiau iš savo tyrimų nedaro materialistinių išvadų. Ne vienas mokslininkas pažymi, kad žmogaus sąmonė yra nepalyginamai mįslingesnis ir didingesnis reiškinys negu visuomeniškai sąlygojamas būties atspindys fiziologinėje smegenų struktūroje.

Daugumai mokslininkų ir šiaip blaiviai mąstančių žmonių marksistinis materializmas yra nepriimtinas dėl to, kad tikrovę aiškina supaprastintai, jos reiškinių įvairovę redukuodamas į gamtamokslinių duomenų lygmenį, į tai, kas žmogui yra vienaip ar kitaip prieinama. Tokio supaprastinimo pagrindas yra Lenino teiginys, kad materija yra tai, kas objektyvu žmogaus sąmonės atžvilgiu, tačiau yra žmogaus sąmonėje atspindima. Pagal tokį požiūrį tikrovė yra tik tai, kas yra arba gali būti jutimiškai suvokiama bei paaiškinama kiekybiniais mokslo metodais.

Toks pat esąs ir žmogus – tik biologinė socialinė struktūra. Visa, kas nepaaiškinama materialistiškai, atmetama, laikoma „idealistiniu prasimanymu“. Atmetamas visokios

dvasinės būties, įskaitant žmogaus sielą, buvimas. Žmogaus būties klausimas, visais laikais filosofijoje laikyti vienais svarbiausių, yra silpniausia materialistinės filosofijos vieta. Visų laikų mąstytojai svarstė, kas yra žmogus, ką gali jo protas ir valia, kaip jam gyventi, tvarkytis pasaulyje, išvengti blogio. Šitokie klausimai yra itin aktualūs XX amžiaus žmonėms, išgyvenusiems katastrofiškus karus, atsidūrusiems grėsmingos ateities perspektyvoje.

Bet ne tik visos žmonijos ateitis kelia nerimą dabartinei žmonių kartai. Ne mažiau svarbi konkretaus, vargstančio ir kenčiančio žmogaus būklė. Bet apie konkretaus žmogaus, žmogaus kaip asmens problemas materializmas mažiausiai gali ką nors esmingo pasakyti. Individo, asmens problemos marksistiniame materializme neužima reikšmingesnės vietos. Kitaip ir negali būti, abejingumas individui kyla iš pagrindinių materializmo tezių.

Pabrėžiama, kad žmogus iš esmės yra visuomeninė būtybė. Kartais ši mintis patikslinama pasakant, kad žmogus yra socialinė-biologinė būtybė. Bet kuriame vadovyje galima perskaityti, kad žmogaus kaip asmenybės esmę lemia „visuomeninių santykių visuoma“. Vadinasi, kiekvienas žmogus yra toks, kokia yra visuomenė, kurioje jis gyvena, visas jo sąmonės turinys esąs gaunamas iš visuomenės. Bet kadangi visuomenės gyvenimą, pagal marksizmą, į priekį varo materialinė gamyba, taigi ekonomika bei politinė ekonomikos apraiška – klasių kova, tad ir žmogus, pagal šią logiką, nuo pradžios iki galo yra apsprendžiamas ekonomikos ir politikos. Visų žmogaus norų ir troškimų priežastys galiausiai esančios materialinės, slypinčios ne kur kitur, o ekonomikoje ir biologijoje, nors dauguma žmonių, veikiami atitinkamų ideologijų, šito gali ir neįsisąmoninti.

Tai vienpusiškas deterministinis aiškinimas, neigiantis asmenybės dvasinių poreikių, įskaitant ir religinį tikėjimą, autonomiškumą. Religija, pagal marksistinio ateizmo aiškinimą, yra „iškreipta sąmonė“, „liaudies opijus“, kurio kilmė ir prasmė yra išnaudotojiška – idėjiškai sankcionuoti išnaudotojų valdžią, o išnaudojamiems darbo žmonėms teikti iliuzinę paguodą, skatinti susitaikyti su savo padėtimi, atitraukti juos nuo klasinės kovos. Revoliuciniu keliu panaikinus išnaudotojus ir visiems žmonėms susilyginus ekonominės padėties požūriui, būtų panaikintos socialinės religijos priežastys, turėtų savaime nykti ir religinio tikėjimo poreikis. Bet tokį religijos aiškinimą neigia pats gyvenimas. Patys ateistai negali paaiškinti, kodėl religinis tikėjimas, nepaisant daugybės varžymų, ne tik gyvuoja, bet ir stiprėja komunistų valdomų šalių žmonėse, nors ten yra sunaikintos vadinamosios išnaudotojų klasės, taigi neliko ir išnaudojamųjų ir, kaip skelbiama, tvirtai nugalėjo socializmas.

Ateistai negali paaiškinti ir religingumo stiprėjimo Lietuvoje, jie šį faktą arba nutyli, arba aiškina „buržuazinės propagandos“ poveikiu. Jie ir negali to paaiškinti, nes klaidingai

aiškina pačią religiją ir religinio tikėjimo poreikį. Tiesa, jaunesnės kartos marksistai, su-prasdami ortodoksiško marksizmo lėkštumą, plėtoja mintį, kad žmogus iš esmės yra kūry-biška būtybė. Kūrybiška veikla, ypač meninė ir mokslinė, gali būti traktuojama kaip kelias į žemiškąjį žmogaus išganymą, religinio išganymo pakaitalą. Tačiau ir jie pripažįsta, kad jokia savo kūryba žmogus negali išsilaisvinti iš ekonominės, politinės ir kitokios socialinės priklausomybės saitų. Praktiškai kūryba virsta tik „visuomeninių užsakymų“ vykdymu, o užsakovai yra visuomenės vardu besidangstanti kompartija ir vyriausybė.

Žmogaus būtį apibūdinant krikščioniškuoju požiūriu, apimamos dvasiškoji ir me-džiagiškoji žmoniškumo pusės, parodoma jų harmonija. Katalikų teologai ir aukštieji Baž-nyčios asmenys daugybę kartų yra aiškinę, kaip kūniškieji ir socialiniai žmogaus poreikiai darniai persipina su dvasiniais poreikiais. Religinis tikėjimas ypatingas tuo, jog nesama tiesioginės priklausomybės tarp žmonių religingumo ir jų medžiaginės gerovės. Tikinčiųjų dvasinė patirtis, šventųjų ir palaimintųjų gyvenimo faktai liudija, kad tikėjimas iš esmės nepriklauso nuo medžiaginės būties, kyla iš aukštesnių dvasinių šaltinių. Apibrėžiant žmo-gų vien socialinio ir gamtinio determinizmo požiūriais, išleidžiama iš akiračio žmogaus kaip asmens vertė ir orumas, laisvė ir moralinė atsakomybė. Šitokia filosofija neturi ką pasakyti šių dienų žmogui, varginamam dabartinio gyvenimo spartos, pasimetusiam ir nusivylusiam, nerandančiam kelio link aukštesnių vertybių.

Jaunesnių marksistinių filosofų aplinkoje plėtojama mintis, kad komunizmo idealas yra visapusiškai išsivysčiusi asmenybė. Spauldoje pasirodančiuose straipsniuose aiškinama, kad visapusiškas asmenybės išsivystymas yra kelias į „sunkiųjų“ žmogaus būties klausimų sprendimą. Tik nedaug kas nors turiningesnio pasakoma, kuo visapusiškumas gali pasi-reikšti. Jeigu tai tik asmens gebėjimas suimti į save kuo daugiau žinių, estetinių įspūdžių, materialinių gėrybių ir kitokių dalykų – visapusiškumas reiškia tik kiekybinį „horizonta-lųjį“ išaugimą. Nieko esmingo nepasakoma apie dorovinį asmenybės augimą, nes dorovė marksistiniu požiūriu yra antraeilės svarbos dalykas, ekonominių ir politinių santykių ats-pindys. Savaiame aišku, kad į marksistų propaguojamo asmenybės visapusiškumo sampratą neįeina religinis tikėjimas. Sovietinės visuomenės ugdomas visapusiškas asmuo be jokių išlygų turi būti ateistas, internacionalistas, atsikratęs visų „buržuazinių prietarų“.

Toks asmens visapusiškumas yra ne kas kita, kaip vienpusiškumas, taip išauklėtas asmuo nejaučia „vertikaliosios“ dimensijos – nei šaknų gilesnėje būties sąrangeje, nei am-žinojo gyvenimo perspektyvos. Marksistinis aiškinimas nieko nesako apie kiekvienam žmogui rūpimus esminius būties klausimus, tokius kaip galutinė žmogaus kaip mirtingo

individo gyvenimo paskirtis. Marksistas atsakytų, kad žmogus nemiršta savo nuveiktais darbais, jų dėka jis išlieka visuomenės ir atskirų individų atmintyje. Bet tai iliuziška paguoda, nes visuomeniniai dalykai reliatyvūs ir nepastovūs, jie keičiasi ir praeina. Žmonių atmintis taip pat nepatikima ir trumpalaikė. Po mirties ilgiau prisimenami garsieji žmonės, genijai ir didvyriai, o paprastų žmonių paprastai laukia greita užmarštis. Svarbiausiais žmogaus būties klausimais materializmas negali pasakyti nieko vertingo.

Plačiai garsinamas marksistinis humanizmas, neigiantis amžinąsias dvasines vertybes ir kreipiantis žmogų tik į materialinį gyvenimą, neišvengiamai stumia žmones į pesimizmą ir moralinį nuosmukį. Tai supranta vis daugiau žmonių, net ir tų, kurie įgyja tik materialistinę ateistinę auklėjimą. Materialistinis žmogaus būties aiškinimas darosi lėkštas ir nuviliantis dėl to, kad yra bejėgis giliau pažvelgti į žmogaus mirtį. Materialistui mirtis yra absoliuti individualios būties pabaiga, nebūties tamsa. Netikinčiam į Dievą žmogui gal paprasčiau gyventi, tačiau senatvė, mirtis jį neramina ir baugina. Praradusiam tikėjimą gyvenimo pabaiga žada tik ligas ir kančias, o mirtis – atsiskyrimą su brangiais žmonėmis ir mėgstamais daiktais. Tokia gyvenimo pabaiga daro beprasmišią visą gyvenimą, nesvarbu, kokio garso ir garbės būtų pasiekta.

Apie ką nieko negali pasakyti materializmas, apie tai iškalbingai byloja krikščionybė. Mirtis krikščionybės šviesoje įgauna kitokią prasmę, darosi didinga ir paslaptinga. Ji duoda žmogui tikėjimą, kad mirties tamsa yra peržvelgiama, kad už jos mūsų laukia slypi amžinasis teisingumas ir atpildas už žemiškajame gyvenime patirtas kančias. Krikščionybė duoda tikėjimą, kad amžinai išlieka žmogaus asmeniškasis „aš“, kuris mirties valandą nesuyra, nes yra susijęs su nemirtina siela ir neišsenkančia Dievo malone.

**Po
Nepriklausomybės
atkūrimo**

Lietuvos žmogus – koks jis šiandien?

Nepriklausomybės atgavimo prasmė ta, kad tauta tampa pati savo ateities kūrėja. Bet ateitis – tai būsimasis žmonių elgesys ir darbai. Kaip ir kiekvienos normalios valstybės, Lietuvos ateitis, politinė ir ekonominė, priklausys ne tik nuo vadovybės išminties, bet dar daugiau nuo visų žmonių, jų nusiteikimo derinti savo interesus ir požiūrius, mokėjimo bendrauti ir bendradarbiauti. Su sąlyga, žinoma, kad nyks didžiojo kaimyno noras daryti poveikį Lietuvos politinei raidai.

Tačiau kiekvieno piliečio gyvenimas taip pat daugiau negu iki šiol priklausys nuo jo paties. Įsitvirtinant laisvajai rinkai daug kam teks labiau negu buvo įpratęs pačiam rūpintis savimi, kliautis savo pastangomis, sugebėjimais bei kitomis asmeninėmis sąlygomis. Neabejotina, kad visur didės privačios iniciatyvos ir asmeninės atsakomybės reikšmė. Jau dabar gyvenimas reikalauja iš mūsų tokių bruožų ir nuostatų, be kurių galėtume nesunkiai gyventi iki šiol, „brandaus socializmo“ laikais, bet be kurių bus neįmanoma visavertiškai gyventi, gal iš viso išgyventi toliau. Kyla klausimas, kokie yra šiandieninės Lietuvos žmonės, kiek jie yra pilietiškai, morališkai, psichologiškai pasiruošę radikaliems pokyčiams ir didesnei atsakomybei? Ką mes žinome apie save pačius, kiek save pažįstame?

Turime pripažinti, kad žinome nedaug, nesirūpiname to paties žinojimo plėsti ir gilinti, daryti iš jo būtinas išvadas. Bandydami žvelgti į save iš šalies galime konstatuoti prieštarigus dalykus. Lietuviai tapo pasauliui žinomi kaip taikingi kovotojai dėl nepriklausomybės, ištvermingi ir pasiaukojantys jos gynėjai nuo išorinio pavojaus, atsparūs provokacijoms etniniu pagrindu, kantrūs ištikus ekonominiams sunkumams. Tačiau nepriklausoma Lietuva, deja, tampa žinoma kaip aštrių politinių ginčų, silpnos teisėtvarkos, besiplečiančios korupcijos ir nusikalstamumo šalis. Tai valstybei nieko gero nežadanti reputacija. Svečiai iš Vakarų šalių būna maloniai nustebinti, sutikdami Lietuvoje daug gerų ir gabių specialistų, ne itin palankiomis sąlygomis pasiekusių aukštą profesinį išprusimą, energingai pradedančių privatų verslą. Tačiau geranoriškus svečius stebina

ir piktina dažno valdžios pareigūno menka kompetencija, abejotinas sąžiningumas, nesugebėjimas ar nenoras spręsti, nesuprantamas aplaidumas.

Panašius prieštarigus dalykus, neliečiant politinių ginčų, galėtume vardyti ir vardyti. Pradedi neramiai galvoti, ar mūsų žmonių darbštumo bei kitų gerųjų bruožų nenustelbs mūsų pačių nesąžiningumas, atsakomybės ir paprasto padarumo stoka. Juk neigiama prieštaravimų pusė kyla iš mūsų pačių žmoniškųjų blogybių. Ar ištvėrę išorinius spaudimus ir provokacijas patys nepražudysime savo valstybės?

Reikia tikėti, kad nepražudysime, jeigu stengsimės geriau pažinti ir suprasti save, neleisime blogybėms nevaržomai plėtotis. Galime pasiteisinti tuo, kad šiandien taip aki-vaizdūs negatyvieji mūsų bruožai nėra tiesioginis dabartinės situacijos padarinys. Nors kai kas net juodu ant balto parašo, kad sunkumai ir blogybės atėjo su nepriklausomybės atkūrimu arba kad iš prigimties esame brolių žudžių tauta.

Tai, nuo ko šiandien kenčiame ir ko norėtume kuo greičiau atsikratyti, didžiąja dalimi yra sovietinių dešimtmečių palikimas. Tie dešimtmečiai ardančiai paveikė Lietuvos kaimuose ir miesteliuose nusistovėjusias moralės normas, deformavo mūsų tautai būdingą asmenybės tipą. Sovietai sunaikino dešimtis tūkstančių ir deportavo šimtus tūkstančių Lietuvos žmonių. Sovietinė ekonomikos politika, prasidėjusi privačios nuosavybės nusavinimu, ūkininkų „buožinimu“ ir prievartine kolektyvizacija, giliai pažeidė žmonių teisingumo sampratą, kas vėliau žmonių akyse darė morališkai pateisinamą valdžios turto vogimą. Teisingumo pamatus ardė ir sovietinės socialinės lygiavos įgyvendinimas, praktiškai vedęs prie darbo nuvertinimo, žmonių nuskurdinimo, o tai sudarė socialines ir moralines prielaidas įvairaus pobūdžio korupcijai. Tačiau lygiava buvo tik paprastai liaudžiai. Išimtinės sąlygas turėjo partinė ir administracinė nomenklatūra, kurios savivalė ir nebaudžiamumas išugdė savanaudišką grobuonį, gebantį prisitaikyti ir prie dabartinių sąlygų.

Nepraėjo be padarinių ir sovietmečio ideologiniai stereotipai, ypač vienpusiškas kolektyviškumo propagavimas. Nuo mokyklos suolo buvo kalamas požiūris apie kolektyvo pranašumą individo atžvilgiu, ištikimybę valstybei ir partijai. Tai slopino asmenybę, formavo nuostatą, kad už savo gyvenimą atsako ne tiek pats žmogus, kiek kolektyvas, visuomeninės organizacijos, valstybė. Rezultatas – infantiliškas žmogus, laukiantis gėrybių iš valstybės, visuomenės ir nepasižymintis nei veiklumu, nei atsakomybės sąmone.

Kontrastiški, iš praeities paveldėti žmonių bruožai yra mūsų šiandienos realybė. Daug žmonių dėl objektyvių priežasčių atsiduria netikrumo, socialinio nesaugumo būklėje. To priežastis kartais esti ir pozityvūs dalykai, tokie kaip nuosavybės atgavimas, privačios

veiklos pradžia, profesijos pakeitimas ir pan. Tai savaimė sudėtingos ir sunkios situacijos, reikalaujančios daug jėgų ir valios. Atsiranda ir subjektyvaus pobūdžio sunkumų dėl to, kad daug žmonių yra psichologiškai nepasiruošę permainingoms, stokoja įpročių savarankiškai veikti ir spręsti. Sovietinė tikrovė tokių savybių neugdė, greičiau slopino. Kyla papildomos įtampos, kurioms įveikti reikia papildomų pastangų. Kol kas neturime patirties, gal ir institucijų, kad galėtume vieni kitiems padėti, tad žmonėms tenka pasikliauti išimtinai savo jėgomis, o jų ne visiems užtenka.

Reikia taip pat pripažinti, kad netrūksta žmonių, kurių veiklumas ir stiprybė tarsi liejasi per kraštus. Ne vien turguose ir šalia jų matome perteklių ne visada patrauklaus veiklumo, kuris gali vesti, ne vieną asmenį ir veda į korektišką ir perspektyvų verslą, bet, deja, neretai virsta nusikalstama veikla. Nesunku atsekti tiesioginį ryšį tarp tokios veiklos ir sovietiniais metais išaugusio, moralinių stabdžių nevaržomo vogimo.

Protinga ekonominė valstybės politika, palaikoma tvirtos teisėtvarkos, galėtų tą energiją kreipti pozityvia linkme. Tačiau politika nepasižymi racionalumu, teisėtvarka rimtai šlubuoja, o tai taip pat neabejotini sovietinio palikimo padariniai. Blika tikėtis, kad gyvenimo savieigoje ryškės kitokia logika ir artės laikas, kada brutalus grobuoniškumas bus vis mažiau naudingas, žmonių santykiuose nyks atšiaurumas ir nesąžiningumas. Nors šito galbūt teks ilgai laukti ir ne kas kitas, o tik mes patys sušvelninsime savo įpročius.

Tačiau čia pat kyla klausimas: iš kokių šaltinių gali kilti pageidautini nusiteikimai ir pastangos? Netoli tenuves ir geri nusiteikimai, jeigu stigs žmoniškųjų atsparos taškų. Tokia atspara – tai fizinė ir dvasinė sveikata, šeimos padėtis, gebėjimas atitrūkti nuo negatyvaus praeities patyrimo. Klausimo esmė – ką žinome apie dabartinę savo tautos būklę, apie tautiečių žmoniškąją kokybę?

Socialiniuose moksluose yra žinomos fundamentinės sąvokos, tokios kaip tautos būklė, žmonių gyvenimo kokybė, bet jų dar nepradėjome taikyti savo gyvenime. Galime tik intuityviai numanyti, kad dauguma mūsų tautiečių yra stiprūs žmonės, gali daug ką pakelti ir daug ko pasiekti. Tačiau stiprybė, kuriai trūksta išminties, gali virsti tragiška silpnybe. Tam netrūksta pavyzdžių ir mūsų tautos istorijoje. Išminčiai reikia atitinkamo žinojimo, tačiau mažai žinome, kaip kito mūsų tautos būklė ir moraliniai žmonių bruožai sovietiniais dešimtmečiais, kokie esame dabar, peržengę nepriklausomybės slenkstį. Iš to, kas rašoma spaudoje, galima sužinoti, kad įvairių socialinių blogybių Lietuvoje nepaliaujamai daugėja. Pagal šeimų skyrybas, alkoholizmą, savižudybes užimame vieną pirmųjų

vietų Europoje. Tai daug ką pasako apie tautos būklę ir gyvenimo kokybę. Bet kad galėtume tiksliau susivokti, reikia sistemingų duomenų, jų analizės ir vertinimo kriterijų.

Statistiniai duomenys apie socialinę gyventojų būklę buvo kaupiami ir sovietiniais metais, tačiau tik retais atvejais buvo leidžiama analizuoti, vertinti ir apibendrinti platesniame socialinės tikrovės kontekste. Duomenis buvo stengiamasi pritempti prie ideologinių stereotipų, nutylėti bei įslaptinti tai, kas neatitiko ideologijos. Vienu metu net mokslo darbuotojams buvo išsiuntinėti nurodymai darbuose neskelbti duomenų apie nusikalstamumą, alkoholizmą, savižudybes, psichikos ligas ir kitokius socialinės patologijos reiškinius. Pagal ideologiją tokie reiškiniai gali plisti tik buržuazinėje visuomenėje. Buvo, sakysime, tvirtinama, kad sovietinėje visuomenėje nėra alkoholizmo kaip socialinio reiškinio, tik pavieniai piktnaudžiavimo alkoholiu atvejai. Tuo tarpu visiems buvo žinoma, kokia yra tikroji padėtis ir kokios tos padėties pasekmės. Tų varžymų padarinys yra tas, kad neturime mokslinių tyrimų apie Lietuvos visuomenę, nieko iš esmės nežinome apie socialinius dabartinių pokyčių padarinius. Iki šiol buvome uždara, izoliuota nuo pasaulio visuomenė. Dabar, tapdami laisva ir demokratine, taigi atvira visuomene, turime būti atviri ir patys sau, turime žinoti savo tikrąją būklę. Turime nepamiršti rūpintis, padedant valstybinėms institucijoms, kad būtų kaupiami ir analizuojami duomenys apie tokius esminius dalykus kaip žmonių fizinis ir dvasinis sveikatingumas, šeimos būklė, moterų ir vaikų padėtis, jaunimo problemos, įvairi socialinė patologija. Neturint duomenų ir pagrįstų jų vertinimo kriterijų, negali būti sudaromos programos, numatančios, kaip reikėtų dorotis su negerovėmis. Žinoti bendrąją visuomenės būklę naudinga ir kiekvienam individualiai.

Lietuvai reikia idealistiško praktiškumo

Tenka išgirsti nuomonių, jog dabartiniai Lietuvos vargai kyla daugiausia dėl to, kad jos žmonėms, ypač vadovams, trūksta pragmatiško požiūrio, racionalios praktinės veiklos. Su tokia nuomone būtų galima sutikti, tik yra vienas niuansas. Pasigendant daugiau pragmatizmo, neretai tiesiog pasakoma, kad jau pakanka idealizmo, nes jis nedavė nieko gero pastarųjų metų Lietuvai. Tad ko iš tikrųjų Lietuvai šiandien labiausiai trūksta?

Daug kas mato, kad aibė praktinio pobūdžio reikalų yra tvarkomi iš tiesų netikusiai, neoperatyviai ir nesąžiningai, ir tai vyksta valstybės, miestų bei žemesniosios valdžios lygiu. Skandalingas pavyzdys yra plačiai nuskambėjusi ir dar tebesitęsianti lito įvedimo ir Lietuvos banko istorija. O šalia matome klestint tokią pragmatizmą kaip nešvarus verslas, valdininkų kyšininkavimas, reketas, vagystės. Kartais net atrodo, kad „nepraktiškumas“, pasireiškiantis tvarkant aukštesnio lygmens reikalus, kažkaip keistai koreliuoja su įžūlėjančiu žemesniuoju „praktiškumu“.

Tokie palyginimai verčia galvoti, kad ne didesnis praktiškumas galėtų mus gelbėti nuo negerovių. Pagrindinė neefektyvaus, netikusio, daug kur ir nesąžiningo tvarkymosi priežastis yra ne pragmatizmo, bet idealizmo ir dorovės stoka. Nes pragmatizmas, jeigu tvirtai neatsiremia į idealizmą ir dorovę, lengvai praranda žmoniškumą ir lengvai slysta žemyn.

Geriau pasvarsčius kyla mintis, kad Lietuvoje šiandien daug kur netinkamai tvarkomasi, prarandama reformų iniciatyva, atsilieka nuo šiaurinių kaimynų kaip tik dėl idealizmo stokos ir ciniško pragmatizmo pertekliaus. Savaiame aišku, kad ne visoks idealizmas gali mums padėti. Šiandien reikalingas idealizmas, kuris pakylėtų virš beprasmių kasdienos kivirčių ir kartu būtų žemiškas, darbo ir disciplinos, pareigos ir atsakomybės idealizmas. Tokio idealizmo žmonijos istorijoje ne kartą būta.

Pasidomėjus kai kuriais žmonijos istorijos laikotarpiais, galima sužinoti, jog kai kurios religinės ir tautinės mažumos, diskriminuojamos visuomeniniame ir politiniame gyvenime, kartais gebėdavo kompensuoti savo netektis našia ūkine, finansine veikla. Tokios

protestantizmo šakos kaip kvakeriai JAV, baptistai daugelyje kitų šalių yra žinomos savo giliu religingumu, bet taip pat ir darbštumu bei pasiturinčiu gyvenimu.

Daug kas sovietinėse mokyklose turbūt yra girdėjęs aiškinimus, kad kylančio kapitalizmo pirminio kapitalo kaupimo šaltiniai buvo nežmoniškas išnaudojimas, negailestingas kolonijų plėšimas, vergiškas tamsiaodžių darbas, piratavimas. Tačiau nedaug kam yra žinomi ir kitokie požįūriai į kapitalizmo kilmę, nors ir nekvestionuojantys aukščiau išdėstytų dalykų.

Vokiečių sociologas Maksas Vėberis (Max Weber, 1864–1920) veikale „Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia“ išdėstė teoriją, kad kapitalizmo atsiradimą nulėmė ne tiek ekonominiai ir technologiniai veiksniai, kiek ypatingas požiūris į darbą, asketiška darbo etika, kylanti iš protestantiškosios teologijos, žmogaus ir Dievo santykio sampratos.

Šio požiūrio esmė yra ta, kad protestantizmas neatskyrė darbo kaip veiklos šiame laikinėjame gyvenime, nuo tikėjimo ir pamaldumo, kreipiančių į amžinuosius dalykus. Todėl našus darbas ir sėkminga visuomeninė veikla, pagal šią konfesiją, nėra tuštybė, atitraukianti žmogų nuo paties svarbiausio, o kaip tik yra tikrasis kelias į išganymą, tikrasis žemiškasis žmogaus pašaukimas. Darbas ir kitokia veikla, nešanti pelną bei turtą ir teikianti garbę, netgi noras dirbti yra laikomi Dievo malone, išrinktųjų lemtimi. Turtingasis, kaip ir beturtis, turi nenuilstamai dirbti, nes, pagal šv. Paulių, „kas nedirba, tenevalgo“. Turtas nuodėmingas yra tik tuo atveju, kai veda į tinginystę, kuri, kaip ir tuščias laiko leidimas, yra smerkiama kaip mirtina nuodėmė. Žmogaus gyvenimas yra per daug vertingas ir per daug trumpas, todėl neturi būti dykai praleidžiama nė minutė. „Brangink savo laiką labiau negu savo auksą ir sidabrą“, – liepia vienas šios etikos priesakų.

Šitokia etika, pagal kurią darbas yra Dievo valios vykdymas, suteikė darbštumui veiksmingų motyvų, telkė veiklai individo valią ir protą. Ilgainiui religiniai motyvai nuėjo į antrąjį planą, tačiau gyvenime įsitvirtino griežtas pareigingumas ir racionalumas. Protestantiškoji tradicija formavo savotišką darbo asketizmą, privati nuosavybė stiprino individualios atsakomybės jausmą, rinkos sąlygos ugdė rizikos dvasią. Šie bruožai charakterizuoja tą asmenybės tipą, kuriuo iki šiol remiasi Vakarų šalių gerovė, demokratija. Tokių požiūrių, jais besivadovaujančių asmenybių reikia ir Lietuvai.

Katalikiškojoje tradicijoje susiformavo kiek kitoks požiūris į tikėjimo ir darbo santykį. Šioje konfesijoje pamaldumas yra laikomas vertingesniu už darbą, kaip tarnaujanti tik individo ir visuomenės palaikymui, todėl turtingas žmogus nebūtinai privalo dirbti, išganymo galima pasiekti pamaldumu ir dorovingais poelgiais. Tačiau šių laikų katalikybėje

vyrauja požiūris, kad žmogus, Dievo sutvertas pagal jo paties paveikslą, pats yra „mažasis kūrėjas“, kasdieniniu darbu tęsiantis Kūrėjo darbą.

Šiuo požiūriu vadovojasi socialiai aktyvi katalikybė, turinti Lietuvoje gilią tradiciją ir iškilų asmenybių. Praėjusiame amžiuje iškiliausias kultūros darbui angažuotas katalikybės atstovas buvo vyskupas Motiejus Valančius. Šio amžiaus pradžioje milžinišką darbą atliko prelatas Mykolas Krupavičius, per keletą metų parengęs ir įvykdęs žemės reformą. Galima paminėti daug asmenybių, kurių gilus tikėjimas buvo veiksmingas atsidavusios socialinės ir kultūrinės veiklos motyvas. Veikliosios katalikybės tradicija, nusilpusi per sovietinį penkiasdešimtmetį, tebėra gyva ir atsigauna.

Protestantiškas ir katalikiškas atvejai čia plačiau prisiminti todėl, kad tai yra ryškiausi, padarę žmonijai didžiausią poveikį, bet anaipol ne vieninteliai idealistinio praktiškumo pavyzdžiai. Lietuvoje yra gili ir turtinga tradicija pasaulietiško tautinio pragmatizmo, realiais darbais kūręs krašto kultūrą ir gerovę. Pakanka prisiminti brolių Vileišių veiklą. Ši tradicija atgimsta, nors dar ne visur spėjo pasireikšti matomais laimėjimais. Tačiau religija šiuo požiūriu svarbi dėl to, kad pabrėžia dvasinių, moralinių veiksnių reikšmę, be kurių neįmanoma gelbstinti šalį iš nuopuolio praktine veikla. Šiandien kaip niekada akivaizdu, kad dažnai beprasmiškai tampa ir protingi valdžios sprendimai bei svarstymai, atsidūrę ne sąžiningų vykdytojų rankose. Gerovė prasideda ne tik nuo ūkinės veiklos, dar daugiau nuo moralės, nuo dvasinio atgimimo, ne tiek nuo valstybės, kiek nuo kiekvieno žmogaus. Darbas, verslas neša ilgalaikę sėkmę, jeigu į jį įsitraukiama kaip į kažką gilesnio ir prasmingesnio negu vien kaip į būdą greitai praturtėti.

Domėjimasis religijomis nebūtinai reiškia religingumą

Atkūrus Nepriklausomybę, vėl gali laisvai tęsti ganytojišką darbą Lietuvos Katalikų bažnyčia, daug metų varžyta ir persekiota. Atgavusios teises, atsigauna ir kitos nuo seno Lietuvoje gyvuojančios konfesijos. Religinės institucijos vėl užima deramą vietą visuomenėje, ir tai yra svarbi gyvenimą normalizuojanti aplinkybė.

Tačiau pastebime ir neįprastą reiškinį – plinta nauji, kartais gana neapibrėžti, mūsų krašte neturintys šaknų tikėjimai. Jau tapo įprasta, kad sostinės gatvėmis pražygiuoja baltai ar geltonai apsitaisę krišnaizmo išpažinėjai, priemiesčio pastate į pratybas renkasi budistai, kai kurie tėvai susirūpinę, kad nebesusikalba su vaikais, grįžtančiais iš sektos susirinkimo.

Penkiasdešimt metų slopintas religingumo poreikis gaivališkai veržiasi įvairiais pavidalais. Taip yra ne tik Lietuvoje. Pasidairę po pasaulį pamatysime, kad ir ten, kur religijos niekada niekas nevaržė, sparčiai plinta netradicinis religingumas. Vakarų šalis tiesiog tvindo literatūra apie okultizmą, magiją, spiritizmą, neopagonybę, aiškiaregystę. Populiarėja rytietiškos kilmės religijos, ir tai yra kur kas rimtesnis dalykas. Atrodo, kad netradicinio religingumo plitimas yra beveik visuotinis reiškinys, būdingas daugeliui dabartinių šalių. Įvairių tautų žmonės bando įvairiomis kryptimis ir būdais atskleisti dvasinę savo gyvenimo dimensiją. Tačiau ar tikėjimų gausa tikrai byloja apie atgimstantį religingumą?

Bandant ieškoti šio reiškinio priežasčių, reikėtų atkreipti dėmesį į besiplečiančius ryšius tarp šalių ir tautų, taip pat apie tam tikrą tradicinio oficialiojo (krikščioniškojo) religingumo krizę Vakaruose. Šiais laikais, kaip niekada anksčiau, suartėja ir viena kitą geriau pažįsta skirtingos tautos ir kultūros, keičiasi požiūriai į pačią kultūrą, religiją, bendravimą. Vakarų šalyse ypač domimasi rytietiškomis religijomis ir filosofija, jose daug ką įdomaus ir vertingo randa vakariečiai mokslininkai, dvasininkai, menininkai.

Bet nebūtų teisinga manyti, kad Vakarų šalyse tik paviršutiniškai, iš smalsumo domimasi rytietiškomis religijomis. Kai kurios jų randa čia palankią kultūrinę aplinką ir prigyja. JAV, Anglijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Olandijoje, daugiausia dideliuose miestuose,

kuriasi ir plečiasi budizmo, dzenbudizmo, krišnaizmo išpažinėjų grupės ir bendruomenės. Šiose šalyse į tai žiūrima ne kaip į rytietiško mentaliteto „persikėlimą“ į Vakarų, paprastą sekimą ar mėgdžiojimą, nors netrūksta ir šito, bet kaip į naują kultūrų sąveikų gimdomą reiškinį. Tai jau amerikietiškas, angliškas ar olandiškas budizmas ar dzenbudizmas, atsirandantis kaip rytietiško religinių idėjų ir vakarietiško patyrimo sintezė, gyvuojanti vakarietiškos kultūros aplinkoje, pasižyminti savitais bruožais. Beje, nepamirština, kad daug kur Rytų šalyse matome „simetrišką“ dalyką – nuo seno gyvuojančias krikščioniškąsias vietas gyventojų bendruomenes.

Kultūrų sąveikų kontekste atsiduria ir Lietuva, nors gal ir gerokai atsilikdama, palyginti su Vakarų šalimis. Domėjimasis rytietiškomis religijomis Lietuvoje yra skatinamas panašių motyvų, kaip ir kitur. Tai gyvenimo įprasminimo poreikis, gilesnio dvasingumo siekis, vidinės harmonijos bei ramybės, sveiko gyvenimo būdo ieškojimas, o neretai – ego-centriško uždaramo, originalumo vaikymasis. Vis dėlto domėjimasis rytietišku dvasingumu Lietuvoje, be negausių išimčių, yra gana paviršutiniškas, mėgėjiškas, semiamas iš antrinių ar net tretinių šaltinių. Neturime (kol kas, atrodo, rimtai net nesirengiame turėti) orientalistikos specialistų, kurie gebėtų rytietiškos išminties semtis iš autentiškų šaltinių, galėtų tiesiogiai stebėti rytietišką gyvenimą, žmonių dvasinį patyrimą. Mintis apie lietuvišką kurios nors rytietiškos religijos atmainą reikia kol kas atidėti, nors kažin ar ilgam.

Tačiau atkreipkime dėmesį į kitą klausimo pusę. Domėjimasis rytietiškomis, kaip ir kitomis netradicinėmis, religijomis dažnai sutampa su nepamatuotai kritišku požiūriu į krikščionybę. Nebūtų teisinga galvoti, kad tokį požiūrį skatina savaime domėjimasis Rytiais. Krikščionių teologai šio pasaulio regiono dvasiniu gyvenimu domisi ne mažiau nei kitų profesijų atstovai. Vis dėlto daug kas Lietuvoje, tikriausiai ir kitur, mano, kad dvasinės pilnatvės stokojančiam šiandienos žmogui rytietiškos religijos yra patrauklesnės negu tradicinė katalikybė. Net gana išprusę asmenys pareiškia, jog krikščionybė yra per daug orientuota į išorę, formalybes ir racionalumą, kad galėtų tenkinti dvasingumo poreikį. Budizmas ar dzenbudizmas esą pranašesni tuo, kad integruoja išoriškumą ir vidujiškumą, praktikuoja meditacinį pamaldumą, turi psichologiškai motyvuotą meditacijos techniką.

Nuomonės apie rytietiškos kilmės religijų teigiamybes ar net pranašumą kyla iš dalies dėl menko ir paviršutiniško krikščionybės, kaip, beje, ir pačių rytietiško religijų, pažinimo. Iš dalies ir dėl išankstinio tendencingo nusistatymo, neabejotinai susijusio su tuo, jog sovietiniais dešimtmečiais buvo stengiamasi žmonėms įteigti kuo nepalankesnę žmonių nuomonę apie krikščionybę (katalikybę). Tai dabar reikia priimti kaip neišvengiamybę, manau,

tai turėtų praėti. Tuo tarpu besidominčiajam religija apskritai dažnai buvo prieinamesnė populiarėjanti lektūra apie rytietiškas religijas negu autentiška krikščioniška literatūra.

Nieko nuostabaus, kad žmonės jaučia poreikį retkarčiais atitrūkti nuo to, kas kasdieniška ir rutiniška, ieškoti raiškesnių dvasingumo akcentų, kad juos traukia tai, kas tolima, egzotiška ir kažkiek paslaptinga. Tačiau geresnė pažintis su krikščionybės palikimu parodytų, kad jame galima gausiai rasti ir to, ko ieškoma Rytuose. Jeigu manoma, kad šių dienų žmogui labiau tinka meditacinė religinė praktika, jos esama ir krikščionybėje, joje niekada nebuvo nutrūkusi turtinga spiritualistinė tradicija. Tai palanki aplinkybė lyginamiesiems religijų ir kultūrų tyrimams.

Katalikų, protestantų teologai dešimtmečius praleidžia budistų, dzenbudistų, hinduistų vienuolynuose Rytų šalyse, gilindamiesi į rytiečių religines doktrinas, meditacijų psichologiją ir techniką. Analogiškų tikslų vedami rytietiški religijų atstovai studijuoja Vakarų šalių vienuolynuose ir universitetuose. Stengiamasi vieni kitus geriau pažinti ir suprasti. Vakaruose ir Rytuose yra leidžiama dešimtys tam skirtų monografijų ir žurnalų, kuriuose išryškunami ne tik sunkiai peržengiami vakarietiško ir rytietiško religinio mentaliteto skirtingumai, bet ir stebinantys panašumai. Skirtingumai yra ryškūs žodžių, sąvokų ir koncepcijų, institucijų, taigi racionalumo lygmenyje. Tą žymiu mastu lemia skirtingi socialinių ir kultūrinių tradicijų kontekstai. Tačiau skirtumai mažėja kylant į meditacijos, mistinių išgyvenimų, kitokio dvasinio patyrimo lygmenį. Esminis religijos elementas yra dvasinis patyrimas, kurio turinys netelpa į sąvokas ir kitokius racionalius apibrėžimus, tuo požiūriu krikščionybė ir Rytų religijos yra gana artimos.

Laisvajam pasauliui atsiveriančią Lietuvą vis stipriau veiks iš kitur ateinančios kultūrinės, religinės įtakos. Tai normalus dalykas, demokratinės pliuralistinės visuomenės sąvoka apima ir religinę įvairovę, todėl orientalistika tiek konfesine, tiek ir kultūrologine prasme turi gerą perspektyvą. Tačiau siektinas kultūrinis pliuralizmas nėra toks, kad galėtų būti stelbiama tradicinė Lietuvos dvasinė versmė – krikščionybė. Todėl ir žmonių gyvas dvasinis poreikis, kad ir koks individualizuotas būtų, nebūtinai turi krypti į egzotiškuosius Rytus. Ieškantysis aukštesnio dvasingumo ir asmeninės harmonijos laimėtų daugiau gilindamasis ir kliaudamasis ta religija, kuri jau šeši šimtai metų gyvuoja mūsų žemėje.

Dalykinė ir moralinė kompetencija

Per Seimo rinkimus garsiau už kitus skambėjo žodis kompetencija, daug kam padėjęs atsisėsti į valdžios išrinktojo kėdę. Šešėlyje tada liko klausimai, kas gi yra politiko kompetencija, kokios jos reikia nepriklausomybę vos atkūrusiai, reformas vos pradėjusiai Lietuva.

Per metus daug kas paaiškėjo, nors, deja, daugiausia neigiama prasme. Dabar gan gerai matome, kokios kompetencijos Lietuvai nereikia. Dažnas rinkėjas jau pats supranta, kad praėjusių laikų gamyklos direktoriaus, kolūkio pirmininko ar kompartijos instruktoriaus kompetencija, gal ir tikusi anuomet, tapo didžiausiu neatidėliotinų permainų stabdžiu, kai tik persikėlė į Seimo ir Vyriausybės rūmus. Apie tai kalba ne vienas įstatymas ir nutarimas, pradedant privatizacijos stabdymu. Tą patį liudija žemdirbių streikas, mokytojų, pensininkų, bendrabučių gyventojų piketai. Bet kartais galima suabejoti, ar tikrai trūksta kompetencijos tiems valdžios asmenims, kurie išmanydami ir gan taisyklingai kalba apie socialinį teisingumą, o tylomis palaiko giminaičių bei šeimos narių abejotinę komercinę veiklą, valstybinės nuosavybės objektų „prichvatizaciją“.

Kaskart labiau aiškėja, kad, be geresnės ar prastesnės profesinės kompetencijos, politikui yra reikalinga, gal net svarbesnė, aukšta moralinė kompetencija, neapsiribojanti elementariu padorumu. Taip pat ir teisėjui, advokatui, policininkui, muitininkui, pagaliau kiekvienam valstybės tarnautojui. Liūdna tiesa, kad kompetencija ir profesionalumas neretai viename asmenyje gerai dera su žema morale, gobšumu ir veidmainyste. Geriausias dalykinis politiko išmanymas gali būti panaudotas labai abejotiniems tikslams, jeigu stinga sąžinės, aiškaus angažavimosi įtvirtinti nepriklausomybės siekius. Ypač turint galvoje, kad nemažėja išorės, o ir vidaus jėgų, atvirai ir slapta norinčių Lietuvą nuo tų siekių nukreipti.

Vien pernai ne kartą girdėjome, kaip pralaimi rinkimus solidžios partijos (Grai-kijoje, Italijoje) dėl to, kad jų vadai jau negalėjo apsiginti nuo kaltinimų korupcija. Pakanka atvejų, rodančių, kaip susvyruoja ar žlunga ministrų, premjerų ar net prezidentų

karjeros, jei jie pažeidžia įstatymus ar nusizengia įprastoms moralės normoms. Vakarų demokratijos šalyse aukštesnio rango politikas yra iš visų pusių priekabiausiai stebimas, aptarinėjamas ir kritikuojamas. Žmonių neerzina, nekelia abejonių piliečių noras žinoti viską apie įkopusius į valdžią. Savaiame suprantamu dalyku yra laikomos ir politinių varžovų pastangos atrasti silpnąsias valdžios atstovų vietas, atskleisti jų prasižengimus, juos dėl to kompromituoti.

Lietuvos žmonėms taip pat pats laikas žinoti kai ką daugiau apie valdžios asmenis, spręsti, kaip derinasi jų žodžiai ir darbai, kiek jie tinka einamoms pareigoms, kiek galima jais pasitikėti. Tam reikia demokratinėse šalyse seniai praktikuojamų, įstatymais apibrėžtų kriterijų. Žingsnis, siekiant moralinio skaidrumo, buvo žengtas Seime priėmus Valstybės pareigūnų ir tarnautojų turto ir pajamų deklaravimo įstatymą. Tačiau jį tuoj pat sustabdė Prezidento dekretas ir to paties Seimo persigalvojusi dauguma. Tuo buvo akivaizdžiai parodyta aukščiausių valdžios asmenų ne tik pilietinė, bet ir moralinė nekompetencija.

Politiko moralės ir moralios politikos klausimas dažnai yra pakeičiamas nusiskundimais žema mūsų politine kultūra. O pastarosios kriterijus yra suprantamas maždaug kaip mokėjimas diskutuoti mandagiai, be „nereikalingų emocijų“. Mandagaus kalbėjimo etalonas, atrodo, patenkintų ir vandens drumstėjus, teigiančius, kad visokia politika yra nešvari.

Būtų dar pusė bėdos, jei politiko moralinės kompetencijos klausimas neišeitų už natūralių silpnųjų ir ydų sferos, pastarajai galbūt priskiriant ir negebėjimą atsispirti pagundai priimti „dovanėlę“. Politikos realybė daug painesnė. Ji verčia gilintis į nevienprasmiskus klausimus apie moralinę politiko atsakomybę ir kaltę, nebūtinai sutampančia su politine jo atsakomybe. Rimtai į savo pareigas žiūrintis politikas nuolat privalo derinti nepakantumą skriaudai, melui, neteisingumui, – ko reikalauja moralinis imperatyvas – apdairiai, lanksčiai, mokant numatyti, palaukti ir patylėti, ko reikalauja profesionalumas, blavius tikrovės vertinimas. Tiesmukai suvokiamas imperatyvas pastūmės į nevaisingą radikalumą, o „grynas“ profesionalumas virsta cinišku utilitarizmu, vertybinių gairių neturėjimu. Politikas mažiau negu kitoks visuomenės veikėjas gali pasiteisinti, kad norėjo gero, o išėjo blogai.

Moralinė nekompetencija, ir ne tik ji, išlenda ir tada, kai, neįstengiant įveikti oponento, stengiamasi jį kompromituoti, priskirti jam nepadarytus blogus darbus, nors negalima nieko aiškaus pasakyti nei įrodyti. Įvairiapusiškos analizės verta apie trejetą metų trukusi

ir dar galutinai nesibaigusi Vytauto Landsbergio juodinimo ir neapykantos jam kurstymo kampanija. Kaip dabar turėtų morališkai jaustis tie politikai ir nepolitikai, kurie dėl kruvinųjų Sausio 13-osios įvykių kaltino Aukščiausiosios Tarybos pirmininką (tą kartojo ir Maskvos propagandistai), kada už grotų jau sėdi tikrieji to agresijos akto organizatoriai? Juk ne koks nors natūralus kvailumas tiems politikams ir nepolitikams kliudė matyti tai, ką aiškiausiai matė tūkstančiai miesto ir kaimo žmonių.

Ne vien ekonomika laikosi dešinumas

Viena kita vieša diskusija apie dešinumą politikoje gęsta vos prasidėjusi. Vis dėlto ne veltui – bent aiškėja, dėl ko labiausiai nesutariama. Iš karto matyti, kad pagrindinė priežastis yra tai, jog Lietuvoje vienu ir tuo pačiu metu tenka įgyvendinti du iš prigimties skirtingus tikslus – įtvirtinti vos atkurtą nepriklausomą valstybę ir atgaivinti, tiksliau, iš naujo kurti, laisvosios rinkos ekonomiką. Tad ir ginčijamasi, koks turėtų būti politinių jėgų, šiuo atveju – dešiniųjų, požiūris į dvi priešstatas: socializmas (komunizmas) – kapitalizmas; nepriklausomybė – okupacija, kaip pastebėjo Astrida Petraitytė (Lietuvos aidas, 1994 03 24), apčiuopusi ginčo dėl dešinumo Lietuvoje esmę.

Šitokios prieštaros dabar neturi prasmės Vakarų Europoje, kur niekam negresia okupacija ir socializmas (nors universitetuose palankumas socializmui ten daug kur gerai girdimas). Antroji prieštata nekyla Lenkijoje, Vengrijoje ar Rusijoje, nes ten nereikia nuo pačių pamatų atstatinėti valstybės, nerimauti dėl nepriklausomybės ateities. Bet Lietuvoje abu šie aspektai gyvybiškai svarbūs, kadangi visi mato ir nori matyti esminį skirtumą tarp tikrosios ir satelitinės nepriklausomybės, tarp nuoseklaus ir pusinio ėjimo link šiuolaikinės ekonomikos.

Vis dėlto kai kada manoma, kad tikriems dešiniams turi rūpėti tik viena minėtų alternatyvų – socializmas ar kapitalizmas, tiksliau – ėjimas iš pirmojo į antrąjį. Jeigu dešiniams rūpi visuomenės interesai, tautos reikmės ar nepriklausomos valstybės stiprinimas, jie bus laikomi „etatistais“ – valstybės galių plėtros šalininkais. Taigi beveik socialistai. Atsiranda teiginių apie „dešiniųjų kairumą“ (Lietuvos aidas, 1994 04 06), apie tai, kad konservatoriai propaguoja „žydinčio socializmo mokslą“ (Gimtasis kraštas, 1994 04 02–08) ir pan., nors nei konservatoriai, nei krikščionys demokratai, nei tautininkai ar demokratai, regis, neabejoja, kad laisvoji rinka yra ekonominis dešinumo pagrindas.

Klausimas, matyt, turėtų būti toks: ar dešinumas tenkinasi vien siekimu įtvirtinti laisvąją rinką, palikdamas be dėmesio visa kita, ar turi taip pat savo aiškų ir konstruktyvų

požiūrį į valstybę, moralę, religiją, pagaliau į bendrąją tautos būklę? Ar dešinumas yra tik turtingųjų ideologija, ar išreiškia įvairios turtinės padėties žmonių požiūrį?

Ieškant atsakymo, verta prisiminti kai kuriuos tradicinius dalykus. Žymieji dešinio-sios, tai yra konservatizmo ir krikščioniškosios demokratijos, ideologijos kūrėjai buvo ne ekonomistai, bet katalikų filosofai, rašytojai romantikai, diplomatai. Tokie buvo prancūzai Louis de Bonald, Joseph de Maistre, Francois Chateaubriand. Nebuvo ekonomikos žinovai ir iki šiol įtakingi konservatizmo ideologai prancūzas Alexis de Tocqueville ir anglas Edmund Burke. Pirmasis buvo istorikas, antrasis – politikas ir filosofas. Savo pažiūras jie išdėstė kalbėdami apie teisėtvarką, valdžią, moralę, religiją kaip tradicinius autoritetus, ne-teikdami pirmumo ekonomikai. Gal todėl, kad privati nuosavybė tada nekėlė abejonių. Europos tautų politinė praktika rodo, kad bet koks nuoseklus dešinumas visada buvo ekonominės, politikos, moralės ir kultūros dėmenų dermė. Vertėtų atsiminti ir tai, kad didžiausias prancūzų pokario metų dešinysis politikas Charles de Gaulle įtvirtino stiprią centralizuotą valstybę.

Žinoma, bendra taisyklė vargu ar įmanoma. Tačiau neatsižvelgiant į tuos nusistovėjusius dalykus kartais kategoriškai, bet nepagrįstai teigiama, kad dešinumas ir jo ekonominis pagrindas – laisvoji rinka – neišvengiamai kertasi su valstybe, nes bet kokia valstybė – blogis, todėl ir mums nepriklausomos valstybės atkūrimas davęs tik tai, kad vieno blogio atsikratę, tuoj pat užsikrovėme kitą (gal dar didesnę?).

Aiškinantis, kodėl valstybė kaip institucija yra blogis, matyt, kad tokia ji yra indivi-dui, jeigu šis veiklus ir iniciatyvus, nes smaugia mokesčiais, varžo netikusiais įstatymais, užleidžia korumpuotais valdininkais. Šių dalykų blogumas akivaizdus, ir dešinieji, aišku, yra individo pusėje. Bet tuo pat metu jie griežtai skiria nepriklausomą valstybę kaip istorinį faktą, kaip instituciją nuo jos įstaigose patogiausiai susėdusių godžių ir neveiklių valdininkų, kurių dažnam valstybės reikalai nerūpi. Nesunku suprasti žmonių pasipiktinimą, kai su dabartiniu „tautiniu“ biurokratu daug sunkiau susikalbėti negu su sovietiniu jo pirmtaku. Bet piktinantis reikėtų matyti, kaip korumpuoti įpročiai klesti valdančiosios partijos aplinkoje, o tautiškumas dėl to kaltas tiek, kiek buvo paveiktas sovietinio „gyvenimo būdo“ – juk prieškarinio nepriklausoma Lietuva jau buvo išsiugdžiusi korektiškus vakarietiško tipo valdininkus.

Bet pagal dešiniąją ideologiją valstybę reikia vertinti ne tik individo, bet ir tautos, jos būklės, jos interesų požiūriu. Europietišku tradicijų dešiniams ne tik individas, jo laisvė, bet ir tauta, tautinė tapatybė savaime yra vertybės. Vertybė ir nepriklausoma valstybė, kaip

tautos išlikimo sąlyga, nors gal ir ne vienintelė. O vertybės yra tai, dėl ko gyvenama ir dirbama. Tad nuogąstavimai, kad tauta gali „pasiglemžti“ individą, ragindama jį aukotis, yra pateisinami tik tuo atveju, kai tautos vardu kalba totalitarizmas. Kartu negalima pamiršti, kad neraginami dėl tautos aukojasi tūkstančiai, kad tautinė savimonė teikia individo gyvenimui daug prasmės.

Tautų interesai neretai ignoruojami ekonominės, technologinės arba kitokios pažangos (ar pseudopažangos) vardan. Vakarietiškoji demokratija buvo atidi individo teisėms, – tiesa, daugiau Vakaruose ir trečiojo pasaulio šalyse negu komunistų valdytuose kraštuose, – bet ji tylėjo, kai buvo deportuojamos, nutautinamos, naikinamos tautos, ir nekalbėjo apie jų teises. Jau Atgimimo laikais, artėjant Kovo 11-ajai, Vakarų politikai atkalbinėjo mus nuo „kraštutinio“ žingsnio – nepriklausomybės atkūrimo skelbimo, ir siūlė demokratėti, į laisvąją rinką žygiuoti „sudėtyje“, nes didžioji valstybė galėsianti geriau užtikrinti individo teises ir laisves. Dabar požiūris į tautas (tiksliau – į tautines mažumas) keičiasi, rašomi dokumentai mažumų teisėms garantuoti, nors kriterijai gana netolygūs.

Be abejonės, dešinumas reiškia išėjimą iš socializmo, vis dėltoėjimas į laisvąją rinką yra tik viena judėjimo pusė. Jeigu rūpėtų tik laisvoji rinka, ją gaivinti būtų įmanoma ir „visiems drauge“. Beje, dar neseniai taip manė ne vienas Vakarų ekspertas, patarinėdamas mums pasilikti „rublio zonoje“. Tačiau iš socializmo, tiksliau, iš sovietinio jo varianto, turime išeiti ir moraline, kultūrine, tautine prasme, bet tai nebus tiesioginis ekonominių pokyčių padarinys. Normalus ekonomikos kilimas neįmanomas be moralinio atsigavimo. Tuo labiau neįmanomas be reformuotos ir efektyvios teisinės sistemos, kuri yra valstybės rango valdžia. Be to, valstybės remiama importo ir eksporto politika, kainos ir kvotos nėra socializmas.

Pagal dešiniąją ideologiją, žmonijos išlikimą ir gerovę lemia ne tik laisvas individas, jo darbas, bet ir šeima, tauta, taip pat idėjiniai veiksniai – moralė, teisė, religija. Tautos ir mažesni etniniai junginiai būna pastoviau, ilgiausiai išlieka kintant ūkio formoms, santvarkoms ir ideologijoms. Tauta, tautiškas yra pagrindinė individo socialinės tapatybės ir bendrumo forma. Dėmesiu šiems dalykams pirmiausia ir pasireiškia dešiniųjų tradiciškumas, konservatyvumas. Nepriklausoma valstybė – ne biurokratine, bert nacionaline prasme, kaip ir laisvosios rinkos atkūrimas – yra vienodai reikšmingi dešinėsios ideologijos prioritetai.

Užsienio politikos kultūrinės orientacijos

Dar visai neseniai mūsų kultūrą varžė priverstinis uždaramas ir atskyrimas nuo to, kas dedasi kitur, ypač Vakarų šalyse. Su nepriklausomybės atkūrimu buvę ribojimai ir varžymai išnyko. Atsiveria galimybės normaliai jungtis į kultūrinį tautų bendravimą, gauti iš jo tai, ko labiausiai stokojame, mokytis, kalbėti pasauliui apie save.

Tačiau jau dabar matome, kad kultūrinis atvirumas, būtina normalaus gyvenimo sąlyga, praktiškai yra daugiasluoksnis ir daugiapusis. Šalia labai pageidaujamų ir vertingų jo padarinių susiduriame ir su abejotinais, gal ir neabejotinai neigiamais. Sakysime, su besiskverbiančia menkaverte komercine kultūra... pseudokultūra, kuriai atsispirti gali tikroji tradicinė kultūra, jeigu jos pozicijos tvirtos. Tačiau ši kultūra silpsta, greičiausiai silps ir toliau, tą rodo kai kurie simptomai.

Vienas jų – gausėjantis gabių žmonių išvykimas svetur. Galima kai ką nelinksmi palyginti. Jeigu „Smetonos laikais“ garsieji mūsų dainininkai ir kitų sričių menininkai grįždavo į karo nualintą tėvynę, nors būtų buvę mielai sutikti ir kitur, tai dabar, atvirkščiai, mūsų garsenybės pradeda išvažinėti. Tai ne priekaištas, tik fakto konstatavimas. Tai suprantama, kai matai staigiai pasunkėjusią ir toliau sunkėjančią kultūros būklę, kultūros ir mokslo žmonių nuskurdimą, valdžios nežinojimą, ką daryti, kad bent dar labiau neblogėtų. Nežada gero ir ne vieno politiko, net iš mokslininkų aplinkos, populistiniai teiginiai, jog kultūra, mokslas turi teisę gyvuoti tik tiek, kiek įstengia patys išsilaikyti.

Kultūros būklė netampa valstybės lygiu įsisažmoninta reikme, už kurią šiandien svarbiau gal tik nacionalinis saugumas. „Kultūros baruose“ (1993/10) spausdintame pokalbyje svarstytas aktualus klausimas – kokią vietą Lietuvos užsienio politikoje užima kultūros dalykai ir ar iš viso ten jiems rodoma bent kiek dėmesio. Seniai jau pribrendęs reikalas šalia bendrosios vykdyti ir kultūrinę užsienio politiką, laikant ją itin svarbia kultūros plėtros reikme.

Tos politikos uždaviniai būtų – ieškoti kelių propaguoti lietuvišką kultūrą kitose šalyse, kita vertus, Lietuvos visuomenę supažindinti su mums mažai žinomais kitų šalių

kultūros pasiekimais, ieškoti tam ryšių ir paramos. Taip pat apgalvoti, į kurias šalis savo pastangas turėtume kreipti. Tai būtų bent dviejų ministerijų rūpestis. Tačiau ką bekalbėti apie kultūros užsienio politiką, jeigu neturime nuosekliai apgalvotos užsienio politikos apskritai, nėra nė pamatuoto kultūros būklės vertinimo, kuris nebūtinai turėtų būti oficialus. Valstybės požiūris į kultūrą išreiškiamas menkais biudžeto skaičiais.

Nors ir apgraibomis, galima apytikriai numatyti mūsų kultūros reikmes užsienyje. O reikia mums daug ko ir iš daug kur. Reikia ne tik kuo plačiau pažinti tai, kam penkiasdešimt metų buvo užtrenktos durys, bet ir aiškintis, kaip teatras, muzika, tapyba, literatūra gyvuoja laisvosios rinkos ir konkurencijos sąlygomis, kaip dirba mokyklos, universitetai, kokių savybių tai pareikalaus iš mūsų kultūros žmonių.

Tačiau pasaulis yra platus, kaip ir mūsų kultūriniai interesai, o pajėgos kuklios. Tad turime vengti blaškymosi po visą pasaulį ir kultūrinius užsienio ryšius plėtoti gerai apgalvodami, kryptingai ir tikslingai. Vadovaudamiesi tokia nuostata kultūros srityje turėtume orientotis į tokias šalis ir regionus, į kuriuos daugiausia krypsta mūsų valstybės ir jos piliečių interesų. Tiksliau tariant, mūsų užsienio kultūrinė orientacija turėtų daugmaž atitikti mūsų šalies geopolitinę orientaciją, diktuojamą saugumo, ūkio ir kitokių sumetimų. Kultūriškai bendrauti reikia ne vien dėl pačios kultūros, vakarietiškos kultūrinės prielaidos reikalingos ir ūkio kilimui, ir demokratijos plėtrai. Lietuvos jungimasis į Europos kultūrinę bendruomenę vargu ar gali būti sėkmingas atsietai nuo jungimosi į europinę ūkio bei politikos bendruomenę.

Norint geriau susigaudyti, kur link mums vertėtų gręžti savo kultūros interesus, reikia apžvelgti, kaip tarpusavyje dera kai kurios kitos šiuo atžvilgiu svarbios aplinkybės: Lietuvos geopolitinės orientacijos prioritetai; istorinė ir kultūrinė tradicija; kaimyninės valstybės ir etninė giminystė; išeivija. Būtų idealu, jeigu monėtos aplinkybės kiek galima labiau sutaptų ar bent derėtų tarpusavyje. Pavyzdžiui, kad dabartinė geopolitinė orientacija sutaptų su mūsų šalies istorijos ir kultūros tradicija viena kitą palaikydamos. Bent apytikris minėtų aplinkybių sutapimas leistų telkti jėgas ir integruotis kuria nors viena kryptimi, turint iš to dar papildomai talkinančių veiksnių.

Turime, deja, pripažinti, kad Lietuvos padėtis šiuo požiūriu nėra palanki, nes minėtos aplinkybės mūsų kultūros atveju yra išsisklaidę, atitolę viena nuo kitos, nors ir su kai kuriomis išimtimis. Pabandysiu šias aplinkybes aptarti aiškiau. Dėl to, kad prioretinė Lietuvos geopolitinės orientacijos kryptis yra Šiaurė ir Šiaurės vakarai, šiandien, atrodo, sutaria visų pakraipų politikai. Ta kryptis – tai pirmiausia mūsų artimiausi

kaimynai Latvija ir Estija, taip pat Skandinavijos šalys, Šiaurės Vokietija. Žvelgiant dar toliau, Beniliukso šalys, o perspektyvoje – Europos Sąjunga. Šiaurės vakarai yra mūsų prioritetas dėl to, kad tai stabilus, taikingas, aukšto išsivystymo lygio regionas, kurio, ypač Skandinavijos šalių, palaikymą ir paramą jaučiame nuo pat Atgimimo pradžios. Dauguma islandų, danų, norvegų, švedų, suomių yra palankūs baltijiečiams, dėl to plėtojasi tiesioginiai ryšiai tarp miestų, organizacijų, mokyklų, mezgasi asmeninės pažintys, o tai padeda mums perimti vakarietiškoji patyrimą ir yra ne mažiau reikalinga negu platesnių projektų įgyvendinimas.

Ryšėjant ir stiprėjant Europoje regionalizmui, vis aiškesnius bruožus įgauna Baltijos – europietišiausios jūros – šalių regionas, o tų šalių bendradarbiavimui numatoma graži perspektyva ir svarbus vaidmuo ateities Europoje. Aktyviausios bendradarbiavimo skatintojos yra Skandinavijos šalys, turinčios tam savų motyvų, nors pastaruoju metu pastebimai aktyvėja Vokietijos Šlėzvingo-Holšteino žemė. Mums svarbu tai, kad viena pagrindinių regiono bendravimo paskatų yra jo tautų kultūrinis artimumas. Skandinavijos šalys teikia patrauklų pavyzdį, kaip politinis ir ūkinis bendravimas gali būti puikiai suderinamas su tautų kultūrinio savitumo išsaugojimu.

Bet turime suvokti, kad kultūrinė orientacija į Šiaurės vakarus šiandien yra daugiau tik ateities galimybė, kurią galime išnaudoti arba ne. Tuo tarpu tam regionui priklausome daugiau geografiškai dėl to, kad prieiname prie Baltijos jūros, bet ne pagal istorines-kultūrinės tradicijas, nuo seno nusistovėjusius ryšius. Latvijos ir Estijos geopolitinis interesas šiaurės link sutampa su protestantiškąja jų kultūros ir istorijos tradicija, o mūsų katalikiškoji tradicija ir visa istorijos eiga sieja mus su Vidurio Europa – Lenkija, Čekija, Slovakija, Vengrija, o pirmiausia – su Ukraina, Baltarusija ir Ukraina.

Todėl kultūrinis grėžimasis į Šiaurę mūsų kultūros istorijoje būtų dar beveik nepramintas kelias. Kur kas mažiau nei latviai ir estai pažįstame Skandinavijos šalis, jų kultūrą, socialinę santvarką, labai nedaug turime mokančių tų tautų kalbas. Vis dėlto yra gera pradžia – skandinavistikos centrai universitetuose, Lietuvos ir Skandinavijos šalių draugijos, Baltoskandijos akademija Panevėžyje. Labai verta dėmesio mintis steigti Baltoskandijos institutą Vilniuje. Laukia dar tik praddami plačios apimties darbai – tyrinėti ir propaguoti mūsų šiaurietiškos orientacijos motyvus ir galimybes, pasinaudoti tuo, ką mums siūlo ir žada Baltijos regiono šalių bendradarbiavimas. Tuo nepasinaudodami silpnintume ir geopolitinę trauką to stabilaus ir saugaus regiono pusėn. Bet tai neturi būti vien entuziastų rūpestis.

Tai, kas pasakys, visai nerodo, kad liautųsi mums buvę įdomūs mūsų Vidurio ir Rytų Europos kaimynai. Šis regionas mums artimas ne tik dėl senų istorijos ir kultūros ryšių, bet taip pat ir dėl panašaus likimo pokario metais, analogiškų dabarties sunkumų, patiriamų „išeinant iš socializmo“. Lietuva yra perspektyviame Šiaurės–Vidurio Europos kelyje, ir šią aplinkybę galėtume gerai išnaudoti, jeigu būtume veiklūs abiem kryptimis.

Vis dėlto kultūrinė šio regiono reikšmė šiandien Lietuvai yra netolygi. Būdamą katalikiškosios kultūrinės tradicijos šalis, Lietuva kultūriškai yra neatsiejama šio regiono dalis. Ta tradicija sieja mūsų šalį ir su tolimesniais pietų ir pietvakarių kraštais, su Italija, iš kurios dvasinių ir kultūrinių versmių šimtmečiais sėmėmės, taip pat su Prancūzija, Šveicarija, Vokietija. Bet šių šalių, ypač Italijos, kultūrinės reikšmės Lietuvai aptarimas – atskira tema. Vis dėlto Vidurio Europos kultūrinė reikšmė Lietuvai dabartiniu metu, reikia manyti, ir ateityje, neprilygsta Šiaurės vakarų traukai. Lenkijoje, Čekijoje, Vengrijoje ir kitose šio regiono šalyse, kaip ir Lietuvoje, akys nukreiptos į Vakarus, ten ieškoma saugumo garantijų ir paramos, ten matoma ateities perspektyva, į ten norima integruotis.

Tai netrukdo minimo regiono šalims tarpusavy bendrauti ir bendradarbiauti, kartu gilinantįs į savo kultūrų savitumus, ieškant savito kelio bendrame Europos kontekste. Apie tai rengiamos konferencijos, seminarai, bet daugiau siekiant spartinti integraciją į Vakarus, saugotis galimos grėsmės iš Rytų. Šitokią veiklą palaiko įtakingi Vakarų Europos ir Amerikos fondai. Ryškiausias pavyzdys galėtų būti George'o Soroso (išėivio iš Vengrijos) fondo skyriai įvairiose šalyse, mūsų šalyje – Atviros Lietuvos fondas, to fondo išlaikomas Vidurio Europos universitetas Prahoje.

Santykiai su rusų kultūra stoja į normalią vagą, nes nebeliko sovietmečiu dirbtinai palaikyto rusų kultūros kulto ir jau nereikia į pasaulio kultūrą žvelgti tik skaitant rusiškus tekstus. Reikia manyti, kad galės būti plėtojami kultūriniai ryšiai su Rusija, ypač tokiose srityse (teatras, baletas), kuriose buvo padaryta gera pradžia prieškarinio Lietuvoje.

Lenkija ir Baltarusija yra ne tik artimos kaimynės, bet ir istoriškai mums pačios artimiausios šalys, nors mūsų kultūriniai santykiai su jomis yra painūs ir kontroversiški. Dėl to kyla kai kurių specifinių klausimų. Išliko turtingas trijų (keturių, pridėjus ukrainus) tautų kultūros paveldas, dėl kurio jau tenka, matyt, ir toliau teks nelengvai aiškintis, pirmiausia su baltarusiais, su kuriais mūsų istoriniai tautų ryšiai yra bene mažiausiai nušviesti. Kultūrinių santykių aiškinimąsi sunkina tai, kad baltarusiai dabar karštligiškai ieško savo tapatybės apibrėžties, kuria savo istorijos interpretaciją, kuri, sprendžiant net pagal fragmentiškas žinias, mums yra gana netikėta ir mūsų atžvilgiu netgi ganėtinai

agresyvi, nes pretenduoja į pagrindinius LDK palikimo pavedėtojus, įskaitant ir valstybės pavadinimą. Kad ir kaip į tai žiūrėtume, aišku viena – būtina siekti tarpusavio supratimo, istorikų, etnografų, kalbininkų, meno istorikų dialogo, kuriame, reikia manyti, turėtų ką pasakyti ir diplomatai.

Analogiškų klausimų kyla ir bendraujant su lenkais, tik kiek kitokiu lygiu, nes daug ką jau esame išsiaiškinę, tiksliau, laikas yra išsprendęs. Lenkiją lietuviai pažįsta geriau negu kurią kitą šalį, nors dabartiniu metu daugiau komercinių interesų požiūriu. Daug laimėjime plėsdami ir aktyvindami ryšius su jos mokslo įstaigomis, kultūros draugijomis – to paprasčiausiai reikalauja gera kaimynystė. Neturime pamiršti, kad yra daug aukštos kultūros lenkų inteligentų, įtakingų tarptautinėse kultūros organizacijose, romantizuotą požiūrį į Lietuvą derinančių su vakarietiška tolerancija, iš esmės mums palankių, su kuriais draugauti labai vertėtų.

Ir vis dėlto ši šalis šiandien mums nėra svarbi kaip galinti duoti kažką naujo, padėti mums judėti europinės integracijos linkme. Pati Lenkija siekia integracijos, iš Vakarų Europos tikisi paramos.

Bet kultūros srityje abiejų šalių santykiai tebėra gan specifiški didžiąja dalimi dėl to, kad šioje šalyje Lietuvos vardas daug kam yra žinomas tik iš devynioliktojo amžiaus romantinės literatūros, labai nedaug težinant apie dabartinę Lietuvos kultūrą. Bene plačiausiai žinomas faktas yra tai, kad Vilniaus Rusų kapinėse palaidota maršalo Pilsudskio širdis, į Lietuvą žiūrint kaip į tradicinę lenkų kultūrinės įtakos erdvę. Apie tai liudija pastangos iš šalies stiprinti, kai kur ir gaivinti, pirmiausia Lietuvos pietryčiuose, lenkiškumą, ir ne vien kultūrinį. Nekiltų problemos, jeigu tokios pastangos neturėtų polonizacinio atspalvio, kas kelia nemalonius istorinius prisiminimus. Tad kultūriniai santykiai su Lenkija netiesiogiai paliečia ir kai kuriuos mūsų vidaus reikalus, todėl turime daug ką aiškiau suvokti, apibrėžti ir pasakyti. Kartu reiktų apgalvotai vykdyti kultūros ir švietimo politiką Pietryčių Lietuvoje.

Kaip matome, Lietuvos kultūrinės situacijos sudėtingumas pasireiškia tuo, kad nesutampa anksčiau minėtos, kultūrinei užsienio politikai reikšmingos aplinkybės. Geopolitiniai sumetimai kreipia mus į Šiaurės vakarus, iš kur drauge su kitais dalykais galime tikėtis ir labai pozityvaus poveikio, padedančio mūsų šalyje plėtoti šiuolaikinį kultūrinį kontekstą, padėtį. Vis dėlto Lietuva nėra ir, matyt, kultūriškai netaps Šiaurės šalimi, nes jos kultūros šaknys, apimančios ne tik katalikybės tradiciją, bet ir ikikrikščionišką baltiškąją senovę, artina ją daugiau prie Vidurio ir Rytų Europos šalių.

Tik Rygos kryptimi mūsų interesai ir aplinkybės sutampa – šiaurietišką orientaciją palaiko baltiškosios integracijos sumetimai, etninė giminystė ir kultūrinis artimumas.

Plėtojant kultūrinius užsienio ryšius, nepakeičiamą vaidmenį atlieka ir gali dar daugiau atlikti mūsų gausi išeivija, kurios didžiuma yra susitelkusi JAV ir Kanadoje, mažiau – Lotynų Amerikoje. Beje, išeiviją gali ženkliai pagausinti, atrodo, bekylanti nauja emigracijos banga, tik neaišku, kiek ji potenciali kultūriškai. Bet išeivija gyvena toli, kitame kontinente, o Lietuva savo ateitį sieja su europine integracija. Intelektinis ir finansinis išeivijos potencialas yra susitelkęs per toli nuo mūsų šalies geopolitinių perspektyvų ir nuo mūsų kultūrinių tradicijų regiono. Didelis nuotolis nėra palanki aplinkybė, kad išeiviai plačiau įsitrauktų į mūsų krašto gyvenimą, būtų aktyvūs tarpininkai tarp lietuvių ir kitų tautų kultūrų. Tokiam darbui reikia nusiteikimo ir pastangų, tuo pasižymi tik pavieniai iškilūs asmenys. Neabejotina tik viena – ryšiai su išeivija yra svarbi aplinkybė anglakalbės kultūros populiarėjimui, kad be anglų kalbos neišsiversime šiandien, aišku, ir dėl kitų aplinkybių.

Akivaizdumo dėlei Lietuvos situaciją lygindami su Estijos matome, kad pastaroji yra kitokia. Estija politiškai ir ūkiškai orientuojasi į Šiaurės vakarus, kurie taip pat yra ir jos kultūrinių bei konfesijų tradicijų regionas. Jame yra estams giminaga šalis Suomija, o Švedijoje susitelkusi intelektualiausia estų išeivijos dalis. Tad Estijos atveju sutampa visos minėtos kultūros užsienio politikai svarbios aplinkybės, leidžiančios daugmaž viena linkme kreipti jėgas. Lietuvos atveju jėgos išsiskaido. Kyla klausimas, kas nedidelei tautai būtų tikslingiau – orientuotis į apytikriai apibrėžtą regioną ar į kelis iš karto. Galima girdėti nuomonę, kad kultūriškai „prisirišant“ prie kurio nors vieno regiono rizikuojama siaurinti pasirinkimo galimybes ir savo kultūrinio tapatumo plėtrą.

Dalyko esmė – prie ko „prisirišama“ ir kaip. O žvalgymasis į visas puses iš karto, dėmesio ir jėgų skaidymas gali būti ne mažiau rizikingas. Tad Lietuva negali neapibrėžtai tvyroti „tarp Rytų ir Vakarų“, turi apytikriai apsispręsti. Neabejotina kryptis yra Šiaurės vakarai, iš ten, kaip jau minėta, ateityje galima gauti daug ką vertingo, bet ta kryptis netenkina reikmių, kylančių iš istorinių mūsų kultūros tradicijų.

Verta kai ką prisiminti. Šio amžiaus pradžioje lietuvių jaunimas studijavo gan centruotai susitelkęs kai kuriose Vakarų Europos šalyse: filosofai – Šveicarijoje (Fribūre), Belgijoje (Liuvene), dailininkai – Šveicarijoje, Prancūzijoje, Italijoje. Grįžę Lietuvon jie daug nuveikė kurdami modernią lietuvių kultūrą. Tad ir dabar mokslo institucijos turėtų pagal galimybes nukreipti jaunus žmones studijuoti į apgalvotai parinktus centrus.

Kokiose šalyse? Prisimenant tarpukario dvidešimtmečio kultūrinius ryšius, apsvarsčius visus už ir prieš, pirmenybę reikėtų teikti Vokietijai ir Prancūzijai, taip pat Skandinavijos šalims. Žinoma, jeigu gyvenimo eiga daug ko nepakoreguos. Orientacija į Vakarų visai nereiškia, kad lietuviams neturėtų rūpėti kultūriniai ryšiai su Rytų šalimis, su sanskritu tėvyne Indija, savitos kultūros ir nepalyginamo veržlumo Japonija, neaprėpiamų galimybių Kinija. Tačiau tai – atskira tema.

Nemokšiškas brangiau kainuoja už mokslą

Mūsų šalis yra turtinga, ne gamtos išteklių, bet darbščių, išradingų, gabių žmonių. Turime gana daug įvairių sričių geros kvalifikacijos mokslininkų, dešimtis mokslo institutų ir aukštųjų mokyklų. Jose sutelkta didžioji dalis tautos proto potencialo, taigi neįkainojama nacionalinė vertybė. Nuo to, kaip ši turtą tausosime, kaip juo naudosisimės, jį ugdysime ir gausinsime, daug priklausys mūsų krašto ateitis. Juk tautos dėl savo ateities šiandien grumiasi ne raumenimis, bet protu ir išmintimi. Dabar Lietuva žinoma Vakarų šalyse kaip gąnėtina išsilavinusių žmonių ir kartu pigios darbo jėgos šalis. Jei pateisinsime šitokią charakteristiką (esant ir kitoms palankioms sąlygoms), galime tikėtis naudingo bendravimo su Šiaurės ir Vakarų šalimis. Tačiau jeigu netausosime ir neugdysime savo proto, prarasime ir tai, ką mokame, virsime ir pigaus, ir menkai kvalifikuoto darbo, taigi antrarūšė, šalimi. Tokios šalies ir tautos ateitis nelinksma.

Kad šitaip gali atsitikti, byloja faktai, rodantys, jog mūsų mokslo jėgos ne tik menkai išnaudojamos, bet ir smukdomos. Tą iškalbingai rodo kad ir mokslininkų atlyginimai. Vasario 28 d. Vilniaus universitete vykusioje diskusijoje buvo kalbama, kad dabar mokslo įstaigų ir aukštųjų mokyklų dėstytojų ir darbuotojų atlyginimai yra perpus mažesni negu, pavyzdžiui, tokių sričių kaip elektros, dujų, vandens tiekimo, naftos produktų darbuotojų atlyginimai. Sparčiau didėja skirtumas tarp mokslo ir valdžios atstovų atlyginimų. 1989 metais ministras gaudavo 88 procentus profesoriaus atlyginimo, o dabar profesorius gauna tik 60 procentų ministro atlyginimo (nepriededu premjero skiriamų ministrams nemažų priedų) arba 21 procentą Lietuvos ambasados kiemsargio atlyginimo. Dėl to iš institutų, universitetų išeina jaunesni ir galvotesni dėstytojai, profesūra sensta, studentų mažėja, jauni gabūs žmonės neina mokytis, prasideda „protų nutekėjimas“ į užsienį. Pagal studentų skaičių Lietuva dabar užima vieną žemiausių vietų Europoje.

Ne nuo šiandien žinome, kad per penkiasdešimtmetį išaugęs Lietuvos mokslas buvo

pajungtas sovietinės imperijos reikmėms, įskaitant jos karo pramonę, ir tik nežymia dalimi, daugiausia humanitarine, dirbo Lietuvai. Bet mokslo pasiekimų ir jų kūrėjų vertė dėl to nemenkėja. Todėl jau Atgimimo dienomis pradėta ieškoti būdų reformuoti Lietuvos mokslą, kad jis liautųsi tarnavęs svetimiesiems ir orientuotųsi pirmiausia į mūsų krašto švietimo ir kultūros, istorijos, sveikatos apsaugos, žemės ūkio ir pramonės, gamtosaugos ir žemės gelmių turtų tyrimus. Tai taip pat reiškė, kad Lietuvoje labiausiai plėtotinos yra ūkio šakos, kur protinio darbo rezultatai ypač reikalingi. Pirmoji tokią mokslo perspektyvą numatė vos įsikūrusi Lietuvos mokslininkų sąjunga.

Tai lyg ir savaime aišku, bet iš tikrųjų viskas daug sunkiau ir painiau. Rimtai, o ne žodžiais darant reformą, reikia neatidėliojant aiškintis ir spręsti, kurios mokslo šakos Lietuvoje laikytinos prioritetinėmis, remtinomis valstybės, o kurios ne, kurioms galbūt tektų verstis pačioms, ieškant užsakyimų namie ir svetur.

Kitaip tariant, reikia gerai apgalvotos valstybinės mokslo koncepcijos. Bet jos kol kas nėra ir nežinia, kada bus, neaišku, kas turėtų tuo rūpintis – Lietuvos mokslo taryba ar Mokslo akademija, kokia nors speciali komisija ar nepriklausoma mokslininkų grupė. Geriausia būtų rengti bent du variantus – vieną oficialių institucijų, kitą privačios iniciatyvos pagrindu. Iš karto kyla nelengvai įveikiamų sunkumų. Kiekvienos mokslo šakos lyderiai iš visų jėgų stengiasi įrodyti savojo mokslo reikalingumą ir niekas nenori imtis atsakomybės daryti radikalius ir nepopuliarius sprendimus. Rimtesnė kliūtis yra tai, kad neaiškūs apsisprendimo (išskyrus lituanistiką) kriterijai. Jie ir nepaiškės, kol nebus apgalvota, kokios žemės ūkio ir pramonės šakos Lietuvoje galėtų būti perspektyviausios, atsižvelgiant į išteklius, tradicijas, ypač į galimybes konkuruoti.

Tai sunkus ir neįprastas uždavinys, vienu ar kitu klausimu nebus galima išsiversiti be užsienio specialistų pagalbos. Skandinavijos šalių mokslininkai ir politikai jau daug metų dirba aiškindamiesi, kaip jų ūkis galėtų specializuotis spartėjant Europos integracijai. Bet dabartinei Lietuvos valdžiai, kaip matome, nereikia mokslo, mokslinės projektų analizės (nors yra išimčių), mokslininkų pasiūlymų, turbūt ir mokslo žmonių iš viso.

Kai kas pasakys – pereinant į rinkos santykius, mokslo pasiekimai tampa preke ir mokslas privalo turėti ką pasiūlyti. Tai tiesa, bet tik iš dalies. Vakarų Europoje nerasime šalies, kurioje mokslo įstaigos gyvuotų vien pagal rinkos sąlygas, negaudamos solidžių valstybės dotacijų. Net labai sunkioje būklėje atsidūrusios valstybės suranda lėšų, kad galėtų normaliai veikti mokyklos ir mokslo įstaigos. Ryškus pavyzdys – sugriauta pokario

Vokietija, nepagailėjusi lėšų švietimui ir mokslui ir tuo padėjusi patikimus pamatus prisikelti, nes investicijos į tas sritis yra pačios rentabiliausios. Mokslininkai taip pat galėtų būti mažiau abejingi Lietuvos ateičiai.

Kurios šalies kultūra patraukliausia?

„Į kurią šalį daugiausia orientuojasi atgimusios Lietuvos kultūra – Lenkiją, Vokietiją, Rusiją?“ – baigiantis konferencijai apie Europos šalių kultūrinį bendradarbiavimą paklaussė škotų meno istorikas. Aiškaus atsakymo negavo. Galvoju apie jį iki šiol.

Pirmiausia reikėtų rasti atsakymą į klausimą, ar įmanoma ir prasminga būtų orientuotis į kurios nors vienos šalies kultūrą, jeigu žinome, kad normaliomis sąlygomis kultūros ryšiai plėtojasi laisvai ir savaimingai? Toks klausimas ateina į galvą prisimenant neseną laiką, kada buvo stengiamasi mūsų tautos kultūrą prievarta rišti prie vienos didelės tautos kultūros, kuri pati buvo varžoma ir deformuojama. Antra vertus, ar vis dėlto nereikėtų turėti aiškesnės nuomonės šiuo klausimu. Išnykus priverstiniam uždaramui, mūsų kultūra tampa atvira neaprepiamai pasaulio kultūrų įvairovei su jų teigiamybėmis ir neigiamybėmis. Ar pavyktų išvengti abejotino blaškymosi į visas puses, juk mūsų kultūros kūrybinės pajėgos nėra beribės? Gal vis dėlto reikėtų atidžiau apsižvalgyti ir pagalvoti, su kurių šalių kultūrininkais labiausiai vertėtų bendrauti mūsų studentams ir moksleiviams, mokslininkams, meno žmonėms, knygų leidėjams. Turėtų neatsilikti verslininkai ir finansininkai, jeigu ketina atsižvelgti į kultūrinius savo veiklos aspektus.

Jau dabar matome, kad neišsiverčiame be anglų kalbos, ateinančios į Lietuvą kartu su kompiuteriais, vadybos ir rinkos mokslais, tarptautinių kultūrinių ryšių plėtra. Pagrįsti nuogaustavimai dėl galimo nepageidautino jos poveikio lietuvių kalbai, dar nespėjusiai kaip reikiant atsigausti nuo svetimybių ir sutvirtėti valstybinės kalbos range. Bet tai atskiras ir labiau ateities klausimas. Dabar turime kuo geriau išmokti šią kalbą, kad galėtume lengviau bendrauti, naudotis be galo įvairia informacija. Su šia kalba mus sieja beveik milijoninė mūsų išeivija Šiaurės Amerikoje, kuri, atrodo, ir dabar gausiai pasipildo.

Daugiausia angliškai kalbamės su kolegomis ir bičiuliais iš Skandinavijos šalių, nors jau atsiranda studijuojančių skandinavistiką, kalbančių ar bent bandančių kalbėti švediškai, daniškai, norvegiškai, suomiškai. Pagal kultūrinę religinę tradiciją niekada nebuvo me artimi Šiaurės regionui, nuo jo dar labiau mus atitolino sovietinis penkiasdešimtmetis.

Tačiau dabar su šiuo regionu siejame savo geresnės ateities viltį, iš jo sulaukiame daug draugiškumo ir palaikymo, tad kultūrinio bendradarbiavimo galimybės taip pat gana plačios, juoba kad Skandinavijos šalis mažai pažįstame. Išeinant iš daug metų trukusios kultūrinės izoliacijos ir siekiant aiškiau suvokti savo kultūrinį tapatumą platesniame Europos kultūros kontekstą, labai praverstų glaudesni ryšiai su kuria nors viena turtingų kultūros tradicijų šalimi. Pageidautina, kad ryšiai būtų abipusiai, kartais virstantys kūrybišku bendradarbiavimu, kuriame raiškiai skambėtų ir lietuviški motyvai. Į tokią šalį galėtume žiūrėti kaip į savotišką Lietuvos kultūros atramą užsienyje.

Kaip jau minėta, buvo klausama, ar tokia šalimi Lietuvai galėtų būti Lenkija. Toks klausimas turbūt natūraliai kyla žvelgiant į Lietuvą iš šiaurės vakarų pusės. Tačiau šiandien mums daugiau negu aišku, kad jau seniai praėjo tie laikai, kai Lietuva, daug gaudama per lenkų kultūrą, pastarajai dešimteriopei atsilygino savo talentais ir turtais. Poeto Česlovo Milošo atvejis nieko nekeičia, nes jo kūryba laikytina ne tolesne dviejų kultūrų sąveikos perspektyva, o greičiau tik senosios tradicijos paskutine liudytoja.

Dėl rusų kultūros ir kalbos nekyla problemų, nes dauguma lietuvių ją pažįsta ir moka nepalyginti geriau negu kurios nors kitos tautos kultūrą ir kalbą. Tai palanki aplinkybė palaikyti kultūrinius ryšius ateityje, vis dėlto dėl žinomų istorinių priežasčių tai nėra prioritetinga kryptis.

Lietuvių kultūros, kaip ir pačios valstybės, ateitis sunkiai įsivaizduojama be įvairiapusių ryšių su vokiečių kultūra, su kuria mus sieja septynių šimtmečių, deja, ne visada gera kaimynystė. Protestantiškos vokiečių kultūros aplinkoje buvo dedami lietuviškos raštijos ir filologijos pamatai, vokiečių mokslininkai tyrinėjo ir aukštino lietuvių kalbą ir tautosaką. Tačiau vėliau nuoseklus vokietinimas ne tik slopino lietuviškos kultūros daigus Mažojoje Lietuvoje, bet ir trukdė vokiškoje kultūroje stipriau pasireikšti baltiškajam substratui.

Vaisingesnis buvo Lietuvos nepriklausomybės laikotarpis, kada ne tik Vokietijoje, bet ir kitose vokiečių kalbos šalyse mokėsi dešimtys lietuvių inteligentų, Lietuvoje pritaikė įgytas žinias ir kitus tos civilizacijos elementus. Tačiau atgautasis Klaipėdos kraštas dėl specifinių aplinkybių buvo greičiau kultūrų konfrontacijos negu jų kūrybiškos sąveikos arena. Klaipėdoje, Karaliaučiuje ar Kaune neiškilo kūrybingesnių asmenybių, kurios būtų tiesiosios platesnio abipusio bendravimo kelius. Įsigalint nacizmui, tokioms asmenybėms anapus Nemuno nebuvo vietos. Net ir Vydūnas dėl vokiškojo nacionalizmo galėjo angažuotis tik kaip lietuviybės kėlėjas ir gynėjas.

Labai tikėtina, kad ir toliau lietuvių ir vokiečių kultūriniai ryšiai bus vienpusiški, lietuviams daugiau perimant bei skolinantis negu duodant. Bet ir šito mums gyvybiškai reikia ir toliau reikės, ypač mokantis viso to, ką suvalkiečiai vadina vokiška tvarka.

Atrodo, yra rimtų argumentų, kad orientuotumės daugiausia į prancūzų kultūrą, kurios turtingumas ir patrauklumas plačiausiai žinomi. Geriau pažinti prancūzų kultūrą lietuviai pradėjo tik tarpukario nepriklausomybės metais, kai daug jaunų žmonių vyko mokytis į Paryžių, Grenoblį, Strasbūrą. Įvairių sričių jauni talentai ten įgijo europietiška išsilavinimą, suformavo savo kūrybines individualybes ir, grįžę į Lietuvą, produktyviai jas išskleidė. Pakanka prisiminti dailininką Antaną Gudaitį, teatro režisierių Juozą Miltinį, poetą Joną Aistį, filosofus Antaną Maceiną ir Juozą Girnių, publicistą Juozą Keliuotį ir kitus, savo kūryba ir veikla kėlusius lietuvių kultūrą į šiuolaikinį Europos lygį.

Aplinkybė, kalbanti Prancūzijos naudai, yra ir katalikiškoji konfesinė jos tradicija, turtinga griežtesnių ir liberalesnių atspalvių, pasižyminti gilia filosofija ir teologija, pažnytinės ir pasaulietiškos veiklos formomis, pasaulėžiūrine pakanta ir mokėjimu kalbėtis su sekularizuota šių laikų visuomene. Prieškario lietuviškoji neokatalikybė, produktyviai pasireiškusios filosofijoje ir poezijoje, daug impulsų gavo iš Prancūzijos.

Mums priimtina, ir, manyčiau, sektina yra prancūziškoji tautinės tapatybės samprata, sulydanti tautiškumą ir pilietiškumą, laisvės dvasią ir pagarbą savai valstybei, suderinanti atvirumą kitoms kultūroms su rūpesčiu dėl gimtosios kalbos grynumo ir taisyklingumo. Labai verta dėmesio prancūziškoji mokyklinio auklėjimo sistema, ugdanti pilietiškumą ir integruojanti ateivius.

Prie šito prisideda dar vienas svarbus faktas – turime įžymių lietuvių kilmės asmenybių, palikusių ženklų pėdsaką prancūzų kultūroje ir įvedusių į ją lietuviškų motyvų. Tai vienas žymiausių semiotikos kūrėjų Algirdas Greimas, į pasaulinį humanitarinių mokslų kontekstą įtraukęs lietuvių mitologiją. Tai poetas Oskaras Milašius („Aš esu lietuvių poetas, rašantis prancūziškai“), tai ir vienas įdomiausių menotyrininkų Jurgis Baltrušaitis, taip pat filosofas Emanuelis Levinas, gimęs ir gimnaziją baigęs Kaune.

Šių žmonių darbai sudaro gan konkretų pamatą gaivinti ir plėtoti lietuvių ir prancūzų kultūrų sąveiką. Geras tam pretekstas, bent pradžioje, būtų minėtų asmenų kūrybinio palikimo tyrimas ir propagavimas, gal ką paremtų ir Prancūzijos mokslo įstaigos, fondai. Tačiau ta linkme dar reikia gerokai padirbėti Lietuvoje, nes paskutiniaisiais sovietiniais metais mažėjo mokyklų su prancūzų kalba, dėl ko nukentėjo ir šios srities specialistų rengimas. Dabar reikalai pradeda taisytis, prie to daug prisideda Prancūzijos Respublikos

nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius ponas Philippe'as de Sourmain'as. Gražių vilčių teikia neseniai Vilniuje įkurtas Prancūzų kultūros centras, kultūrinius ryšius su Prancūzija plečianti Lietuvos–Prancūzijos asociacija.

Būtų nedovanotinas apsileidimas neišnaudoti atsiveriančių perspektyvų. Savo prancūziškąją kultūrinę orientaciją įgytume daugiau savitumo tarp Baltijos valstybių. Ta orientacija galėtų būti atsvara Vokietijos traukai, kurią Lietuva neabejotinai vis labiau jaus. Gali pasikartoti prieškarinė padėtis, kada Vokietija ir Prancūzija varžėsi dėl kultūrinės (ir ne tik) įtakos Lietuvoje. Viršų ėmė prancūziškoji įtaka Vokietijoje įsigalėjus nacizmui. Panašaus pobūdžio varžybos ir dabar teiktų mums gražių galimybių.

Ar netaps kultūra tik silpnųjų paguoda?

Šiandien gyvenimo toną vis labiau užduoda veiklūs ir veržlūs žmonės, kurių pagrindinis veiklos stimulus yra noras prasigyventi, gyventi gerai ir kiek galima greičiau. Tas noras dažniausiai kyla iš reikalo išbristi iš varganos buities, užsitikrinti žmoniškesnę ateitį. Bet kad ir kokie būtų veiklumo motyvai, aišku viena – einame į visuomenę, kurioje vis daugiau lemia ir lems privatus gerovės siekis, individuali atsakomybė, iniciatyva ir rizika.

Geros ateities viltį drumsčia įžūlios ir išradingos apgavystės, kita vertus, dalies žmonių neišprusimas ir naivumas. Stabdo ją ir ne visada pavykę įstatymai, abejotino sąžiningumo jų vykdytojai. Alternatyvos nėra, belieka tikėtis, kad reikalai taisyti.

Vienas dabarties sunkumų yra tai, kad pastebimai keičiasi vertybių ir prestižo dalykų skalė, atitinkamai ir žmonių gyvenimo orientacijos. Daug kas patiria ne tik išorinių, bet ir vidinių keblumų, taikydami priėmimą, ko reikalauja kasdienos realybė. Ne vienam pritrūksta veiklumo, iniciatyvos, ryžto, atsakomybės už savo gyvenimą. Tai paveldėjome iš sovietinės praeities. Tiesa, sovietinė ideologija, deklaruodama „viskas žmogui“, pripažino, kad žmogus pats yra atsakingas už savo likimą. Bet šią teisingą mintį niekais vertė gyvenimo praktika, tos pačios ideologijos teiginiai apie kolektyvo, valstybės, partijos viršenybę individo atžvilgiu, apie tai, kad už individą atsako ne tik jis pats, bet ir darbo kolektyvas, visuomenė ir pan. Praktiškai tai reiškė, kad vos ne kiekvienas darbo kolektyvas privalėjo „auklėti“ savo tinginį ar girtuoklį. Formavosi žmogaus tipas, kuris ne tik laukia, kad juo turi kas nors pasirūpinti, bet ir trukdo kitam (gal iš pavydo?) ką nors daugiau daryti savo labui. Atsirado požiūris, kad noras geriau gyventi, praturtėti tėra nesimpatiškas savanaudiškumas, jei ne morališkai smerktinas gobšumas. Kartu, beje, formavosi ir kitoks sovietinio žmogaus – nomenklatūros atstovo – tipas, kuris galėjo plačiai naudotis valstybės teikiamomis privilegijomis.

Bet visuomenėje, iš kurios išeiname, buvo gana aukštai vertinamas, nepaisant ideologijos diktato, mokslas, menas ir kiti kultūros dalykai. Juos gaubė tarnavimo visuomenei, liaudžiai aureolė. Tuo labiau kad valstybės remiami mokslas ir kultūra ne vienam

inteligentui užtikrino stabilią socialinę ir materialinę padėtį. Dvasinį komfortą jautė ir tas, kuris galėjo pasipuikuoti išsimokslinimu ir erudicija, nors ir neturėjo laipsnių, vardų ar kitokių pripažinimo ženklų.

Pagarbus požiūris į kultūrą buvo būdingas ne tik žlugusiai, socialistine save vadinusiai santvarkai. Kultūrinės profesijos turėjo aukštą prestižą ir prieškario Lietuvoje. Galima pacituoti, ką užsienyje leidžiamame žurnale „Metmenys“ prieš trejetą dešimčių metų rašė inžinierius Jurgis Gimbutas: „Gyvenant Amerikoje, išryškėjo vienas toks Nepriklausomos Lietuvos bruožas: pagarba mokslui, menui, intelektualams. Toji pagarba buvo matoma Lietuvos miestuose ir kaime. Nors pinigų visiems reikėjo ne mažiau kaip ir Amerikoje, bet turtingas pirklys nebuvo idealas nei lietuviui moksleiviui, nei mokytojui, nei ūkininkui. Tuo tarpu profesorių, operos dainininką, orkestro dirigentą, gimnazijos direktorių gaubė visų sluoksnių pagarba. Jie buvo geriau atlyginami už biurokratus ar amatininkus“ („Metmenų“ laisvieji svarstymai“, Vilnius, 1993, p. 265).

Dabar Lietuvoje kaip tik priešingai. Mokslas, kultūra, išsilavinimas mažai kam daro įspūdį, prestižiški tampa praktiški dalykai – verslas, prekyba, bankininkystė, politika – tai, kas teikia ar bent žada pinigus, galią, komfortą. Dabar daugelio moksleivių idealas yra turtingas komersantas, ne profesorius. Tiesa, ankstesniojo prestižo praradimas dažnai yra priverstinis: jaunas mokslininkas nepalikto instituto, jeigu ten uždirbtų tiek, kad normaliai pragyventų. Varganoje būklėje atsiduria ne tik tas, kuriam trūksta jėgų ir ryžto pagerinti savo padėtį. Ne geresnė ir mokytojo, gydytojo, mokslininko ar šiaip turinčio unikalų pasirėngimą ir profesinį patyrimą žmogaus būklė.

Į galvą ateina neramių minčių dėl moralinių nuostatų, kurias perša ir įtvirtina post-sovietinis kapitalizmas. Tautiečių moralinę sąmonę veikia daugelio noras praturtėti visais įmanomais būdais, aštrėjanti konkurencija, bankrotai, stebinantys kilimai ir staigūs kritimai, retkarčiais aidint šūviams ir sprogingams.

Kaip žmonių sąmonėje klostysis santykis tarp medžiaginio komforto ir kultūros vertybių? Ar materialėjimas ir vartotojiškumas, dar pastiprinamas vakarietiškos gerovės įvaizdžių, nenustelbs apsilpusios dvasinės stiprybės, kurios neįveikė ilgametė priespauda? Nenutrūks mūsų kraštui būdinga sena pagarbos kultūrai tradicija? Lietuvos lauktų nelinksma perspektyva – tapti aštrių kontrastų šalimi, kurioje dvasinė kultūra tėra tik silpnųjų ir neprisitaikiusiųjų paguoda.

Ne taip seniai optimistinio pakilimo valandėlėmis atrodė nieko blogo, kad dalis inteligentų imsis kokio nors verslo. Juk intelektas ir išsilavinimas visur reikalingi ir neturėtų

pasimesti be naudos. Deja, toks optimizmas nepasitvirtina, dabartiniai verslo įpročiai diktuoja savo normas, kurių negali paveikti iš mokslo ar švietimo atėję žmonės. Kita vertus, jokios naudos kultūrai ir mokslui iš to, kad Seimo ir Vyriausybės krėsluose sėdi docentų, profesorių, net vienas kitas akademikas. Paaiškėjo tik liūdnas dalykas – mokslinė ar kitokia profesinė kompetencija nebūtinai siejasi su tomis asmenybės savybėmis, kurios būtinos moralinei kompetencijai. Finansų aferistai yra ne profesiniai, bet moraliniai mažaraščiai. Netolimoje ateityje, matyt, pagausės visomis prasmėmis mažaraščių ir beraščių, nes mokyklos nelanko daugiau kaip trys tūkstančiai jaunesnių negu 16 metų vaikų. Viena priežasčių – vargana mokyklos būklė ir smukęs išsilavinimo prestižas.

Kultūros būklė ateityje, be kitokių sąlygų, vis labiau priklausys ir nuo to, kokie bus Lietuvos verslininkai, kiek jie patys bus kultūringi, kaip supras švietimo ir kultūros reikmes. Išsivysčiusių šalių patirtis rodo, kad turtingam žmogui nebūtinai rūpi vien tik pinigai, o ekonominės galios siekis nebūtinai nesiderina su idealiaisiais motyvais. Nepamatuota yra nuomonė, kad sėkmingam verslui yra svetimi aukštesnieji užmojai. Ryškiausias pavyzdys – milijardierius George'as Sorosas, Vidurio ir Rytų Europos šalyse įkūręs fondų tinklą demokratijos ir atviros kultūros plėtrai remti. Turtingų žmonių, savo (ir ne tik savo) krašto kultūrai padariusių daug gero, netrūko ir Lietuvoje. Prisiminkime kad ir Vileišių šeimą. Šiandien tarp verslininkų nematome tokių iškilų asmenybių.

Pravartu kai ką prisiminti iš praeities, ypač protestantiškąją darbo etiką, laikomą vienu svarbiausių veiksnių, lėmusių kapitalizmo kilimą. Pagal šią etiką, kasdienis kruopštus darbas siekiant pelno nėra tuštybė ar gobšumas, trukdantis suvokti dvasinius dalykus. Priešingai, tai tikrasis pašaukimas, kelias į išganymą. Turto siekimas savaime nėra nuodėmingas, finansinė bei komercinė veikla ne tik suderinama su idealizmu ir visuomeniniais tikslais, tik būdama tokia ji bus sėkminga ir visavertė.

Protestantiškoji etika prisimintina tik kaip ryškus pavyzdys, rodantis, kaip gali eiti išvien ir vienas kitą palaikyti daug kam atrodantys skirtingi dalykai. Tą patvirtina daugybė atvejų, kai sąžininga veikla praturtėję asmenys dalį turto aukoja moksliniams tyrimams, menininkams, studentams, labdaros programoms remti. Tikėkimės, kad ši tradicija atgims ir Lietuvoje.

Ateities iššūkiai Lietuvos mokslui

Nieko nuostabaus, kad po ilgų primesto socializmo metų turime gan miglotą supratimą apie laisvosios rinkos ekonomikos visuomenę, kurios link jau pradėjome judėti. Aiškėja, kad ta visuomenė, vadinama kapitalistine, jau ne tokia, kokią ją prisimena vyresnioji karta, juo labiau ne tokia, apie kokią buvo rašoma marksistiniuose vadovėliuose. Ir žmonių išsilavinimas šiandien jau nebe toks, koks buvo iki 1940 metų, ir technologija ne tokia, ir visuomenės struktūra. Tačiau klausimo esmė – ne vien paprasta akimi pastebimi pokyčiai. Prirašyti tomai apie tai, kad baigiasi industrinės visuomenės su jai būdinga mašinų technologija amžius. Dabar – tūkstantmečių slenkstyje – didelė dalis žmonijos žengia į naujos – elektroninės technologijos amžių. Bet net įžvalgiausios prognozės nedaug ką gali pasakyti, ką tas amžius žada – kokią pažangą ir gerovę ar, priešingai, netikėtumus ir alinančias įtampas. Pažengusiose Vakarų šalyse į ateitį žvelgiama kaip į nerimą keliančią nežinomybę. Kartu auga supratimas, kad ateičiai reikia ruoštis, numatyti galinčias kilti problemas, galimus jų sprendimus.

Kartu stiprėja įsitikinimas, kad geriausiai pasitarnauti ateities labui galima telkiant ir ugdant visuomenės protines galias, tobulinant išsilavinimo sistemą, investuojant į mokslinius tyrimus. Šio amžiaus viduryje ūkio gerovės ir socialinio stabilumo daugiausia pasiekė tos šalys, kurios laiku negailėdamos investavo į švietimą ir mokslą, statė modernesnes mokyklas, tobulino mokymo programas ir metodus, mokslinius tyrimus laikė prioritetine sritimi. Tai liudija dabartinė būklė tokiose šalyse kaip Vokietija, Japonija, Pietų Korėja.

Minimos tendencijos yra raiškios ir daugelyje kitų šalių, plečiasi tarptautiniai mokslo ryšiai. Platų mastą įgauna vadinamasis „protų nutekėjimas“, bet protai juda kol kas daugiausia viena kryptimi – iš pietų į šiaurę, iš rytų į vakarus. Pokario metais mokslininkus viliojo JAV, į kurias 1950–1960 m. atvyko apie 100 000 mokslininkų, daugiausia iš karo nuvargintų Vakarų Europos šalių. 1991–1980 m. jau apie 500 000 mokslo darbuotojų iš Kinijos, Japonijos, Lotynų Amerikos, Afrikos valstybių persikėlė į JAV, Kanadą, Angliją, Vokietiją, pasilikdami tose šalyse po studijų arba stažuoočių.

Po komunizmo žlugimo kilo trečioji „protų nutekėjimo“ banga – tūkstančiai mokslininkų, gydytojų, inžinierių, mokytojų iš vadinamųjų postsocialistinių šalių traukia į Vakarų, tikėdamiesi ten tinkamesnių sąlygų profesinei veiklai ar paprasčiausiai geresnio gyvenimo. Protus „eksportuojančia“ šalimi virsta ir Lietuva.

Pastebima ir grįžtamoji tendencija, nors ne tokia raiški. Kai kurios Pietryčių Azijos šalys vykdo apgalvotą kampaniją – siekia grąžinti savuosius mokslininkus iš svetur, siūlo jiems darbus prestižiškuose tyrimo centruose, valstybės institucijose. Mokslininkais domisi ne tik universitetai, bet ir turtingos firmos bei kompanijos. Pastaroji tendencija plečiasi, internacionalizuodama mokslą. Gamybinė, prekybinė, finansinė veikla globalizuojasi, kapitalas vis labiau juda už nacionalinių valstybių sienų ir kaupiasi ten, kur mažiau valstybės kontrolės, palankesni įstatymai.

Į šitokių tendencijų kontekstą pamažu įeina ir mūsų šalis. Ateitis mūsų šaliai keikia sunkesnius uždavinius, nes tenka įveikti socialistinio palikimo padarinius. Daugeliui mūsų mokslininkų būdingas rinkos keliamų mokslui reikalavimų nesupratimas, konkurencijos baimė, tarptautinių ryšių stoka. Dar tik rengiamasi pereiti prie naujos finansavimo tvarkos, kada lėšos skiriamos projektams, gana vangiai mokomasi tinkamai parengti projektus.

Svarbios ir valstybės skiriamos mokslui lėšos, bet valdžia, atrodo, labiau nori atsiritoti nuo mokslo negu jį deramai palaikyti. O naujieji įmonių savininkai kol kas neblogai išsiverčia ir be mokslo paslaugų. Matyt, tolimesniems laikams tenka atidėti viltis, kad Lietuva galės naudotis ir didžiuotis savo mokslu, orientuotu į gimtojo krašto ūkį, kultūrą, aplinkos apsaugą, socialines reikmes. Šiandien sunku išsaugoti net turėtą mokslo potencialą, jau nekalbant apie augimą. Tam reikšmės turi žemi mokslininkų atlyginimai, prastėjančios darbo sąlygos, smukęs mokslo prestižas, pagaliau ir bendrasis intelektualinis visuomenės nuosmukis. Mokslo įstaigose mokslo darbuotojų sumažėjo nuo 14,89 tūkst. (1990) iki 8,75 tūkst. (1993), aukštosiose mokyklose mokslo ir pedagoginių darbuotojų – nuo 7,31 tūkst. (1990) iki 5,93 tūkst. (1993). Mažėja ir studentų: nuo 71 tūkst. (1980) iki 52,9 tūkst. (1993).

Mokslo žmonių Lietuvoje mažėja ne tik dėl to, kad emigruojama svetur. Sparti ir „vidaus emigracija“: jauni specialistai iš mokslo įstaigų išeina į verslą, valstybės įstaigas vien dėl to, kad mokslinis darbas neteikia vilčių išbristi iš skurdo. Gal ir neblogai, kad nemažai docentų, profesorių pateko į valdžios įstaigas – nuo Seimo narių ir ministrų iki įvairaus rango patarėjų ir konsultantų. Valdžios įstaigose Lietuvoje niekada nedirbo tiek mokytojų

žmonių kaip dabar, tik, deja, nematyti racialesnio jų indėlio į svarbius valstybės požiūriu sprendimus. Nėra mokliškai pamatuoto požiūrio į šalies dabartį, netgi į mokslo ir švietimo būklę. Sprendimus, beje, daro ne patarėjai, bet politikai, tačiau ir tarp jų netrūksta išeivių iš mokslo pasaulio. Tik, deja, atsidūrus valdžioje ar šalia jos, nustoja veikti politinio partinio mąstymo logika, silpsta mokliško reiklumo dvasia.

Lietuva pamažu įsitraukia į politines Europos organizacijas, reikia manyti, tas vyksmas nesulėtės. Bet nieko aiškesnio negalima pasakyti apie tai, kaip mūsų šalis atsilieps į informacijos amžiaus iššūkius. Protinį tautos potencialą nustumdami į antrąjį planą, neišvengsime intelektualinio atsilikimo, kuris lems ir bendrąjį šalies atsilikimą.

Keisti naujieji „religiniai prietarai“

Aiškinantis mūsų valstybės varganos vidaus būklės priežastis, atrodo, jau sunku bepasakyti ką nors naujo. Vis dėlto kuris laikas pasigirsta nauja gaida. Vieno kito politiko pasvarstymuose, sociologo komentaruose prasikiša mintis, kad gilioji dvasinė mūsų ūkio nesklaidumas ir sunkumų priežastis yra katalikybė. Tą patį „Lietuvos ryte“ (1995 m. spalio 2 d.) teigia liberalizmo idėjas propaguojantis jaunas verslininkas V. Daukas: „Estai ir latviai yra protestantai, todėl racionalesni, o lietuviai auklėti teatro dvasia, kryžių nešiojimu, demonstracijomis, todėl jiems nebūdintas ekonominis mąstymas.“

Patys gerai matome, kaip kartais vangiai kruta mūsų tautiečių smegeninės, kada reikia mąstyti greitai ir tiksliai, kaip didelius jų norus niekais verčia menkas nusimanymas ar dar menkesnis padorumas. Tik kuo dėl šito dėta „teatro dvasia“ ir „kryžių nešiojimas“? Kuo dėta katalikybė? Žmonių mąstymą ir įpročius daugiausia lemia, net ir kalbant apie giliausias šaknis, „pasaulietiškos“ priežastys.

Pagal V. Dauko požiūrį į Austriją ar Vokietijos žemes Bavariją, Badeną-Viurtembergą turėtų taip pat būti „nebūdingas ekonominis mąstymas“, nes ten nuo amžių žmonės auklėjami katalikybės dvasia. Tuo tarpu tų kraštų ekonominis veržlumas nedaug turi sau lygių. Tą patį galima pasakyti ir apie ekonomiškai klestinčią ir tradicine prasme katalikišką Šiaurės Italiją. Jau nekalbant apie katalikišką Belgiją, pusiau katalikišką Olandiją, kurios nuo seno ūkio, finansų, komercijos srityse diktuoja madas, ir ne tik Europai.

Niekas neneigia protestantiškojo racionalizmo ir darbo moralės poveikio Šiaurės šalių gerovei. Plačiai žinomas yra Makso Vėberio veikalas „Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia“. Tik nereikia manyti, kad ten jau viskas pasakyta. Nevertėtų pamiršti ir to fakto, kad finansinės kapitalizmo širdies – bankų – gimtinė yra Lombardija ir Venecija, taigi Šiaurės Italija. Iš ten atėjo ir žodis „bankininkas“. Popiežiškosios Romos artumas nė kiek netrukdė.

Nereikėtų galvoti, kad religija ar religinė kultūrinė tradicija galėtų dabar, kada visuomenė sekuliarizuota, daryti žmonėms tokį gilų poveikį, kokį darė prieš du ar tris šimtus

metų. Be to, ne tik šiandien, bet ir seniau, ne tik ekonominį, bet ir kultūrinį mąstymą nulėmė ne tiek religija, kiek socialiniai, kultūriniai veiksniai.

Tad ir Lietuvos pažangą ar atsilikimą (žiūrint, su kuo lyginsime) reikia sieti pirmiausia su ilgalaikes pasekmes turėjusiomis praeities aplinkybėmis. Jau esame lyg ir primiršę, kad baudžiava Lietuvoje buvo panaikinta bent šimtmečiu vėliau negu Latvijoje ar Estijoje. Jeigu suvalkiečiai pelnė darbščių, tvarkingų ir pasiturinčių reputaciją, tai tik dėl to, kad jų krašte baudžiauninkai tapo laisvi anksčiau negu kitur Lietuvoje. Ne mažiau lemtinga aplinkybė buvo ir 40 metų trukęs lietuviškos spaudos draudimas. Mūsų šiauriniai kaimynai savo spaudą galėjo turėti vėlgi bent pusšimčiu metų anksčiau.

Ką reiškia tautos charakteriui toks laiko tarpas, rodo ir Vokietijos atvejis. Protestantiškoji Rytų Vokietija po socializmo eksperimentų su pavydu žiūri į katalikiškąją Pietų Vokietiją. Todėl ir dabartinį Lietuvos nuskurdinimą reikėtų sieti ne su „teatro dvasia“, bet su dabartinės valdančiosios partijos garsiąja kompetencija. Reikia skirti, kas priklauso „nuo Dievo“, o kas „nuo ciesaiaus“. Ir nereikia savęs menkinti, teigti mintį, jog esame lyg ir beviltiškai pasmerkti vien dėl to, kad dauguma mūsų, praktiškai ar tik tradiciškai, esame katalikai.

Tolerancija netolygu abejingumui

Tolerancija, lietuviškai dar vadinama pakanta bei apykanta, yra laikoma labai pagėdautinu žmonių bendravimo bruožu. Bendrąja prasme tai pagarba kiekvienam žmogui, jo individualybei, pažiūroms, įsitikinimams, skoniui, gyvenimo būdai. Tai kiekvieno žmogaus vertingumo bei teisės būti pačiu savimi pripažinimas, kai atmetama prievarta bei visa, kas individualybę varžo ir slopina. Tai pripažinimas, kad individualybių, taip pat kultūrų, tautų, religijų įvairovė yra ne tik pagarbos verti dalykai, bet ir vertybė, praturtinanti visų mūsų gyvenimą. Praktiškai tai reiškia mokėjimą sugyventi su kitais, su kitamaniais ir kitatikiais, gebėjimą juos pripažinti ir priimti, nors kai kada tik „pakęsti“. Visa tai neatsiejama nuo žmogaus teisių ir laisvių pripažinimo, yra esminis atviros kultūros, demokratiškos visuomenės atributas.

Dabar, kada išeiname iš daugiametės priverstinės lygiavos, kada didėja turtiniai skirtumai, stipriau reiškiasi žmogaus individualumas, plečiasi požiūrių įvairovė, vyksta politiniai ginčai, tolerancija ir pakantumas yra ypač svarbūs ir reikalingi. Šito iš mūsų reikalauja europinė bendravimo ir bendradarbiavimo perspektyva, įpareigoja ir senoji Lietuvos religinės ir tautinės tolerancijos tradicija.

Tačiau tai tėra tik viena klausimo, kuris anaipol nėra paprastas nei savaime aiškus, pusė. Atsitinka, kad be išlygų laikantis nors ir savaime gero ir teisingo principo, sulaukiama kaip tik priešingo rezultato. Tad turime paklausti, ar tolerancijos principas reikalauja pakęsti ir priimti viską ar beveik viską, kas mus supa, ar reikia daryti reiklį atranką? Ar turime būti pakantūs ir atlaidūs neteisingumui, netaktui, prastam skoniui ir panašioms dalykams, net kai tai daroma su individualumo ir originalumo pretenzija? Tai sakydamas neturiu galvoje teisėtvarkos dalykų. Pripažindami kiekvieno individualios saviraiškos teisę, ar turime ją pakęsti ir tada, kai ta saviraiška pažeidžia ir stelbia kito tokias pat teises?

Jeigu kas į šitokius klausimus atsako teigiamai, nutrina skirtumą tarp tolerancijos kaip moralinės nuostatos ir abejingumo, neturint jokio aiškesnio nusistatymo. Naikina skirtumą tarp pakantos, pripažįstančios savitumo ir individualumo vertę, ir reliatyvizmo,

neįžvelgiant vertybių, gėrio ir blogio skirtumo. Kai tolerancija suprantama labai plačiai, veriasi galimybė slysti iki pasyvumo, nesikišimo, „ne mano reikalas“ politikos. Taip tampa tyliu daugelio nepageidaujamų dalykų, taip pat ir netolerancijos sąjungininku. Vosylius Sezemanas dar amžiaus pradžioje rašytame straipsnyje pastebėjo, kad „apykanta vienodai gerai sugyvena ir su pagarba kitam asmeniui, ir su paniekinančiu indiferentiškumu, apykanta, kaip pasyvus nesikišimas, savarankiškos moralinės vertės neturi“. Šiandien daugiau kenčiame turbūt ne nuo tolerancijos stokos, kiek nuo reliatyvizmo ir ciniško abejingumo, kuris mus jau tiesiog skandina, sukuria aplinką, kurioje puikiausiai jaučiasi netvarka, visokio plauko korupcija, dviprasmiški politiniai žaidimai. Tai gerai perpranta kai kurios vyriausybės galvos, išmokusios savo tikrąsias mintis dangstyti sakymais, kad tuo ar kitu klausimu nėra vienareikšmio atsakymo, kad reikia galvoti lanksčiau ir pan.

Taigi tolerancija tolerancijai nelygu. Tolerancija gali būti apibūdinama kaip pagarba kitam asmeniui, kai neatsisakoma ginčo dėl nuomonių, kritikos, kai kada ir aiškaus „ne“. Kitaip tariant, tolerancija, jeigu ji nėra tolygi abejingumui, žino ar bent nujaučia savo ribas. Bet ribų nustatymas yra rizikingas, nes nesunku suklysti, todėl tai yra vienas opiausių tolerancijos problemos aspektų. Tiesa, bendruosius ribų kontūrus nubrėžia kai kurie įstatymai, moralės, etiketo normos. Bet nedaug naudos, jeigu jų mažai paisoma. Jeigu nejausime vertybių tvarkos, jeigu teisėtvara mažai veiksminga, tolerancija straipsnio pradžioje apibrėžta prasme bus tik mažai kam reikalingas tarptautinis žodis.

Elito ir masių kontroversija pokomunistinėje visuomenėje

Ne tik elito, bet ir kitokiose valdžios ir visuomenės santykius aiškinančiose teorijose įvairiais variantais reiškiami mintis, kad visuomenę valdo mažuma arba mažumos. Prisimintina filosofo Nikolajaus Berdiajevo mintis: „Nuo pasaulio sutvėrimo valdė, valdo ir valdys mažuma, o ne dauguma.“ Valdo – tai yra turi įstatymais ar tradicijomis suteiktą galią spręsti, įgyvendinti sprendimus, prisiimti atsakomybę. Valdžios galia ir atsakomybė demokratinėje visuomenėje eina kartu.

Kyla klausimas, ar valdančioji mažuma ir elitas yra tapačios sąvokos. Jos būtų be išlygų tapačios, jeigu apsiribotume vien funkcionaliuoju aspektu, jeigu matytume tik tai, jog tam tikros mažumos valdo. Tačiau elito sąvokoje slypi dar ir vertybinis aspektas. Šiuo aspektu žvelgiant, elitą tikrąja žodžio prasme sudaro geriausiai, tinkamiausiai, patikimiausiai. Kaip tik dėl to jie ir laikomi elitu, išskirtiniais gerąja prasme.

Iš elito paprastai laukiama dvejojo patikimumo arba kompetencijos: dalykinės ir moralinės. Dalykinė kompetencija gali būti įvardijama kaip visuomenės reikalų išmanymas, patyrimas, profesionalumas. Ypač svarbi moralinė kompetencija. Tai daugiau negu įprastinis laikymasis dešimties Dievo įsakymų. Tai yra vertybinis idėjinis angažavimasis, idealizmas, aukojimasis dėl kilnių tikslų. Tai taip pat konstruktyvus kūrybiškumas, gebėjimas tiesti ateities perspektyvą. Tikrasis elitas, be to, nėra anonimiška komanda, jo viršūnėje paprastai stovi asmenybė, pasižyminti iniciatyva, valia, atsakomybe. Pakanka prisiminti tokias politines asmenybes kaip Charles'as de Gaulle'is, Ronaldas Reaganas, Michailas Gorbačiovas, kurie buvo ne tik savo šalių politinių elitų lyderiai, bet ir tuos elitus formavo ir telkė. Prisimintini ir pirmieji tarpukario Lietuvos Respublikos metai, kai politiniai eliti nestokojo išvalgių ir veiklių asmenybių. Ko, deja, negalima pasakyti apie 1940 metų laikotarpio elitus. Galima pagrįstai tvirtinti, kad tvirta ir įtakinga vadovaujanti asmenybė yra būtinas tikro elito elementas. Neretai galima išgirsti nuomonę, kad dabartiniams politiniams Lietuvos elitams kaip tik trūksta ryškesnių, turinčių daugumos žmonių pasitikėjimą, asmenybių.

Abi minėtos kompetencijos – dalykinė ir moralinė – toli gražu ne visada viena kitą atitinka. Silpnesnioji paprastai būna moralinė pusė. Ne vienos šalies vyriausybės krizė paprastai kyla kaip tik dėl moralinės kompetencijos stokos. Tos stokos įprastinė išraiška – korupcija, svarbiausia nepasitenkinimo ir nepasitikėjimo politiniais elitais priežastis. Tą šiandien matome ir savo valstybėje.

Dažnai atsitinka, kad politinių konjunktūrų vingiai į valdžios kėdes pasodina ne geriausias, bet gana blogas ar net blogiausias mažumas. Formaliai žiūrint, tokios mažumos yra elitai, nes jos valdo, tai yra daro sprendimus, nors ir neturi tinkamų moralinių, dažnai ir dalykinių kokybių, būdingų tikriesiems elitams. Vadinkime juos konjunktūriniais elitais, nors skyrimas apytikris, konjunktūrinių posūkių neišvengia ir tikrieji elitai.

Terminą „masė“ reikėtų vartoti kabutėse. Paprastai tariant, masė – tai neelitinė dauguma, plačioji visuomenė, liaudis, tauta. Nesiimant tiksliau apibrėžti, galima pastebėti, kad masę sudaro vadinamasis vidutinis individas, paprastas, kasdieninis žmogus, nei labai geras, nei labai blogas, tačiau suvokiantis savo individualybę, gebantis bendrauti, jaučiantis ryšį su visuomene. Tuo pasireiškia individo pilietiškumas.

Taip suprantama masė nėra inertiška ir pasyvi. Iš dalies įvairiais požiūriais ji valdosi pati, nors vien dėl kiekybinės apimties negali to daryti plačiu mastu. Normalioje visuomenėje veikia įvairaus pobūdžio ir įvairių lygių savivaldos, tokios kaip vietos valdžia, konfesinės bendruomenės, sąjungos, bendrijos, klubai, kuriuose išryškėja savi elitai. Jie susidaro visose organizuotos veiklos srityse, nuo mokslo, meno, kitų kultūros sričių viršūnių iki nusikaltėlių pasaulio vadeivų. Tai normalios visuomenės vidaus elitiškumas, vienas jos sandaros pamatų. Demokratinei visuomenei būdinga plati savivalda, joje yra daug elitų, savo veikla ir atsakomybe palaikančių savaiminius visuomenės pagrindus, taip pat atskirų veiklos sričių tęstinumą. Taigi normalioje demokratiškoje visuomenėje elitiškumas nėra „centriškas“, bet plačiai išsklidęs po visuomenę.

Politiniai elitai, kuriuos galėtume laikyti tikrais, susidaro ilgos istorinės raidos keliu, auga kartu su atitinkama kultūrine ir socialine aplinka. Tą aplinką galima pavadinti politinės kultūros kontekstu, tradicija su atitinkamais vertybių prioritetais. Normalios istorinės raidos visuomenėje susidaro ne viena, bet kelios politinės kultūros, kelios tradicijos, tokios kaip konservatizmo, liberalizmo, krikščioniškosios demokratijos, socialdemokratijos ir kitokios politinės kultūros tradicijos, ugdančios ir savuosius elitus. Tikrieji elitai negali išsilaikyti be atitinkamo kultūrinio konteksto, per jį sąveikauja su tam tikra „masių“ sritimi, kurioje formuojasi ir atitinkamas elektoratas. Vadinamosios masės įsitraukia į politinį

gyvenimą per sau artimą politinės kultūros aplinką, nors elektorato simpatijas ir antipatijas veikia ne vien kultūrinio pobūdžio veiksniai.

Vienokia ar kitokia politinė kultūra yra daugiapusiškas reiškinys, kurį apibūdina pasaulėžiūriniai principai, ekonominės doktrinos, etinės nuostatos, pagaliau atitinkamas mentalitetas ir asmenybių tipas. Svarbu pabrėžti tai, kad šalyse, turinčiose senas politinės kultūros tradicijas bei jų pagrindu susiformavusius politinius elitus, neturėjo pasisekimo nei komunizmas, nei fašizmas. Nepertraukta elitiškumo tradicija yra viena vidinių demokratijos prielaidų. Tad elitų tikrąją prasme tradicijų formavimasis yra esmingai svarbi nacionalinės politikos reikmė.

Ten, kur valdė komunistai, buvo eliminuoti ar tiesiog fiziškai sunaikinti ne tik ligtoliniai politiniai, bet ir įvairūs visuomeniniai kultūriniai elitai – iki filatelistų ir bibliofilų. Buvo nuosekliai naikinamos ir slopinamos ir atitinkamos tradicijos. Mažiausiai nukentėjo gal tik nusikaltėlių pasaulį valdančios grupės. Tie visuomeniniai kultūriniai elitai, tiksliau pasakius, jiems priklausantys asmenys, kurie išliko ir prisitaikė, buvo paversti pseudoe-litais, pavaldžiomis kompartijai ar jos skiriamomis marionetėmis. Tam tikros mažumos valdžios kėdėse atsidurdavo politinių perversmų, okupacijos, marionetinių vyriausybių sudarymo būdais mažumos valdžios. Valdančios mažumos gretose buvo atsiduriama ne dėl kompetencijos ar visuomenės palaikymo, bet pagal specifinius kriterijus.

Komunistiniai režimai nutraukia ar deformuoja nusistovėjusius valdžios ryšius su visuomene. Valdantysis elitas tampa uždaras, atsiribojęs nuo masių, atsitvėręs nuo jų privilegijomis, tuo pačiu išoriškas, centriškas, neprieinamas ir nepaveikiamas. Nepamirština, kad komunistinės valdančiosios mažumos neturėjo kultūrinio užnugario, kultūrinės tradicijos, jos vietą užėmė totalitaristinė ideologija.

Beje, būdami valdžioje, komunistai patraukdavo savo pusėn dalį inteligentijos, paprastai vadintos pažangiąja, kurioje išsiskyrė ideologinė dalis. Tai buvo ištisai ideologizuota kultūra, kurios paskirtis buvo pateisinti ir ginti esamą santvarką. Tad nenuostabu, kad ši inteligentijos dalis jautėsi pasimetusi ir bejėgė komunizmo žlugimo akivaizdoje. Itin svarbu tai, kad, valdant komunistams, buvo sunaikinta vietos savivalda, suardytas bendruomeniškumas, visuomenė paversta tikrąją prasme beveide mase. Sutraukti horizontalieji ryšiai tarp individų, visuomenė suskaldyta ir atomizuota. Vertikalieji ryšiai neugdė laisvos, atsakingos asmenybės, nes vedė tik iki valstybinių institucijų. To padarinys – paklusnus, pasyvus sovietizuotas žmogus. Todėl dabar, posovietiniu laikotarpiu, neturime nei stipraus, savarankiško, pilietinę atsakomybę jaučiančio individo, nei bendruomenės,

telkiamos bendro intereso. Tokią padėtį iliustruoja atvejai, kai daugiabučio namo gyven-tojai nesugeba sudaryti bendrijos, nors bendri reikalai visiems aiškūs.

Pokomunistinėse visuomenėse galima apytikriai skirti tris politinio elito kilimo ten-dencijas. Atsigaunant buvusioms vertybinėms orientacijoms, atgimsta klasikinės partijos ten, kur jos ir anksčiau veikė, nors nebūtinai tokiais pačiais pavadinimais. Tai būtina demokrati-nės santvarkos atkūrimo sąlyga. Vertas dėmesio Vokietijos atvejis, kada, vos nutilus Antrojo pasaulinio karo šūviams, atstatomi buvę vietinės valdžios elitai, ieškant buvusių demokratiš-kai išrinktų savivaldybių narių. Šių partijų ir jų elitų, nesvarbu, valdžioje jie ar ne, brendimo sunkumas dabartiniu metu yra tas, kad praktiškai beveik viską reikia pradėti iš naujo, nes atitinkamas kultūrinis kontekstas yra prarėtėjęs arba iš viso išnykęs. Neryški, neįtaigi yra ta kultūrinė aplinka, kurioje formuojasi elitinės asmenybės. Pastarosios sunkiai vaduojasi iš suvokiamų ar nesuvokiamų sovietinio mentaliteto relikty, pasireiškiančių polinkiu į už-darumą, išskirtinumą, nepakantą, perdėtą konkurencijos baimę. Dabartinė inteligentija yra politiškai inertiška, nenoriai orientuojasi į atitinkamos politinės kultūros tradicijas.

Funkcionaliu požiūriu yra veiklios buvusios komunistinės, nomenklatūrinės parti-jos, kurios pokomunistinėse šalyse dabar energingai ir dažnai sėkmingai varžosi dėl val-džios. Šios partijos yra paveldėjusios tam tikrą politinės kultūros sluoksnį, kuris tačiau susiformavęs komunizmo laikais ir atlikęs socializmo gynimo misiją, netinka nepriklau-somos valstybės politikai. Tad suprantama, kad šio tipo politiniams elitams sunku api-brėžti savo tapatybę, suderinti tokias jos „sudėtines dalis“ kaip nomenklatūrinė praeitis, monopolistinis ekonominis užnugaris ir noras būti socialdemokratine partija. Šitokios pakraipos partijos elitas pagal savo tradiciją yra ne kas kita, kaip biurokratinė valdininkija, besirūpinanti daugiau savo negu visuomenės interesais.

Politikos tradicijų pertrūkio pasekmė yra ir tai, kad pokomunistinių visuomenių politiniame gyvenime gausėja konjunktūriškai kylančių elitų, plečiasi jų vaidmuo. Joms būdinga aiškesnės tapatybės stoka, populizmas, polinkis į kraštutinumus ir avantiūrizmas, neaiškus ekonominis užnugaris. Neaiškios tapatybės, konjunktūrinių politinių elitų gausa yra viena priežasčių, dėl kurių daugelio pokomunistinių šalių piliečiams būdingas politi-nis pasyvumas. Pasyvumas savaime nėra blogas dalykas, ypač jeigu pasireiškia dėl to, kad žmonės sėkmingai užsiima profesine veikla. Kitas dalykas, kai pasyvumas kyla dėl nepasi-tikėjimo politika ir politikais, susvetimėjimo, bejėgiškumo jausmo.

Ar reikalingas Lietuvai patriotizmas?

Vasario 16-osios šventės proga Prezidentas savo kalboje iškilmingame minėjime Operos ir baletu teatre retoriškai paklausė, ar laisvi nepriklausomos Lietuvos piliečiai mano, kad mūsų tiesiamas Lietuvos kelias pateisina tuos idealus, kurie įkvėpė Vasario 16-osios signatarus, laisvės kovotojus. Piliečiai galėjo viešai pareikšti savo nuomonę per radiją, pasipylė nusiskundimai, priekaištai ir kaltinimai valdžiai dėl mažų atlyginimų, valdininkų neįtakojamumo, nusikalstamumo, skurdo. Kalbėtojų nuomone, ne tokio gyvenimo buvo tikimasi iš nepriklausomybės, dabartinė Lietuva ne tokia, dėl kurios buvo kovota, apie kurią svajota.

Be abejo, žmonės atvirai pasakė tai, kas jiems labiausiai rūpi. Vis dėlto norėtusi jų paklausti, ar Vasario 16-osios vyrus, savanorius, partizanus įkvėpė tik geresnio, patogesnio gyvenimo idealas? Juk neblogą ar net gerą gyvenimą materialine prasme buvo galima susikurti ir sovietmečiu, ir Rusijos carui valdant. Tačiau pagrindinis signatarų, savanorių ir partizanų tikslas buvo Lietuvos Nepriklausomybė politiniu ir istoriniu požiūriu, laisvė nuo svetimųjų okupacijos. Tai buvo pasiekta pasirašius Vasario 16-osios ir Kovo 11-osios nepriklausomybės aktus. Bet apie tai pokalbiuose nebuvo net užsimenama. Žinomas apžvalgininkas, savo komentare išvardijęs daugelį blogybių ir valdžios nuodėmių, nepaklausė pats savęs, ar tik materialine gerove turi būti matuojama Nepriklausomybės atkūrimo prasmė.

Šie epizodai gal nebūtų verti dėmesio, jeigu neparodytų, kad didelė mūsų tautiečių dalis nesupranta ar nenori suprasti, ko pirmiausia siekė Nepriklausomybės signatarai, dėl ko galvas guldė išėję į mišką pokario jaunuoliai.

Taip yra turbūt todėl, kad mūsų gyvenime trūksta kryptingos vertybinės nuostatos – ne partinio, bet pilietinio, valstybinio patriotizmo. Atsirastų vietos ir tautinei ideologijai, atitinkančiai demokratijos ir žmogaus teisių principus. Kai kas gal keistūsi, jeigu viešajame gyvenime nuolatos vyktų pozityvūs, argumentuoti pokalbiai apie tautines vertybes, dabartinę tautos būklę, jos silpnąsias ir stipriąsias puses, ateitį. Apie tai privalėtų galvoti

ir brandesnių partijų ideologai. Patriotizmas negali būti politiškai vienspalvis, kaip, beje, ir bespalvis, nes demokratiškai besitvarkanti tauta nėra politiškai vienalytė. Tad tautinės vertybės gali rasti sau vietą kiekvienos partijos ideologijoje. Dabar tik naujosios – Lietuvos nacionaldemokratų partijos programos kertinis akmuo yra tautinės vertybės, bet gaila, kad tautiškumas siejamas su euroskepticizmu. Negalima taip pat sutikti su nuomone, kad patriotiškas gyvenimo teigimas nesulauks atgarsio, nes dabarties gyvenime per daug sunkumų, nuosmukio ir amoralumo. Gyvenimo išmintis sako ką kita – įveikti ar bent sušvelninti blygybes padeda ne pesimizmas, kritiškumas ir nihilizmas, bet tik dvasią kelianti, žmogų ir tautą teigianti nuostata.

Pagaliau ar viskas Lietuvoje jau taip blogai? Pamažu atsikuria ūkininkai, gražėja miestai, aukštosiose mokyklose gausėja studentų, atsigauja mokslo įstaigos, vis daugiau žmonių suranda savo gyvenimo kelią. Vaikinams nereikia tarnauti svetimose kariuomenėse. Tad kasdienis kalbėjimas tik apie netikusius valdžios sprendimus, neteisingumą, blogėjantį gyvenimą, nutylint tai, kas gyvenime yra gero, sukuria vienpusišką, iškreiptą tikrovės vaizdą. Ištisi puslapiai, skiriami aprašinėti nusikaltimams, su nusikaltėlių nuotraukomis vargu ar ką nors atgraso nuo blogo, tuo labiau pastūmėja gero link. Nusikaltėlis lig šiol tebėra nemažos dalies žiniasklaidos mėgstamiausias personažas. Taip palaikoma nihilistinė moralinė psichologinė atmosfera, kurioje blygybės laikomos vos ne normaliu reiškiniu. Besimėgaujanti blygybėmis žiniasklaida pati didele dalimi tampa dėl jų atsakinga, be to, nepriklausomybei netiesiogiai suteikiama negatyvi prasmė.

Kartu nepastebimi lieka tie, kurie yra darbštūs, kūrybingi ir ištvermingi. Tokie žmonės daro didžiausią poveikį mūsų gyvenimui, bet į juos žiniasklaida nekreipia dėmesio. Gyvenimą teigianti, patriotiška mintis kaip tik ugdytų šią mūsų tautos dalį. Be to, tai atsvara nihilizmui ir cinizmui. Tai būtų ir priešnuodis nuo beprasmybės nuotaikų ir depresijų, o kartais ir noro atimti sau gyvybę. Pašiepiant bei stumiant iš viešojo gyvenimo tautiškumą ir patriotizmą, iš žmonių atimama reikšminga, gyvenimą įprasminanti vertybė.

Šie dalykai turėtų būti ne tiek valstybinių institucijų, kiek ir žiniasklaidos, kūrybinės inteligentijos pareiga ir uždavinys. Tiesa, dabar leidžiama daugiau negu bet kada naujos vertingos istorinės literatūros, bet ji skęsta margaspalviame ne geriausios kokybės literatūros sraute.

Beveik dešimt metų trukusi Lietuvos partizanų kova neturi sau lygių visoje komunistų valdytoje Europoje. Bet kur romanai, kino filmai apie tos kovos didvyriškumą,

.....

asmeninių likimų dramatiškumą? Kaip parodė apklausa, ne vienas pusamžis žmogus žino sovietmečio šventes, bet nežino lietuviškų, žino rusiškus istorinius herojus, bet savųjų ne. Mūsų ateitis priklauso ir nuo to, ar būsimė savo valstybės patriotai, ar jausimės jai svetimi.

Mokykloje tikyba ar religijų istorija?

Religijos dalykų, arba tikybos, mokymo mokyklose tvarka yra nusistovėjusi ir nėra reikalo jos keisti. Bet jeigu dėl to yra viešai reiškiamos abejonės, o kartais taip nutinka, verta pasvarstyti.

Į religijos dalykų mokymą galima žiūrėti dvejopai – konfesine ir pasaulietine prasme. Noras, kad iš mokyklos išeitų uolūs vienos ar kitos konfesijos išpažinėjai, kaip ir nenoras, kad taip būtų, yra turbūt vienodai nerealūs. Žmogaus apsisprendimą dėl tikėjimo lemia daug savitesni asmeniniai motyvai ir išoriniai veiksniai negu mokyklinės programos ar mokytojo poveikis. Todėl ir tikybos mokymo paskirtį reikėtų suprasti plačiau – mokinys turi turėti mokykloje galimybę susipažinti su tomis dvasinėmis vertybėmis, kurias teigia religija ir kurių pažinimas reikalingas bręstančiai paauglio ar jaunuolio asmenybei, nesvarbu, koks jo požiūris į religiją bus vėliau.

Klausimas gali kilti tik dėl to, koku būdu geriausia to siekti – dėstant religijų istoriją (tokį požiūrį daug kas remia) ar apsiribojant ir susikaupiant ties pagrindine tradicine konfesija.

Pažintis su didžiosiomis pasaulio religijomis reikalingas, bet daugiau pažintine, bendrojo kultūrinio išprusimo, o ne tikrąja religine prasme. Juo labiau kad Rytuose ir Vakaruose nevienodai suprantama pati religija. Nutarus tikybos pamokose dėstyti vien religijų istoriją, tektų spręsti, nuo ko šį neaprėpiamą dalyką pradėti. Nuo pirmykščio animizmo ar senosios baltų kultūros? Bet dabartinės žinios apie jas yra tik šiuolaikinių mokslininkų iš fragmentų kuriamos rekonstrukcijos. Gal nuo indiškųjų Vedų, nuo Budos, nuo Konfucijaus, judaizmo ir tik šiame kontekste trumpai apibūdinti krikščionybę? Bet taip dėstant moksleivis išgirstų apie religijas tik daugiau ar mažiau vykusiai parinktus faktus, tekstų fragmentus be platesnio kultūrinio etninio konteksto. Toks mokymas suteiktų istorinių žinių, bet nedaug ką pasakytų apie svarbiausią dalyką – patį tikėjimą. Maža to, tokia pasaulio religijų apžvalga įskiepytų tik religinį reliatyvizmą ir skepticizmą, kurio dabarties gyvenime ir taip daugiau negu aiškumo ir tikrumo.

Nepalyginti daugiau asmenybės ugdymui, net vien pasaulietiškoji prasme duoda pagrindinės tradicinės religijos, susijusios su tautos istorija, kultūra, menu, tam tikru laipsniu ir su žmonių mentalitetu, pažinimas ir gilinimasis į ją. Todėl pagrindinės religijos, mūsų atveju – krikščionybės – pagrindų dėstymas neturi būti keičiamas, juo labiau negali būti laikomas moksleivių teisių pažeidimu. Juk krikščionybės palikimas yra nepaprastai įvairus ir turtingas; į ją įsigilinus, galima rasti ir tų dvasinių vertybių, kurias teigia rytietiškosios religijos, tik kitokia forma. Apie teisių pažeidimą būtų galima kalbėti greičiau tuo atveju, jeigu moksleiviai neturėtų galimybės susipažinti su pagrindine religija.

Ar pilietinė kritika nustelbs nihilizmą?

„Didžiausias jūsų priešas yra jūsų pačių nihilizmas“, – išvykdamas iš Lietuvos šešerius metus čia dirbęs ir atidžiai stebėjęs mūsų šalies gyvenimą sakė Danijos ambasadorius Danas Nilsenas. Tai, kad perdėtas kritiškumas ir vienas jo padarinių – pesimizmas eina iš paskos bet kuriai naujai iniciatyvai ir trukdo suprasti, kas iš tikrųjų dedasi mūsų šalyje, matome jau nuo pirmųjų nepriklausomybės dienų. Bet ir dabar miglotai suvokiame, kad nihilizmas yra piktas mūsų pačių priešas, ką iš karto pastebėjo demokratiškoje šalyje brenęs diplomatas.

Didžiausiais nihilistais, beje, reikia laikyti korumpuotus valdžios žmones, įvairaus plauko nusikaltėlius, bet tai teisėsaugos sritis. Bet didelį rūpestį kelia ir viešojoje erdvėje žodžiais reiškiamas nihilizmas, einantis su objektyvios kritikos ir teismo aureole, bet iš tikrųjų tolimas nuo to, ardantis mūsų pilietiškumą ir žmoniškumą.

Dar neatslūgus tiesioginei grėsmei nepriklausomybei, dalis žiniasklaidos jau kreipė savo kritikos smaigalį ne į dar labai tvirtą ir priešišką sovietinį palikimą, bet į Atkuriamąjį Seimą, jo pirmininką, deputatus, jų sprendimus kuriant valstybę. Tuometiniam skaitytojui ir klausytojui nelengva buvo susigaudyti, kada kritiką skatino pilietinis rūpestis dėl atkurtos valstybės, o kada priešiškus tai valstybei, kada populistinis puikavimasis prieš rinkėjus, o kada – noras įgelti politiniam oponentui. Dabar šiuos dalykus skiriame geriau ir matome, kad toli gražu ne visokia gyvenimo reiškinių, ne vien valdžios, kritika išreiškia aktyvią pilietinę nuostatą. Tiksliau pasakius, pilietiškai angažuota, dalykiška kritika ir nihilistinė kritika yra iš esmės skirtingi dalykai.

Pilietiška kritika išreiškia rūpestį dėl svarbių, brangių dalykų, dėl vertybių būklės ir likimo, skiria, kas esminga, o kas ne, kas yra tikslas, o kas tik priemonė. Ji leidžia suprasti, dėl ko kritikuojama, kas negerai, ką norima pataisyti. Ir labai aštriai reiškiamą kritika nėra nihilizmas. Sunku rasti aštresnę ir nuoseklesnę viena kitą keičiančių valdžių kritiką už LLL lyderį, bet tai nėra nihilizmas, tai patriotiško piliečio susirūpinimas.

Kitokia yra nihilistinė kritika. Ji stato į vieną gretą esminius ir antraeilus dalykus,

tendencingai parenka faktus, rodo tik vieną gyvenimo pusę. Ji neparodo, dėl ko kritikuojama, ko norima, prilygsta vertybių neigimui, kriterijų atmetimui.

Pilietiškai angažuotas asmuo kritikuoja vienos ar kitos įstaigos darbą, valdininkų savivalę ir korupciją, bet tai daro visuomenės ir valstybės labui, nes suvokia istorinę nepriklausomybės prasmę ir svarbą tautos ateičiai. Nihilistas netikusį kai kurių valstybės institucijų darbą tapatina su pačia nepriklausomybe, net nenori matyti skirtumo tarp nepriklausomos ir okupacinės valstybės. Ne kartą teko girdėti samprotavimus, kurių kontekste slypėjo klausimas: „Ar tam atsikratėme svetimos valstybės jungo, kad užsidėtume savosios valstybės našta?“ Nihilizmas yra aktyvus ir jaučiasi stiprus tik neigdamas, tačiau paprastai ko nors dalykiškai pasiūlyti nepajėgia. Pavyzdys – euroskeptikų lyderiai, nepritariantys Lietuvos stojimui į Europos Sąjungą, bet ir nepaaiškinantys, kaip turėtume gyventi, likdami už ES ribų su stiprėjančia Baltarusijos ir Rusijos vienijimosi tendencija pašonėje.

Pilietiškai angažuotas žmogus stengiasi skirti gėrį nuo blogio, pergyvena ir piktinasi dėl negerovių, kaip galėdamas jas šalina. Nihilistas, kaip ir pesimistas, mato niūriąsias gyvenimo puses, pasidžiaugia dėl nesėkmių, pasityčioja ir bando apjuodinti kilnesnę veiksmą, kliudyti gerai iniciatyvai. Be abejo, kiekvienas žmogus gali nusivilti ir nusigręžti, kai tikrovė per daug skiriasi nuo siekio, bet netampa kitų prasmės ardytoju. O nihilistas, negalėdamas pakęsti nieko aukštesnio už save, niekina ir ardo kitų žmonių vertybes ir prasmę, nors pats negali jų suprasti.

Nemažą vaidmenį palaikant ar net kuriant nihilistinę dvasinę aplinką suvaidino ir tebevaidina politikai, priklausantys besikeičiančioms pozicijoms ir opozicijoms. Įsitraukdami į polemikas jie (nebūtinai visi) lengvai pamiršta objektyvumo ir argumentavimo kriterijus, vien neigiamai vertina oponentų darbus. Dėl to į politiką einantis žmogus ne tik atsiduria visapusiškos kritikos lauke, kas yra įprasta visur, bet gali būti oponentų ar žiniasklaidos nuvertinamas ir suniekinamas kaip asmenybė, nubraukiant visa, kas padaryta teigiamo. Politikai ypač linkę vienas kitą neigti ar tiesiog naikinti kaip asmenybes. Tą daro ne tik idėjiniai priešininkai, bet ir bendraminčiai. Buvo skaudu stebėti, kaip viena iškilminga proga gulagus iškentėjęs buvęs politinis kalinys išdėstė savo požiūrį į praeitį ir dabartį, o kitas tokio pat likimo brolis jį visiškai nuvertino ir suniekino. Politikų tarpusavio nihilizmas sudaro pretekstą ir dalies žiniasklaidos nihilizmui.

Iki šiol nihilizmas stebė pilietinę kritiką, bet ar tai tęsis ir toliau? Dabartiniai materialiniai gyvenimo sunkumai – palanki dirva nihilizmui, nors tokiomis sąlygomis jis yra

gal dar piktesnis priešas negu kitokiais atvejais. Sunkią valandą nihilizmas ir pesimizmas tik dar pablogina padėtį. Beje, nihilizmas keičia savo pavidalą, aktyvėja jo išaugintas destruktivusis populizmas. Gerai, kad jo apraiškos, atrodo, daug kam padeda atsikvošėti ir blaiviau vertinti, kas yra kas. Vilčių teikia tai, kad pastaruoju metu žinomesni apžvalgininkai stoja į pilietinės kritikos gretas, reikliai ir taikliai vertindami ne tik bendrąją padėtį, valdžios sprendimus, bet réksmingąjį populizmą bei nihilizmą. Yra vilties, kad pilietinės kritikos balsas skambės vis garsiau.

Praeities uždaramo ir dabarties atvirumo sandūra

Praėjo dešimt metų, kai buvo atkurta Lietuvos nepriklausomybė, pasibaigė ilgas okupacijos laikotarpis. Prasidėjo radikalių permainų, žyminčios mūsų dabartį ir trukšiančios, matyt, dar ilgai. Laikas, kurį išgyvena visos posovietinės šalys, tebėra atviras ir nepibrėžtas. Nenuostabu, kad nesutariama, kaip jį vertinti istorinio vyksmo požiūriu. Aišku viena: tokie pereinamieji laikotarpiai visada būna sunkūs ir prieštaringi.

Žinome, nuo kokios praeities norime nutolti, kokio rytojaus laukiame. Tačiau sovietinis palikimas dar gyvas daugelio žmonių sąmonėje ir poelgiuose, politiniame, ūkiniame dabarties gyvenime. Ne viskas, ką paveldėjome iš tų laikų, yra bloga. Šalia neveiklių, iš valdžios malonių pratusių laukti žmonių turime ir kūrybingų mokslo, meno inteligentų. Lietuvai liko ne vien didžiulės mūsų ūkiui reikalingos gamyklos, bet palyginti geri keliai, Ignalina ir Mažeikiai, kurių ateitis smarkiai veiks mūsų šalies gyvenimą.

Svarbiausia to palikimo dalis yra sovietinio laikotarpio patyrimas, kurio neišvengė niekas – nei tikrieji komunistai, nei politiniai kaliniai bei disidentai, nei abejingieji ir prisitaikiusieji: visi gyvenome komandinėje ūkio sistemoje, kuriai nereikėjo individualaus veiklumo, iniciatyvos ir atsakomybės. Visi „virėme savo sultyse“ uždaroje visuomenėje, rusifikacijos aplinkoje, kai buvo griežtai ribojami bet kokie ryšiai su užsienio šalimis. Visų raišką viešajame gyvenime varžė nepakanti savarankiškai nuomonei vienpartinė diktatūra ir ideologija. Tai negalėjo nepalikti pėdsako žmonių sąmonėje, ką kartais tenka akivaizdžiai patirti šiandien.

Bet tai tik viena mūsų dabarties gyvenimo pusė. Kita – demokratija ir atvirumas, reikalaujantys tokių daugeliui neįprastų bruožų kaip pilietinis aktyvumas, asmeninė iniciatyva, veiklumas, atsakomybė, pakanta. Staigus perėjimas iš okupacinio uždaramo į laisvę ir atvirumą teikia daug naujų galimybių, bet drauge atima kai kurias buvusiasias. Todėl vienus žmones patraukia ir pakylėja į aukštesnio lygio gyvenimą, kitus smukdo ir pastūmėja atgal. Tuo labiau kad iš Vakarų, kuriems su tokiu noru atsiveriama, ateina ne

vien geri, bet ir nepageidaujami dalykai. Ne visada sugebame juos atpažinti, tinkamai pasirinkti arba jiems pasipriešinti.

Buvusio praeities uždarumo ir dabarties atvirumo pasauliui sandūra lemia mūsų kelią į ateitį. Ji veikia kaimietį ir miestietį, jauną ir seną, mokyklas, kultūrą. Todėl dabartis tokia prieštaringa, taip netolygiai pildosi nepriklausomybės išvakarių lūkesčiai, nepasibaigus vieniems pokyčiams, jau prasideda kitokie. Daugelyje gyvenimo sričių dar nepasiekta lemiamo persilaužimo. Tad dešimt metų, sprendžiant pagal rezultatus, yra ir daug, ir mažai. Daug, nes turime akivaizdžių pasiekimų, kai pastangas lydi sėkmė. Mažai, nes pasiekta mažiau negu tikėtasi, padaryta skaudžių klaidų.

Geriausiai sekėsi užsienio politikoje. Lietuva šiandien yra pasaulio pripažinta nepriklausoma valstybė, daugelio tarptautinių organizacijų narė, savarankiškai sprendžianti savo užsienio politikos ir saugumo klausimus, vertinama dėl vidaus demokratiškumo, stabilumo, gerų santykių su visais kaimynais. Tačiau ir čia esame tik pusiauukelėje. Vos įtvirtinus suverenitetą, jau pribrendo reikalas kai ką keisti, integruoti savo įstatymus, iš dalies juos apribojant, į besivienijančios Europos įstatymų sistemą. Atkūrus ginkluotąsias pajėgas (o jos – vienas nacionalinio saugumo garantų), jau reikia rengtis narystei NATO, nes tikrai saugiai galėsime jaustis tik būdami šios organizacijos nariai.

Daugelyje kitų sričių esame greičiau tik kelio pradžioje. Smulkiojo verslo augimą ir geresnio gyvenimo viltis daug kam prislopino bankų griūtis, partnerių nesąžiningumas, per griežti ar nepakankamai griežti įstatymai. Rinkiminiai politinio gyvenimo pakilimai paprastai baigiasi nusivylimu partijomis, politikais ir valdžia. Išsivadavę iš svetimos valstybės įstatymų vargstame susidūrę su savųjų netobulumu ir painiava. Išsilaisvinusi iš okupacinės cenzūros varžtų dalis žiniasklaidos krypta į demoralizuojantį nihilizmą ir cinizmą piliečių tautinei sąmonei, dar neatsikračiusiai nutautinančio internacionalizmo, jau gresia atsiritanti reliatyvizmo ir kosmopolitizmo banga.

Ir įžengus į antrąjį nepriklausomybės dešimtmetį mūsų laukia nelengvesni darbai. Jų sėkmę lems ne vien tinkama strateginė nuostata, bet ir gebėjimas mokytis iš savo klaidų. Praeities palikimo ir dabarties atvirumo sandūra, kaip regime, išryškino, deja, ne pačius geriausius mūsų bruožus. Apie tai liudija ne vien žmonių santykių susvetimėjimas, bet ir menkas valstybės pareigūnų gebėjimas rengti ir įgyvendinti efektyvius valstybės plėtros projektus. Padėtį komplikuoja daug kur įsitvirtinęs nesąžiningumas ir korupcija. Didžiąja dalimi tai sovietinio palikimo padarinys, kurio atsikratyti galėtume mokydami pasinaudoti gerąja Vakarų šalių patirtimi.

Mūsų ateitis labai priklausys nuo to, kokios sąlygos susidarys jaunajai kartai. Okupacinės praeities palikimo pėdsakai jai mažai būdingi, jaunoji karta atvira šiuolaikiniams poveikiams. Tačiau ir poveikių esama visokių. Todėl jauniems žmonėms būtina išsiugdyti tvirtą tautinio tapatumo sąmonę, padedančią atsispirti kosmopolitizmo traukai. Neaprasitai svarbus švietimo, aukštojo išsilavinimo vaidmuo. Bet ir išsilavinimas nedaug tegelbės, jeigu jauniems profesionalams bus sunku Lietuvoje rasti darbo ir tobulintis. Kad taip atsitinka, jau matome: gabiausieji ir veržliausieji bando savo siekius įgyvendinti svetur. Mūsų tauta savo istorijoje ne kartą dėl įvairių priežasčių buvo praradusi geriausių savo protus. Šito turime išvengti pradėdami antrąjį atkurtosios nepriklausomybės dešimtmetį.

Apie savimonę ir mentalitetą optimistiškai

Pradėsiu nuo mentaliteto. Kai jau aptartos matomos ir nematomos priežastys, įvardyti tikrieji ir menamieji kaltininkai, o vis tiek negali suprasti, kodėl vienos tautos tvarkosi geriau, o kitos prasčiau, tada sakoma: žiūrėk, koks jų mentalitetas. Sąvoka ganėtinai miglota, bet tai netrukdo jos populiarumui. Ji patraukli tuo, kad daug kur tinka. Miglotumas nepamainomas, kai kalbama apie dalykus, prie kurių neprieisi tiesiu keliu arba kurie paprasčiausiai nemėgsta dienos šviesos. Aiškinimų grandinėje mentalitetas yra tarsi paskutinė instancija. Ištariama „toks mentalitetas“ ir nebelieka daugiau ką pridurti.

Migla šiandien gaubia visokias platesnio masto negeroves, pradedant neskaidriomis privatizacijomis, baigiant laiku nemokamais atlyginimais. Gerieji dalykai tokie skaidrūs, kad beveik nepastebimi, nelaikomi vertais dėmesio – tai akivaizdžiai demonstruoja dabartinė žiniasklaida. Todėl ir mentaliteto sąvokos dažniausiai prireikia tik kalbant apie neaiškias blogybių šaknis ar apibūdinant visokius nevykėlius ir atsilikėlius.

Pradėkime nuo savęs. Galvodami apie dabartinį tautos gyvenimą nujaučiame, jog tol nesimėgausime laisvosios rinkos siūlomomis gėrybėmis, kol neišsirinksime „geros“ valdžios. O neišsirinksime tol, kol nepasikeis tautos mentalitetas. Tiksliau, kol ji neatsikratys sovietinio mentaliteto uodegos. Galime apsidairyti ir plačiau. Jeigu rytiniai vokiečiai ir po dešimties metų nelabai jaučiai jaučiasi susivienijusioje tėvynėje, nesakoma, jog dėl to kuo nors dėtas susivienijimas ar vakariniai vokiečiai. Sakoma, kad dėl visko kaltas atsilikęs, socializmo paveiktas rytiečių mentalitetas.

Palyginkime tautas. Neįdomu lyginti save su nusibodusiais kaimynais. Geriau lyginkimės su senovės ilyrų palikuonimis, tolimais ir mįslingais albanais. Albanijos sostinėje sekmadienio rytą matai vyrus, gurbūnančius prie staliukų ant šaligatvių, ir jiems akių nebado ištisi šiukšlių sąvartynai vos už keliolikos žingsnių. Lietuviams šiukšlės akis bado ir jie savąsias naikina, tai yra atsargiai apsidairę verčia kur nors pamiškėje ar už kolektyvinio sodo tvoros. Albanai kur kas dažniau nei lietuviai kelia ranką prieš savo artimą,

tai palaiko ir kalnuotuose rajonuose išlikęs vendetos paprotys. Tačiau nepalyginti rečiau pakelia ranką prieš save ir savižudybių skaičiumi yra paskutinėje vietoje Europoje. Lietuviai šiuo požiūriu, kaip žinome, pirmauja, nors gyvena kur kas geriau negu albanai. Akivaizdus medžiaginių ir dvasinių motyvų vaidmens žmogaus gyvenime skirtumas. Kažkur pasakyta, kad tik mažai civilizacijos ragavę žmonės galabija kitus, tuo tarpu civilizuotieji galabijasi patys.

Tačiau skirtingi gali būti tik panašūs dalykai – sakė dar Aristotelis. Todėl tarp lietuvių ir albanų rasime ir panašumų. Dabar akivaizdus panašumas yra toks, kad lietuviai nežino, ką daryti su metalinėmis talpyklomis mazuto atsargoms laikyti, o albanai laužo galvas, kaip panaudoti dešimtis tūkstančių labai geros kokybės gelžbetoninių įtvirtinimų, kadaise skirtų didvyriškai kovai su įsivaizduojamais užpuolikais, o dabar kaip grybai pūsančių pakelėse ir priekalnėse. Kalbant rimčiau, Albanijos premjeras neseniai pareiškė, kad jo šalies vidaus ir užsienio politikos prioritetai yra kova su nusikalstamumu ir orientacija į Europos Sąjungą. Neseniai panašiai kalbėjo ir dabartinis lietuvių premjeras. Visa tai lemia ne kas kita, kaip skirtingas ir kartu, kaip matome, panašus mūsų tautų mentalitetas, turintis gerųjų ir blogųjų bruožų.

Žvelkime giliau. Vakaruose filosofai nuo seno įsivaizduoja, kad būtis yra, o nebūtis nėra, o Rytuose manoma, kad ir būtis, ir nebūtis nei yra, nei nėra. Vėl mentaliteto skirtumai. Taigi sąvoka tinka visur, kur kas nors nesiduoda įspraudžiamas į aiškumo rėmus. Jeigu sąvoka neaiški, mėginkime aiškintis. Tarptautinių žodžių žodyne (1985) skaitome: 1. intelektas; 2. individui ar žmonių grupei būdingas galvosenos, mąstymo, suvokimo būdas. Tokiam aiškinimui šio to trūksta. Jeigu mentalitetas iš tikrųjų ką nors lemia, tada vien galvosenos, mąstymo ir suvokimo per mažai. Reikėtų dar pridėti valią, norą ar nenorą ką nors daryti. Juk kiekvieną pažinimo sprendimą perveria siekio ir noro gijos. Tad mentalitetas turėtų susidaryti bent iš dviejų dalių – supratimo ir norėjimo. Tai jau beveik tas pat, kas savimonė, nors ši sąvoka, deja, ne ką aiškesnė. Bet juk nedraudžiama vieną neaiškumą aiškinti kitu.

Dėl individo mentaliteto problemų nekyla. Kitaip yra su grupės, juo labiau tautos mentalitetu (savimone). Kad toks mentalitetas gyvuotų kaip tikras, reikia, kad dauguma tautos narių panašiai suprastų ir panašiai norėtų. Dabar dažniausiai matome priešingą vaizdą – dauguma tautiečių gan vienodai ko nors nesupranta, panašiai ko nors nemėgsta ir nenori. Negatyvas aiškiai nusveria pozityvą. Bet tautos savimonė juk negali susidėti vien iš negatyvų. Šitaip ji pati save nubrauktų.

Gal pakaktų, kad tautiečių supratimai ir norėjimai bent retkarčiais susieitų viename ar kitame taške patraukiami garsaus įvykio ar kilnios idėjos? Bet ir to nelengva tikėtis. Net individo norai dažnai nesusieina jo paties galvoje. Todėl net ir norint padaryti kaip geriau, dažniausiai išeina, kaip sakoma, lietuviškai. Nesakau, kad stokotume protingų ir gerų žmonių. Jų mūsų laikais turbūt ne mažiau nei kada nors anksčiau. Niekšų ir kvailių, matyt, irgi yra maždaug tiek pat, kiek jų buvo visada. Tik neurotikų, kaip yra pastebėjęs Abrahamas Maslow, ko gero, daugiau negu kada nors buvo. Posovietinės neurozės turbūt ir bus ta priežastis, kad protingieji tokie neatsparūs proto aptemimams, o ir išprususios tautos neapsaugotos nuo tamsos laikotarpių. Geri darbai daromi blogai, teisingi reikalai tvarkomi neteisingai, protingi dalykai suprantami kvailai. Dar gerai, jeigu ne atvirksčiai.

Dėl to gal neturėtume nusiminti, nes panašių dalykų atsitinka ir kitur. Ir latviams, kaip tenka girdėti, kai kada išeina ne kaip geriau, o tik „latviškai“, ir estams – tik „estiškai“. Tautų charakteriai ir mentalitetai ne visur vien auksu žiba. Tik vienos tautos yra linkusios tai viešai eksponuoti, o kitos apie tai patylėti. Bet jeigu abejojame dėl dabartinės savimonės, gręžkimės į netolimą praeitį. Ir tarpukario Lietuvoje partijos nemylėjo viena kitos, tūkstančiai tautiečių traukė į brazilijas, turtingieji neužjautė vargingųjų, per vakarėlius kuolais apsisalžydavo kaimo berneliai. Bet viešosios nuomonės tada nebuvo apsėdusi mintis, kad esame mirštanti tauta, gyvenanti blogiausioje iš blogiausių valstybių. Buvo manoma, kad esame prisikėlusį ir toliau kylanti tauta, gyvavo tautą telkiančios idėjos. Viena jų – Vilniaus vadavimas. Šią idėją suprato, jai pritarė ir kairieji, ir dešinieji, ir kaimiečiai, ir inteligentai. Tai man pasakojo mano savamokslė motina, kilusi iš šviesaus Veiverių krašto, aktyvi Vilniaus vadavimo sąjungos narė. „Sausą duonos plutą krimsim, Vilnių betgi atsiimsim“, – rašė poetas, neprisimenu, deja, jo vardo, ir jam pritarė tauta.

Negalima sakyti, kad paskutiniaisiais sovietiniais metais nebuvo viešajame gyvenime (nekalbu apie pogrindį) vietų ir įvykių, kur galėjo vienyti daugelio mintys, jausmai ir norai. Jų buvo ir tolydžio gausėjo. Teatrų salėse sunkiai tilpdavo žiūrovai, o dailės parodose – lankytojai. Jose buvo galvojama ir kalbama ne tik apie meną. Potekstėse slypėjo tai, ko nebuvo tekstuose. Prie knygynų durų, dar prieš jas atveriant, rinkdavosi norintieji įsigyti naują lituanistikos leidinį. Etnologų vakaronėse suskambėdavo ir partizanų melodijų. Perestroikos metais buvo steigiami diskusijų klubai, kur potekstės jau kilo į tekstus. Aukščiausioji minčių ir jausmų vienybės išraiška buvo Sąjūdžio mitingai, kuriuose potekstčių jau beveik nebeliko.

Pasižvalgę po praeitį grįžkime į dabartį ir paklauskime, kur dabar susitelkia tautinės aspiracijos, daugumos mintys ir norai? Tai, apie ką būdavo tik užuominomis prabylama viešai, dabar įsikūnijo trispalvėmis švenčių dienomis, Vyčio ženklais ant litų banknotų, pasienio stulpų ir tarnybinių uniformų. Materializavosi kaip valstybinės įstaigos, valdininkų kabinetai, įstatymų painiava. Kitaip ir negali būti, nes tautiškumo turinys dabar įgavo pilietiškumo formą, o forma yra išoriška, ji pirmiausia matoma. Geras lietuvis dabar tas, kuris laikosi įstatymų, moka mokesčius, ateina balsuoti, nes niekas nepamatys, kas dedasi jo širdyje klausantis valstybės himno. Pageidautina vidujiškumo ir išoriškumo dermė, bet ką daryti, kai gerasis vidaus balsas yra per silpnas ką nors pakeisti korumpuotos kasdienos išorėje? Tiesa, kas keleri metai žmonės renkasi prie rinkimų urnų ir sprendžia kandidatų į tautos išrinktuosius likimą. Bet išrinktieji, kaip ir jų partijos, daugiau simuliuoja, negu konstruoja tautos savimonę, negu ją telkia politikos arenoje, ir ne taip svarbu būti dešiniuoju, kairiuoju ar kokiais pusiniais pavidalais. Partijos neįstengia spinduliuoti tokio idėjinio lauko, kuris patrauktų ir vienytų pavienius tautinės savimonės žiburėlius. Tas laukas paprastai pats vos plevena ir bematant sutrūkinėja kylant vidaus kivirčams. Ne vienos mažos partijos vadus, pretenduojančius į tautinės savimonės reiškėjus, žlugdo jų pačių kaip asmenybių vidutiniškumas, jei ne tikra menkystė. Jokia tauta juk neapsaugota nuo netikrų pranašų.

Todėl negalėtume pasakyti, kada ir kur dabar ryškiau sušvinta glaudžiau susitelkdamas tautiečių minčių ir jausmų kibirkštėlės. Dabartinėje tautos savimonėje, kaip ir gyvenime, daug kas nesuderinama, piliečio savigarba ir valdininko arogancija, polėkis ir reali galia, duona kasdieninė ir gyvenimo džiaugsmas. Tad ir atsitinka, kad susierzinęs pilietis per „ryto garsus“ išrėkia: „Velniams tokia nepriklausomybė, jeigu neapgina žmogaus.“

Kas kita mentalitetas. Jis konkretesnis, arčiau gyvenimo, visada su žmogumi, kad ir ką šis gera ar bloga darytų. Apie darbštuolio mentalitetą kalba jo darbai, bet iš slunkiaus taip pat neatimsi jo slunkiško mentaliteto. Ir šliaužiodamas pažeme mentalitetas gali kalbėti savo balsu. Tuo tarpu savimonė gali gyvuoti tik būdama pakylėta. Jai reikia idėjos, vidinės darnos ir valios. Ir viena, ir kita šiandien slegia verkšlenimo, savęs žeminimo ir niekinimo slogutis, gal ne visada kylantis iš vietinių šaknų. Bet nihilistinėmis spalvomis nusidažo ne gyvenimo, bet savižudybės savimonė. Sutrikusi ir trikdama savimonė yra tautos tapatumo krikimo pradžia. Kaip ir asmenybė, ji nyksta prarasdama savimonę.

Reikia sustoti, nes juntū, kad pradėdu kalbėti per daug rimtai. Rimtumas ne visada palaiko gerą nuotaiką, o rašinį norėčiau baigti optimistiškai. Kitaip neverta rašyti. Todėl aiškiai sakau, jog nereikia nusiminti dėl to, kad daugelio savimonė yra miglota. Atsiręs gabus doktorantas, parašys apie tai disertaciją ir viską išaiškės. Jeigu šiandien tautos dvasia yra slogi, taip pat nereikia krimstis, ne taip dar yra buvę, susikaupsime ir praskaidrinsime. Pakilimo ir prašviesėjimo laikai ateina dažniausiai netikėtai, tik mokėkime atpažinti. Žmogus juk vien psichologiškai negali per ilgai liūdėti.

Tapatumui reikia atvirumo

Tenka skaityti ir girdėti, kad mūsų laikai nepalankūs visokiems tapatumams – individualiems ir grupiniams, tautiniams ir politiniams, vyriškiems ir moteriškiems, religiniams, kultūriniais ir kitokiems. Priežastys lyg ir žinomos – tai europizacija, globalizacija, sąveikos ir poveikiai, kuriuos neša viliojančios ir kartu bauginančios atvirumo platybės, esmės ir prasmės ardantis postmodernizmo palikimas, pagaliau naujojo tūkstantmečio nežinomybė. Daug kam visa tai kelia didelį nerimą ir rūpestį, ypač dėl tautinio tapatumo, žadina norą iš visų jėgų priešintis ir europizacijai, ir globalizacijai.

Beje, rūpintis netenka, jeigu manai, kad tokio dalyko kaip tapatumas iš viso nėra, kad tai tik romantiškas reliktas arba išsigalvota abstrakcija, neturinti realaus referento arba tas referentas visas išsitenka etnografinėje atributikoje. Kita vertus, rūpesčių nekyla ir jeigu manai, kad tapatumas visada ir visur yra tas pats ir jam nieko blogo negali atsitikti, nebent kokia pikta jėga galėtų jį visą iš karto nušluoti nuo žemės paviršiaus.

Man tautinio tapatumo realumas nekelia abejonių. Kitas klausimas, kaip realumą suprantu. Pasakysiu tik tiek – manau, kad tapatumas, kaip laike trunkantis buvimas pačiu savimi, nėra kažkas vientiso ir pastovaus, jis susideda iš elementų, kurių vieta ir vaidmuo visumos statinyje be paliovos keičiasi. Keičiasi ir patys elementai – yra kuriami ir įgyjami, pamirštami ir prisimenami, prarandami ir iš naujo atrandami. Iš to galima suprasti, kad tapatumo nelaikau kažkuo panašiu į uždara substanciją, priešingai, manau, kad tapatumas yra atviras ir imlus ir ilgiau netvertų be poveikių, įtakų ir skolinių iš šalies. Kiekvienu istoriniu laikotarpiu tautinis tapatumas, turiu galvoje kaip tik lietuviškąjį, pasireiškia kaip tam tikra tęstinumo ir atsinaujinimo dėmė, kurios pobūdį veikia aplinkybės, galima jas laikyti dėsniniais, nors ne mažiau svarbūs ir istoriniai atsitiktinumai.

Tautas, kaip ir individus, kartais ištinka tai, kas vadinama tapatumo krizėmis. Tai tokios būsenos, kada žmonės pradeda lyg ir nebežinoti arba nebenorėti žinoti, kas jie yra, nebenorėti būti tuo, kuo buvo ar bent laikė save esant. Nemanau, kad visa tauta pradėtų nebežinoti, kas ji yra, tačiau kad gausėja tokių nežinančių individų, akivaizdu. Jų gausėjimas

ir yra tautinio tapatumo krizės simptomas, keliantis neraminantį klausimą, ar europišką, tuo labiau globaliojo, atvirumo erdvėse tapatumas nesuirs, ar kartu nepraras prasmės tai, kas dešimtmečiais buvo pasiaukojamai puoselėta, kas daug kam buvo ir tebėra itin brangi vertybė?

Turiu, beje, pridurti, ko nepasakiau pačioje pradžioje – visavertis tapatumas yra tik įsisąmonintas buvimas pačiu savimi. Sakau – įsisąmonintas, taigi žinomas ir apmąstomas, nes buvimas pačiu savimi gali būti bemintis ir bejausmis ar tik retkarčiais pajuntamas. Taigi tautinį sąmoningumą laikau esminiu tautinio tapatumo komponentu. Tačiau sąmoningumas nėra tolygus tvirtinimams „aš esu aš“ arba „mes esame mes“. Taip tvirtinti vargu ar kam ateina į galvą, nors nuolat jaučiame impulsus ir vertinančius žvilgsnius iš šalies. Pastarieji trikdė ir varžo, bet kartu žadina ir skatina, todėl yra būtina nenutrūkstancios savivokos, kartu ir sąmoningo tapatumo aplinkybė.

Nežinau, kaip kitiems, bet man nepavyksta įsivaizduoti savojo tapatumo su visais privalumais ir trūkumais, jeigu manau, kad apie jį žinau tik aš pats. Man reikia, kad apie manąjį tapatumą žinotų ir kiti. Nes ar gali koks nors dalykas būti reikšmingas ir vertingas, jeigu apie jį niekas nieko nežino? Ar kokie nors tapatumai iš viso gali būti laikomi tikrai esančiais, jeigu jie niekam nežinomi? Gal tokių ir nėra, bet klausimas dėl to nepraranda prasmės. Reikės dar ir pačiam pagalvoti, tuo tarpu manau, kad gilią mintį pasakė vyskupas George Berkeley, teigdamas, kad: „Būti – tai būti suvokiamam.“

Tuo noriu pasakyti, kad normaliam individui, kaip ir visai tautai, nepakanka tik pačiam žinoti, kas tu toks, koks tavo tapatumas, būtina dar, kad apie tave bent panašiai galvotų ir aplinkinis pasaulis. Juk maža tik pačiam žinoti, jog esi genijus, reikia dar, kad ir kas nors kitas tai žinotų. Tiesa, visiškos savosios ir svetimosios nuomonių dermės nereikėtų norėti, jos gal ir nebūna. Kiekvienas paprastai yra linkęs sau prisiskaičiuoti daugiau balų, nors nevisavertiškumo atvejais būna kitaip, svarbu, kad iš šalies būtų bent apytikriai pripažįstama tam tikra kokybė. Aplinkiniu pasauliu neverta per daug pasitikėti, tas pasaulis gali būti visai nelinkęs tave matyti tokį, koks esi. Pasaulis gali tau įteiginėti, kad nesi tas, kas esi, arba esi tas, kas nesi, o ilgalaikis įteiginėjimas gali virsti ir nesąmoninga neadekvačia savitaiga.

Teko girdėti nuomonių, kad sovietiniais laikais buvo geros sąlygos tarptautiniam kultūriniam tapatumui. Net kad tai buvo vos ne lietuviškos kultūros aukso amžius. Tik pamirštama patikslinti, jog tuometinio prievartinio uždaro sąlygomis tik mes patys ir dar artimesni kaimynai žinojome, kad yra tokia lietuvių tapyba, lietuvių muzika,

lietuvių sportas. Tuo tarpu didumai plačiojo pasaulio tai buvo tik sovietinis menas, kas reiškė beveik tą patį, kas rusiškas menas. O kad tas menas dar ir „nacionalinis savo forma“, mažai ką domino stilių ir skonių įvairovėje. „Rusas atakuoja“, – įstrigo atmintin kadaise per užsienio radijo stotį girdėti žodžiai, skirti mūsų garsiam boksininkui Algirdui Šocikui per Europos bokso čempionatą. Sporto baruose lietuviškasis tapatumas atgaunamas tik dabar, nepriklausomybės metais – Barselonoje, Sidnėjuje, Atėnuose. Istorija mums paliko įvairių tautinio tapatumo nederinės variantų. Atsitiktinis bendrakeleivis prie Lydos tvirtino esąs „v duše“ tikras lietuvis ir pavardė Gaidel, nors pagal pasą yra baltarusis ir senelių kalbos jau nebemoka.

Sovietinių laikų lietuvių tapatumas, nepaisant geriausių norų ir pastangų, negalėjo būti visavertis, nes jam, be kitų dalykų, trūko autentiško matymo bei pripažinimo iš šalies. Eiliniam vakariečiui lietuvis buvo žinomas daugiausia tik kaip „sovietinis žmogus“ arba kaip kažkoks netikras rusas. Lietuvę menotyrininkę italai Romoje vadino „la donna sovietica“ („tarybinė moteris“). „Tai jų problema“, – galima atsainiai mestelti, nors iš esmės tai buvo mūsų problema. Buvome atsidūrę svetimame interpretacijos lauke, kuriame buvo mums primetama svetima tapatybė, ką jau buvo priėmusi nemaža pasaulio dalis. Dar blogiau, svetimą tapatybę jau buvo bepradedantys prisiimti ir kai kurie tautiečiai. Tiesa, dar niekas nevadino savęs rusu, bet dažnas „dūšioje“ jau nebuvo ir lietuvis.

Tuo noriu dar kartą pasakyti, kad būtina visaverčio tapatumo sąlyga yra žinomumas ir adekvatūs matymai iš šalies. O tam, kad būtum žinomas, turi būti atviras, matymai ir vertinimai iš šalies yra sudėtinė atvirumo dalis. Atvirumas leidžia Lietuvos vardui laisvai išeiti į platųjį pasaulį, daro įmanomą ir atsakomąjį poveikį. Atvirumas – tai taip pat sąveikos ir poveikiai, įtakos ir iššūkiai, kurie skatina, turtina, atnaujina, padeda patiems geriau pažinti savo tapatumą.

Iš šalies dažnai gali būti pastebima ir įvardijama tai, ko dėl išprusimo ar perspektyvos stokos nematome patys, bet ką suvokę įvertiname kaip neatskiriamą savo tapatumo elementą. Tą gali paliudyti ne vienas praeities faktas. Artėjantis Lietuvos tūkstantmečio minėjimas primena, kad Lietuvos vardas pateko į istorijos raštiją Kvedlinburgo analų autorių dėka. Mindaugas tapo pirmuoju Lietuvos karaliumi ne pats juo pasivadinęs, o apsikrikštijęs ir Romos popiežiaus valia gavęs karūną. Didžiuojamės gimtosios kalbos senumu, tačiau nežinia kiek laiko lietuviai ir žemaičiai būtų nežinoję, kad kalba seniausia tarp gyvųjų indoeuropiečių kalba, jeigu to nebūtų pasakę vokiečių ir danų kalbininkai. Pirmosios lietuvių kalbos gramatikos, žodynai pasirodė vokiečių kultūros areale

įtaigojant tuometei humanitarinei kultūrai. Vokietis Jurgis Zauerveinas matė ir suprato, ko gyvybiškai reikia prisikeliančiai mūsų tautai, ir atsirado daina „Lietuviais esame mes gimę“, tapusi antruoju himnu. Laipiodami po Kernavės piliakalnius gal ir dabar nepagalvotume, kad mindome pasaulinės reikšmės kultūros paminklą, jėgu to nebūtų nustatę UNESCO ekspertai.

Bene populiariausias dabartinis lietuviškojo tapatumo atributas yra praėjusio amžiaus pradžioje Stepono Dariaus parvežtas amerikiečių išrastas krepšinis. Šnekus taksi vairuotojas Atėnuose, ne šią vasarą, o prieš keletą metų sužinojęs, kad esu iš Lietuvos, beveik tiksliai išvardijo „Žalgirio“ krepšininkus, žinojo Kauną ir Vilnių, bet nežinojo, kas Lietuvos Prezidentas. Krepšinis tam tikruose sluoksniuose yra lietuviškojo tapatumo atpažinimo ženklas ir malonaus bendravimo pretekstas.

Tad į mūsų šalies narystę Europos Sąjungoje, į supančią iš įvairių pusių globalizaciją neturime žiūrėti kaip į grėsmės lietuvių kultūriniam tapatumui šaltinius. Tautinis tapatumas kaip tam tikras lokalumas neturi būti priešinamas globalumui, o pastarojo nereikia tapatinti su neigiamas asociacijas keliančia globalizacija. Ne uždarumas, o selektyvus imlumas gali neutralizuoti ir numatomus neigiamus globalizacijos poveikius. Kartu su europizacija besiplečiantis atvirumas, sąveikos ir poveikiai kaip tik teikia naujų galimybių ugdyti tautinį dabarties ir ateities tapatumą. Plečiasi ir matymų bei vertinimų iš šalies diapazonas, kartu įvairėja ir galimybės geriau pastebėti tai, kuo esame turtingi ir galime būti įdomūs, kaip, beje, ir tamsiąsias lietuviškojo tapatumo puses.

Apie įvairėjančius lietuviškojo tapatumo matymus iš šalies liudija ne vienas faktas. Galiu paminėti ir puikią anglų politologo knygą apie naujausią Lietuvos istoriją, ir teigiamas recenzijas apie lietuvių teatro spektaklius užsienio šalių spaudoje, ir gražius turistų atsiliepimus apie mūsų šalį. O jeigu amerikiečių rašytojo romane rašoma, kad lietuviai pasigardžiuodami kerta arklieną arba kad Lietuvos krantas yra žemas ir smėlingas, o burokų ir galvijų auginimas yra pagrindinė ekonominė veikla, kaip buvo rašoma apie Lietuvą Lisabonos parodos „Expo-98“ oficialiame leidinyje, – dėl to neverta gadinti sau nuotaikos. Tokie matymai atsiranda dėl to, kad Lietuva dar per mažai išėjusi į pasaulį ar kad kažkur tinkamu laiku neasiranda tinkamo žmogaus. Panašūs dalykai, reikia manyti, nyks, lygiai kaip svetur mažėja manančių, kad lietuviai yra slavai, o jeigu ir kalba ne rusiškai, tai bent rašo kirilica. Teks, be abejo, susidurti ir su naujais keistais požiūriais ir sugestijomis, o kad jos nevirstų nesuvokta savitaiga, turime stiprinti savo imunitetą, kurti ir „eksportuoti“ savus lietuviškojo tapatumo modelius.

Manau, atvirumas turėtų padėti mums atsikratyti tradicinio verkšlenimo, pesimizmo ir saviniekos. Tai, ką laikome kasdienio gyvenimo banalybe, gali pasirodyti egzotiška ir vertinga žvelgiant iš tolimesnės kultūrinės perspektyvos. Girdėdami užsienio svečius sakant, kad mūsų krašto gamta labai graži, gal mažės depresyvaus niurzgėjimo, kad Lietuvos dangus pilkas. Atrodo, kad ir mūsų vyrai praregėjo, kada airiai ir italai ėmė žavėtis lietuvių grožiu. Gal liausimės ignoravę ir savo tautinius rūbus, bent jau per Nepriklausomybės atkūrimo minėjimus, jeigu reitsykiais pamatysime, kaip norvegai ar olandai tautiškai rėdosi per savo nacionalines šventes. O gal lauksime nurodymo iš Briuselio?

Tik vaikystėje galime daug kartų klausyti tų pačių pasakų, o suaugus mums reikia kaskart naujų istorijų ir anekdotų. Sulaukus brandaus amžiaus pasakoti vis tą patį – negeiras simptomas. Gal palyginimas ir nelabai vykęs, bet manau, kad panašiai yra ir tautų gyvenime. Tik vaikystėje tautos iš kartos į kartą tenkinosi tais pačiais pasakojimais, nes laiko ir erdvės dydžiai tada reiškė ne visai tą patį, ką reiškia dabar. Vis dėlto ir tada buvo galima „vėluoti“ ir „atsilikti“, nors dar nebuvo išrasta pažangos idėja. Per ilgai užtrukęs lietuvių prierašumas prie senųjų dievų ir pasakojimų, tegul ir paaiškinamas moksliai, išvirto nesuskaičiuojamais kultūriniais ir kitokiais praradimais. Dabar apie praradimus negalime net galvoti, laikas kai ką ir susigrąžinti.

Svajonių mūrininkai ir diplomai

Kai abiturientai šią vasarą galvojo, į kurią aukštąją mokyklą stoti, mokslo valdininkai garsiai svarstė, ar Lietuvoje jau ne per daug studentų, ar nebus mūsų šalyje per daug piliečių, turinčių aukštąjį išsilavinimą. Jiems savaip antrino kai kurie verslininkai ir pramonininkai, priekaištaudami universitetams, kad šie gausiai rengia bakalaurus ir magistrus, nors verslui trūksta mūrininkų, tinkuotojų, suvirintojų, siuvėjų, virėjų, kepėjų ir kitokių rankų darbo meistrų. Dar pasigirdo svarbias pareigas einančios personos nuomonė, kad į aukštąsias mokyklas stojama neturint aiškios motyvacijos, tad vargu ar iš tokių studijų galima laukti ko nors gero. Ir negalėjai suprasti, kas kalba rimtai, o kas ne.

Tai girdėdami vieno universiteto Filosofijos katedros dėstytojai susiprato, kad ir jiems reikia kažką daryti, nors gal ir ne visai rimtai. Iniciatyvus kolega siūlė, ar nevertėtų katedrai sudaryti kokią mūrininkų brigadą ir per vasaros atostogas eiti mūryti, gal dar ne sienų, o tik krosnių, juk dabar tiek daug stato ir taip trūksta darbo rankų. Padėtume verslui, pademonstruotume lankstumo ir verslumo dorybes. Be to, prisidurtume vieną kitą litą, nes visi, gebantys litus gauti tik per siaurą valdišką langelį, gerai žino, kokie neskalsūs tie atostoginiai pinigai.

Sveikas protas vis dėlto perspėjo – nepakaks gebėjimų, tik apsijuoksime. Menkas smagumas suvokti, kad nesugebi kažko svarbaus, juo labiau kai nesmagumą dar gilina pavydas gebantiems. Įtariu, kad tie, kurie geba tik abstrakcijas galvoje vartalioti, tylomis pavydi visiems, kurie savo rankomis padirba konkrečius daiktus, ypač auksarankiams meistrams, kurių išmonei paklūsta visokios materijos. Giliau pagalvojus, svajonių mūrininkams beliko tenkintis įvykių stebėtojų vaidmeniu.

Visai suprantama, kad verslui labai reikia rankų darbo meistrų ir kad jų nuolat trūksta. Bet ar tai pretekstas sakyti, kad pas mus per daug studentų? Studentų skaičius čia visiškai niekuo dėtas, jų turėtų būti dar daugiau, o kad verslui netrūktų meistrų, reikėtų daryti ką nors kita, pavyzdžiui, pradėti padoriai mokėti už darbą.

Bet, žiūrint rimčiau, problema vis dėlto išlieka. Įsivaizduokime, kad jaunas žmogus

ne siekia universiteto diplomo, o išmoksta kokią rankų darbo profesiją ir yra ramus dėl rytojaus. Bet vieną dieną pamato, kad plytas į dangoraižio pamatus deda ir sienas teploja nebe žmogus, o kažin kokia mechaniška ranka ir daro tai greičiau ir gražiau. Kaip tada jaustis jaunam mūrininkui ar tinkuotojui? Pavyzdys gal dar ne iš šiandienos gyvenimo, bet kas gali žinoti, ar taip neatsitiks rytoj? Gyvename sparčios technologijų raidos laikais, tad reikia mokėti nuspėti ateitį, kaip, beje, ir mokytis iš praeities. O pastaroji sako, kad ne kartą yra buvę, jog mašinos pakeisdavo net labai kvalifikuotų rankų darbą ir tūkstančius paleisdavo bedarbiais, kuriems telikdavo laužyti tas mašinas. Chrestomatine tiesa tampa teiginys, kad technologinių naujovių diegimas gamyboje yra tiesiogiai proporcingas nedarbo augimui. Pastaraisiais metais ir mūsų šalyje, keičiantis ūkio sandarai bei gamyklų profiliui, sunkiausioje padėtyje atsidūrė kai kurių siaurų specialybių darbuotojai, nors ir puikiai išmanantys savo darbą.

Sakoma – baigia universitetus ir negauna darbo, tad kam rengti diplomuotus bedarbius, tampančius indų plovėjais ir sezoniniais uogautojais. Bet aš nemanau, kad diplomuotus bedarbis mazgoja indus blogiau už nediplomuotą. Ir turint diplomą kišenėje pravartu dar kurį laiką pelnytis duoną ką nors plaunant ar nešiojant. Pailsi galva, o į išblaivėjusį protą lengviau ateina vertingų minčių. Kita vertus, garsių žmonių gyvenimai rodo, kad dažnam yra tekę pabūti ir krovėju, ir valytoju, ir naktiniu sargu. O anais laikais kokiam nors liaudies rašytojui buvo tiesiog nepatogu rodyti savo biografiją, jeigu joje nebuvo pasitraipos, kad „vaikystėje ganė kiaules pas buožę“. Ir šių eilučių autorius, tiesa, dar neturėdamas diplomo, bet jau galvojantis jį turėti, gavo fabrike darbą – kalti medines dėžes tarai, ir, jeigu neprisiminsime plaktuku nudaužytų pirštų, dėžės išeidavo visai neblogos.

Dar sakoma, kad aukštosiose mokyklose turi būti studijuojami tik reikalingi, o ne „pertekliniai“ dalykai ir rengiami tik reikalingi specialistai. Kam reikalingi, abejonių nekyla – pirmiausia darbo rinkai, verslui. Kad į įmones, firmas, verslo bendroves turi ateiti tinkamai pasirengę jauni specialistai, savaime aišku. Bet šis aiškumas, regis, kai kam iš valdininkų kelia mintį, kad universitetai turėtų virsti „kadrų kalvėmis“, tenkinančiomis vien rinkos reikmes ir kintančias konjunktūras. Tai taip pat reikštų, kad išsilavinimas turėtų virsti preke, kuri perkama arba ne. Manau, kad taip neturėtų būti. Negali būti prarandamas itin svarbus aspektas – aukštasis išsilavinimas yra reikalingas ne tik rinkai, bet ir pačiam jaunam žmogui, kad geriau apgalvotų savo gyvenimo (ne vien karjeros) modelį, formuotų pasaulėžiūrą, bręstų kaip asmenybė, kaip pilietis. Šitaip suprantama universiteto paskirtis gerokai prašoka kadrų kalvės paskirtį.

Nenuostabu, kad rinka nori viską – ir kūną, ir dvasią – paversti prekėmis, tačiau nereikia pasiduoti. Jeigu reklamos ar kokia kitokia firma ketina pirkti jūsų intelektualinio darbo rezultatus ir nori juos gauti kartu su visu jūsų protu ir išsilavinimu, nereikia nusileisti, dalį intelekto pravartu pasilikti sau kaip neliečiamą rezervą arba vien tik iš ambicijos, kuria kartais galima pasikliauti ne blogiau negu nuojauta.

Tad verslo ir individo interesai kai kada sutampa, o kai kada ne. Verslui reikia darbuotojų, kurie dirbtų gerai ir greitai, nes reikia pelno, reikia atlaikyti konkurenciją. Bet jeigu pastaroji priverčia savininkus diegti naują technologiją, keisti įmonės profilį arba perkelti ją kitur, ar tie patys darbuotojai neatsidurs gatvėje? O jaunam žmogui reikia ne tik profesijos, žadančios gerą atlyginimą, bet ir išsimokslinimo kaip savaime vertingo dalyko, suteikiančio gyvenimui aukštesnę kokybę. Šiais informacijos ir komunikacijų laikais jaunam žmogui likti be aukštojo išsilavinimo yra tiesiog rizikinga.

Diplomas nebūtinai turi nulemti veiklos sritį, kurioje tenka dirbuotis atsisveikinus su aukštąja mokykla. Ar mažai žmonių dirba ne pagal tą specialybę, kuri įrašyta diplome, ir jaučiasi esą savo vietoje? Svarbiausia, kad diplomo turėjimas reikštų išsimokslinimą ir išsilavinimą, platesnį akiratį. Kaip tik tai ir yra pagrindinė universitetų misija, nors, žinoma, daug priklauso ir nuo dėstomų programų profilio. Verslui, kaip ir bet kokiai profesinei veiklai, taip pat svarbiausia yra, ką darbuotojas žino ir ką moka, o ne kokį diplomą turi (nors dabar dar visur diplomų reikia, o magistras priimamas mieliau negu bakalauras). Bet jau daug kur, tik dar ne Lietuvoje, kalbama, kad diplomų dienos suskaičytos, kad jų turėtų būti atsisakoma, liktų tik žinios ir išsilavinimas, kurių kokybė ir nulemtų, kur ir ką žmogus dirba ir kiek uždirba. Pagyvensim – pamatysim, bet šiuo metu akivaizdu, kad dabarties visuomenėje aukštasis išsilavinimas yra būtinas. Reikia visiems būti raštingiems, net ir tiems, kurie neketina nei ką nors rašyti, nei skaityti. Kaip sakydavo senieji graikai, tik barbarai nemoka skaityti ir plaukti.

Jeigu kol kas negalime išsiversti be diplomų, svarbiausia, kad tai, kas juose parašyta, daugmaž atitiktų prigimtinius individualius polinkius, nes šie gyvenime paprastai ima viršų. Manau, kad tautoje nuolatos gimsta tam tikras skaičius potencialių menininkų, kariškių, prekyautojų, chirurgų, krepšininkų. Svarbu, kad jau mokyklos suole jie būtų pasitebimi ir ugdomi. Tas, kuris jaučia turįs poeto pašaukimą, rašys eiles, kad ir kokį diplomą stalčiuje turėtų. Apdovanotas mechaniko talentu konstruos mechanizmus, o gimęs būti bitininku anksčiau ar vėliau kopinės avilius ir suks medų. Bet išsilavinimas ir platesnis akiratis visiems reikalingas, nes padeda matyti daugiau spalvų ir galimybių. Be to, dabar

juk reikės mokytis visą gyvenimą. Tad geriau neatidėliojant, kol dar mokslai lengviau lenda į galvą, padaryti gerą pradžią.

O dabar jau labai rimtai. Mūsų šaliai tapus Europos Sąjungos nare, atsidūrėme europietišku standartų ir ambicijų lauke, o viena jų yra nuolatinis europiečių išsimokslinimo augimas. To būtinai reikia, kad Sąjungos gyventojai drąsiau pasitiktų ateities iššūkius, kad gerėtų jų gyvenimo kokybė, kad Europa sėkmingai konkuruotų su kitomis pasaulio galybėmis, tokiomis kaip Amerika, Kinija, islamiškasis pasaulis. O šalies ar tautos mokslingumą parodo būtent žmonių, turinčių aukštąjį išsilavinimą, procentas. Ateities visuomenė tampa žinių visuomene, todėl geras aukštasis išsilavinimas yra būtinas bet kokiai profesijai.

Lietuvoje niekada nebuvo tiek kremtančių aukštuosius mokslus kaip dabar – šiuos mokslo metus pradėjo apie 180 tūkstančių studentų. Tad aukštojo mokslo siekia didesnioji dalis visų, baigusią vidurines mokyklas.

Pasidairę po pasaulį matome, kad toks studentų skaičius byloja tik apie pastarųjų metų spurtą. Ir spurtuoti teks dar ne vienerius metus, nes mokslingumas Lietuvoje dabar tik apie 13 procentų, o bendras ES lygis – 21 procentas. Be to, Lietuva užima vieną žemiausių vietų Europos Sąjungoje pagal besimokančių suaugusiųjų skaičių. Tokios šalys kaip Jungtinė Karalystė ir Danija užsibrėžė, kad iki 2010 m. studijuotų 50 proc. atitinkamos amžiaus grupės žmonių. O JAV, Kanados mokslingumas jau dabar yra per 40 procentų. Taigi lietuviams reikia mokytis ir dar kartą mokytis.

Apie išgyvenimą kalbėkime

Dabar, kada dažnam pritrūksta jėgų net savimi deramai pasirūpinti, mažai kam ateina į galvą mintis galvoti apie visus – mūsų visuomenės, tautos būklę, išimtis yra tokie rašiniai kaip Romualdo Ozolo „supratimai“, o ypač straipsnis „Merdėjame ir mirštame“ (Šiaurės Atėnai, 2004 VII 17), kuriame aptariama nerimą kelianti demografinė tautos būklė. Autorius klausia, kodėl lietuviai išmiršta, kodėl išsivaikšto, kodėl nutautėja.

Klausimai esminiai, skaudūs ir sunkūs, tad ir atsakymų negali būti lengvų. Gal todėl mažai kas bandė jų ieškoti. Aš vis dėlto pabandysiu, juoba kad su straipsnio autoriumi, ano meto filosofinės veiklos ir Sąjūdžio bendražygiu, sunkius klausimus ne kartą esame aptarinėję.

Esu visiškai už tai, kad būtų kuo plačiau svarstoma dabartinė demografinė tautos būklė, kad naujosios išeivijos klausimai kuo dažniau patektų į spaudą, mokslo įstaigų, valdžios institucijų darbotvarkes. Todėl labai pritariu paties klausimo kėlimui ir daugeliui straipsnyje išdėstytų minčių, bet negaliu pritarti pesimistinei jo nuotaikai ir antraštei. Pirmiausia manau, kad nėra taip, kaip ta antraštė sako. Antra, jeigu ir manyčiau, kad tikrai merdėjame ir mirštame, tokios antraštės vis tiek nerašyčiau, nes nežinai, kaip ji gali paveikti kokią netvirtą galvelę, tad kam artinti nelinksmą finalą. Net jeigu padėtis išties labai rimta, vis dėlto geriau drąsintis pačiam ir per daug nešūkaujant drąsinti kitus negu baugintis ir taip dar bloginti padėtį. Tuo labiau kad niekada nežinai, kaip reikalai gali pasisukti rytoj.

Naudodamasis proga pasakysiu, kad negaliu sutikti su vienu sociologijos profesoriumi, kuris dažnai iš konferencijos ar kitokios tribūnos pareiškia, kad visi jam žinomi studentai ketina kuo greičiau visam laikui išvykti iš Lietuvos, kad dėl to kažkas yra kaltas (žinoma, valdžia) ar tiesiog pas mus taip jau viskas blogai, jog blogiau ir būti negali. Pirma, iš savo studentų, kuriems netrūksta visokiausių ketinimų, taip pat ir norų pamatyti pasaulį, nesu girdėjęs, kad jie norėtų visam laikui palikti gimtąją šalį. Antra, manau, kad autorite-tingam asmeniui dera būti atsakingam už savo žodžius, nes tokie vieši tvirtinimai veikia

kaip netiesioginė agitacija ir gali paskatinti kelionės krepšį krauti net tą, kuris neketino išvykti ar nėra apsisprendęs.

Jeigu sudėtume į krūvą visus dabar nerimą keliančius demografinius rodiklius – gausią naująją išeiviją, mažą gimstamumą, neatsparumą nutautimui – gautume nedžiuginantį, bet ir ne patį niūriausią vaizdą. Nesenoje praityje tauta bent du kartus buvo atsidūrusi kur kas grėsmingesnėje padėtyje, bet abu kartus atsigavo ir sustiprėjo.

Pabandykime įsivaizduoti tautos būklę XIX a. pabaigoje. Lietuva jau daugiau kaip šimtą metų kenčia carinės Rusijos priespaudą, už raštą lotyniškėmis raidėmis gresia valdiška kelionė ten, kur baltos meškos, mokyklos – rusiškos, įstaigose kabo užrašai, griežtai draudžiantys kalbėti lietuviškai. Iš vidaus tautą tylomis naikina lenkėjimas, ne tik apėmęs Pietryčių Lietuvos plotus, bet ir išsimėtęs gausiomis metastazėmis po Aukštaitijos, Vidurio Lietuvos dvarus, bažnytkaimius, miestelius ir net kaimus, pradėjęs skverbtis ir į Žemaitiją. Mažojoje Lietuvoje jaunesniosios kartos vis rečiau kalba lietuviškai. Vokiečių mokslininkų 1879 m. Tilžėje įkurtos Lietuvių literatūrinės draugijos periodiniame leidinyje rašoma: „Lietuvių kalba, labai svarbi kalbos mokslui, sparčiai nyksta. Vokiečių, lenkų, rusų, latvių kalbų tuo pačiu metu spaudžiama ji jau neilgai begyvuos.“

Gintis nuo nutautinimo buvo galima tik švietimo ir kultūros ginklais, tačiau kvietimas labiausiai išsilavinusių visuomenės dalį – bajoriją prisidėti prie tautos atgimimo jau praėjusio amžiaus pradžioje sulaukė kategoriško: „Niekados“ („Przenigdy“).

Tai dar ne viskas. Tuo pat metu vyko labai intensyvi emigracija, daugiausia į Ameriką, bet ir į kitus kraštus. Emigravo ne senukai, išvažiavo jauni, energingi žmonės, labai reikalingi ir namie. Statistika rodo, kad 1988–1914 m. į Ameriką išvyko apie 250 tūkstančių tautiečių. Tai turbūt beveik tiek, kiek, nepatikslingais duomenimis, išvyko į įvairias šalis dabar, per tiek pat nepriklausomybės metų. (Kai kas teigia, kad ketvirtis milijono lietuvių išvyko vien į Angliją ir Airiją.) Nėra duomenų, kiek išvyko prieš minėtą laikotarpį, be to, kiek išvykusiųjų buvo užrašyti kaip rusai arba lenkai. Tiesa, tuometinius demografinius nuostolius kompensavo aukštas gimstamumas (beje, būta ir didelio kūdikių mirtingumo).

Taigi buvo rimtas pagrindas nerimauti dėl tautos išlikimo. Įsivaizduokime, kad knygnešių slapta platintuose lietuviškuose laikraščiuose skaitytojai būtų regėję antraštes, panašias į „Merdėjame ir mirštame“. O taip parašyti tikrai nebūtų stigę argumentų. Kokias nuotaikas tai būtų galėję kelti skaitytojams, jei ne niūrią resignaciją – „gesinkime savo žiburėlius, kas didesnį, kas mažesnį, ir nerkime visi į tamsą“, kaip siūlė, kitokiu pretekstu,

vienas rusų rašytojas. Bet lietuviškuose pogrindžio laikraščiuose buvo rašoma apie šviesą ir prisikėlimą, Jonas Basanavičius „Aušroje“ rašė apie tautos, „alstančios dvasios atgaivinimą“, o Vinco Kudirkos „Varpas“ gaudė: „Kelkite, kelkite.“

O kokia tautos būklė buvo po Antrojo pasaulinio karo, antrojo sovietmečio pražioje? Adolfas Damušis, suskaičiavęs nužudytuosius, deportuotuosius, pasitraukusius į Vakarų, padarė kraupų apibendrinimą – Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais (1940–1959) Lietuva iš viso neteko daugiau kaip milijono, tiksliau – 1 122 660, gyventojų. Dar ėjo sovietizacijos dešimtmečiai, geležine uždanga atskyrę išeivius nuo Tėvynės, neleidę tremtiniams grįžti į gimtąsias sodybas, slopinę tautiškumą ir viltį, nes vienu metu atrodė, kad komunizmas nesulaikomai slinks per visą pasaulį. Bet tauta neišsisklaidė sovietizuotose masėse, o derindama kovą ir prisitaikymą išliko ir subrendo Atgimimui.

Taip, Lietuvoje dabar yra žemas gimstamumas, tačiau kurioje Europos šalyje dabar jis aukštas? Prieš pesimistiškai tvirtinant, kad esame išmirštanti tauta, reikėtų paklausti, ar daug šiais laikais Europoje yra „neišmiršančių“. Gimstamumas mažėja visoje Europoje. Galima tarti, kad vadinamojoje pokomunistinėje Europoje tai lemia sunkus gyvenimas, dalies gyventojų skurdas. Sunku prieštarauti, tačiau kodėl gimstamumas žemas ir Vakaruose, nors ten gyvenama, mūsų supratimu, nepalyginti geriau. Taigi vienur mažai gimdoma, nes gyvenama blogai, kitur – nes gyvenama gerai. Tad gal lemia ne geras ar blogas gyvenimas, o kažkas kita?

Nusiminti būtų dėl ko, jeigu mažėtų vieni tik lietuvių, tačiau taip nėra. Tik lietuviai, tačiau taip nėra. Ne taip seniai Europos Tarybos Parlamentinėje Asamblėjoje buvo svarstomas dokumentas apie demografinį nuosmukį pokomunistinėje Europoje 1988–1998 m. Šis dokumentas parodė, kad pagal gimstamumo nuosmukį Lietuvą lenkia net devynios valstybės – Latvija, Ukraina, Bulgarija, Estija, Vengrija, Rusija, Rumunija, Moldavija, Čekija. Taigi lietuviai – apie vidurį, kaip visada. Aukščiausias gimstamumas Albanijoje – skurdžiausioje Europos šalyje.

Didžiausią nerimą dabar kelia gausi naujoji išeivija, galinti virsti, kaip vaizdingai pasakyta, „Lietuvos išsivaikščiojimu“. Tai iš tiesų yra aplinkybė, galinti esmingai pakoreguoti dabartinę tautos būklę. Tik nieko nelaimėsime, jeigu žiūrėsime į tai vien kaip į blogį ar net tautinės katastrofos pradžia, o ne kaip į dėsninę, iš dabarties pokyčių plaukiantį reiškinį. Nereikia pamiršti, kad atkurdami Lietuvą, kaip demokratišką vakarietiško tipo valstybę, įteisinsime ir galimybę piliečiams laisvai iš šalies išvykti ir vėl į ją grįžti. Tą teisę išplečia Lietuvos narystė Europos Sąjungoje. Net jeigu pastaraisiais metais būtume gebėję

tvarkytis taip, kad žmonės gyventų daug geriau, išvykimo bangų vis tiek nebūtų pavykę išvengti. Veikia be akivaizdžių socialinių priešasčių (nedarbas, maži atlyginimai) ir sovietmečiu susiformavusi motyvacija, kurią galima palyginti su suspaustos ir vėl atleistos spyruoklės mechanizmu. Po penkiadešimties prievartinės izoliacijos metų visai suprantamas daugelio noras, tegul ir perdėtas, pagyventi ir padirbėti išsvajotame užsienyje. Kita vertus, dabartinėmis globalizacijos sąlygomis jaunam lietuviui net būtina pasižvalgyti po pasaulį. Tad reikia manyti, kad grėsmingasis „išsivaikščiojimas“ virs visai normaliu ir net reikalingu „pasivaikščiojimu“.

Ir niūriausias pesimistas turėtų pripažinti, kad dabartinė tautos būklė yra iš esmės geresnė negu XIX amžiaus pabaigoje arba sovietinės okupacijos pradžioje. Svarbiausia, Lietuva yra nepriklausoma valstybė ir lietuviui nereikia apsimetinėti tuo, kuo jis nėra, nei aiškinti, kad iš viso yra tokia tauta. Ir išeivius tai bloškia į objektyviai kitokią padėtį, nes nebeliko spygliuotų užtvartų, skiriančių išvykusius tautiečius nuo Tėvynės. Be to, sutrumpėjo atstumai – dabartiniai išeiviai skrenda per Atlantą septynias aštuonias valandas, o anuomet „šipkartėse“ tekdavo suptis vandenyne apie savaitę. Iš Madrido ar Dublino kelionė dar trumpesnė, o kur dar telefonas, interneto ryšys.

Jeigu objektyviai tautos padėtis nėra blogesnė, neturime jos bloginti patys. Bloginsime, jeigu (nekalbant apie kitokias aplinkybes) neįsisąmoninsime, kad ryšiai su Tėvyne yra ne tik išvykusiųjų reikalas, bet ir esminis valstybės tautinės politikos uždavinys. Deja, nematyti, kad valstybė tokią politiką turėtų. Vienas dalykas yra tautinė savivoka ir tvirtybė okupacinės izoliacijos metais, kitas – globalaus atvirumo aplinkoje, kada niekas nieko nevaržo, bet iš visų pusių aidi iššūkiai. Gali nepakakti tų tapatumo įvaizdžių, kurie telkė ir teikė pasitikėjimo okupacijos dešimtmečiais. Tapatumo įvaizdžių, adekvačių esamai būklei, neatsiras savaime net ir suprantant, kad jų jau tikrai reikia. Labai praverstų, kad savo „supratimus“ ir įsivaizdavimus apie tai dažniau reikštų meno, mokslo, politikos žmonės. Neabejotinai kuri nors idėja pateks į palankią dirvą. Tik daryti tai reikėtų gana raiškiai, kad jau pačioje užuomazgoje nepakirstų saviškių nihilizmas. Be to, verta šiek tiek tikėti ir pačiu gyvenimu. Kiekviena karta turi pati susirasti savo kelius ir susikurti savo sąmoningumo modelius. Ne išimtis ir naujieji išeiviai.

Trys sąvokos apie žmogaus būtį

Aptarsiu tris sąvokas, aiškinančias žmogaus būtį – individo, tautos ir vertybių. Dėl atsargos pridėsiu dar ketvirtą – tapatumo. Pirmiausia – individualumas. Visavertis žmogus – tai savitas ir tvirtas individas. Vien kūno tvirtybės, savaime aišku, nepakanka. Antra – noras bendrauti, poreikis priklausyti bendruomenei, ne bet kokiais, jeigu yra iš ko rinktis, o tokiais, kurioje būtų patogu dvasiai ir kūnui. O tada jau ir visa kita be didesnių problemų. Su sąlyga, žinoma, kad ir pats nekelsi kam nors problemų. Darnus bendruomeninis ryšys – nepamainomas individo tvirtybės šaltinis.

Bet gyvenimas – tai priešybių vienybė ir kova, kaip buvo dėstoma anų laikų filosofijoje, Todėl jeigu vieni ko nors labai nori, kiti to paties nenori. Turbūt dažnam yra tekę sutikti individų, kurie sakė nenorį niekam priklausyti. Juo labiau su kuo nors tapatintis. Tai turėtų reikšti ne ką kita, kaip norą priklausyti tik sau pačiam ir begalinės laisvės troškimą. Tenkinti tokį troškimą turėtų būti smagu, bent jau tol, kol nepaaiškės, kad tai sunkiai pakeliama ir ne kiekvienam išeina į gera. Negali būti tikras, kad vieną dieną nepasijusi nebežinąs, ką su ta laisve daryti ir kur pačiam dėtis.

Toks pajautimas – blogas ženklas, rodantis, kad artėja individo tapatumo krizė. Reikia ką nors daryti, pirmiausia – gaivinti savyje priklausomybės jausmą. Tik ne internetui ar lošimo namams, kaip patys galite suprasti, bet kokiais aukštesnei, individą pranokstančiai visumai, tokiai kaip bendruomenė, tauta, kultūra, religija. Jeigu kam priklausomybė atrodo per stiprus žodis, galima sakyti prisirišimas. Gera išeitis iš asmeninių krizių yra prisirišimas prie mylimų žmonių.

Ne mažiau svarbu suvokti savo priklausymą tautai, savaime aišku, savo tautai. Kaip žinoma, tauta yra unikali žmonijos dalis, kurią sudaro neapžvelgiama individų, įvykių, faktų, bruožų ir daugybės kitokių būties sudedamųjų įvairovė. Todėl apibūdinti tautą, ypač tą, kuriai priklausai pats, yra sunkus uždavinys, nedrąsu apibendrinti. Bet reikia išdrįsti, semtis drąsos iš to, ką yra pasakę iškilūs žmonės, todėl, pasinaudodamas jų mintimis, pabandysiu.

Pradėsiu nuo itin svarbaus dalyko – tautos mentaliteto ir charakterio, nors man atrodo, jog tai beveik vienas ir tas pats. Svarbiausia, ką apie lietuvius yra sakę filosofai. Iškilusis Karaliaučiaus mąstytojas Imanuelis Kantas Prūsijos lietuvių yra apibūdinęs gana palankiai: „[...] jis rodo daug mažiau vergiškumo negu jo kaimyninės tautos, jis yra pratęs kalbėtis su savo vyresniaisiais kaip su sau lygiais su nuoširdžiu atvirumu [...]“. Bet daug vėliau Stasys Šalkauskis, priešingai, priekaištavo tautiečiams dėl orumo stokos, polinkio pataikauti ir įsiteikinti valdžiai. Juozas Girnius yra rašęs – Rūpintojėlis ir Vytis – du lietuvių dvasios simboliai. Tai reikėtų suprasti, jog lietuviai yra artojų ir karžygių tauta. Evaldas Nekrašas išskiria tokius lietuvių bruožus: konservatizmas, kolektyvizmas, malonių iš valdžios laukimas, teisinis nihilizmas, pesimizmas. Neseniai vienoje radijo laidoje buvo pasakyta, kad lietuviams yra būdingas pavydas, darbštumas, vaišingumas ir berods santūrumas. O psichologas Sigitas Kregždė viename leidinyje rašo, kad lietuviams būdinga melancholiško temperamento tendencija. Žemaitiško užsispyrimo taip pat nereikia pamiršti. Dar esu girdėjęs lietuvius vadinant dainininkų ir lyriškų poetų tauta. O aš pats pasakysiu taip – dabartiniai lietuviai – verkšlentojų, duonos svetur ieškotojų ir, atleiskite, gal net valkatų tauta. O apie tautiečių godulį ir politinę lengvatikystę jau nė nekalbu.

Be to, nereikia pamiršti, kad šie bruožai dar skaidosi į atspalvius arba transformuojasi į ką nors sau lygiavertiško. Norint galima vienus vertinti teigiamai, kitus – neigiamai. Pavyzdžiui, pavydas, kaip visi žinome, gali būti juodas ir baltas. Užsispyrimas taip pat nevienodas, svarbu, kam užsispiriama ir kas nutinka užsispyrėliui palūžus. Melancholikas yra drovus ir jautrus, bet užtat išgyvena giliai ir subtiliai. Jis neskuba ko nors imtis, bet ką pradėjęs atlieka iki galo. Lietuviams tinka viena ir kita.

Blogiau su laukiančiais malonių iš valdžios. Malonių, kaip žinoma, jie negauna, tad koneveikia valdžią ir patikliai laukia tautos gelbėtojų. Bet gelbėtojai kaip tyčia būna netikri, tada tautiečiai, to net gerai nesupratę, varo kur nors į Londoną, nes mano, kad ten jų laukia dideli uždarbiai. Bet tokie uždarbiai nelaukia, tada jau tenka lenkti nugarą bet kam, reisykiais pasidomint ir šiukšliadėžių turiniu.

Visus šiuos bruožus su jų atspalviais sudėję į viena, turime tikrai įdomų margumyną. Ir tai gerai, nes kiekvienas lietuvis tautos bruožuose gali rasti ką nors pagal savo skonį ir kitokių gyvenimo kelrodžius. Kitaip tariant, gali praturtinti ir papildyti savo tapatumą. Net ir tie, kurie nenori niekam priklausyti, gali surasti sau tinkamą tapatinimosi su tauta punktą. Be to, niekas nedraudžia tapatintis ir su keliais bruožais iš karto, tik patartina gerai apskaičiuoti jėgas. Susidaryti širdžiai mielą tautos įvaizdį kaip kokią gėlių puokštę taip pat būtų iš ko.

Taigi tapatintis su savo tauta, su visa ar tik kai kuriais jos bruožais, yra prasminga, ką, kaip rodo apklausa, lietuviai ir daro – noriai tapatinasi su savo tauta ir labai nenoriai su savo valstybe.

Apie vertybes šįkart pasakysiu tiek – tai idealiųjų motyvų sfera. Motyvas yra idealus, kai ką nors darai ir tau pačiam dėl to viskas aišku, bet gali pasirodyti nelabai aišku ar net įtartina kitiems, nes nėra aiškiai matomas veiksmo ir atpildo ryšys. Pavyzdžiui, pilietis kas rytą surenka kieme šiukšles, o kaimynai spėlioja, kodėl jis taip daro, juk kažkas už tokį darbą gauna pinigus. Nuovokesnis tuoj susigaudo – artėja savivaldybių rinkimai, vadinasi, tas švaruolis ketina balotiruotis ir norės, kad už jį balsuotume. O iš tikrųjų yra ne taip – tas pilietis valo kiemą ne dėl savireklamos arba dėl to, kad būtų alergiškas šiukšlėms, o todėl, jog paprasčiausiai brangina švarą, kuri jam yra vertybė. Ir jis pasiekia savo. Kada aplinkui kasdien švaru, tada ir kiti pradeda vertinti švarą ir jau nemėto šiukšlių kur pakliūva.

Pats suprantu, kad aiškinti vertybes nuorodomis į buitinius reikalus nelabai solidu, bet šis pavyzdys geras tuo, jog padeda suprasti svarbų dalyką – vertybės yra tai, kas yra tikslas sau, bet ne priemonė kam nors kitam. Vertybės, nors savitikslių, nėra uždarnos ir nepasiekiamos, priešingai, jos visiems atviros. Tik nenorinčiam suprasti jos gali atrodyti blankios ar neįžiūrimos. O reginčiam ir suprantančiam vertybės žėri ir tviska, įkvepia ir kviečia, teikia gyvenimo džiaugsmą ir prasmę, nors kartais galbūt atima ramų miegą ir nebūtinai papildoma pinigine.

Svarbiausia, kad vertybės, kai tampa individo dvasine savastimi, sutvirtina jo tapatumą, darydamos jį visavertį. Pasakykite man, kokios jūsų vertybės, ir pasakysiu, kas jūs esate. Tiesa, dėl tapatumų kyla neaiškumų, nes kai kas tvirtina, kad tokių dalykų iš viso nėra. Jeigu ir yra, tai neilgam, nes tapatumai esą sunkiai įmanomi atvirame ir globalėjančiame pasaulyje. Tokią nuomonę gerbiu, bet jai nepritariu, nes manau, kad tapatumai yra realūs, tokie jie turėtų visada būti, ir nesunkiai randu savo nuomonę patvirtinančių faktų. Pavyzdžiui, jeigu stovinčio prieš jus nuplikusio pono asmenyje atpažįstate savo jaunystės metų garbanotą draugą – ar reikia akivaizdesnio asmens tapatumo įrodymo? Jeigu sakykite, kad išorės požymiai dar nieko neįrodo, galima pažvelgti giliau. Individas išlieka tapatus sau pačiam, jeigu, metams slenkant, neišleidžia iš akiračio laisvai pasirinktų vertybių, jeigu, paprasčiau tariant, didžiojo Jono laimėjimuose išlieka šis tas iš to, apie ką kadaise svajojo mažasis Jonukas. Taip pasitvirtina pagrindinis tapatumo dėsnis – išlikti kintant ir kisti išliekant.

Bet tai dar ne viskas. Įsisąmoninamos vertybės brandina ir ugdo individus taip, kad jie pranoksta patys save, bendrauja ir vienijasi, sudaro bendruomenes ir visuomenes, kuria tautas ir kultūras. Gal net ne visada ir patys suprasdami, ką daro. Ir nėra reikalo kiekvienam viską suprasti, pakanka bendrauti ir dalyvauti. Vertybių įtaigojimo galima nė nepajusti. Deja, vertybių būklė yra permaininga. Kai kada jos ilgam užvaldo širdis ir protus, o kai kada skamba tik kaip mažareikšmiai žodžiai. Tikrosios vertybės visada turėjo ir tebeturi nedraugų ir net piktų priešų.

Galvojant apie visa tai, gali apimti pesimizmas, bet nereikia jam pasiduoti. Gyvenimas, kaip jau sakyta, yra prieštaringas, didingi dalykai vyksta kartu su menkais, tragiški – kartu su komiškais. Todėl turime pažinti gyvenimą ir matyti, jog žmones vienus prie kitų traukia ne tik jų vertybės ir dorybės, bet taip pat, gal net labiau, jų trūkumai, silpnybės ir ydos. Todėl, menkstant vertybių poveikiui, kaip koks apsauginis tinklas cirke suveikia tie jungties motyvai, kurie plaukia iš silpnųjų ir ydų. Nes istorija yra gudri, kaip yra pastebėjęs vienas didis mąstytojas, ir numato išeitį – kada blėsta aukštieji motyvai, individų jungties funkcija atitenka žemesniesiems. Tiesa, pastarųjų skatinamos bendrijos retai kada būna patvarios, nes jų dalyviai ima nepasidalinti savo silpnųjų objektais ir lengvai susipyksta. Todėl neišvengiami nuostoliai ir praradimai. Bet tautos istorijai, gal ir gamtai, matyt, yra vis tiek, ar individai vienijasi idealų, ar praktinių poreikių, ar instinktyvių potraukių pagrindu. Svarbu, kad jungtys būtų gyvybingos ir vaisingos. Kita vertus, nematau priežasčių, kodėl silpnybės negalėtų sutelkti individų ir aukštesniesiems tikslams.

Neturime pamiršti ir to, kad gyvename vartotojiškoje visuomenėje, o joje silpnybės ir ydos kaip tik jaučiasi gana gerai. Tuo visai nenoriu pasakyti, kad vartotojiška visuomenė yra ydingų individų visuomenė, nors kas galėtų paneigti... Išorinė šios visuomenės pusė yra medžiaginių gėrybių gausa, kurią simbolizuoja akropoliai ir maximos. Tą gausą jaučiame ir patys, nes mums vis daugiau visko reikia. Nes dabar ir yra visko nepalyginti daugiau negu anuomet, visuotinio deficito laikais.

Vis dėlto būtume neteisūs augantį vartojimą be išlygų tapatindami su materialėjimu ir neižvelgdami, kad vartotojiškam pasauliui nesvetima ir dvasinė dimensija. Apie ją liudija skirtumas tarp to, kiek vartojame, ir kaip į savo vartojimą žiūrime. Senoje knygoje skaičiau, kad ir turtuolis gali turėti taip, tarsi nieko neturėtų, taigi būti neturtėlis dvasiškai, jeigu neprisirša prie savo turtų. O varguolis, kuris visa širdimi geidžia daug turėti, gali būti prilyginamas turčiui dvasiškai. Tokiam sulyginimui reikia komentaro. Jeigu turtuolis neprisirša prie turtų tik taip, kad be gailesčio išmeta dar visai gerus daiktus,

jog tuoj pat pirktų naujus, jis, mano akyse, nepelno jokių dvasingumo balų. Kita vertus, ar gali turtuoliui būti suprantamas varguolio prisirišimas prie daiktų? Taip sakau, nes ir man yra tekę kai ką patirti. Jaunystėje vienu metu buvau tvirtai prisirišęs prie savo senų nuplyšusių batų ir negalvojau jų išmesti, nors geidžiau naujų ir madingų, bet neuždirbau tiek, kad galėčiau juos nusipirkti. Todėl nelygu prisirišimas, nelygu ir neprisirišimas.

Baigdamas grįžtu prie to, nuo ko pradėjau, ir teigiu, kad šiandienos lietuviams nėra aktualesnės siekiamybės kaip visavertis žmogiškumas. Tą galima pasakyti ir apie pavienius individus, ir apie visą tautą. Individams trūksta glaudesnių bendruomeninių ryšių, o bendruomenėse pasigendama savitų ir tvirtų individų. Taigi atsiduriame savotiškame ydingame rate. Ilgai jame užsibūti negerai, bet taip gal ir neatsitiks. Iš jau išvardytų lietuviško būdo bruožų gali susidaryti kaip kokiam kaleidoskope įvairių ir net labai netikėtų derinių. Taip ne kartą jau yra buvę. Taip pat ir tokie deriniai, kuriuose šviesios spalvos užgoš tamsiąsias ir tada sklaidysis mūsų tautą nugulęs negatyvizmo, irzlumo, įtarumo slogutis. Juo labiau kad vertybės nėra, kaip gali atrodyti verkšlenančiam pesimistui, pasitraukusios iš mūsų padangės. Nesvarbu, kad dažnas gyvena nepakeldamas į jas akių. Teisingumas kaip vertybė nenuvertėja ir neišnyksta vien dėl to, kad aplinkui vieni sukčiai. Vertybės pasižymi amžinybės matmeniu, suteiktas jos „yra“ ir tada, kai jų lyg ir niekam nereikia. Ateina laikas ir labai prireikia.

Kalba iškilmingame Lietuvos Respublikos Seimo posėdyje, skirtame Sąjūdžio dvidešimtmečiui

Gerbiamieji Seimo nariai, posėdžio dalyviai,

Vykdamas į šį iškilmingą posėdį svarsčiau, ar renkamės tik tam, kad smagiai prisimintume dienas ir darbus, kurie buvo atlikti mums visiems būnant dvidešimčia metų jaunesniems, ar taip pat ir tam, kad pripažintume, jog sąjūdietiško užmojo veikla, nebūtinai tokia, kaip tuomet, yra gyva ir šių dienų reikmė.

Sveikas protas primena – anuomet į Sąjūdį žmones sutelkė siekis išsivaduoti ir atstatyti nepriklausomą Lietuvos valstybę, šis tikslas buvo pasiektas – tad ar dabar būtų dėl ko judėti?

Svarbi ir kita aplinkybė – telktis į Sąjūdį anuomet padėjo tai, kad visi buvome sulyginti nelaisvės ir neturto pagrindu, bet ar dabar galėtų kilti tokie tikslai, kurie rikiuotų į vieną gretą prekybos centrų oligarchus ir paskutinius centus skaičiuojančius pirkėjus?

Abejonių yra ir daugiau, ir vis dėlto manau, kad ir dabar yra dėl ko telktis ir judėti, nors nebūtinai tokiu pat būdu, kaip tuomet.

Laikau save eurooptimistu, bet jeigu buvimo Europos Sąjungoje perspektyva mums žada vartimą betaučiais individualais, be kultūrinės savasties ir tapatumo – ar turime būti nešami kosmopolitizmo srovės? Manau, kad ne, turime pakankamai galimybių ir jėgų ugdyti savo lietuviškąją europietišumą.

Viename mitingų prieš 20 metų Sąjūdžio kalbėtojas klausė, ar norime, kad mūsų šalis būtų prilyginta gražiajai kiaulininkei, aprėdytai tautiniais rūbais, kurios darbas – aprūpinti skaniais mėsos gaminiais bekraštę imperiją? Mitingo dalyviai vieningai atsakė – ne.

Šiandien galime paklausti, ar norime, jog kai kurie Lietuvos rajonai būtų verčiami savotiškomis Europos kiaulininkystės fermomis, nesiskaitant su gyventojų nuomone ir aplinkosaugos normomis? Jeigu nenorime – turime palaikyti vietinius ūkininkus.

Lietuvos kaimai ir laukai laukia sąjūdietiško žaliųjų veržlumo.

Studentai ir moksleiviai, viešai reikšdami kritišką nuomonę dėl mokslo ir studijų įstatymo, pataiko į patį dešimtuką, nes parodo, kad galvoja apie savo ateitį Lietuvoje, o ne kitose šalyse.

Turime juos suprasti ir paremti, o ne pasyviai stebėti ir laukti, kol dėl studentų besivaržantys Vakarų universitetai išvilios mūsų geriausią jaunimą.

Tad akivaizdu, dėl ko reikia judėti.

Manau, kad viskam abejingų arba tiesiog blogų žmonių dabar yra ne daugiau, negu jų yra buvę visais laikais, bet turbūt niekada nebuvo tiek daug pasimetusių, susipykusių su savo gyvenimu ir savimi.

Bet taip pat manau, kad gerų ir patriotiškai nusiteikusių žmonių yra ne mažiau, negu jų buvo Vasario 16-osios ir Kovo 11-osios ar Sausio 13-osios dienomis, tačiau kažin ar patriotizmas buvo kada nors taip nuvertintas kaip dabar.

Sąjūdis įsikūrė tada, kai režimas švelnėjo, slūgo represijos, buvo įmanomas vienas kitas laisvas žodis ir atrodė, kad jau „galima gyventi“.

Bet tokia būseną buvo ne mažiau pavojinga, nes skatino atsipalaiduoti, apsiprasti ir galiausiai pasiduoti. Laimei, taip neatsitiko, Sąjūdis kilo pačiu laiku, nebuvo praleistas tinkamas laikas.

Bet ar nepraleisime tinkamo momento dabar, ar vartotojiška pinigų, galios ir pramogų kultūra nesužlugdys mūsų kaip asmenybių ir kaip tautos? Klausimas atviras, todėl sąjūdietiška dvasia ir šiandien reikalinga.

Naudodamasis šia proga noriu išreikšti gilią pagarbą ir geriausius linkėjimus visiems Lietuvos sąjūdininkams.

Ačiū už dėmesį.

Ar turėsime kinų kilmės piliečių?

Mūsų tautą per visą jos istoriją lydėjo gyventojų netektys, kurių pobūdis ir priežastys įvairios – nutautėjimas, emigracijos, karai, holokaustas, deportacijos. Todėl dabartinė emigracija nėra kažkas iš esmės nauja, ji savaime suprantama po atskirties nuo pasaulio dešimtmečių. Kitas dalykas – emigracijos mastai ir tempai, nors skaičiai paaiškės po kiais metais numatomo gyventojų surašymo. Po kurio laiko gyventojų vėl padaugėdavo, netektys išsilygindavo, tačiau sunku numatyti, kokiū būdu tai galėtų vykti dabar. Gausus išėivių grįžimas labai pageidaujamas, bet mažai tikėtinas, gimimų daugėjimas – viltingas reiškinys, tačiau kol kas neatsveria mirčių skaičiaus. Be to, tuščias reikalas spėlioti, kur link ateityje pasuks dabartinių naujagimių gyvenimo keliai.

Kad ir ką galvotume apie teigiamus ir neigiamus išėivijos padarinius, realybė yra tokia – Lietuvoje mažėja gyventojų, visuomenė sensta, silpsta tautos kūrybinės pajėgos, mūsų šalis, galima sakyti, pamažu tuštėja.

Tai nelauktas iššūkis tautos egzistencijai, keliantis klausimą – ar ilgai palyginti retai apgyventa Lietuva galės išlikti tokia, kokia yra, kai pasaulyje sparčiai gausėja gyventojų, o kai kurios šalys jau tiesiog dūsta nuo jų tankio? Tikriausiai neilgai, ne tik gamta nemėgsta tuštumos. Kad tikrai taip, rodo tankėjantis kinų restoranėlių ne tik Vilniuje, bet ir kituose Lietuvos miestuose tinklas. Jie pajvairina šio pobūdžio įstaigų asortimentą, pageidautini ir indų, indoneziečių, kitų Rytų šalių restoranai, arbatinės. Ir jų neabejotinai rasis.

Krizė kol kas sulaiko rytiečių imigraciją, tik ar ilgam? Sunkumai anksčiau ar vėliau praeis, atsigaunančiam ūkiui reikės darbo rankų ir įvairių specialistų jau vien tam, kad kompensuotų nesiliaujančią emigraciją iš Lietuvos. Bet tai dar ne viskas. Neabejojama, kad planetos atšilimas atsilieps ir demografinė pasaulio situacijai, o padarinių gali atsirasti ir iki Lietuvos. Pasidomėjus, ką rašo kitų šalių spauda, aiškėja, jog tam jau ruošiamasi. Ramiojo vandenyno, kitų potvynių varginamų šalių vyriausybės rimtai svarsto savo gyventojų, visų ar tik dalies, perkėlimo į saugesnes teritorijas galimybes. Apie tai galvojama ir šalyse, kurios gali būti laikomos potencialiomis priėmėjomis. O pastarųjų sąrašė

pirmoje vietoje atsiduria ne kas kita, o gerovės šalys – labdaringos senstančios Europos Sąjungos valstybės. Galima prognozuoti, kad Lietuvai bus skiriama tam tikra naujųjų gyventojų kvota, nebūtinai tokio dydžio, kad kompensuotų demografines netektis dėl emigracijos.

Nesunku numatyti, kad daugiausia atvykstančiųjų sulauksime iš pietrytinių šalių, kuriose jau susiklostė tradicija geresnio gyvenimo ieškoti Vakarų Europoje. Pastaruoju metu tenka girdėti, kad vakariečių svetingumas jau baigia išsekti, imigraciją ketinama riboti, tad gerovės ieškotojams teks sukti į pokomunistines Europos šalis, neišskiriant ir Lietuvos. Tas pat laukia ir įvairių pabėgėlių, prieglobsčio ieškotojų, o juk Lietuva daug kam patraukli vien tuo, kad yra ES narė.

Imigracija yra ne tik demografinis ir ekonominis, bet ir sudėtingas kultūrinis reiškinys. Naujieji gyventojai paprastai atvyksta su savo papročiais, elgesio normomis, tikėjimais, taigi atsiveža tai, kas sudaro jų etninį kultūrinį tapatumą, kurį stengiamasi išlaikyti, telkiamasi į bendruomenes ir pan. Tačiau kartu jiems reikia adaptuotis, taikytis prie vietinio gyvenimo normų, mokytis kalbos ir kitų dalykų. Tai didelių pastangų reikalaujantis siekis, kurio sėkmei itin svarbu, kaip vietos gyventojai žiūri į atvykėlius, kaip toleruoja jų „kitoniškumą“, ypač jeigu pastarųjų kitokia odos spalva. Kaip visa tai suderinti, išvengti įtampų ir konfliktų – iššūkis kaip atvykėliams, taip ir vietiniams, valdžios pareigūnams.

Sunkumų mažiau, kai vieni ir kiti yra iš maždaug to paties kultūrinio arealo ir ne daug kuo tesiskiria. Tai lengvina tarpusavio supratimą ir integraciją. Kur kas sudėtingiau, kai naujieji gyventojai yra iš kitokio kultūrinio pasaulio, stengiasi be išlygų laikytis savo kultūrinio, konfesinio savitumo ir sunkiai priima naujosios šalies viešojo gyvenimo normas. Tai juos stumia į socialinę kultūrinę atskirtį, sunkina susikalbėjimą su iš to plaukiančiais padariniais.

Kokie tie padariniai, rodo ne kartą degę automobiliai ir byrėję vitrinų langai Paryžiaus gatvėse, incidentai Danijoje, Olandijoje. Nors šios šalys, kaip žinoma, pasižymi kultūrine tolerancija, daug metų vykdo apgalvotą imigrantų socialinės integracijos politiką. Ko galima tikėtis Lietuvoje, kurioje „kitoniškų“ užsieniečių pasirodo vos vienas kitas, o jau būta nemalonių ksenofobiško pobūdžio precedentų?

Taigi kartu su numatoma imigracija turime laukti ir kur kas didesnės nei šiuo metu kultūrinės įvairovės, tapsiančios mūsų kasdienio gyvenimo aplinka. Nebūtų protinga numatomus pokyčius palikti savieigai. Reikia pradėti jiems ruoštis, ugdyti tarp žmonių supratingumo ir pakantos dvasią, plėsti žinių apie kitas kultūras ir konfesijas prieinamumą,

žadinti domėjimąsi jomis. Išankstinis pasirengimas itin svarbus, kad atvykusieji jaustųsi gerai mūsų šalyje, integruotųsi, o ilgainiui gal taptų ir Lietuvos piliečiais.

Turbūt nereikia įrodinėti, kodėl daugiausia atvykstančiųjų turėtume laukti iš Kinijos, o pradžia, kaip minėta, jau padaryta. Labai palaikytina Vilniaus mero mintis, kad laikas galvoti apie kinų kalbos pradmenų mokymą miesto mokyklose. Kita to klausimo pusė – metodikų ir kitokių priemonių, skirtų atvykusiuosius mokyti lietuvių kalbos, rengimas. Kad rytiečiai gali gerai išmokti lietuviškai ir tinkamai adaptuotis, rodo ne vienas atvejis. Tad ir darbštiems kinams lietuvių kalba neturėtų būti neįveikiamas barjeras.

Nėra neįsivaizduojami ir jauni kinų mokslininkai, pavyzdžiui, doktorantai, rašantys darbus apie lietuvių meną, gamtos įvaizdį lietuvių kultūroje ar kitokia tematika. Galbūt jie atrastų tai, ko mes patys savo kultūroje nepastebime ir nevertiname. Japonai atrado ir savaip suprato Čiurlionį, atras ir kinai. Tad ar turėsime kinų kilmės lietuvių? Manau, tai tik laiko klausimas, nors daug ką lems, kiek mūsų tautiečių bus nusiteikę tapti ir jau dabar tampa lietuviškos kilmės anglais, airiais, ispanais.

Kaip galimas optimizmas?

Optimizmas dabartiniame mūsų gyvenime nepopuliari tema. Patikslinu – šios būsenos nesieju su entuziazmu, nors žmogui reikia ir šito. Pakanka, kad geros nuotaikos viršytų blogąsias ir kad jos būtų atviros, taigi galėtų ir kitiems pakelti dvasią. Tokių nuotaikų labai trūksta mūsų kasdienėje aplinkoje, ne mažiau jų stokojame ir viešojoje erdvėje. Tą erdvę per visus nepriklausomybės metus nugulęs negatyvizmas sklaidosi labai nenoriai. Ir šiandien, kaip ir prieš keliolika metų, žiniasklaidoje pirmiausia korupcija, pedofilija ir panašios naujienos, kurios niekam neprideda gero ūpo. Bet keista ir liūdna tai, kad nemažai daliai žmonių gero ūpo lyg ir nereikia, dažnas pilietis yra persiėmęs neigiamomis mintimis, o girdėdamas, kad mūsų valstybėje esama ir gerų dalykų, pasijunta, tarsi būtų nutikę kažkas ne taip.

Diplomuotas lektorius per viešą paskaitą į šuns dienas deda valdžią, valdininkus, ūkio politiką ir kita, o baigdamas retoriškai klausia: „Kur dar pasaulyje šitaip gali būti?“ Dėl faktų nesiginčijama, tačiau dėl bendro valstybės įvaizdžio bandau prieštarauti, siūlydamas palyginti kad ir su viena kita artimesne ar tolimesne šalimi. Sulaukiu kategoriško tvirtinimo: „Lietuvoje bus dar blogiau.“

Pokalbyje apie švietimą pasidžiaugiu apdovanojimais, kuriuos mūsų moksleiviai pelno pasaulinėse matematikos, informatikos, geografijos olimpiadose, sakau, kad tai liudija apie geras mokyklas Lietuvoje, apie puikius mokytojus, kurie įkvepia moksleiviams domėjimąsi. „Tai liudija tik apie ypatingus kai kurių moksleivių gebėjimus“, – atrėžia pašnekovas.

Kitame pokalbyje negaliu susilaikyti nepagyres gydytojų, kurie ne itin geromis sąlygomis atlieka sudėtingas operacijas, gražina sveikatą sunkiems ligoniams. „Gelbsti tik geri užsienietiški vaistai“, – vėl esu pašnekovo nusodinamas. Užsimenu apie kaimo bendruomenes, kurios aktyvėja, kultūrėja ir teikia gražių vilčių. „Reikia žinoti, kas už to stovi“, – ironiška užuomina palydi mano mintis. Ir taip toliau, mūsų pačių aplinkoje išvešėjęs mazochistinis nihilizmas kerta per pačias šaknis.

Šiame niūrokame fone paguosti siūlosi pozityvaus mąstymo technologijos, jos ragina dažniau šypsotis, kartoti „aš geras, viskas bus gerai“. Gal ir padeda, jeigu ir pats turi lašą optimizmo, bet, kita vertus, tai verčia pagalvoti, kad galimos ir visai kitokios technologijos.

Ne vien vaizduotės padaras yra pilietis, kuris visur – darbe, parduotuvėje, aludėje – tvirtina, kad mūsų šalyje viskas blogai, labai blogai. Gal žmogui tiesiog juoda diena užėjo ir daugiau nieko, ką gali žinoti? Bet jeigu panašiai kalbama ir kitą, ir dar kitą dieną, ir tas pat kartojama po keliolika kartų, iš kur žinoti, ar „už to“ nestovi kokia neskaidri technologija? Juk jeigu viskas blogai, peršasi išvada, kad ne kitokia ir pati valstybė. Arba nuolatinis sakymas rodant pirštu į politikus: „Visi jie vagys“? Tas, kuriam tikrai taikytinas toks epitetas, išgirdęs tik nusijuoks širdyje ir toliau tvarkys savo reikaliukus. O doras politikas bus užgautas, turės, ko gero, aiškintis rinkėjams ir suabejos, ar kitą kartą verta eiti į rinkimus. Kuo ne pilietinė savidestrukcija, atgrasanti žmones nuo politikos?

Visi pripažįsta, kad prieš porą trejetą metų, tegul ir „burbulo“ sąlygomis, gyvenome geriau – neapkarpyti atlyginimai ir pensijos, daugiau darbo vietų, daugiau pirkome, vartojome, skolinome. Bet ar buvo daugiau pasitenkinimo ir optimizmo? Neteko pastebėti. Nepriimta, blogas tonas, kas kita būti nuolatos nepatenkintam. Jeigu žmogus gyvena gana nebloggeriai – turi ir darbą, ir būstą, ir sąskaitą banke, bet vis tiek šaukia, kad viskas blogai, verčia suklusti, pagalvoti, gal anas kažką žino, gal geriau supranta.

Dabar, atėjus sunkmečiui, yra kitaip. Kai ir taip aišku, kad ne pyragai, be perstojo verkšlenti, jog blogai, – menka išmintis. Kažin ar būsi išgirstas, jeigu ir būsi, greičiau tik suezinsi. Todėl dabar tinkamas laikas optimizmo atgaivai. Pozityvi savigyra nebloggeriai, bet geriau pradėti iš kitos pusės – neįsileisti į savo sielą nusiminimo, liūdesio ir kitokių depresyvių būsenų, padėti ir kitiems nepasiduoti pesimizmui. Tada turės prilti ir visoks nihilizmas (nepainioti su pamatuota kritika), nes nesulauks palankaus atgarsio, o kartu iš regos lauko nyks ir vertybinės regos žvairumas, ne vienam trukdantis matyti tai, kas gera. Skaidrėjant dvasinei būsenai, atsigaus ir optimizmas, nes tai būdinga sveikai žmogaus prigimčiai. Tam galėtų daugiau pasitarnauti ir žiniasklaida, dažniau rašydama apie geras mokyklas ir mokytojus, puikius gydytojus, darnias kaimų ir miestelių bendruomenes.

Tapatumo ieškokime kultūroje

Iškilusis semiotikas Algirdas Julius Greimas paskaitoje, skaitytoje 1965 m. Santaros–Šviesos suvažiavime, sakė: „Mes nežinome, kas yra gera ir bloga, bet žinome, kad negalime palikti žmogaus, neįrašydami jo į tam tikrą simbolinę kultūrinę sistemą“ (Greimas, 1993: 78). Šią mintį galime suprasti kaip būtinybę žmogui surasti savo vietą, savo namus kultūroje, kartu ir savo paties tapatumą, savo gyvenimą. Kam nesiseka surasti savo vietos kultūroje, tam, reikia manyti, nepavyksta surasti ir paties savęs.

Įrašymas į vienokią ar kitokią simbolinę kultūrinę sistemą prasideda nuo pat pirmųjų žmogaus gyvenimo dienų. Pirmasis simbolinis „įrašas“ yra krikštas, vardo įgijimas, kuriuo mažasis individas yra įsmeninamas ir įpilietinamas, įrašomas į tautos kultūrinę, konfesinę erdvę. Tolesnis vyksmas – auklėjimas, lavinimas šeimoje ir mokykloje, toliau dar reikia pridėti radiją, televiziją, internetą ir daugybę kitokių aplinkybių ir veiksnių.

Visa tai sudaro aplinką, kuri formuoja ir kurioje formuojasi esminė individo tapatumo pusė – jo kultūrinis tapatumas. Juk individo tapatumas yra daugialypis – galime kalbėti apie profesinį, politinį, konfesinį, o, kitu kampu žiūrint, apie vidinį ir išviršinį, tikrą ir netikrą ir dar kitokius to paties individo tapatumus, priklausomai nuo to, ką norime išsiaiškinti. Individo tapatumo sandaroje itin svarbus kultūrinis matmuo, teikiantis įvairių kitų jo tapatumo pavidalų raiškai.

Reikia iš karto pastebėti, jog tai, kaip individas suvokia ir vertina pats save, savo tapatumą bendrąja prasme, yra neatsiejama nuo kultūrinės, civilizacinės erdvės, kurioje jis gyvena, lavinasi ir mokslinasi, kurios pasiekimų vartotojas, nešėjas, o kai kada ir produktyvus kūrėjas jis yra. „Visada žmogus definuodavo save ir būdavo kitų definuojamas pirmiausia tuo, kas jame aiškiausia: jo priklausomybė kraštui, tradicijai, tikėjimui“, – rašė Vytautas Kavolis (Kavolis, 1993: 89). Galima drąsiai kalbėti apie lietuviškos ar vokiškos, švediškos ar itališkos kultūros individus, tokiais save ir laikančius, o, atsižvelgiant į kalbų paplitimo arealus, galima skirti anglakalbę, prancūzakalbę, ispanakalbę ir kitokias kultūras, atitinkamai ir asmenų – jų vartotojų ir kūrėjų – tapatumus.

Individo kultūrinės priklausomybės nepakeičia ta aplinkybė, kad plečiasi globalusis atvirumas, įvairėja tarpkultūrinės sąveikos, įskaitant ir įtampas bei konfliktus, kaip ir tai, kad visais laikais buvo, o dabar itin gausėja dvilypės ar daugialypės kultūrinės tapatybės individų, ką lemia įvairūs šiuolaikinio pasaulio veiksniai. Šitokiais atvejais yra svarbu, ką galvoja pats asmuo, nusprendamas, kokios tautos, šalies ar regiono kultūros žmogumi jis save laiko. Konfesinė priklausomybė taip pat gali būti kultūrinį tapatumą lemianti aplinkybė, nes religinis tikėjimas yra reikšminga, o kai kada net esminė kai kurių kultūrų tapatumo pusė.

Pagrindinis dalykas, kurį itin svarbu pabrėžti, yra tai, kad kiekviena civilizacija, kiekviena jai priklausanti kultūra formuoja savą individo (asmenybės) tapatumo sampratą, nes nėra nuo kultūros laisvos asmenybės, kaip ir nuo asmenybės laisvos kultūros, o „kultūra nėra asmenybės psichologijos periferinis dalykas. Tai yra jos širdis“ (Cervone, Pervin, 2008: 558–559). Individas save suvokia pirmiausia kultūrinės tradicijos, kurios aplinkoje jis gyvena, socialinės grupės, kurios narys jis yra, terminais ir įvaizdžiais.

Nepriklausomai nuo to, kokie tie įvaizdžiai, kas jais teigiama, kaip giliai jie įsispaudžia į individo sąmonę, tai tik bendras fonas, tik kelio pradžia. Toliau jau individas pats, konkrečiai ir savo valia įsirašinėja į kultūrą, į vienokią ar kitokią jos sritį bei lygmenį. Daug ką lemia istorija ir geografija, bet kultūrinė saviidentifikacija taip pat gali vykti ir „specifinių tapatybės kūrimo projektų pagrindu“ (Castels, 2009, 117). Tai trunka visą gyvenimą. Žinoma, galima nugyventi savo dienas ir niekur aiškiau neįsirašant, išliekant pradmenų lygyje, o kartu kultūros pakraštyje ar užribyje.

Įsirašymas reikalauja kai kurių asmens savybių – atvirumo ir imlumo, aktyvumo ir pasitikėjimo, gebėjimo pasinaudoti aplinkybėmis ir pačiam jas provokuoti. Taip pat gebėjimo atsiverti bendraujant su kitais, nebūtinai tik realiais asmenimis, ne mažiau ir su tais, kurie tebėra gyvi tik savo darbais kultūroje, savo žygiais istorijoje.

Į kultūrą toliau įsirašoma renkantis vertybes, tikslus ir vaidmenis. Jeigu tai daroma laisvai ir reikliai, o ne pasyviai priimant vien tai, kas peršama iš šalies, tai savo rinkimusi individas ir tapatinasi su tuo, kam teikia pirmumą ir taip kuria savo tapatumo portretą. Todėl mano tapatumas nėra vien mano paties kūryba, bet ir tai, ką gaunu iš bendravimo, iš savo pasirinkimų ir tapatinimųsi. „Jei atrandu savo tapatybę, dar nereiškia, kad aš ją susikuriu užsidaręs savyje; savo tapatybę aš „išsideru“ pusiau atviroje, pusiau vidinėje diskusijoje su kitais“ (Taylor, 1996: 61–62). Manau, kad taip yra laisvoje demokratiškoje visuomenėje, kurioje nėra prievarta brukamų doktrinų ir stilių, jeigu neskaitysime reklamos ir kitokių manipuliavimo žmonių sąmone technologijų.

Vis dėlto kiek individas savo pasirinkimais yra savarankiškas, laisvas nuo bendrojo kultūrinio fono? Gal jis tik savaip individualizuoja tai, ką yra gavęs ir tebeauga iš gimtosios kultūros, iš platesnės sociokultūrinės aplinkos? Jeigu taip, tai jo tapatumas būtų ne daugiau nei individuali kultūros kopija, o tai savo ruožtu reikštų, kaip pastebi Algis Mickūnas, „kad negali būti jokių privilegijuotų asmenų, kurie galėtų ištrūkti iš savo kultūrinio supratimo ir pažvelgti į jį iš „išorės“ (Mickūnas, 2007: 221).

Jeigu pastarąją mintį taikysime šiandienos lietuviams, turėsime pripažinti, kad esame tokie, kokia mūsų kultūrinė aplinka, iš kurios negalime „ištrūkti“. Į ją nuo mažens esame įrašinėjami ir toliau įsirašinėjame patys, kai ką pasyviai priimdami ir tapatindamiesi, kai ką atmesdami, kai ką ir nuo savęs pridėdami. Tačiau ne kitaip, o tik tam tikrais nelabai suvokiamais mūsų kultūrai būdingais būdais.

Išėitų, lyg ir esame savotiški savos kultūrinės aplinkos „belaisviai“, nulemiami kultūrinio determinizmo. Nesinori su tuo sutikti, tokia būseną yra būdinga vadinamosioms tradicinėms, uždaroms bendruomenėms, kuriose individas save suvokia tik kaip šeimos, bendruomenės narį. Lietuvos visuomenė tokia juk nėra, mūsų visuomenė atvira, joje dabar madas diktuoja liberalioji mąstysena ir veikseną, net kyla klausimas, ar nebūtų laikas liberaliajam atvirumui suvokti ir savo ribotumą savo paties ir visuomenės labui. Nes, geriau įsižiūrėjus, pasirodo, kad ir liberalioji mąstysena ne vien tik išlaisvina, ne blogiau už kokią kitokią mąstyseną ji geba ir „įkalinti“ patiklį sąmonę.

Nors gyvename atviroje visuomenėje, turime pripažinti paprastą tiesą – esame savo lietuviškos kultūros vaisiai kas tradiciniu, kas liberaliu, kas kitokiu variantu. Neturėtų gąsdinti ir žodis „belaisviai“, žiūrint, kokio jis lygio. Ypač jeigu turime galvoje tokią esminę kultūros dalį kaip kalba, kuri yra kur kas daugiau negu tik žinių perteikimo priemonė. Nuo šios aplinkybės nėra laisvi nei originalių tapatumo projektų autoriai, nei savo kosmopolitizmą deklaruojantys „pasaulio piliečiai“. „Kultūrinė praeitis yra griežtai deterministinė tokiu mastu, kad individas to nesuvokia“ (May, 1979: 152).

Populiarus būdas „ištrūkti“ iš lietuviškos aplinkos emigruojant ne visada gelbsti, nes ir svetur atsидūręs asmuo nėra laisvas nuo to, ką turi savyje atsivežęs. Tai gali pavykti tik išėivių vaikams ar net vaikų vaikams, išgyvenusiems dvilypio tapatumo nepatogumus ir tapusiems naujosios tėvynės piliečiais.

Beje, byloti kultūros vardu per daug atsakomybės, tad, tęsiant svarstymą, reikia apsiriboti tik tautos mentalitetu, kaip viena kultūros apraiškų, tai yra ta mąstymo, vertinimų ir įpročių visuma, kuri įvardijama minėta sąvoka ir apima daugiau ar mažiau visų sluoksnių

tautiečius. Mentaliteto bruožai sunkiai apibrėžiami, juose susipina moralė ir psichologija, socialinė ir istorinė patirtis, apie jas turėtų dažniau tarti savo žodį atitinkamų profesijų specialistai. Tuo tarpu viena kita argumentuota nuomonė pasigirsta iš psichologų pusės.

Pirmiausia reikia pastebėti, kad dabartiniam lietuviškajam mentalitetui būdinga raiški idealiųjų ir pragmatinių motyvų disproporcija su akivaizdžia pastarųjų persvara. Dabartinio statistinio lietuvio požiūrį į gyvenimą labiau apibūdina veiksmažodžiai „gauti“, „imti“, „griebti“ negu „daryti“, „kurti“, „duoti“. Sovietinės patirties pėdsakas čia neabejotinas. Tai reiškia, kad dauguma tautiečių savo pasirinkimais yra linkę tapatintis su materialaus vartojimo gėrybėmis, su materialine gyvenimo kokybe, joje matyti savirealizacijos būdą, savigarbos ir orumo atramą. Šitokio polinkio nereikia painioti su nepriteklių varginamų žmonių pastangomis užsitikrinti duonos kąsnį. Vis dėlto labai nedaug požymių, kad iš vargo išbridusieji, taip pat tie, kurie jo niekada nėra nepatyrę, bet priešingai, yra smarkiai praturtėję, gręžtusi į kultūrą, joje ieškotų savitapatos ugdymo paskatų, kitaip sakant, kad nuo gėrybių kiltų prie vertybių.

Būtų klaidinga su mūsų žmonių mentalitetu sieti dabarties gyvenimo sunkumus, tai viso pasaulio problema, bet iš mūsų mentaliteto plaukia tai, kaip į sunkumus reaguojama, kokių išeities kelių ieškoma, ar iš viso jų ieškoma, ar tik keikiama valdžia. Nors ir nėra būdų pamatuoti, galima teigti, kad daugeliu atvejų negatyvi žmonių reakcija į sunkumus yra neadekvati, gerokai perdėta.

Iš daugelio žmonių mąstysenos, iš viešosios erdvės nenoriai traukiasi nihilizmas, per nepriklausomybės dvidešimtmetį jau tapęs savotišku „geru tonu“. Viešajame diskurse netenka girdėti beveik nieko, neskaitant reklamos, apie tai, kas galėtų padrąsinti, pakelti, įkvėpti, kas teiktų tam tikrą dvasinį komfortą, net jeigu žmogui nepavyksta susikurti kitokio komforto. To labai reikia tam, kad medžiaginių nepriteklių varginamas žmogus neliktų dar ir dvasiškai plikas ir vienišas.

Kultūra savo visuma yra tokia, „kokia yra“, ji sluoksniuota ir prieštaringa, joje galima rasti visko. Tai, kas kultūroje kuriama ir daroma, ilgainiui išsidėsto pagal tam tikrą hierarchišką skalę, kurioje išsiskiria tai, kas aukšta ir žema, gražu ir bjauru, kilnu ir niekšiška ir pan. Apie tai galima spręsti pagal moralės, meno, pilietiškumo ar kitokius kriterijus.

Svarbu, kad tai, kas gyvenime gražu, kilnu ir aukšta, rastų tinkamą išraišką kultūroje, kad būtų plačiai matoma ir girdima, išsiskirtų iš reklaminio triukšmo, kaip ir iš ai-manavimų fono. Gyvenime daug ką lemia tai, kokius kultūrinius įvaizdžius ir paskatas žmogus įsirašo, gali įsirašyti į savo protą ir širdį ankstyvoje jaunystėje. Nepaprastai svarbu,

kad savo kaip asmenybės tapatumui ir unikalumui atramos jis galėtų rasti tikrojoje kultūroje, nes, perfrazuojant A. Greimą, negalima jauno žmogaus palikti vien maximų ir akropolių vartotojiškos pseudokultūros vilionėms, nors pastaroji ir pateikinėja save estetizuotais pavidalais.

Žinant, kad dalies lietuvių akyse valstybės prestižas nėra aukštas, kultūrinė savivoka tampa itin reikšmingu individo tautinio tapatumo matmeniu. Kultūrinės raiškos formas „paėmus į kabutes“, iš tautiškumo mažai kasbelieka. Savo ruožtu ir kultūra nėra atsiejama nuo tautiškumo, nors susietumo būdai įvairūs ir paslankūs. Jeigu etninėje kultūroje tas susietumas yra glaudus ir matomas plika akimi, tai profesionaliojoje kultūroje, pirmiausia menuose, susietumas gali būti tiesioginis, netiesioginis, menamas ir kitoks arba nepasitebimas iš viso. Jauno žmogaus kultūriniam tapatumui labai daug duoda humanitariniai mokslai, estetinis lavinimas. Kad mokyklose šių dalykų neužgožtų fizika, matematika, informatika – viena švietimo sistemos gerinimo sričių.

Literatūra

Castels M. *Communication Power*. Oxford University Press, 2009.

Cervone D., Pervin L. A. *Personality. Theory and Research*. Tenth edition, Wiley, 2008.

Greimas A. J. *Mitai ir ideologijos. Metmenų laisvieji svarstymai 1959–1989*. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993.

Kavolis V. *Neaiškūs žmogus ir istorijos dviprasmybė. Metmenų laisvieji svarstymai 1959–1989*. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993.

May R. *The Meaning of Anxiety*. Washington, Square Press, 1979.

Mickūnas A. *Pastovumas ir tėkmė. Kultūros fenomenologijos apybraižos*. Vilnius, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007.

Taylor Ch. *Autentiškumo etika. Aidai*, 1996.

Tradicijos ir inovacijos: ką įgyjame, ko netenkame

Tradicijos ir inovacijos įvairiuose diskursuose dažnai suprantamos kaip gana kontroversiškos ir tarpusavyje oponuojančios sąvokos. Tradicijos siejamos su konservatyvumu, uždarmumu, inertiškumu, minties sąstingiu, bet taip pat suprantamos ir kaip iš kartos į kartą perduodami, laiko patikrinti dalykai, patirties ir išminties koncentratas, tvirtybės pamatas. Inovacijos, šią sąvoką laikysime naujovių apskritai sinonimu, paprastai siejamos su iniciatyvomis, išradimais, pažanga, judėjimu į priekį, bet kartu neretai į jas žiūrima nepatikliai, kaip į gyvenimo nepatikrintus, abejotinus dalykus, kurie ateina ir praeina, nes ne viskas, kas nauja, yra gera ir vertinga.

Abiejuose požiūriuose yra svarus lašas tiesos, todėl bet kokią jų priešstatą dera vertinti santūriai. Tradicija ir inovacija, sena ir nauja yra gyvenimo realybė, daugelyje sričių jų sandūra šiandien yra akivaizdi, bet toli gražu nėra akivaizdūs galimi jų padariniai, todėl noras kai ką išsiaiškinti, manau, nėra tuščias laiko leidimas.

Vadovaujuosi mintimi, kad kultūra gali būti suprantama kaip šimtmečiais kuriamas tam tikrų tradicijų audinys, suardykime, atmeskime tradicijas ir iš kultūros mažai kas liks. Ir kita mintis – inovacijos būna dvejopos prigimties. Žvelgiant plačiąja prasme – inovacijos gimsta ne kur kitur, o pačiose tradicijose jų vidinio kismo, savijudos būdu. O mažstant lokaliai – didžiuma inovacijų ateina iš šalies, kultūrinių poveikių ir sąveikų keliais.

Pirmiausia tai pasakytina apie technologines inovacijas, kurios dažniausiai yra tarptautinio mokslo ir verslo bendradarbiavimo rezultatas ir be kurių neįmanoma šiuolaikinė civilizacija. Tačiau žvelgiant iš šalies, to neišvengia jokia visuomenė, plačiu spektru ateina ir dvasinio pobūdžio naujovės – žinios ir pažinimas, stiliai ir kriterijai, simboliai ir įvaizdžiai – praturtinančios ir susiejiančios tautos kultūrą su tuo, kas vyksta plačiąjame pasaulyje. Tokio susietumo plėtrai itin palanki globalizacija, besiplėtojanti skirtingų tautų ir kultūrų tarpusavio pažintis bei sąveikas. Kultūrologijoje, menotyroje tai tapo atskira tema, įvardijama kaip kultūros, meno formų difuzija, komparatyvistinės menotyros objektas. „Greta kitų dvasinės kultūros formų – religijos, filosofijos – menas buvo ta dalis, kurioje regime itin

intensyvią kultūrinių elementų, motyvų, formų ir simbolių difuziją iš Rytų į Vakarų arba atvirkščiai – iš Vakarų į Rytus“ (Kapočiūtė, 2008: 259). Tautų kultūrose tai pasireiškia kaip tam tikra tradicijos ir inovacijos sandūra, kurios padariniai įvardijami akultūracijos, adaptacijos, kopijos sąvokomis (Kapočiūtė, 2008: 266).

Nenutrūkstančioje kultūros kaitoje tradicijas ir inovacijas sieja ne visada tarpusavyje susiderinantys pereinamumo ir perimamumo ryšiai. Būtų paviršutiniška galvoti, jog inovacijų, kad ir kokios kilmės jos būtų, seka yra tik pirmynėigis, nesigręžiantis į praeitį judėjimas, o tradicijos – tai, kas jau atgyvenę ir todėl pasmerkta pamažu grimzti užmarštin.

Klausimas yra sudėtingesnis, nei iš pirmo žvilgsnio atrodo, ir nestokoja paradoksu. Daug priklauso nuo to, kas ir iš kokios laiko perspektyvos yra vertinama, juoba kad ne vienu atveju pasiteisina populiarus posakis, jog nauja tėra tik „pamiršta sena“. Tą rodo, pavyzdžiui, neišeinantys iš apyvartos „retro“ modeliai madų pasaulyje, įvairios „neo“ tėkmės bei stiliai filosofijoje ir menuose, pratęsiantys, mėgdžiojantys tai, kas buvo nauja ir autentiška kažkada praeityje. Be to, gyvenimas, kai norima vis naujų dalykų, o tuo mūsų laikais itin rūpinasi reklama, pamažu nuvilia, naujovės ima nusibosti ir nebedaryti įspūdzio, atsiranda pastovumo ir patikimumo poreikis. O kai kada ir visą visuomenę ištinka vertybių krizė, idėjų badas, kai atrodo, kad ir ateitis nežada nieko gero – kur tada krypsta žvilgsniai? Atramos ieškoma praeityje, bandant grįžti prie „ištakų“, prie „pirminių šaltinių“, prikelti tradicijas.

Tokį posūkį kuriam laikui gali sąlygoti ir politinės aplinkybės. Žlugus komunistiniams režimams, Lietuvą, kaip ir kitas Rytų ir Vidurio Europos šalis, užplūdo ištisa naujovių bei inovacijų banga. Tam tikrą jų dalį sudarė tai, kas plačiajame pasaulyje nebuvo jokia naujiena, kas ir Lietuvoje savo laiku jau buvo buvę, tačiau per sovietinius dešimtmečius buvo naikinta, slopinta, stengtasi ištrinti ir iš žmonių atminties.

Pirmiausia tai – Lietuvos nepriklausomybė kaip faktas ir kaip idėja, taip pat kultūrinis ir politinis atvirumas, kapitalistinė ūkio sankloda ir daug kitų dalykų. Čia ir slėpėjo dainuojančių revoliucijų unikalumas ir paradoksiškumas – žengimas į ateitį per grįžimą į praeitį, per istorinės atminties gaivinimą. Iš tikrųjų privačios nuosavybės atgavimas, rinkos ūkio pradmenys tam tikro amžiaus ir patirties žmonėms atrodė kaip gan radikali naujovės, prie kurių ne kiekvienam buvo lengva priprasti ir prisitaikyti, o kai kam to padaryti nepavyksta ir iki šiol. Pačiose Nepriklausomybės išvakarėse ne vienam jaunesnio amžiaus žmogui kaip „naujovė“ teko mokytis ir Lietuvos himną – tuo tikslu masiniuose Sąjūdžio mitinguose ne kartą buvo platinami šimtai lapelių su himno tekstu.

Bet tai jau praeitis, šiandien pagrindinė problema tokia – kaip dabartinės naujovės derinasi su tradicijomis, su tuo, ką esame paveldėję iš artimesnės ir tolimesnės praeities kaip savo gyvenimo būdo, savo tapatumo dalį? Kaip klostosi ar nesiklosto iš viso šių dalykų tarpusavio ryšys, kaip tai veikia tradicijos tęstinumą? Tiksliau kalbant – kokiose srityse ir kaip inovacijos gali būti įsisavinamos, integruojamos į tradicijas, dėka to pastarosioms atsinaujinant ir plačiau išsiskleidžiant, o kokiose, priešingai, tradicijų ateitis nusimato tik kaip integracija į naujoves, jose išlaikant savo turinį ir dvasią, nors kartais gal tik išorės formą ar neišlaikant net ir jos. Bet kokių atveju sunkiai išvengiamos įtampas ir priešpriešos, ypač jeigu skirtumai tarp abiejų pusių yra raiškūs, o naujovės kvestionuoja ir atmeta tai, ką teigia tradicijos, ir atvirksčiai.

Pabandykime apžvelgti kai kurias Lietuvos kultūroje ir visuomenėje dėl to atsirandančias įtampas, numatyti, kaip jos gali plėtotis, žinant elementarią tiesą, kad kiekvienos didesnės inovacijos padariniai dviprasmiški – ne tik kai kas įgyjama, bet kartu ir prarandama. Jeigu pradėsime nuo kultūros, atkreipia į save dėmesį skirtumai tarp tradicinės spausdintos knygos ir sparčiai kelią besiskinančios elektroninės knygos, o dar plačiau žvelgiant – tarp teksto kultūros ir vaizdo kultūros. Skirtumus sukelia nesulaikoma elektroninių technologijų plėtra. Išibėgėja savotiškos šių „knygų“ tarpusavio varžybos ir kelia klausimą, kaip tai gali atsiliepti rašto kultūrai apskritai, manant, kad rašomo ir skaitomo žodžio kultūra yra pagrindinė kalbos, kaip kultūros reiškinių, gyvavimo dimensija. Gyvenimo logika negailestinga – rašto kultūros gimtąja kalba silpnėjimas yra požymis, kad kalba traukiasi iš viešojo gyvenimo, o susidaranti tuštumą užpildo raštas kuria nors kita kalba. Todėl lietuvių kalbos tradicijos tęstinumui turbūt nėra vis tiek, kokios – spaudintinės ar skaitmeninės – formos tekstuose jai lemta gyvuoti toliau. Šiuo metu turime tiek vienu, tiek ir kitų, o spausdintų knygų dabar leidžiama gal net daugiau negu kada nors anksčiau. Tačiau matant, kokie vargani jų tiražai, kyla abejonių, ar skaitytojų skaičius pakankamas, kad užtikrintų bent ligšiolinį skaitančiųjų kultūros lygmenį. Iš kultūros istorijos žinome, kad savo laiku prasidėjęs knygų spausdinimas pavertė bibliografinę vertybę rankraštinę knygą ir padarė nereikalingą perrašinėtojų meną (Vladimirovas, 1979: 153–176). Ar nelaukia kažkas panašaus ir spausdintos knygos?

Toks klausimas šiandien skamba gan retoriškai, reikia manyti, kad taip neatsitiks, tuo įtikina ryškėjanti tam tikra „specializacija“ pagal leidžiamos literatūros paskirtį. Iš „popierinio“ teksto kultūros nesitraukia ir turbūt nesitrauks grožinė literatūra, didžioji dalis humanitarinių mokslų leidinių, rašomo ir skaitomo žodžio kultūra turi tvirtas ir

gyvybingas tradicijas, neseniai skambėjęs poezijos pavasaris – viena gyvybingumo apraiškų. Tuo tarpu kitų sričių mokslinės literatūros, mokslo periodikos, studijoms skiriamų leidinių ateitis sietina daugiau su elektronine leidyba, plėtra. Jau dabar kai kuriuose universitetuose, skelbiant dėstytojų parašytus mokslinius bei metodinius darbus, teikiamas pirmumas elektroniniams variantams kaip galintiems užtikrinti platesnę žinių sklaidą.

Elektroninis, kaip ir kitoks kultūroje įsitvirtinęs tekstas, kuria ir sau atitinkamą platesnį sociokultūrinį kontekstą, kuris su knygos kultūra susijusiems žmonėms atveria naujų galimybių. Bet kartu ir ženkliai pakoreguoja, ne vien teigiama prasme, žodinės kūrybos ir jos vartojimo pobūdį, autorinių teisių apsaugos normas, leidėjų ir prekybininkų darbą. Anądien perkant laikraštį kioskininkė nusiskundė, kad beveik nebeperkama laikraščių, buvę pirkėjai dabar žinių ieško internete. Visa tai objektyvus vyksmas, gimtąja kalba kalbantiems, skaitantiems ir rašantiems būtina prie jo prisitaikyti.

Rimto dėmesio nusipelno ir kitas šios situacijos aspektas. Knygos kultūra, kad ir kokia knyga būtų, apibendrintai yra vadinama teksto kultūra ir turi veržlų varžovą. Tai – vaizdo kultūra, kurios šiuoiaikinė plėtra yra tiesiog suaugusi su tokiais informacinėmis technologijomis kaip televizija, kompiuteriai, įvairūs fotomeno būdai ir pan. Vaizdas kaip regimosios pasaulio patirties elementas, taip pat ir jo raiška mene – jokia naujovė kultūroje, taip pat ir kitose gyvenimo srityse. Ne naujiena ir tai, kad tekstas ir vaizdas skirtingai veikia suvokėjo sąmonę. (Dėl tikslumo reikia pastebėti, kad vaizdas, apie kurį čia kalbama, yra kūrybos produktas, taigi kultūros reiškinys, tuo tarpu realiaame gyvenime į regėjimo išpūdžių sukėlėjus mes paprastai žiūrime kaip į tikrus daiktus, ne jų vaizdus.)

Vis dėlto kai girdime pasakymą, kad geriau kartą pamatyti negu dešimt kartų išgirsti, reikia pagalvoti. Rašytinis tekstas, kad ir kokios literatūrinės formos ir turinio būtų, yra skaitomas, suvokiamas per žodį, kuriame slypi sąvoka, taigi mintis, kurią reikia suprasti, nors galima ir įsivaizduoti, o tam reikalingas valingas dėmesys, pastanga. Tuo tarpu vaizdas, ar tai būtų gamtovaizdis, ar dailininko paveikslas, ar kino juostos kadras, yra žiūrimas, intuityviai reflektuojamas, reikalauja mažiau valingos koncentracijos. Visa tai savaimė suprantama, tai psichologijos sritis, tačiau vis dėlto verta apie tai pagalvoti, nes darniam asmenybės ugdymui yra svarbios abi šios sąmonės nuostatos.

Įtampa atsiranda tada, kai kultūroje pakrinka nusistovėjęs teksto ir vaizdo santykis, kai vaizdai darosi patrauklesni, prieinamesni, be to, lengviau už tekstus suvokiami, todėl nesunkiai gali pastaruosius nustelbti, kurdami ir plėsdami atitinkamą vaizdo kontekstą.

Šiame kontekste, be kitų dalykų, ryškėja viena edukologiniu požiūriu svarbi problema, nes bene aktyviausi vaizdo kultūros vartotojai yra tam tikro amžiaus jaunimas.

Reikalas tas, kad panirimas į vaizdo kultūrą, kokia įvairi ir įdomi ji atrodytų, atpratina jauną žmogų nuo skaitymo, kažkiek ir nuo logiškai rišlaus mąstymo, nes, kaip jau minėta, skaitant tekstą reikia tam tikrų pastangų, tuo tarpu stebėti vaizdą daug lengviau, nes tai, lyginant su skaitymu, yra pasyvi, receptyvi būseną. Tai neduoda nieko gero ištiesos jaunimo kartos raštingumui, kartu ir bendrajai kalbos būklei.

Nors vaizdai vaizdams nelygūs, negalima nepastebėti, kad kompiuterio ekrane paugliui dažniausiai atsiveria ne graži gamtos panorama ar kitokia harmoninga aplinka, bet uždara virtuali erdvė, žaidimai, kurių sudėtinis elementas yra tokie pat virtualūs personažai su prievartos, žiaurumo, pornografinėmis scenomis. Panašiai gali būti apibūdinami, kiek tenka girdėti, ir kai kurie animaciniai filmai vaikams. Tokie reginiai ne praturtina, bet iškreipia pažintinį akiratį, kartu ir besiformuojantį jauno žmogaus tikrovės suvokimą, dorovinę savivoką. Verta dėmesio nuomonė, kad technologinio vizualumo poveikiui apskritai yra būdinga prievartos dozė, literatūroje menotyroje temomis vartojama ir sąvoka – „vizualioji prievarta“ (Визуальное (как) насилие, 2007: 15–16).

Tarp priklausomybių, varginančių tam tikrą jaunosios kartos dalį, ne paskutinę vietą užima vadinamoji kompiuterinė priklausomybė, tyrinėtojų prilyginama priklausomybei nuo alkoholio ar narkotikų. Jeigu knygos kultūros kontekste susiformuoja tai, ką galėtume pavadinti priklausomybe nuo skaitymo, jos poveikis asmenybei yra kitoks negu kompiuterinės priklausomybės. Ne be reikalo tėvams, besirūpinantiems savo atžalų harmoningu ugdymu, kyla problemų, kaip juos atitraukti nuo kompiuterio ir sudominti aktyvesniais kūrybiškais užsiėmimais. Gal išeitis – kurį laiką namai be kompiuterio vaikų auklėjimo sumetimais? Esama ir tokių atvejų.

Įtampos tarp tradicijos ir inovacijos neišvengia ir akademinės mokymo institucijos. Pagal tradiciją, itin reikšmingas universitetinių studijų aspektas yra tiesioginis studentų ir profesorių bendravimas. Bet pastaruoju metu aktyviai pradedamas praktikuoti virtualusis studijų būdas, jis suteikia studentams galimybę įsisavinti programą nematant ir negirdint dėstytojo, o bendraujant vien su kompiuteriu. Tokio būdo, dar vadinamo nuotolinėmis studijomis, privalumų galima suminėti ne vieną – universitetai gali lanksčiau įgyvendinti savo programas, išplėsti studijų auditoriją, prisitaikyti prie studento padėties. Tačiau prarandamas itin svarbus tradicinio studijų būdo privalumas – studentas netenka galimybės įgyti žmogiškąją prasme svarbių žinių, kurias teikia dėstytojas kaip asmenybė, jo erudicija,

gyva mintis, kalba, elgesys. Seniai žinoma, kad jauną žmogų kaip asmenybę labiausiai ugdo kita asmenybė, negerai, kai tai paliekama kompiuteriui. Prarandama ir ta akademinio ugdymo sritis, kurią teikia studentų tarpusavio bendravimas, paprastai nenutrūkstantis ir po studijų.

Įtampų laukas neapsiriboja kultūra ir švietimu. Lietuvos politikų, taip pat dalies visuomenės ginčų objektu tampa šeimos samprata, įtampa, kurios vienoje pusėje matome tradicinę šeimą, kuriamą vyro ir moters santuokos pagrindu, o kitoje – netradicinę, nesantuokinę – „faktinę“ šeimą, juo labiau kai kuriose šalyse jau įteisintą tos pačios lyties asmenų šeimą.

Tai tik kelios situacijos, parodančios, kad įtampa tarp tradicijų ir inovacijų, nors ne visur vienodai pastebima, yra konkreti realybė, jau dabar turinti, o ateityje, matyt, turėsianti dar daugiau šiandien nenumatomų padarinių. Kai kas akivaizdu ir dabar. Elektroninės inovacijos pagreitina komunikacijas, sutrumpina nuotolius, sutaupo laiką, pajvairina pramogas. Kita vertus, įsiterpdamos į žmonių tarpusavio santykius, į jų veiklos aplinką, technologijos smarkiai susiaurina žmonių gyvo tarpusavio bendravimo sferą. Tai matyti ir iš paprasčiausių dalykų – laiškus ir atvirukus jau mažai kas siunčia, jas keičia elektroninės žinutės, o sparčiai propaguojamas internetinis paslaugų teikimo būdas siaurina darbuotojo ir kliento artimo bendravimo galimybę. Silpsta tradiciniai tarpasmeniniai saitai, žmonės vieni kitiems svetimėja, visuomenė atomizuojasi. Tai neabejotinos prarastys, jas lemia ne vien technologijos, vargu ar jas gali kompensuoti įvairėjantys internetinio bendravimo būdai.

Visa tai yra objektyvūs pokyčiai, kurių neįmanoma nei sulaikyti, nei išvengti, belieka prisitaikyti. Ir suprasti, kad įtampa tarp tradicijų ir inovacijų nebūtinai turi išsispręsti vienos ar kitos pusės naudai, nors gali baigtis ir šitaip. Kultūriškai pliuralistinėje visuomenėje, kokioje dabar gyvename, vienas greta kito gali gyvuoti ir labai skirtingi bei sunkiai suderinami dalykai. Įgijimai ir praradimai taip pat gali būti iš abiejų pusių – prarandame, kada dėl neišmanymo nematome to, kas vertinga mūsų tradicijose, prarandame ir tada, kai nespėjame žengti koją kojon su naujovėmis.

Savo laiku, kaip jau minėta, mūsų šalį užplūdo daugybė tikrų ir netikrų naujovių, kurioms po uždarmo dešimtmečių buvome gana imlūs, ne per daug skirdami, kas yra kas. Norėjome greičiau „grįžti į Europą“, bet dabar, kai jau keliolika metų esame tenai, daug ką matom iš arti ir geriau suprantam, todėl galime žiūrėti kritiškai ir daug ko, pavyzdžiui, visokių reitingų, normų ir vertinimų neimti už gryną pinigą. Ir drąsiau gręžtis į savo kultūros

tradicijas, savo istorinę patirtį. Nes ten slypi svarbūs mūsų stiprybės ir savitumo šaltiniai. Netrūksta įrodymų, kad ir šiandieniniame pasaulyje mums gerai sekasi ten, kur turime tvirtas, iš kartos į kartą perduodamas tradicijas. Tą patvirtina ir Lietuvoje bei šiaurinėse kaimynėse vykstančios dainų šventės, taip pat netrukus Lietuvoje prasidėsiantis Europos vyrų krepšinio čempionatas.

Literatūra

Kapočiūtė A. Meno formų difuzija ir komparatyvistinės menotyros transformacijos. Estetikos ir meno filosofijos probleminių laukų sąveika. Vilnius, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008.

Vladimirovas L. Knygos istorija. Vilnius, Mokslas, 1979.

Визуальное (как) насилие. 2007. Вильнюс, Европейский гуманитарный университет.

Esame tauta, ne „drebučiai“

Ir anais laikais buvo neblogų dalykų, pavyzdžiui, laikraščio rubrika: „Nepraeikime pro šalį“, raginusi nebūti abejingus, jeigu matome ką negerai. Kad ir dabar toks raginimas praverstų, rodo epizodas – jaunikaičiai tuščias alaus skardines meta čia pat sau po kojomis, nesivargindami nueiti iki šiukšliadėžės, tą už juos padaro iš paskos einantis senjoras.

Bet štai ir kitas epizodas. Žiemą kelyje automobilį staiga sumėto ir jis jau griovyje ant šono ir dar užpakaliu į priekį. Keleiviai pasimetę ir bejėgiai, pro šalį lyg niekur nieko skrieja automobiliai. Vis dėlto vienas sustoja, išlipa pečiuiti, plikom galvom vyrukai, apžiūri, atsineša trosą, padeda išvilkti mašiną iš griovio, paklausia, ar viskas gerai, sėda į ratus ir nurūksta. Sakyk, ką nori, o būtent vadinamieji skustagalviai, taip pat jaunosios kartos atstovai, nepravažiavo pro šalį.

Tiesą pasakius, amžius čia niekuo dėtas. Tam, kad nenusuktum žvilgsnio nuo patekusiojo į bėdą, reikia, jog būtum šis tas daugiau negu statistinis praeivis. Reikia platesnio supratimo, atjautos ir gerumo. Bet vien to neužtenka, nes gerumas bus tikrai geras tada, kai jį lydės ir geras veiksmas – jeigu padėsi atsikelti parpuolusiam, prašnekinsi nusiminusį, sudrausminsi išdykėlį.

Bet šitokių gebėjimų mums kaip tik labai trūksta. Daugelio gerumas yra per daug drovus ir susikaustęs, gražūs žodžiai lieka nepasakyti, kilnūs ketinimai – neįkūnyti. Tuo tarpu blogos nuotaikos kaipmat pereina į veiksmus, smurtautojas nesivaržydamas burnoja ir mojuoja kumščiais. Aiškiai kažkaip sutrikusi mūsų žmonių emocinė pusiausvyra.

Kad ir kaip būtų, gerųjų ir teisiųjų žmonių neabejotinai yra daugiau, bet kad jie, kaip žinoma, yra užsidarę ir vieniši, jiems trūksta atvirumo, kurio būtinai reikia, kad megztausi bendravimas, kurtųsi pastovios tarpusavio jungtys. Neišreikštas, „neišsipildęs“ gerumas jau savaimė liūdina, bet dar blogiau, jog tai turi ir abejotinių platesnių padarinių. Dėl to visuomenė darosi pabira ir silpna, stokoja aiškesnės pilietinės raiškos, tvirtesnio charakterio, vangiai geba priešintis neteisingumui ir kitokiam blogiui. Tokia visuomenė lengva manipuluoti, su ja galima ir nesiskaityti.

Tad nenuostabu, kad pas mus ir viešojoje erdvėje gerumas neturi aiškesnės pozicijos, nors pastaruoju metu jo balsas aiškiai tvirtėja. O pažvelgus plačiau – viešasis interesas akivaizdžiai pralaimi kovą su naudos siekiančiu privačiuoju interesu.

Šia proga verta ką prisiminti. Dar gerokai prieš Atgimimą į filosofų seminarus institute atvykdavo ir šviesaus atminimo gruzinų filosofas Merabas Mamardašvilis. Jis aiškino, jog visuomenė kartais gali smukti – virsti (būti paverčiama) bespalve ir beveide žmonių mase, per kurią, nesutikdamos atmetimo, „praeina“ ir nusėda melas, įtarumas, nepasitikėjimas ir kitokios žmogaus dvasių luošinančios blogybės. Žmonės – tylūs ir vienodi, lyg slėptų savo veidą.

Tokią visuomenę gruzinų mąstytojas įvardijo rusišku žodžiu „želė“. Toks žodis yra ir lietuvių kalboje, tačiau filosofams pasirodė, kad labiau tinka jį versti į „drebučiai“, taip vaizdingiau nusakant aptariamą visuomenės būseną. Buvo nesunku suprasti, jog turima galvoje pirmiausia sovietinė visuomenė, bet aiškėjo ir kita – „drebučių“ fenomenas yra universalus, gali susidaryti bet kurioje visuomenėje, bet kada, nors ir kitaip ir dėl kitokių priežasčių. Galime drąsiai sakyti, kad ne išimtis ir dabartinė Lietuvos visuomenė, o, žvelgiant plačiau, minėtas įvaizdis gali būti taikomas ir tokiam dideliame dariniui kaip Europa, nes simptomų jau netrūksta.

Gyvename išorinio – europinio ir globaliojo – atvirumo sąlygomis. Po prievartinio uždarumo dešimtmečių gerai suprantame atvirumo ir pakantos vertę. Bet kartu auga ir supratimas, kad anaip tol ne viskas, kas ateina iš svetur, mus turtina ir skatina, todėl ne visoks atvirumas yra pageidautinas.

Kad jis būtų toks ir pasiteisintų, reikia ir tam tikro uždarumo, reikia kriterijų, kurie padėtų susivokti, atsirinkti, ką priimti, o nuo ko laikytis atokiai. Turi būti jaučiamos tam tikros ribos, reikalingos tam, kad išlaikytume savo tapatumą, kuris kartais ima tirpti, kad mūsų visuomenė nevirštų drebučiais, netaptų želė, be aiškių bruožų, per kurią gali lengvai „praeiti“ bet kas.

Išorinis atvirumas susipina su valstybės vidaus uždarumu, kai kažkur už mūsų, virš mūsų sprendžiami svarbūs dalykai, o žmonės apie tai mažai ką nutuokia, kol nepamato, kad, pavyzdžiui, turime pirkti ne lietuviškus, bet dvigubai ar daugiau brangesnius užsienietiškus vaistus, vaizdingose apylinkėse nepajudinamai įsikuria gamtą teršiančios danų kiaulidės, o valstybės pradeda virsti kieno nors ekonominės ir kultūrinės hegemonijos teritorija. Vadinas, kai kuriose institucijose neveikia atrankos ir apsaugos kriterijai, net jeigu tokių ir esama, arba suveikia kitas principas – „ko negali pinigai, gali dideli pinigai“.

Į drebučių temą galima pažvelgti ir kiek kitokiu kampu. Jau kuris laikas lietuvius kas nors smarkiai sudrebina – banko žlugimas, mokestis už šildymą, kylančios kainos. Drebbina ir galvų kapojimo mašina, prezidentinė ar ne – ne taip svarbu. O kai aplinkui dedasi tokie dalykai, dažnas ims drebėti ir nežinia dėl ko. Bet drebėjimas – baimės požymis, o baimė, kaip žinome, negeras jausmas, baimė kausto valią, trumpina gyvenimą, iš baimės galima ir mirti. Ką gali žinoti, gal specialiai taip ir daroma, kad žmonės nuolatos ko nors bijotų, su tokiais lengviau, tokie su viskuo sutinka. Bet čia jau veliuosi į sąmokslo teorijas... Šiaip ar taip, baimės reikia atsikratyti, nereikia jai pasiduoti, psichologai sako, kad baimė mažėja, kai ima aiškėti jos priežastys, o kai kurios jų pastaruoju metu iš tikrųjų aiškėja.

Kažkada buvome verčiami bespalve „liaudimi“, „dirbančiaisiais“, tačiau nepasidavėme, nepabijojome parodyti, kad esame tauta, ir laimėjome. Gebėjimas jauniems ir vyresniems telktis vardan skaidresnio teisingumo, padėti patyrusiam nelaimę, nepraleisti per savo sąžinę melo ir kitokio blogio ir dabar paliudija, kad esame tauta, o ne pilka vartotojų masė.

Apie prasmių laukus

Pradžioje du gyvenimo atvejai. Be materialinių rūpesčių Amerikoje gyvenusi moteris daug ką stebindama grįžo į Kauną, nes čia, pasak jos, įdomiau, daugiau įvairovės, daugiau prasmės. Tuo tarpu iš to paties miesto vaikinai galvoja maždaug taip – nematau prasmės tik tiek uždirbdamas čia pasilikti, „varau“ iš varganos Lietuvos. Abiem atvejais prasmė siejama su skirtingomis intencijomis. Gal tai tik atsitiktiniai pasirinkimai ir nieko daugiau, o gal bendresnis dalykas, reikšmingas tiek pavienių individų, tiek ir visos šalies gyvenime?

Kad atkūrus valstybės Nepriklausomybę reikėjo beveik visose srityse daug ką pertvarkyti, atkurti ir naujai sukurti – savai aišku. Mažiau aišku tai, kad daugeliu atžvilgių tenka veikiau kurti iš naujo negu atkurti vidujinę, dvasinę kultūrinę valstybės gyvenimo pusę, nes per sovietmetį nusilpo, nunyko ar buvo užgniaužti tradiciniai gyvenimą įprasminantys pradai, dėl to po politinio virsmo atsidūrėme savotiškoje dvasinėje tuštumoje. Kita vertus, išėjimas iš totalitarizmo ir žengimas į laisvę kartu buvo ir „šuo“ į mums neįprastą atvirybę, į postmodernybę, kai į Lietuvą iš karto plūstelėjo daug rimtų ir reikalingų, bet kartu ir abejotinių naujovių, keliančių nemažai dvasinės sumaišties.

Visuomenės vidujinei būklei apibūdinti vartosime prasmės lauko sąvoką. Ją sunku aiškiai apibrėžti, bet ir be to galima šį tą pasakyti. Geriausia palyginti su tuo, kas populiariai vadinama „psichologiniu klimatu“, taip pat nelengvai nusakomu, bet gan aiškiai pajaučiamu. Žmonės gali nesunkiai pasakyti, koks jis, geras ar blogas – darbovietėje, mokykloje, grupinėje veikloje, net ir šeimoje. Prasmės laukai taip pat pajaučiami, bet reikalauja ir daugiau – kilti į racionalaus mąstymo, vertybinio sprendimo, perspektyvos numatymo lygmenį. Juose taip pat galima išvelgti ir gero, ir blogo, tik visais atvejais jau platesne, visos visuomenės apimtimi.

Ėjimas iš tuštumos ir sumaišties į pozityvių prasmių lauką – lėtas ir nelengvas. Jo neįmanoma nei pagreitinti, nei pareguliuoti įprastomis politinės galios priemonėmis, nors kai ką padaryti įmanoma. Didžia dalimi tai piliečių susipratimo ir nusiteikimo, praeities

palikimo reikalas. Ypač jeigu norime, kad mūsų visuomenė, vartojant E. Fromo terminą, būtų sveika, tai yra tokia, kurioje vyrauja teigiamos, konstruktyvios, prasmę teikiančios nuostatos, kuriai nėra būdingi nei autoritariški valdovai, nei nuolankūs pavaldiniai.

Tai toks būtų siekis, tuo tarpu dabartinė tikrovė atrodo prasčiau, daug dvasinės krizės požymių, žmonės sutrikę, kenčiantys, nemato būdų to sutrikimo nusikratyti, yra sušvetimėję, naudoja prievartą, gyvena naikindami save ir kitus – maždaug taip Lietuvos visuomenės dvasinio sveikatingumo būklę apibūdina ją stebintys psichologai.

Kas tai lemia? Pirmiausia realūs gyvenimo sunkumai, kuriems žmonės nebuvo psichologiškai pasiruošę, ne visada adekvačiai į juos reaguoja. Bet anaipol ne mažareikšmė ta aplinkybė, kad nuo pirmųjų Nepriklausomybės dienų viešojoje erdvėje ėme telktis pesimistinės, nihilistinės nuomonės ir nuotaikos, netikėjimas išsilaisvinsios šalies ateitimi, įtarumas bet kokios pozityvios iniciatyvos atžvilgiu. Trumpai kalbant, atsirado agresyvus neigiamų prasmų laukas, kuris, darydamas ardantį poveikį, gyvena savo gyvenimą ir galbūt, kaip rašė „Delfyje“ Ramūnas Bogdanas, „neįgyvendintų lūkesčių drama jau sukurta“.

Taigi šiandieninė prasmų erdvė, priklausomai nuo to, kokios sampratos, nuostatos ir įvaizdžiai „užduoda toną“, yra pajėgi labai įvairiai veikti žmonių dvasią, ją kelti ir ugdyti, bet ir trikdyti bei smukdyti, įkvėpti optimizmo, bet ir nuteikti pesimistiškai. Tai neabejotinai daro poveikį ir individo socialinei laikysenai – mato jis ar ne prasmės savo gyvenime, turi ar ne motyvų ieškoti darbo, eiti balsuoti, emigruoti ar pasilikti.

Kokios yra žmogaus kaip asmenybės prasmingo gyvenimo „sudėtinės dalys“? Ma-nyčiau, jog, pirma, tai individualios saviraiškos galimybė, o antra – pripažinimo lūkesčiai, ypač jeigu žmogus dirba kūrybinį darbą. Pripažinimas reikšmingas tuo, kad paliudija su-sietumą su kitais, su visuomene, parodo „reikalingumą“, vietą platesnėje aplinkoje. Atrody-tų, tai savaimė suprantama ir paprasta, iš dalies taip ir yra, tačiau kartu tai gilū ir sudėtinga, nes apima esminius žmogaus būties poreikius.

Tie poreikiai realizuojami tiek kasdieniais poelgiais ir darbais, tiek ir į ilgesnę pers-pektyvą kreipiamais siekiais. Svarbu tai, jog visais atvejais individas kuria ir savą gyvenimo įprasminimo variantą, tam tikrą individualų prasmės lauką, kartu prisideda ir prie bendro-jo visuomenės prasmų horizonto, jį palaiko ir kuria, nors kartais gal ir ardo ne visada pats tai gerai suvokdamas.

Į galvą ateina vieno prancūzų autoriaus retorinis klausimas – kodėl kai kurių in-telektualų toks bukas žvilgsnis – jie kalba su žmogumi ir jo tarsi nemato, mato, matyt, tik savo vizijas. Galime pačių savęs paklausti – kokie mūsų pačių kuriami prasmingumo

laukai, ar jie leidžia matyti kitą žmogų? Tokį klausimą galima užduoti kiekvienam valdžios pareigūnui, kiekvienam valdininkui, kiekvienam profesionalui – ar jis, atlikdamas pareigas, į kitą žmogų žiūri kaip į gyvą asmenį, pilietį, tautietį ar tik kaip į statistinį individą? Kita vertus, ar tik aukšti valdininkai, politikai būna arogantiški ir abejingi paprastam piliečiui, gal kažkiek ir kiekvienas iš mūsų?

Kokie atsakymai į šitokius ir panašius klausimus vyrauja, tokie yra ir mūsų kuriami prasmų laukai, o atitinkamai ir visuomenė – ar kaip tarpusavio supratimo ryšiais susisaisčiusi asmenų bendruomenė, ar, priešingai, kaip mažai ką bendro teturinčių, susvetimėjusių individų masė, beje, lengvai manipuluojama ir valdoma. Bet tai tėra tik vienas priėjimo prie problemos būdų.

Viešajame diskurse retsykais galime išgirsti kalbant apie vertybes. Tai neabejotinai teigiamas dalykas bendrame vartotojiškumo fone. Tačiau tai lieka tik tušti žodžiai, jeigu kartu nekalbama apie vertybes įkūnijančias asmenybes. Vertybės yra itin reikšmingas prasmų lauko elementas, tačiau gali paveikti žmonių mąstymą tik tuomet, kada yra įsamenybinamos, tai yra kada atsiskleidžia per konkrečių asmenybių apsisprendimus ir darbus. Deja, ne kur kitur, o šalia mūsų yra ir asmenys, savo darbais ir siekiais įkūnijantys destruktivias prasmes bei joms prilygstančias beprasmybes.

Kalbėdami apie įsamenybinamas vertybes, pirmoje vietoje turėtume matyti teigiamas istorines, politines asmenybes, kurios pasirodo lemtingomis aplinkybėmis, geba tas aplinkybes paveikti ir pakreipti tautos likimui esminga linkme. Teigiamo prasmų konteksto plėtrai taip pat labai reikalingos „sėkmės istorijos“ – versle, kultūroje, asmeniniame gyvenime ir kitur, kaip sektini pavyzdžiai, akivaizdūs įrodymai, kad ir Lietuvoje galima surasti „savo laimę“, atremiant skeptikų nuomones.

Vertų pagarbos ir ilgalaikio atminimo asmenybių turi daug ir senoji, ir naujoji Lietuvos istorija, tačiau apie jas viešojoje erdvėje retai prabylama, jos kažkam nepatinka, jos nutylimos, nuvertinami, tendencingai nušviečiami jų darbai. Į Lietuvos istoriją kai kurie profesionalūs jos tyrinėtojai žvelgia kaip anie „bukos žvilgsnio“ intelektualai, tarsi nematydami lietuvių tautos, jos gyvybinių siekių ir didvyrių, o tik politinių konjunktūrų kaitą, savas koncepcijas. Atsiliepia, matyt, ir tai, kad gyvename globaliojo atvirumo pasaulyje, o globalizmas yra palankus universalistinėms ideologijoms, kurios nepakenčia individualybės, ar tai būtų raiški asmenybė, ar tautos kultūrinis tapatumas. Šiuo požiūriu komunistinis internacionalizmas ir liberalusis kosmopolitizmas stovi arti vienas kito – pirmasis siekė paversti tautas beveide „darbo liaudimi“, antrasis – beveide vartotojų mase.

Tautiškumo tema nustumiamą į viešojo diskurso pakraščius, taip siaurinant ir skurdinant teigiamų, žmones suartinančių, visuomenę integruojančių prasmų lauką. Taip silpninant ir individo tapatumo savikūros pamatus. Daug atvejų rodo, kad įsisąmonintos tautinės idėjos tampa atraminiu individo žinojimo, „kas aš esu“, elementu, o tokia savivoka padeda nepulti dvasiškai, nepalūžti tuomet, kai ištinka nesėkmės, susvyruoja kiti prasmingą gyvenimą palaikantys pamatai.

Neturėtų susidaryti nuomonė, kad teigiamų prasmų laukas, kaip esminė mūsų valstybės vidujinės būklės dimensija, pastaruoju metu sklaidosi ar blanksta. Priešingai, jis yra kūrybiškai plečiamas ir ryškėja, nes atsiranda naujų jį maitinančių šaltinių.

Tautiškumas – duotis ir projektas

Savaime suprantamu dalyku laikome tai, kad gyvename vis greitėjančių pokyčių epochoje, „kai vienintelė mūsų gyvenimo konstanta yra permaininga“, rašo iškilus kanadiečių kultūrologas McLuhanas. Vos ne kasdien patobulėja informacinės technologijos, greitai keičiasi politinės konjunktūros, daugelis socialinių gyvenimo sąlygų. Nelieka pamirštos ir bendresnių dalykų sampratos, pamatinės socialinių bei humanitarinių mokslų sąvokos. Šitai vyksta pirmiausia teorinių svarstymų lygmenyje, bet iš jų netrūkusi gimsta ir į praktinį gyvenimą kreipiami modeliai, kurių įgyvendinimas veikia žmonių gyvenimo būdą, mąstyseną, elgseną.

Šiuo požiūriu neišsiskiria tautos ir tautiškumo sąvokos. Jų sampratų pokyčiai nėra vien akademinio intereso dalykas, bet atsispindi įvairiuose kultūros, politikos, kitų gyvenimo sričių projektuose. Straipsnyje trumpai nušviečiami svarbesni šių sąvokų kitimo aspektai.

Kultūrų ir civilizacijų tyrėjas Vytautas Kavolis rašė: „Pradžioje tautiškumo nebuvo. Buvo tauta, bet jinai to nebuvo įsisąmoninusi.“ Šiuo teiginiu pasakoma gili, bet ne iš karto suvokiama tiesa – tautiškumas, kaip tautos būties bruožų visumos suvokimas, nebūtinai savaime išplaukia iš tautos faktiškosios esaties. Tas suvokimas įgyjamas palaipsniui, tautos nariams plėtojant savo kultūrą, bendraujant su kitomis tautinėmis bendruomenėmis, mąstyme – nuo atskirųjų kylant prie bendrybių. Tai reiškia, kad tautiškumo savivoka, kaip idėjinis kultūrinis darinys, yra kuriamas, plėtojamas, reiškiamas kultūrinės, politinės, religinės ir kitokios tikslingos veiklos formomis. Su pakilimais ir nuosmukiais tai vyksta per visą tautos istoriją. Visaverte gali būti laikoma tokia tauta, kuri ne tik faktiškai gyvuoja kaip savita etninė kultūrinė bendruomenė, bet ir suvokia savo tautišumą. Nes tauta gali gyvuoti tik kaip pabira individų masė, nesuvokdama savęs kaip visumos arba suvokdama tik fragmentiškai ir miglotai, tuo nulemdama savo istorinį beperspektyviškumą.

Tad kyla klausimas, gal ne tik tautiškumas, bet ir pačios tautos, kaip specifinės bendruomenės, atsiranda ne kitaip, o yra sukuriama, sumodeliuojama atitinkamu žmonių

istorijos laikotarpiu? Kaip tik šitaip klausimą kelia ir pateikia teigiamą atsakymą į jį kai kurie šių dienų postmoderniosios pakraipos humanitarinių mokslų srities mokslininkai.

Problema gali būti tikslinama – ar į tautas turime žiūrėti kaip į pirmaprades žmonių sandaros duotybes, ar tik kaip į filosofų, istorikų, politikų ir kitokių veikėjų sukonstruotus darinius, esant tam tikroms aplinkybėms? Ar dabar gyvuojančios tautos turi savyje kažką substancialaus, ar yra tik daugiau ar mažiau nusisekę „istoriniai projektai“?

Dėl aiškumo į problemą reikia pažvelgti iš istorinės perspektyvos. Tautų, tautiškumo klausimus imta plačiau svarstyti prieš porą šimtų metų romantizmo laikotarpio filosofijoje ir grožinėje literatūroje. Prisimintinas vokiečių filosofas G. Herderis, aiškinęs, kad tautų įvairovė yra dieviškojo pasaulio plano dalis, kad kiekviena tauta yra unikali, pasižymi savitu charakteriu ir kultūros dvasia, pasireiškiančia istorijoje, kalboje, papročiuose, literatūroje, religijoje. Kiekvienos tautos kalba išreiškia savitą pasaulio matymo ir mąstymo būdą, kiekviena tauta įneša savo indėlį į žmonijos kultūros lobyną.

Svarbi ir iškiliojo mąstytojo G. Hegelio filosofija, pagal kurią tautos yra dėsningo absoliučiosios dvasios išsikūnijimo istorijoje etapai. Kiekvienos tautos istorinę prasmę lemia tikslai, kuriuos ji įgyvendina realizuodama savo laisvę, kurdama kultūrą, ugdydama savo individualybę, pagaliau įgyvendindama savo pagrindinę paskirtį – sukurdamą savo valstybę. Nesukūrusi savo valstybės tauta lieka istoriškai nevisavertė.

Tai tik kelios idėjinės prielaidos, kurių pagrindu susiformavo tradicinė tautos samprata, teigianti, kad tautinė įvairovė yra „natūrali“ žmonijos sandaros duotybė. Teiginys, kad žmogus yra socialinė būtybė, kartu reiškia, kad jis yra etnokultūrinė būtybė, ateina į šį pasaulį ne kitaip, o tik tam tikroje kalbos, papročių, tikėjimų bei daugelio kitų dalykų aplinkoje, kurių visuma sudaro savitą kiekvieno etnos kultūrą. Nėra ir negali būti žmogaus, kuris nebūtų vienokios ar kitokios etninės bendrijos narys.

Aiškėja ir tai, jog vien šių duotybių, kaip jau minėta, nepakanka, kad susidarytų, autentiška tautiškumo savimonė. Žmogus gali visą gyvenimą pragyventi tam tikroje tautinėje aplinkoje jos nesuvokdamas ir neįvardydamas. Praėjusiame amžiuje gyvenęs istorikas Stasys Matulaitis atsiminimuose rašo, kad jo tėvas lietuviškai kalbėjo ir dainavo, bet „nežinojo“, kad yra Lietuva ir lietuvių tauta. Akivaizdus tautos nario, neįsisąmoninusio savo tautiškumo, pavyzdys.

Tai nieko stebėtino, buvo laikai, ne tik Lietuvoje, bet ir kitur, kai tautiškumas nebuvo svarbus asmens socialinio tapatumo savivokai, daug svarbesnis tapatinimasis su socialiniu sluoksniu, ypač su konfesija. Žmogui buvo svarbu pirmiausia suvokti save esant tam tikro

sluoksniu, luomo nariu, išpažinti katalikybę, protestantizmą ar kurią kitą konfesiją ir tik po to matyti savo priklausomybę ir tam tikrai tautinei bendrijai.

Tautiškumo savivoka, kaip reikšmingas asmens tapatumo elementas, Europos šalyse ėmė formuotis ir kilti į pirmąjį planą tik išsitvirtinant moderniajai kultūrai – augant miestams ir industrializmui, plečiantis išsilavinimui, raštingumui, švietimui. Tautinės priklausomybės savivoka – modernybės laikų reiškinys. Skirtingų tautų istorijoje tai vyko skirtingais būdais ir tempais.

Išryškėjo du tautų, tiksliau, modernių tautų formavimosi keliai ir jų sampratų paradigminiai kontūrai. Vienais atvejais pagrindinis tautą formuojantis veiksnys buvo, tebėra ir iki šiol valstybė, jos įstatymai, norminantys piliečių ir valstybės santykius. Tai – prancūziškasis, dar vadinamas „vakarietiškuoju“, kelias, prasidėjęs, kai XVIII amžiaus pabaigoje per Prancūzų didžiąją revoliuciją buvo paskelbta, kad žmonės, turintys bendrų interesų, lojalūs bendriems įstatymams, sudaro tautą (naciją). Apie tautą buvo prabilta politine, ne etnine, prasme, toks politiškai apibrėžiamas tautiškumas įgavo nacionalizmo pavadinimą. Piliečių etninė kilmė, kalba ar dialektas, kuriuo kalbama namuose, nacijos sampratai neturėjo jokios reikšmės. Kalbų įvairovė buvo pasmerкта kaip reakcinė, vyko intensyvi tautinių mažumų nutautinimo politika, Prancūzijos įstatymai iki šiol nepripažįsta tautinių mažumų, visi valstybės piliečiai – prancūzai.

Nuo pastarojo skiriasi „rytietiškas“ variantas, kai pagrindinis tautą kuriantis veiksnys yra ne valstybė, bet etninė bendrija, jos kilmė, kalba, istorinė atmintis, kultūra. Tautiškumas laikomas pirminiu pradū, tauta pasitikima labiau negu valstybe, pastaroji kildinama iš tautos valios. Valstybė gali sugriūti, tauta išlieka. Tai – romantikų požiūris, pagal jį iškilo vokiečių, italų tautos, tik XIX amžiuje sukūrusios tautines valstybes.

Tautų istorijoje netrūksta atvejų, kai apibūdinti tautų formavimosi keliai susipina, vienas kitą papildo ir užbaigia, ne viena tauta skirtingais laikotarpiais yra judėjusi tai vienu, tai kitu keliu.

Tai būdinga ir lietuviams. Istorikai aiškina, kad lietuvių tauta susidarė XII–XV amžiais, tačiau modernoji lietuviškojo tautiškumo savivoka pradėjo reikštis XIX amžiuje, ypač antrojoje pusėje, aktyvėjant tautinio atgimimo judėjimui. Modernioji lietuvių tapatybė plėtojosi pagal „rytietiškąjį“ modelį, tai yra rėmėsi etnine savivoka, kalba, istorine atmintimi. Taigi tauta atkūrė ir apgynė valstybę. Atkūrus nepriklausomą valstybę ir 1918 m., ir 1990 m., tauta konsolidavosi ir valstybine, taigi „vakarietiskąja“, prasme. Lietuviais pilietine prasme tapo ir nelietuviškos etninės kilmės asmenys.

Valstybės, kurių gyventojų daugumą sudaro tos pačios etninės kilmės ir ta pačia kalba kalbantys žmonės, yra vadinamos tautinėmis valstybėmis. Tokių valstybių pradėjo rasti, kaip minėta, moderniaisiais laikais, jų gerokai padaugėjo po Pirmojo pasaulinio karo nusilpus ir suirus kai kurioms daugiatautėms imperijoms. Rytų Europoje jų padaugėjo ir suirus Sovietų Sąjungai. Tautinė valstybė visą XX amžių Europoje buvo vyraujantis valstybingumo modelis. Tokia valstybė yra ir Lietuvos Respublika.

Beje, abiejų Amerikos žemynų, taip pat daugelis Azijos ir Afrikos tautų neturi vieningo etninio pamato, yra etniškai mišrios, jų formavimuisi lemiamos reikšmės turėjo būtent valstybės, susikūrusios dažniausiai buvusių kolonijų teritorijose.

Tęsiant svarstymus aukščiau iškelta problema, reikia žinoti, jog tokie mokslai kaip archeologija, etnologija, kalbotyra, kiekvienas savais aspektais tyrinėjantis ir daug ką galintis pasakyti apie etnosų kilmę ir raidą, atranda senąsias, dar priešistorinių laikų kultūras, identifikuojamas kaip priklausančias aisčių, keltų, germanų ir kitokiems etnosams. Toliau jau istorijos mokslas aiškina, kaip iš etnosų susidaro gentys, kaip jos vienijimosi ir maišymosi keliu pasiekia tam tikrą kultūrinio vienybės ir savimonės lygmenį, atsiranda integruotos visumos – tautos, gebančios telkti ir vienyti savo narius bendriems tikslams.

Išryškėja, jog esminė šio vyksmo pusė yra nenutrūkstanti veikla ir kultūrinė kūryba, pasireiškianti paprotiniais, ūkiniais, religiniais, politiniais, meniniais ir kitokiais turiniais. Šių veiklos sričių visuma duoda pagrindą kalbėti apie tautinį tapatumą kaip istoriškai kislį perimamumo ir tęstinumo, tradicijos ir inovacijos seką, kurios aplinkoje bręsta ir kiekvieno jos nario individualus tapatumas.

Taigi žvelgdami apibendrinančiu aspektu matome, kad tautų buvimą lemia tiek „ateinantys“ iš tolimos praeities etniniai pradai, tiek ir tikslinga kūrybiška žmonių veikla. Pastaroji aplinkybė kai kurių mokslininkų ne tik itin sureikšminama, bet ir laikoma pagrindiniu, tautų buvimą lemiančiu veiksmu. Tai duoda pagrindo rasti teorijoms, kad tautiškumas yra sąlyginis dalykas, tautos yra sukuriamos ar net „išrandamos“. Šitoks požiūris atsiranda postmoderniosios mąstysenos erdvėje. Pavyzdžiui, manoma, kad tautų „kūrėjas“ yra ne kas kita, o tik tam tikrais laikotarpiais susiklostančios istorinės politinės aplinkybės. Kad susiformuotų tauta, teigia vienas minėto požiūrio atstovų vokiečių Horst Kurnitzky, prireikdavo išorinio priešo. Vakarų Europos tautos atsirado iš karų prieš imperinius Napoleono siekius, Balkanų tautos – iš karų prieš Osmanų imperiją. Galėtume pridurti, kad modernių Baltijos tautų formavimosi svarbi aplinkybė iš tiesų buvo

priešinimasis Rusijos imperijos nutautinimo politikai, o lietuvių tautos atveju – dar ir atsiskyrimas nuo unijinės su Lenkija tradicijos, „atsiplėšiant“ ir nuo lenkiškos kultūros hegemoniškų siekių.

Panašaus požiūrio laikosi ir anglų filosofas Benedictas Andersonas, pateikęs tautų kaip „įsivaizduojamų bendruomenių“ koncepciją. Pagal ją, tautos gimė kaip vaizdiniai, kurių įsikūnijimui prielaidas sudarė kapitalizmas, industrializacija, spaudos technologijos. Naudodamiesi spauda ir laikraščiais, šimtai tūkstančių žmonių suvokia, kad jie priklauso konkrečios kalbos laukui. O prie kalbinės savimonės prisideda ir daugelio kitų žmones vienijančių dalykų įsisąmoninimas. Žiniasklaida bei kitoks spausdintas žodis yra galingas veiksnys kuriant „įsivaizduojamas bendruomenes“, evoliucionuojančias į tautas iš skirtingos etninės kilmės žmonių. Šitokiu atveju žmones telkiantį vaidmenį atlieka labiausiai išlavinta, dominuojanti kalba. Tai būdinga daugiataučių valstybių visuomenėms.

Dėl šitokių teiginių pagrįstumo netenka abejoti, nepaisant to, kad šioje teorijoje išleidžiama iš akių ta aplinkybė, jog kaip tik kalba yra toji pirminė duotybė, kurios dėka, naudojant informacijos technologijas, ir yra įmanoma kurti tokias bendruomenes.

Žvelgdami į naująją lietuvių tautos istoriją kaip tik ir matome tą milžinišką vaidmenį, kurį modernaus lietuviškojo tautiškumo formavimėsi suvaidino lietuviškas spausdintas žodis, sklidęs iš Jono Basanavičiaus „Aušros“, Vinco Kudirkos „Varpo“ ir kitų carinės Rusijos valdžios persekiojamų lietuviškų leidinių. Vis dėlto pamatinis veiksnys buvo tas, kad nuo amžių egzistavo lietuvių tauta kaip savitas etninis kultūrinis darinys, išlaikęs savo kalbą, istorinę atmintį.

Spaudos reikšmę tautų ir nacionalizmo reiškinių formavimuisi pabrėžia ir jau minėtas medijų problematikos autoritetas McLuhanas, pastebėdamas, kad pastaruoju metu spauda turi veržlų varžovą – elektronines medijas, kurių plėtra daro poveikį ir nacionalizmo būklei. Svarbiausia yra medijų greitis. Kaip Renesanso laikais spausdinimo ir spausdinto žodžio greitis lėmė, kad nacionalizmas atrodė natūralus ir naujas, taip elektroninių medijų plėtra gali daryti visiškai priešingą poveikį.

Ši trumpa tautos ir tautiškumo sampratų kaitos apžvalga parodo, kad tautos istoriškai egzistuoja kaip sąryšinga perimamumo, tęstinumo ir savikūros vyksmų seka, kurių tarpusavio ryšys skirtingais laikotarpiais klostosi nevienodai. Tolimesnėje praeityje lemiamą aplinkybę buvo tradicijų perimamumas ir tąsa, tačiau dabartinais laikais tautos tęstinumui ir tautiškumo savimonei vis svarbesnė tampa savikūra.

Lemia tai, kad smarkiai keičiasi ar net iš viso nyksta daugelis modernaus lietuviškojo tautiškumo „ramsčių“, tokių kaip lietuviškai kalbantis ir dainuojantis sodžius, jo gyvenotojų glaudus harmoningas santykis su gamta, šeimos trijų kartų ryšiai, bendras praeities įvykių prisiminimas. Dabar didžioji tautos dalis yra miestiečiai, tarp žmogaus ir gamtos įsiterpia technika, o moralinis reliatyvizmas, perdėta emancipacija, emigracija atskiria, atitolina vieną nuo kito šeimų narius, pati šeimos institucija tampa svarstymų objektu. Be to, globalusis atvirumas, iš jo plaukiančios kosmopolitizmo tendencijos, vartotojiškumas, postmodernioji mąstysena ir pramogų kultūra taip pat ardo ir „nutrina“ esminius tautiškumo bruožus.

Norint atsilaikyti prieš šiuos niveliuojančius, dažnai tiesiog destruktivius poveikius, reikia daugiau nei praeityje sąmoningų kūrybiškų pastangų, nes mūsų „postmoderniojo tautiškumo“, jeigu nesikratome tokio termino, kūrimas yra įmanomas tik kaip tikslingo, gerai apgalvoto „projekto“ rezultatas.

Istorinis, kultūrinis tautiškumo pamatas, kad ir koks turtingas būtų, laikui bėgant nuvertėja, tampa mažai ką sakantis, pamirštas, jeigu nėra nuolatos permąstomas, interpretuojamas, inovatyviai papildomas, atsižvelgiant į išorinių politinių ir ekonominių aplinkybių kaitą ir laiko civilizacijos pasiekimus. Abejingumas, aplaidumas, plaukimas pasroviui, kas tolygu stovėjimui vietoje, gali mus atvesti į pamirštančios savo tautiškumą tautos, panašios į beveidę vartotojų masę, būseną.

Istorija

Viešumo istorinei tiesai

Šiandien kaskart labiau suprantame, kad mūsų visuomenės persitvarkymas bus sėkmingas tiek, kiek bus įveiktas stalinizmas, brežnevizmas bei jų padariniai. Aiškėja, kad stalinizmas – tai visų pirma pamintas teisėtumas, paniekintas socialinis teisingumas. Sužinome vis naujų faktų, liudijančių, kad, pamynus teisėtumą, buvo suardytas ir šalies visuomeninis gyvenimas – represuojami, deportuojami žmonės ir ištisos tautos, įgyvendinami visuomenei žalingi ekonominiai projektai, žlugdoma kultūra. Tam pateisinti buvo kuriami ideologiniai mitai apie aštrėjančią klasių kovą, naudojamosi demagogija, melu.

Stalinistinė šalies vidaus politika šiandien ne tik vertinama neigiamai, bet daugeliu atvejų kvalifikuojama kaip nusikalstama. Kyla klausimas, kaip vertinti stalinistinę užsienio politiką? Ar joje nebuvo naudojami tie patys, kaip vidaus politikoje, neteisėtumo, smurto, demagogijos ir melo metodai? Juoba kad užsienio politiką tiesiogiai vykdė tokios susikompromitavusios asmenybės kaip V. Molotovas, A. Višinskis ir kiti. Konkrečiai, kyla klausimas dėl Vokietijos ir TSRS nepuolimo sutarties, pasirašytos 1939 m. rugpjūčio 23 d. bei Vokietijos ir TSRS sienų ir draugystės sutarties, pasirašytos 1939 m. rugsėjo 28 d., sąryšio su Antrojo pasaulinio karo pradžia ir Pabaltijo valstybių įėjimo į TSRS sudėtį aplinkybėmis. Šių sutarčių tekstai yra skelbti ir prieinami, tačiau kyla klausimas dėl tuomet pasirašytų slaptų protokolų, paveikusių Pabaltijo valstybių, taip pat Lenkijos likimą. Apie šiuos protokolus rašo užsienio (taip pat Lenkijos – „S. Ž.“) mokslinė literatūra, enciklopedijos.

Pilietiškai sąmoningėjančios ir bręstančios visuomenės netenkina šio klausimo nutylėjimas, vengimas aiškiai į jį atsakyti, tvirtinimai, esą nerasti protokolo originalai. Visuomenės netenkina ir politinės padėties Lietuvoje 1939–1940 m. pseudomokslinės koncepcijos. Nutylėjimas ir viešumo vengimas šiais klausimais palaiko prasimanymus, gandus, pilietinį pasyvumą, silpnina pasitikėjimą viešumu ir demokratija. Tai neduoda nieko kito, tik pilietinę, ideologinę, moralinę žalą. Minėtos sutartys yra tarptautinės svarbos aktai,

būtina apie juos kalbėti viešai, šiuolaikinės tarptautinės visuomeninės minties kontekste. Visiškas viešumas dėl šių satarčių yra būtinas, siekiant objektyviai nušviesti stalinizmo nusikaltimus Lietuvoje, pagerbti stalinizmo aukas. VISUOMENĖ LAUKIA VIEŠUMO IR OBJEKTIVUMO.

Pirmieji Nepriklausomybės mėnesiai

Baigiasi devyniasdešimtieji metai, reikšmingi politinių įvykių, kupini pilietinio pakilimo, aktyvumo, ryžto, bet kartu ir netikrumo, abejonių, nusivylimo. Pirmieji dar ne iki galo atstatytos ir siekiančios pripažinimo valstybės mėnesiai ir negali būti kitokie. Pasiiekta neįtikėtinais daug, nors kol kas daugiausia vidaus politikoje. Turime suprasti, kad Lietuvos nepriklausomybės atstatymas yra ne tik jos gyventojų reikalas, bet ir globalaus istorinio posūkio, vykstančio Vidurio ir Rytų Europoje, sudėtinė dalis. To posūkio esmė – komunizmo žlugimas, perėjimas nuo totalitarizmo prie demokratijos ir teisėtumo, nuo biurokratinio planavimo prie laisvosios rinkos ūkio. Istoriniai posūkiai niekada nebūna lengvi, tačiau neišvengiami, tą turime suprasti, nusiteikti ir susitelkti.

Į devyniasdešimtuosius metus įžengėme politiškai aktyvūs ir įsiaudrinę, nešami sąjūdinės pilietinio atgimimo bangos. Tačiau kartu aiškėjo, kad baigiasi idealiojo pakilimo ir vienybės laikotarpis, kai buvome kupini geriausių vilčių ir tik gana abstrakčiai žinojome, kokios Lietuvos norime ir ką turime daryti. Kartu aiškėjo, kad Lietuvos ateitį lems konkretūs politiniai žingsniai, išreiškiantys daugumos mūsų krašto žmonių valią. Toks žingsnis buvo žengtas vasario 24 d., kai įvyko pirmieji per pastarąjį penkiasdešimtmetį laisvi demokratiški rinkimai į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą. Rinkimus, kaip žinome, laimėjo Sąjūdžio iškelti bei paremti kandidatai, o pagrindinis lozungas, atvedęs į pergalę, buvo Lietuvos nepriklausomybės atstatymas. Nepriklausomybės atstatymas buvo pats svarbiausias dalykas, visų kitų – politikos, ūkio, socialinio teisingumo, teisėtarkos, kultūros problemų sprendimo raktas. Naujoji Aukščiausioji Taryba realizavo daugumos rinkėjų politinę valią ir Kovo 11-osios Aktu atstatė nepriklausomą Lietuvos valstybę. Šis Aktas yra svarbiausias ne tik šių metų, bet ir viso pastarojo penkiasdešimtmečio politinis įvykis Lietuvoje.

Po to ėjo įtemptiausio darbo ir nerimo dienos ir naktys. Deputatai kalbėjo: „Jei išsilaikysime bent tris savaites – išsilaikysime.“ Labiausiai bijota „stipriojo centro“ spaudimo, ginkluotos jėgos panaudojimo. Įsiminė viena nerami naktis, kai link Aukščiausiosios

Tarybos rūmų riedėjo tankų kolonos. Prariedėjo. Išlaikėme. Tačiau TSRS ginkluotosios pajėgos vis grėsmingai primindavo apie save – užiminėjo pastatus, gaudė ir mušė jaunuolius. Per pasaulį aidėjo žinios apie kruvinus Tbilisio, Baku įvykius. Nebuvo garantijų, kad Vilniaus neištiks toks pat likimas.

Šiandien gal pasirodys keista, kad žinia apie ekonominę blokadą iš pradžių buvo sutikta su palengvėjimo jausmu, manant, kad Kremlius, perėjęs prie ekonominių sankcijų, nenaudos prieš Lietuvos Respubliką karinės jėgos. Netrukus paaiškėjo, kad blokada yra ne tik ekonominio, bet ir politinio spaudimo būdas, ne mažiau pavojingas už atvirą karinę invaziją. Blokada buvo siekiama ne tik medžiagiškai nuskurdinti Lietuvą, bet ir sukelti socialinę netvarką, tautinius konfliktus, skleisti nepasitikėjimą Aukščiausiąja Taryba ir Ministrų Taryba ir taip pakirsti Lietuvos nepriklausomybę iš vidaus. Kartu vyko įtempta diplomatinė kova, Lietuva ne kartą siūlė Krekliui tarpusavio santykius reguliuoti derybomis, tačiau vietoj atsakymo girdėjome tik kategorišką reikalavimą atšaukti Kovo 11-osios Aktą, grįžti prie „lygios tarp lygių“ statuso. Blokada tikslo nepasiekė, neįbaugino Lietuvos žmonių, bet vis dėlto privertė Aukščiausiąją Tarybą priimti abejotinos vertės ir neaiškaus turinio moratoriumo aktą.

Tuo tarpu praėjo vasara, Aukščiausioji Taryba ir Ministrų Taryba nepaliaujamai dirbo, viena po kitos buvo atkuriamos Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės, institucijos, svarstomi ir priimami įstatymai, sudarantys ūkio ir kitų gyvenimo sričių reformų teisinį pagrindą.

Sparti įvykių raida ir neatlėgstantys kasdienos rūpesčiai neturi atitraukti mūsų nuo esminių dalykų, nuo minčių apie nueitą kelią ir ateities perspektyvą. Vyksta atkakli politinė kova tarp demokratijos ir konservatyviųjų jėgų, šioje kovoje yra svarbūs ne tik konkretūs darbai, bet ir bendrieji požiūriai bei vertinimai. Ne kartą teko girdėti nuomones, reiškiamas savų ir svetimų, kad Lietuvos nepriklausomybės atstatymas buvo paskelbtas per anksti, kad vertėjo skelbti tik nepriklausomybės dalį, pirmiausia sutvarkyti ūkio reikalus ir tik po to daryti politinius sprendimus. „Stiprusis centras“ buvo pareiškęs, kad Kovo 11-osios Aktas yra neteisėtas, neturi teisinės galios.

Kuo labiau mes tolstame nuo tos datos ir matome, kaip politiniai įvykiai klostosi kitur, tuo labiau įsitikiname, kad Kovo 11-osios Aktu paskelbtas Lietuvos nepriklausomybės atstatymas buvo vienintelis teisingas sprendimas, iš karto politiškai išvedęs Lietuvą už imperijos ribų ir suteikęs nepajudinamą teisinį pamatą visapusiškam nepriklausomybės atstatymui. Estiškas ir latviškas „pusiau nepriklausomybės“ kelias, iš pradžių atrodo sau-

gesnis ir racionalesnis, neduoda, kaip dabar aiškėja, nei politinių, nei ekonominių privatumų. Atrodo, kad ne kas kita, o tik Kovo 11-osios Aktas apsaugojo Lietuvą nuo susidorojimo iš jėgos pozicijų, pagaliau Aktas privertė Tarybų Sąjungą ruoštis sėsti prie derybų su Lietuva stalo. Tai netiesiogiai patvirtino TSRS delegacijos deryboms su Lietuvos Respublika vadovas N. Ryžkovas, per konsultacinę delegacijų susitikimą spalio 20 d. Maskvoje pareiškęs, jog vienintelis neabejotinas dalykas, kuo Lietuva derybose gali remtis, yra Kovo 11-osios Aktas.

Apžvelgdami ir vertindami devyniasdešimtuosius metus, neturime pamiršti Lietuvos įvykių poveikio kaimynų kraštams. Ne tik Vakarų šalių, bet ir tarybinė demokratinė spauda („Novoje vremia“, 1990 m. spalio 12 d.) pripažįsta, kad jeigu kovo 11-ąją Vilniuje nebūtų buvusi paskelbta nepriklausoma Lietuvos Respublika, įvykiai Sovietų Sąjungoje būtų klostęsi visai kitaip. Aktas padrąsino Tarybų Sąjungos demokratines jėgas, po jo sąjunginėms ir autonominėms respublikoms jau nebuvo taip baisu kelti ir pradėti įgyvendinti savo suverenumo idėjų. Ne be Lietuvos poveikio ryžtingus sprendimus padarė Rusijos, Ukrainos parlamentai. Ekonominės blokados nesėkmė, tiesioginiai ekonominiai ryšiai, kuriuos Lietuva pradėjo užmezginti ir plėsti su tarybinėmis respublikomis, tapo viena prielaidų kurtis rinkos ūkiui. Šie procesai savo ruožtu teikia Lietuvai ir išorinio saugumo.

Svarbu ir tai, kad Lietuvos nepriklausomybės idėja vis labiau įsitvirtina pasaulio politinėje sąmonėje mums palankia prasme. Daugelyje Vakarų šalių sostinių jau nebeabejojama, kad Lietuva grįš kaip pilnateisė narė į nepriklausomų demokratiškų šalių bendriją. Apie tai liudija kai kurių, pirmiausia Skandinavijos šalių, vyriausybių diplomatiniai veiksmai, nekalbant apie besiplečiančius kultūrinius, kažkiek ir ūkinius ryšius. Nors Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas tarptautiniu mastu yra susijęs su didžiosios politikos konjunktūra, tačiau pastaroji iš lėto keičiasi mums palankia linkme. Tad apžvelgdami nueitą per metus kelią galime teigti, kad išorinė politinė Lietuvos padėtis yra palyginti nebloga, ne vienu atžvilgiu geresnė nei kitose srityse ir teikia vilčių.

Išoriniai įvykiai, apie kuriuos kalbėjome, yra neatsiejami nuo gilesnių, visuomenėje vykstančių pokyčių. Laisvėjimas ir demokratėjimas, kuriems iki kovo 11-osios skynė kelią Sąjūdis, pažadino ir suaktyvino daugelio žmonių pilietinę sąmonę, paskatino juos politinei, socialinei veiklai, pradėjo viešai reikštis nuomonių ir pažiūrų įvairovė, atsigauti normali pliuralistinė visuomenė. Apie tai liudija atsikuriančios ir besikuriančios naujos politinės partijos, įvairėjanti spauda, frakcijų steigimasis Aukščiausiojoje Taryboje. Partizanų kovų,

kankinių, tremtinių atminimas kalba apie tautinės sąmonės gyvastingumą. Tai sveikintini reiškiniai. Balansuota pažiūrų įvairovė, susikalbančių viena su kita partijų radimasis rodo, kad Lietuvos vidaus gyvenimas pasuko normalios demokratijos linkme.

Taigi atsigauna žmogus kaip asmenybė ir kaip pilietis, atsigauna tauta kaip jaučianti bendrumą individualybių visuma, atsigauna demokratinė visuomenė kaip lygiateisių piliečių bendrija. Bet atgimimo kelyje yra daug kliūčių ir sunkumų, esančių ne tik aplinkui mus, bet ir mūsų pačių sąmonėje, įpročiuose. Mūsų gyvenimą tebelydi sovietinio palikimo elementai – didelis prekių deficitas ir jo sukeliama spekuliacija, nuvertintas žmogaus darbas ir menki atlyginimai, teisėtumo nepaisymas, nesiskaitymas su asmeniu. Gajūs sovietinio gyvenimo būdo suformuoti bruožai – iniciatyvos stoka, įtarumas ir pavydas darbštesniajam, pilietinės savimonės menkumas, tarpusavio nepasitikėjimas. Dėl to kartais būna sunku suderinti net ir panašias nuomones, juo labiau paversti jas veiksmais.

Žmonėms, kurie buvo priėmę sovietinės diktatūros gyvenimo sąlygas ir prisitaikę prie jų savo mentalitetu, dabar nelengva suvokti demokratijos prasmę, jos ribas, laisvės ir įstatymo santykį. Dėl to vienam demokratija reiškia savivalės galimybę, vos ne anarchiją, kitam – sušvelnintą diktatūrą. Privatizacijos ir laisvosios rinkos perspektyvą ne be dvasinės traumos priima tas, kuris gyveno lygiavos sąlygomis ir buvo patikėjęs marksistiniu teiginiu, jog privati nuosavybė yra socialinio blogio šaltinis, „pirminė nuodėmė“. Reikia suprasti ir tą, kuris šiandien pasijunta esąs netinkamas ir nereikalingas, nors ankstesnės pareigos jam žadėjo saugią ir gražią ateitį. Dabartinės permainos ne vieno žmogaus gyvenimą paveikia ne tik iš gerosios pusės, tad suprantama, kad daug kam kelia nerimą ir pasimetimą.

Galima pastebėti atsigaunančias ir aktyvėjančias pramonės įmones, tačiau kartais sunku suprasti, kada tas aktyvumas konstruktyvus, o kada destruktivus, nusikalstamas, pasireiškiantis valstybės turto neteisėtu išpardavimu, išvogimu, išvežimu iš Lietuvos. Ne visada lengva suprasti, ar tai daroma vien dėl pasipelnymo, ar turima ir kitokių tikslų – didinti ekonominius sunkumus, kelti nepasitenkinimą, dėl to kaltinti Vyriausybę, Aukščiausiąją Tarybą, netiesiogiai ir nepriklausomybę.

Daug ženklų rodo, kad esama jėgų, kurios gyvai suinteresuotos, panaudojant ekonominius sunkumus, pakeisti Lietuvoje politinę padėtį. Tos jėgos – buvusios nomenklatūros dalis, vakarykštė, o daug kur ir šiandieninė viršininkija, besistengianti išlaikyti savo buvusių privilegijuotą padėtį. Jie mielai grąžintų Lietuvą į buvusius „gerus laikus“, atstatytų viską, kaip buvo iki kovo 11-osios, iki Sąjūdžio. Juk komunistinės nomenklatūros esmė yra

ne pasaulėžiūra, ne idėjos, bet siekimas bet kokia kaina išlaikyti valdžią, nesidalijant ja su niekuo. Matant, kad nepriklausomybė įsitvirtina ir tampa nebeatšaukiama, blaiviai suvokiama, kad neverta jai priešintis, svarbiausia žiūrėti, kieno rankose atsидurs valdžia. Ne kuo kitu, o šitokiais tikslais vadovaujantis kaimuose ir miestuose yra neteisingai aiškinamos Aukščiausiosios Tarybos intencijos ir nutarimai, kai kurių Ministrų Tarybos departamentų veikla. Nelabai skiriasi ir žymi dalis spaudos, kuri laiko save nepriklausoma, bet akivaizdžiai tendencingai nušviečia Aukščiausiosios Tarybos darbą – nuo kaltinimų, visuomenės reikmių ignoravimo, diktatūros įvedimo siekimo iki pastangų asmeniškai kompromituoti tą ar kitą deputatą.

Niekas neneigia, jog Aukščiausioji Taryba, kaip ir bet kuri kita atitinkamo rango institucija, yra atidaus visuomenės dėmesio ir kritikos objektas. Demokratėjančioje visuomenėje nė viena įstaiga negali būti už kritinio vertinimo ribų. Tačiau tam, kad ši institucija pagal savo galimybes atliktų jai rinkėjų patikėtą darbą, ji turi būti visuomenės gerbiama ir palaikoma, turi būti vertinamos pastangos.

Reikia pripažinti, kad ir patys deputatai ne visada yra patenkinti savo darbo rezultatais, nors rengdami ir priimdami įstatymus dirba dienomis ir naktimis. Kiekvienas įstatymas apibrėžia galimybes ir ribas, kai ką neišvengiamai apriboja, todėl būtina numatyti ir subalansuoti teigiamas ir neigiamas jo taikymo pasekmes, suderinti su kitais įstatymais, su Konstitucija. Tai padaryti ne visada pasiseka iš karto. Trūksta apibendrintos ir objektyvios informacijos apie visuomenės būklę, pritrūksta parlamentinio darbo patirties, o, svarbiausia, reikia daugiau laiko. Šalyse, kur dirbama normaliomis sąlygomis, naujas įstatymas paprastai yra rengiamas ir svarstomas ne mėnesius, bet metus. Tuo tarpu dabartinio gyvenimo tempas mūsų deputatus verčia rengti ir priimti įstatymus labai greitai, sprendžiant kartais nepaprastai sudėtingus klausimus. Kaip nustatyti valstybinio turto privatizavimo, nuosavybės grąžinimo teisinės normas, kad visi būtų patenkinti, niekas neliktų nuskriaustas? Gerai, jeigu žemė, kurią nori atgauti savininkas ar jo palikuonys, yra ištinis dirbamas plotas, bet ką daryti, jeigu dabar ten yra gyvenvietė ar kolektyviniai sodai? Kieno interesai turi būti apginti pirmiausia – tų, kurie žemę valdė prieš penkiasdešimt metų, ar tų, kurie ją dirbo iki šiol? Kaip pakelti darbo našumą išvengiant nedarbo, pripildyti prekėmis parduotuves nekeliant kainų, kovoti su piktybiška spekuliacija nepakenkiant laisvosios rinkos užuomazgoms? Kad ir kokį nutarimą priimtų Aukščiausioji Taryba šiuo pereinamuoju laikotarpiu, visada bus juo nepatenkintų ir tą nepasitenkinimą visada bus galima panaudoti prieš Tarybą. Žmonija dar neturėjo progos nuo sovietinio

totalitarizmo pereiti prie demokratijos ir rinkos ūkio, kai niekas negali patarti, ką ir kaip geriausia daryti. Dėl visko reikia patiems rizikuoti, todėl neišvengiami sunkumai ir klaidos. Bet tai yra ne tik Lietuvos, bet visų, buvusių vadinamajame socializme, problema.

Aiškėja paprasta tiesa, bet kartu ir esminė valstybės vidaus gyvenimo problema – visuomenės demokratinis atgimimas tik tuo atveju gali būti perspektyvus, jeigu bus įkūnijamas ir įtvirtinamas atitinkamomis institucijomis ir įstatymais. Kol patikimu demokratijos garantu netaps pilietinė sąmonė ir sąžinė, tokiu garantu turi būti įstatymai ir institucijos. Tačiau tam, kad piliečiai galėtų jaustis laisvi, kad būtų atsilaikyta prieš vakar dienos jėgų spaudimą, įveikta pereinamajam laikotarpiui būdinga netvarka, demokratijos institucijos turi būti stiprios ir efektyvios. Jeigu demokratija ir ją įkūnijanti valdžia bus silpna, neryžtinga, pasyvi, ji taps išorinių ir vidinių antidemokratinų jėgų žaisliuku, bus nutildyta ir nuversta. Ją įveiks konservatyviosios jėgos, laikinai neblogai sutariančios su populizmu, anarchijos propaguotojais.

Be to, valdžia turi daug ką padaryti, kad apsaugotų visuomenę nuo grėsmingai išplitusio socialinio blogio, įvairių rūšių nusikaltimų. Tam reikia griežtesnių įstatymų, efektyvių, tikslingų veiksmų. Tačiau kai kas bet kurį ryžtingesnį valdžios žingsnį tuoj pat puola vertinti kaip grįžimą į diktatūrą. Nors reikia iš karto sutikti, kad stipri politinė valdžia yra dviprasmiškas dalykas – ji gali, tyčiomis ar netyčiomis, pasitarnauti ne tik visuomenės ir demokratijos labui. Stipri valdžia turi tendenciją tapti dar stipresnė. Tačiau dabar juk gyvename ne socialinės ramybės, bet labai nestabiliu, labai sunkiu pereinamuoju laikotarpiu. Todėl ir stiprios valdžios reikšmė visai kita. Tuo tarpu netrūksta žmonių, pasirengusių šaukti visam pasauliui – žiūrėkite, kokia negera Lietuvos valdžia, – uždraus laisvą spaudą, uždarys sienas, įves valstybinę ideologiją – kuo ne naujasis bolševizmas? Tik ar ne vakarų kščiai bolševikai kaip tik to ir norėtų?

Aukščiausioji Taryba ir Ministrų Taryba, nepaisant užimtumo, turėtų pasirūpinti, kad žmonės daugiau žinotų apie tai, kokių sunkumų dar tenka laukti, kam reikia ruoštis. Turėtume telkti visus pilietiškai nusiteikusius, konstruktyviai mąstančius mūsų krašto žmones jiems pasiruošti. Džiugu, kad tai supranta daug protinio darbo atstovų – mokslininkų, rašytojų. Deja, raiški yra ir ta inteligentų kategorija, kurie tarsi būtų dvasiškai nepasirengę gyventi nepriklausomybės ir savarankiškumo sąlygomis, tarsi būtų apimti panikos. Jų balsuose aiškiai girdėti nostalgija stagnacijos laikams, kada buvo galima be didesnių pastangų pakenčiamai gyventi, o norint – ir visai nesunkiai įgyti pažangaus, netgi drąsaus žmogaus aureolę.

Konsultacijų su Tarybų Sąjunga patirtis rodo, kad derybų eigą ir sėkmę sunku numatyti. Aišku viena – turime išlaikyti socialinę rimtį, būti vieningi. Netenka abejoti, kad bus dedama pastangų tą rimtį sutrikdyti, kurstyti nacionalinius konfliktus. Tačiau daug kas priklauso nuo mūsų susitelkimo ir susiklausymo. Tikiu, kad Lietuvos žmonės nepristigs pilietinės ištvermės ir proto.

Supriešinti praeityje

Po Prezidento rinkimų, kaip ir prieš juos, daugiausia rūpesčių keliantis klausimas yra ir, matyt, dar ilgai bus mūsų žmonių pilietinė santarvė. Nieko neduoda nusiskundimai ir kaltinimai, jog ta ar kita politinė jėga suskaldė, sukiršino ir supriešino tautą (logiškai galvojant išeitų, kad tauta iki tol buvo vieninga). Ne ką daugiau duoda ir ketinimai bei pažadai vienyti tautą. Tokie dalykai yra pavaldūs laiko išminčiai, bet vis dėlto gal galėtume kiek nors prisidėti dalykiškai aiškindamiesi, kokios yra mūsų nesutarimų priežastys. Gal kai ką daugiau suprastume, gal palengvėtų besikalbant. Tų priežasčių yra kelių rūšių, jos nesuvedamos į kokį vieną vardiklį. Bet aišku ir tai, kad šiandienos susipriešinimas savo ištakomis siekia pusšimčio metų praeitį, o ta praeitis – tai sovietinės okupacijos metai. Šiame straipsnyje bus bandoma pažvelgti į dabarties nesutarimus praeities požiūriu.

Kiekvienas stambus grobikas gerai supranta, kad aneksuotą tautą galima padaryti paklusnią tik palaužiant jos pilietinį orumą, slopinant tautinę savimonę, iškreiptai traktuojant jos istoriją. Jeigu savimonė tvirta ir gyvybinga, sunku ją įveikti išorės prieveikiai. Efektyviau naikinti iš vidaus, randant būdų ją skaldyti taip, kad imtų pati save smaugti ir slopinti. Okupacinė sovietų valdžia mūsų krašte taikė visus būdus. Žmonės buvo deportuojami ir fiziškai naikinami, buvo griauinama ir keičiama gyventojų socialinė sankloda, jie buvo apdorojami totalinės ideologijos brukimu.

Gyvenimas tapo kupinas tragizmo, prieštaravimų ir dviprasmybių. Dauguma žmonių, nebūdami režimo šalininkai, prisitaikė prie jo kaip prie neišvengiamos realybės. Dažnas ne savo noru gyveno dvilypį ar trilypį gyvenimą. Ėmė išsiskirti požiūriai į daug ką, į tokius esmingus tautos istorinės tapatybės dalykus kaip nepriklausomybė, jos praradimas, nelaisvės metų patyrimas, nepriklausomybės atgavimas, ateities viltys.

Gerai suprasdamas skirstymų ir apibendrinimų sąlygotumą, vis dėlto bandysiu išskirti ir tiksliau apibūdinti du pagrindinius požiūrius į nepriklausomybę. Vienas jų išreiškė Vasario 16-osios Nepriklausomybės aktu paskelbtą Lietuvos valstybingumo nuostatą, kuri

rėmėsi senesne Lietuvos valstybingumo tradicija. Kitas – atstovavo sovietų atneštai „socialistinės nacijos“ teorijai, pagal kurią tautos, įveikusios „išnaudotojus“, stato socializmą, eina į suartėjimą ir vienybę. Šie požiūriai iš pat pradžių atsidūrė skirtingose barikados pusėse. Antrasis požiūris, inspiruojamas iš šalies, ilgainiui palaikomas ir kai kurių Lietuvos gyvenimo pokyčių, nors ir kisdamas, gyvavo iki pat sugriūvant sovietų valdžiai. Tačiau to požiūrio reliktai gyvi ir veiksmingi iki šiol. Neatpažįstamai pakitęs žodine išraiška, susijęs daugiau su praktiniais interesais negu su idėjomis, šis požiūris išnyra ir vienoje šiandieninio susipriešinimo pusėje.

Per dvidešimt dvejus nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metus lietuvių tautinė savimonė ne tik sutvirtėjo, bet ir įgavo aukštesnę kokybę, tapo savos nepriklausomos valstybės piliečio savimone. Į ją tvirtai įaugo Tėvynės kaip nepriklausomos valstybės idėja. Ištikimybė jai buvo esminis daugelio, ypač jaunosios kartos, tautinės ir pilietinės tapatybės elementas.

Ištikimybė nepriklausomybei ir siekimas ją atgauti pasireiškė 1941 metų sukilimu, apie dešimtmetį trukusia partizanų kova, niekada nenutrūkusia pagrindžio veikla, kultūrinio pasipriešinimu. Dešimtys tūkstančių dalyvavo kovose ir paaukojo savo gyvybes. Partizanai ir pagrindininkai buvo ryžtingiausi nepriklausomybės metais išaugusios tautinės sąmonės reiškiėjai, jos gynėjai. Kalbos nėra, jog tokios apimties pasipriešinime buvo ir gero, ir blogo, tačiau nenuginčijama, kad pagrindinė partizanų judėjimo nuostata buvo kova dėl laisvės ir nepriklausomybės.

Atskiras klausimas yra tos kovos metodai, jos tikslingumas. Tačiau vienas dalykas – ieškoti į tą klausimą atsakymo dabar, kada žinoma kovos baigtis ir apytikslis aukų mastas, kitas dalykas – žvelgti to meto požiūriu, kada kasdien buvo tremiama, kankinama, žudoma. Tuo labiau kad pasipriešinimas prasidėjo nepasibaigus karui, tikint demokratiškų Vakarų šalių atsakingumu, užtarimu ir galia.

Tragiška ginkluoto pasipriešinimo baigtis reiškė, kad laikinai palūžo, bet nenuslopo nepriklausomybės siekis. To siekio sąmonė liko gyva pagrindžio spaudoje ir net labai praturtėjo žmogaus ir tautos teisių, tikėjimo laisvės, teisingumo gynimu. Ta spauda, įnirtingai persekiojama, plito po Lietuvą, sklido į užsienį, sakė pasauliui tiesą apie mūsų kraštą. Lietuvos valstybingumo sąmonė visada buvo gyva išėivijoje, ten įgaudama vakarietiško mentaliteto išraišką. Tautinę savimonę netiesiogiai palaikė Lietuvos katalikų bažnyčia, katalikiškoji mūsų krašto tradicija, nes įnirtinga ateistinė propaganda buvo itin svarbi komunistinės ideologijos grandis.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, jau užėjus Raudonajai armijai, šaukiami ir gaudomi į ją kaimo vyrai kalbėjo: „Nėjome į vokiečių, neisim nė į rusų kariuomenę“, „karas baigsis, rusai turės išeiti“. Tačiau jie neišėjo ir okupacija užsitęsė dešimtmečius. Gyvenimas nestovėjo vietoje. Po Stalino mirties režimas švelnėjo. Iš nelaisvės vietų pradėjo grįžti tremtiniai ir politiniai kaliniai, nors daugelis jų ir grįžę liko pusiau beteisiai. Darbštūs žmonės kėlė per prievartą kolektyvizuotą ir nuskurdintą kaimą, iš karto patekdami į kolūkių administracijos baudžiąvą. Augo pramonė ir miestai, tačiau darbo užmokesčio lygiava nuvertino darbą ir kvalifikaciją, neleido žmonėms pakilti virš skurdaus pragyvenimo lygio. Lengvai pasiekiamas, nemokamas mokslas retai ką skatino studijuoti rimtai. Gausėjo skaičius žmonių, su diplomais ir be jų, sunkiai skiriančių tiesą nuo melo, gėrį nuo blogio. Valstybės parama sudarė neblogas sąlygas kultūrai, tačiau tik jai besąlygiškai priimant oficialiąją ideologiją, kurioje nebuvo vietos net užuominoms apie nepriklausomybę. Į meną ir kitas kultūros sritis skverbėsi rafinuotas melas ir veidmainystė, valdančioji nomenklatūra miesčionėjo, siekė suartėti su kultūros elitu. Šitokioje aplinkoje iš žmonių sąmonės buvo nejučiomis „išplaunami“ dorovės kriterijai, kartu ir tautinės vertybės.

Bet būčiau neteisis, to laikotarpio gyvenimą apibūdinamas vien minoriniais akcentais. Nepaisant tautų maišymo politikos, kurią vykdė Kremlius, Lietuvos demografinė padėtis išliko palyginti gera. Vilnius ir Klaipėda tapo lietuviškesni negu kada nors anksčiau, integruoti į Lietuvos gyvenimo visumą. Nepaisant išsilavinimo „pigumo“, bendras krašto išprusimo lygis labai pakilo, išaugo profesinės kultūros šakos. Visas gyvenimo sritis kontroliavo kompartija, tačiau į jos eiles atėjo vis daugiau jaunų žmonių, neturėjusių nieko bendro su stalinistiniu tautos naikinimu.

Šie teigiami poslinkiai vis dėlto negalėjo atsverti tautinės sąmonės erozijos, kurią skatino sovietizacija. Kad tautinė sąmonė savaimingai gyvuotų, būtina, kad būtų viešai sakomi ir girdimi tautos egzistencijai esmingi dalykai, prisimenami lemtingi jos istorijos įvykiai, jos kilniausių žmonių darbai. Tačiau šie dalykai, neskaitant negausių išimčių, buvo sakomi tik pogrindžio spaudoje. Tuo labiau kad Lietuvą pasiekė ir globalinis šio amžiaus vertybių pervertinimas. Todėl, nepaisant lietuviškos poezijos, teatro, tapybos aukšto meniškumo, tautinė savimonė silpo, tautinės tapatybės nuovoka vis labiau ribojosi medžiaginės gerovės dalykais, neretai ir socializmo „privalumų“ pripažinimu. Nejučiomis vyko įvairaus lygmens sąmonės „liumpenizacija“, formavosi istorijos ir kultūros šaknų nejuočiųio „tarybinio žmogaus“ tipas.

Šitokiame kontekste radosi darinys, kurį, neturėdami po ranka tinkamesnio termino, galėtume pavadinti sovietizuota lietuvių tautine savimone. Iš pradžių tai buvo tik atnešta iš šalies deklaracija. Vėliau ji konkretėjo, įgijo socialinio, kultūrinio, istorinio turinio bruožų. Tai buvo ideologinis darinys, kurio pagrindinis akcentas gali būti nusakomas taip: Tarybų Lietuvos pranašumas anos „buržuazinės Lietuvos“ atžvilgiu. Tos savimonės kūrėjai ir pagrindiniai nešėjai buvo partinė, ideologinė, iš dalies ūkio ir administracijos nomenklatura (netapatinu jos su visais kompartijos nariais). Palaipsniui ši savimonė plitė įvairiuose sluoksniuose, o kartu su ja – ir „tarybinio žmogaus“ mentalitetas.

Pagal „socialistinės nacijos“ ideologiją tikroji tautos istorija yra jos vadinamoji revoliucinė praeitis. Lietuvoje tokios praeities etapais laikomi XIX amžiaus sukilimai, iš dalies knygnešių veikla (jie juk gabenė ir lenininę „Iskrą“), 1918–1919 metų pastangos įkurti Lietuvoje sovietinę valdžią, kompartijos veikla Nepriklausomoje Lietuvoje, pagaliau 1940 metų „revoliucinė situacija“, „išlaisvinimas“, karo metai. Šitaip suprantamos istorijos buvo mokoma mokyklose, plačiai propaguojant komunistų veikėjų darbus, „revoliucines vietas“. Suprantama, tai neliko be pėdsakų.

Ta oficialioji sąmonė kažkiek keitėsi ir liberalėjo kartu su „atoslūgių“ ir „sąstingių“ bangomis. Tačiau joje taip ir neatsirado vietos atvirai sovietinės praeities traktuotei, sovietinės valdžios vykdytų deportacijų bei kitų nusikaltimų pripažinimui ir vertinimui. Apsiribota mažai ką sakančiais aiškinimais, kad „asmens kulto“ laikais būta kai kurių „perlenkimų“ bei teisėtvarkos pažeidimų. Tuo labiau nebuvo bent kiek adekvačiau pripažįstamas antisovietinio, ypač ginkluoto pasipriešinimo, faktas. Apie partizanus būdavo užsimenama tik siekiant juos apšmeižti, apjuodinti ir pasmerkti, neminint tikrųjų jų kovos motyvų nei apimties. Partizanų judėjimą vėliau stengtasi įvardyti „klasių kovos“, „pilietinio karo“ kategorijomis, nepatikslinant, prieš kokią klasę kovojo mažžemių Dzūkijos ūkininkų sūnūs, nutylint, kad pagal tarptautinę teisę pilietiniu karu nėra laikytina aneksuotoje šalyje vykstanti kova.

Tiek oficialiojoje kultūroje, tiek kasdieninėje žmonių sąmonėje formavosi gana vientisas tarybinės savimonės modelis. Tiesa, ne daug kam atrodė patrauklūs revoliucionierių portretai, kompartijos plenumų datomis nužymėta revoliucinė praeitis. Labiausiai veikė tai, kad buvo nutylima, slepiama tiesa apie Nepriklausomybę, jos pradžią, kovas ir aukas dėl jos. Išaugo karta, negirdėjusi apie Vasario 16-ąją, o į partizanų kovas žiūrėjusi kaip į vesterno filmų siužetus. Net ir daugelio inteligentų siauruose ir atviruose pokalbiuose buvo nepriimta prasitarti apie 1940-ųjų okupaciją, nepriklausomybę, partizanų kovas.

Šie esminiai dalykai atsidūrė už daugelio žmonių sąmonės, o tiksliau, ir sąžinės ribų. Populiarumą pelnė ne vienas mokslininkas, filosofas, „drąsiai“ kritikavęs valdžios institucijas, tačiau nekliudęs santvarkos ir jos ideologinių pamatų. Galėjai daug ką sau leisti, tik reikėjo neperžengti slenksčio, nepereiti į kitą įvykių traktuotės dimensiją. Kitoje dimensijoje veikė disidentai, pagrindžio spaudos leidėjai, savo leidiniuose rašę apie bažnyčios persekiojimus, tremtį, lagerius.

Į Nepriklausomybę grįžome su užteršta, supriešinta, sudvejinta sąmone, paveldėtomis iš sovietmečio dviprasmybėmis, skirtingomis patirtimis. Žvelgiant iš principo pozicijų, laimėjo rezistentų, tremtinių karta, nors ir patyrusi skaudžiausias netektis. Ši karta yra tvirta savo ištikimybe Vasario 16-osios palikimui ir istoriniam teisingumui. Tačiau Nepriklausomybės ji sulaukė būdama nepaprastai išretinta, išvarginta ir nusilpninta, nes buvo naikinama, ištisisus dešimtmečius laikoma už viešojo politinio gyvenimo ribų.

Nepalyginti lengviau į Nepriklausomybę atėjo buvusieji „socialistinio kelio“ atstovai, tai yra buvusios nomenklatūros bei sovietinės ideologijos paveiktų žmonių kategorija (nebūtinai tik buvusieji kompartijos nariai). Ši žmonių kategorija yra gausi, įtakinga, stipri, tačiau jos santykis su Nepriklausomybės atgavimu visiškai kitoks. Nesiimu spręsti, esama ar ne pagrindo teigti, kad nomenklatūrinė Lietuvos vadovybė retkarčiais vykdė tautai naudingo „nacionalinio komunizmo“ politiką. Neginčytina, jog kai kurie tuometinės vadovybės sprendimai atitiko Lietuvos nacionalinius interesus, ta vadovybė pastaraisiais metais dažnai netrukdė, nors ir galėjo, pozityvioms pastangoms, kultūrinėms aspiracijoms. Protingiausi nomenklatūros asmenys matė, į kokią pragaištį juda socializmas, tai turėjo žadinti jų rūpestį dėl Lietuvos likimo, jos valstybingumo. Tačiau platesnio sąryšio su Vasario 16-osios tradicijos tęsėjais nesiekta. Kas dabar įrodys, kad „realistinis“ nomenklatūros mąstymas būtų ėjęs toliau negu „suverenitetas sudėtyje“? Dar ne taip seniai kompartija kiekviena proga be išlygų atsiribodavo nuo bet kokio „buržuazinio nacionalizmo“, „buržuazinės nepriklausomybės“.

Atsiribojantis skirtingumas jaučiamas ir dabar. Nepriklausomybę šiandien priima visi, tad visi lyg ir vienoje gretoje. Tačiau joje vienas šalia kito stovi labai skirtingi patyrimai ir likimai, skirtingos vertybinės nuostatos, moralės kodeksai. Tuos skirtumus gali įžvelgti ir šių dienų priešpriešoje. Klausimo sudėtingumas ir yra – kaip su tais skirtumais gyventi, kaip, neišsižadant savęs, vieniems kitus suprasti. Pagal politinio žaidimo taisykles natūralu, kad Nepriklausomos Lietuvos priešaky stovi laimėjusi Seimo rinki-

mus stipriausioji šiuo metu politinė partija, nors ją plačios gijos sieja su nomenklatūrine praeitimi. Bet ar tomis gijomis neateina ir „socialistinio mąstymo“ inercija?

Šiandienos susipriešinimas yra gyvas supriešinimo ir susipriešinimo praeityje padarinys. Neturime kaltinti vienybės skaldymu tų, kurie buvo ištikimi laisvės siekiams. Ne-kaltinti, neįtarinėti ir tų, kurie tais laikais, būdami aukštesnėje ar žemesnėje valdžioje ne-padarė nieko blogo. Daugiau supratimo ir geros valios turi būti laukiama iš stipresniųjų ir šiandien esančių viršuje.

Dabartis ir istorinės analogijos

Daug kas šiandien, varginamas rūpesčių, ieško atsakymo į lengvesnius ar sunkesnius „kodėl?“. Vienas būdų ieškoti atsakymų yra gręžimasis į praeitį, tikintis ten aptikti analogijų, tuo labiau kad šiomet pažymime Lietuvos valstybės įsikūrimo jubiliejų.

Tautos ar valstybės istoriją galima apibūdinti bent dviem aspektais. Viena istorinio vyksmo pusė – tai konkrečioji jo realybė, kurią parodo faktai – valdžių pasikeitimai, mūšiai karo laukuose, įstatymų reformos, parlamentų rinkimai, tarpvalstybinės sutartys ir daugybė kitų dalykų. Kita vyksmo pusė yra kalbėjimas apie tuos faktus, jų seką, priežastis, padarinius ir pan. Žmonės savo istorijoje realiai veikia, dirba, kovoja ir, kita vertus, apie savo veiksmus kalba ir rašo sau ir kitiems, dabarčiai ir ateičiai. Kalba savo darbus vertindami, aiškindami, įprasmindami, įamžindami. Kalbama politikos, istoriografijos, diplomatijos, sociologijos sąvokomis, vaizdine poezijos, meno kalba.

Jeigu istoriniai įvykiai savo faktiškąja puse yra baigtiniai, jų baigmę paprastai pažymi vienoki ar kitoki politiniai, teisiniai dokumentai, tai kalbėjimas apie daugelį įvykių neturi pabaigos. Iki šiol kalbama ir rašoma apie Mindaugo karūnavimą, Žalgirio mūšį, Trečiąjį padalinimą, 1926 m. perversmą, 1941 m. sukilimą, pradedama prieštarinai ir jausmingai kalbėti ir apie naujausius įvykius – Sąjūdį, Seimo rinkimus ir pan.

Į dabartį žiūrint kaip į tam tikrą istorinio vyksmo tarpsnį, nesunku suprasti, kad jo savivokai nepaprastai svarbu, kas ir kaip yra sakoma ir rašoma apie tai, kas buvo praėjusiais istorinio laiko tarpsniais. Raštiškai fiksuojami, sklaidomi ir vertinami praeities įvykiai yra vertintini ne tik kaip natūralus tautos istorinės atminties matmuo, bet ir kaip savotiškas kultūrinis „kapitalas“, turintis ne tik istoriografinę, bet ir daug platesnę reikšmę, neišsenkantis įvaizdžių, siužetų, analogijų ir argumentų aruodas, o jų bet kada gali prireikti. Be viso šito silpsta istorinio perimamumo ryšiai ir naujos kartos turi daug ką pradėti tarsi nuo nulio, be aiškesnės istorinės orientacijos. Tauta, kuri nenoriai kalba arba iš viso nekalba pati apie savo istorinę patirtį, įvykius ir nutikimus, jų iškiluosius herojus, pati temdo ir savo ateitį. Tylėjimas – tai kelias į istorinę nebūtį.

Apžvelgdami Lietuvos istoriją, lemtingus jos įvykius ir posūkius rasime daug atvejų, bylojančių apie nelemtą neatitikimą tarp to, kas realiai vyko, ir kaip tai „atsikartojo“ raštuose ir pasakojimuose, įėjo į istoriją tekstų pavidalais. Neatitikimas toks, kad mūsų tėvams ir protėviams dažniausiai geriau sekėsi praktiškai veikti, negu apie nuveiktus darbus kalbėti ir mąstyti, įtvirtinti juos istorinėje atmintyje. Pasišventimas, pastangos ir aukos likdavo deramai nesuvoktos, neįvertintos, net simboliškai tinkamai neįprasmintos. Labiau pavykdavo atsilaikyti kovų laukuose, negu pasinaudoti pergalių rezultatais, numatyti ir įtvirtinti politinę, diplomatinę strateginę perspektyvą. Geriau sekdavosi istorinį procesą pradėti negu sėkmingai pratęsti ir užbaigti.

Kaip tokios nederinės simbolis išnyra iš praeities Lietuvos krikštas ir Mindaugo karūnavimas, prieš 740 metų davęs pradžią Lietuvos valstybei, kartu ir jos aukščiausiam tuometiniam tarptautiniam pripažinimui. Valstybės susikūrimas to meto sąlygomis buvo didžiulė istorinė sėkmė, tačiau nesėkminga jos tąsa po to, kai buvo nužudytas karalius ir jo šeimos nariai, atsimesta nuo krikšto. Vytautas Didysis sukūrė galingą ir faktiškai savarankišką valstybę, kuri, neįvykus jos valdovo karūnacijai, liko neįteisinta aukščiausiu lygiu, neišsilaisvinusi nuo ryšių su Lenkija. Žalgirio mūšyje buvo sutriuškintas Kryžiuočių ordinas, daugiau kaip pusantro šimto metų naikinęs ir žudęs Lietuvą, tačiau liko neišnaudota bene vienintelė per visą istoriją proga atgauti vakarines lietuvių ir prūsų žemes, įsitvirtinti prie Baltijos jūros.

Ne geriau klostėsi ir kultūros reikalai. Lietuvos kunigaikščiai ir didikai rūpinosi metraščių rašymu, valstybės kanceliarijos ir jos archyvo tvarkymu, sukūrė savotišką feodalinės valstybės konstituciją – Lietuvos statutą. Tačiau nepasirūpino svarbiausiu dalyku – raštijos lietuvių kalba kūrimu, savarankiška kultūros plėtra. Nėra duomenų, rodančių, kad Vytautas ir Jogaila, pakartotinai krikštydami Lietuvą, būtų pasirūpinę lietuviškais religiniais tekstais, mokyklų steigimu. Kas kliudė feodalams tuo pasirūpinti vėliau, kai po pergalės Žalgirio lauke kuriam laikui atėjo santykinos ramybės ir kultūrėjimo metai? Jonas Bretkūnas 1579–1990 m. pirmasis išvertė į lietuvių kalbą visą Bibliją, tačiau vertimas liko neišspausdintas, atrodo, dėl kolegų intrigų ir pavydo. Beje, maždaug tuo pačiu laiku (1563 m.) Lietuvos didikų Radvilų pastangomis Lietuvos Brastoje buvo išleistas lenkiškas Biblijos vertimas. Negebėjimas išleisti lietuviško Biblijos vertimo buvo didžiulė prarastis lietuvių raštijos ir savimonės plėtotei, nes anuomet Biblijos vertimai buvo svarbiausias tekstas, formavęs moderniųjų tautų kalbos ir sąmonės vienybę.

Taigi daug kartų lemtingų istorinių įvykių atvejais pavykdavo atlikti tik „pusę darbo“. Kai kada tai lėmė išties nepalankios objektyvios aplinkybės, varžovai, nenumatyti

atsitiktinumai. Kai kada gal ir laimės pritrūkdavo. Tačiau ne mažiau svarbios ir vadinamosios subjektyvios priežastys, o tiksliau, tautos istorinė savimonė, nors ir skirtinga įvairiais laikotarpiais.

Nesunku išvelgti ryšį tarp Lietuvos politinių nesėkmių praeityje ir to meto valdančiųjų istorinės savivokos. Tiesa, mažai ką žinome apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ideologiją. Bet ir fragmentiški duomenys leidžia galvoti, kad ta savimonė nebuvo adekvati faktinei valstybės būčiai. Juk ne karinis ar ūkinis silpnumas, bet politinis, diplomatinis netoliaregiškumas ir silpnumas, aukštuomenės savanaudiškumas lėmė tos valstybės, evoliucionavusios į „Dviejų tautų respubliką“, nuosmukį ir galiausiai žlugimą. Toji respublika, kaip žinoma, išnyko iš istorijos arenos ne dėl to, kad būtų buvusi kieno nors nukariauta. Ji buvo taikiu būdu kaimyninių valstybių pasidalinta. Dėl vėlyvo krikšto krikščioniškoji kultūra atėjo į Lietuvą kartu su slaviškų tautų ir kultūrų įtaka, tai kliudė kurtis kultūrinei lietuviškumo ir krikščionybės sintezei su tragiškais aukštuomenės nutautėjimo padariniais.

Tačiau minimi faktai nereiškia, kad visa Lietuvos istorija būtų vien nebaigtų ir nenusisėkusių siekių ir žygių seka. Po nuosmukio amžių istorija vėl suko kylančia linkme. Tai tautos atgimimas, kuris, prasikalęs gležnais daigeliais, sparčiai plito ir kilo XIX a. pabaigoje. Kūrėsi modernioji lietuvių tauta, brendo jos savimonė, sunkiai galynėdamasi su tendencingomis svetimųjų interpretacijomis. Ta savimonė plėtojosi kultūros, politikos, religijos kryptimis ir joje vis apibrėžčiau atsispindėjo tautos gyvybinės reikmės. Atgimstanti tauta ryžosi savarankiškiems istoriniams veiksams, aiškiau įsisąmonindama tikslus ir jų įgyvendinimo būdus.

Bene pirmasis lemtingą reikšmę turėjęs kultūrinis vyksmas buvo laimėta kova dėl spaudos lotyniškoms raidėms, vykusi carinės Rusijos priespaudos metais. To laimėjimo šaltinis buvo lietuviškojo tautiškumo (moderniojo) ir katalikybės sintezė, didžia dalimi vyskupo Motiejaus Valančiaus pastangomis įvykusi bene pirmą kartą tautos istorijoje.

Reikšmingiausias, sėkme apvainikuotas atgimusios tautos istorinis siekis buvo Nepriklausomybės atgavimas 1918 m. Sėkmė ypač akivaizdi žinant, kiek daug išorės ir vidaus priešų turėjo nepriklausomybės idėja ir kokia abejinga, geriausiu atveju, jai buvo tarptautinė opinija. Deja, tą sėkmę lydėjo skaudi nesėkmė – Lenkija okupavo Lietuvos sotinę Vilnių ir trečdalį valstybės teritorijos. Tiesa, jauna Lietuvos kariuomenė ties Širvintomis sumušė generolo Želigovskio vadovaujamus lenkų dalinius, tačiau to laimėjimo neišnaudojo, sustabdė žygį Vilniaus kryptimi, nes Lietuvos vyriausybė pakluso Vakarų diplomatų valiai.

Ar nepasikartojo nauju variantu tai, kas ne kartą buvo įvykę praeityje? Ar sostinės praradimas gali būti paaiškinamas vien pietvakarių kaimyno agresija ir vėliau Ambasadorių konferencijos (1923 m.) nenoru objektyviai vertinti situaciją, atsižvelgiant į Lietuvos argumentus? Gali, bet tik iš dalies. Sostinė ir Pietryčių Lietuva gal nebūtų buvusi prarasta, jeigu tuometinė Lietuvos vyriausybė nuo pirmųjų savo darbo dienų būtų organizavusi kariuomenę, atsisakius naivaus tikėjimo, kad taikingai nusiteikusiai Lietuvai nieko negresia. (Nenorom prisimena ginkluotųjų pajėgų kūrimo klausimo svarstymas Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje 1990 metais ir ironiški kai kurių kairiosios pakraipos deputatų klausimai: „Su kuo rengiamės kariauti?“ „Ką norime užpulti?“) Nesėkmę pietryčiuose atsvėrė gerai paruoštas ir ryžtingas veiksmas pajūry, atgaunant Klaipėdą ir šiaurinę Mažosios Lietuvos dalį.

Sostinės praradimas buvo nepaprastai skaudus smūgis atsikūrusiai valstybei, sunkiai atitaisoma skriauda atgimusiai tautai. Lietuva su ta netektimi nesusitaikė, apie tai garsiai kalbėjo savo žmonėms ir visam pasauliui. Ir tas kalbėjimas bei atkaklumas nenuėjo veltui, šūkis „Mes be Vilniaus nenurimsim“ pasiteisino, Lietuva atgavo savo sostinę, nors ir tragiškomis aplinkybėmis. Gal Lietuvai būtų pavykę atgauti ir daugiau buvusio „Vilniaus krašto“ etniškai lietuviškų vietovių, jeigu baigiantis II pasauliniam karui Lietuvos kompartijos vadai būtų bent kiek tuo pasirūpinę.

Kyla klausimas, ką praeities kontekste galėtume pasakyti apie dabartinę mūsų valstybės politiką? Nepriklausomybės atkūrimas, vykęs ryžtingai ir taikiai, ramiai reaguojant į bauginimus, blokadą ir terorą, pelnė mums pasaulio palankumą ir padarė Lietuvą iš komunizmo griuvėsių kylančių tautų lydere. Taigi išsilaisvinimo pradžia buvo labai sėkminga, tapusi sektinu pavyzdžiu daug kam. Bet netrukus artimus ir tolimus kaimynus smarkiai nustebino buvusios nomenklatūros laimėjimai dvejuose rinkimuose, nuskambėję kaip keistas, nebūtinai teigiama prasme, „lietuviškas variantas“. Ką būtų galima dėl to pasakyti?

Tamsių pėdsakų tautos sąmonėje paliko okupacijos dešimtmečiai, kada totalinės propagandos metodais buvo siekiama auklėti „naują žmogų“, atsikračiusį „buržuazinių ir religinių prietarų“. Reikšmingiausi Lietuvos istorijos įvykiai buvo nutylimi arba spraudžiami į marksistinę klasių kovos schemą, o visuotinai privalomas ateizmas formavo lėkštą „realistą“, negebantį suvokti aukštesnių žmogaus elgesio motyvų. Dėl to pradėjo atrofotis daugelio mąstymas tautinės atsakomybės kategorijomis. Gausėjo „socialistinės nacijos“ atstovų, geriausiai atvejais neabejingų tautos kultūrai, bet nenorinčių kalbėti ir galvoti

apie nepriklausomybės praradimą bei atgavimo viltį, juo labiau apie pokario laisvės kovas, pagrindžio spaudą. Tautinė savimonė dvejinosi, tiesa, su ryškiais vidurio atspalviais, į nepriklausomybės atgavimo šalininkus, veikusius daugiausia pogrindyje, ir „socialistinio kelio“ atstovus, nors vis mažiau betikinčius „šviesia ateitimi“. Todėl nenuostabu, kad Atgimimas ir jo kūdikis Sąjūdis žymią dalį inteligentų užklupo netikėtai, nepasiruošusius idėjiškai, nenusiteikusius psichologiškai. „Socialistinės nacijos“ mentalitetas, suvešėjęs kai kuriose aukštųjų mokyklų katedrose bei valdininkų kabinetuose, numatė kitokį – režimo laipsniško švelnėjimo, geresnių įstatymų, ekonominio savarankiškumo „suvereniteto sudėtyje“ kelią. Ne vienas inteligentinio elito atstovas Sąjūdžio atsiradimą ir judėjimą laikė neatsakinga, vos ne „chuliganiška“ veikla, galinčia užtraukti tik valdžios nemalonę. Esą reikia eiti į demokratiją „ramiai ir protingai“, aštrias problemas spręsti diskusijų, o ne manifestacijų būdu. Tiesa, nuomonės ir nuostatos greitai keitėsi, vis dėlto „socialistinis mentalitetas“, kaip sovietinis padarinys, buvo neadekvatus tikrajai tautos būklei, neturėjo conceptualių priemonių tautų teisėms ginti, numatyti jų atgimimą, nekaltant apie išsilaisvinimą.

Beje, reikia konstatuoti ir tai, kad komunizmo žlugimas užklupo nepasiruošusius ir garsiuosius Vakarų sovietologus. Garbūs profesoriai, prirašę toms apie komunizmą, kėlę komunizmo ir kapitalizmo konvergencijos idėją, nenumatė įvykių eigos Sovietų Sąjungoje, neprognozavo imperijos subyrėjimo, tautų atgimimo, neįvertino tautinio faktoriaus vaidmens Rytų ir Vidurio Europoje.

Reikia manyti, kad apie Sąjūdžio atsiradimo aplinkybes dar sužinosime daugiau negu žinome dabar, Sąjūdis, kaip istorinis vyksmas, dar nėra pasibaigęs. Tačiau svarbu pastebėti, jog nebuvo faktinio ryšio tarp dviejų esminių įvykių – mitingo prie Adomo Mickevičiaus paminklo Vilniuje 1987 m. rugpjūčio 23 d. Stalino–Hitlerio slaptiems susitarimams pamerkti ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio įkūrimo 1988 m. birželio 3 d. Mitingą surengė pagrindiniai nepriklausomybės atkūrimo šalininkai, žmogaus ir tautų teisių gynėjai, pokario rezistencijos idėjų tęsėjai – daugiausia Lietuvos laisvės lygos nariai. Tuo tarpu Sąjūdis įkūrė inteligentai, daugiausia kultūrinės rezistencijos dalyviai. Tarp jų buvo tiek ryžtingų nepriklausomybės atkūrimo, tiek ir „socialistinio mentaliteto“ šalininkų. Kurį laiką buvo einama drauge, vėliau šios dvi orientacijos ėmė vis labiau skirtis ir po kai kurių transformacijų davė pradžią iki šiol truncančiai dviejų politinių sparnų, įvardijamų kaip kairė ir dešinė (su atspalviais), konfrontacijai.

Tad Atgimimo laikotarpiu išryškėjo okupacinio laikotarpio padariniai – tautinės savimonės nuosmukis ir susidvejinimas, pasireiškęs daug kuo – skirtingais vertybių

prioritetais, požiūriais į nepriklausomybę, atsakomybės už ją pajautimu, demokratijos samprata, pagaliau politinės veiklos praktika. Nepriklausomybininkų nuostata buvo įgyvendinta 1990 m. kovo 11-osios Akto dėl Lietuvos Nepriklausomos valstybės atstatymo. Tačiau Seime neužsimezgė konstruktyvus pozicijos ir opozicijos santykis, opozicijos puseje telkėsi gan marga „naujoji dauguma“, to rezultatas – pirmalaikiai rinkimai į Seimą ir LDDP pergalė juose.

Dabartinė valdančioji partija negaišdama įtvirtina ir plėtoja savo laimėjimą – ignoruodama opoziciją perdirbinėja kai kuriuos įstatymus, kreipia sau naudinga linkme nuosavybės privatizaciją, dalina saviškiams tarnybinės kėdes. Ryškėja ir „generalinė linija“ – įtvirtinti vienos partijos monopolį, pajungiant jam valstybę, kiek pavyks, ir ekonomiką. Tad veikti yra ką, bet, atrodo, kyla sunkumų, kada tenka apie savo veiklą kalbėti. Keblumų atsiranda dėl to, kad įprastas „socialistinis“ kalbėjimo stilius šiandien jau netinka, o kalbėti kaip nors kitaip yra uždavinys ne pagal gebėjimus. Todėl, nors ir stengiantis laikytis frazeologinio nuosaikumo, gan dažnai prabylama tiesiog „socialistiškai“ – teigiama, kad sovietinė nomenklatura buvo tikrieji kovotojai už nepriklausomybę, kad Lietuvoje jau įsitvirtino kapitalizmas, kad jau pradėdame gyventi geriau. Bet patylima apie derybas su Rusija ir Lenkija, santykius su Baltijos valstybėmis, apie atlyginimus ir pragyvenimo lygį, finansų politiką, visai netolimos praeities vertinimą.

Į nepriklausomą gyvenimą grįžome su okupacijos metų dėme – pažeista savimone, menku nacionalinių interesų suvokimu. Tai yra platesnis reiškinyss negu partinių nuostatų skirtumai. Iš to kyla valdžios savanaudiškumas ir trumparegiškumas – pavojingas valstybės vidaus silpnumo bruožas, kaip ne kartą yra buvę praeityje.

Lietuva ir užsienio viešoji nuomonė 1991-ųjų sausį–rugsėį

Devyni mėnesiai skyrė 1991 metų sausį ir rugsėį – neilgas laiko tarpas ramybės, tačiau ilgas įvykių pagreitėjimo laikotarpiais. Lietuvos vidaus gyvenimas buvo itin pagreitėjęs, tragiški sausio 13-osios įvykiai nesustabdė politinių ir socialinių pokyčių spartos. Apdairus protas ir nuojauta sakė, kad kas nors panašaus į sausio tragediją dar gali pasikartoti, kad lemiamas atomazgos momentas dar neatėjo. Ir nuojauta neapgavo. 1991-ųjų liepos pabaigoje Aukščiausioji Taryba, užbaigusi pavasario sesiją, padarė trumpą vasaros pertrauką. Tačiau liepos 31-osios rytą atėjo kraupi žinia – Medininkų muitinės pasienio poste nužudyti septyni muitinės ir policijos pareigūnai. Sovietų omonininkai tęsė savo kruviną darbą. Netrukus užklupo ir rugpjūčio pučas.

Straipsnyje ketinama nušviesti būdingesnius viešosios nuomonės bruožus ir pokyčius, pastebėtus vieno asmens susitikimuose su kai kurių Vakarų šalių politikais, diplomatais, žiniasklaidos atstovais.

Bendroji situacija

Užsienio politikams ir viešosios nuomonės formuotojams – dienraščiams Lietuva tuo metu jau buvo žinoma kaip šalis, paskelbusi nepriklausomos valstybės atkūrimo aktą, taigi „atsiskirianti“ nuo SSRS ir siekianti tai galutinai įtvirtinti. Įtvirtinimas tuomet reiškė ne ką kita, kaip tarptautinį diplomatinį pripažinimą. Tačiau iki pripažinimo dar buvo likęs, kaip tuomet atrodė, ilgas nežinomybės ir laukimo laikotarpis.

Kovo 11-osios Nepriklausomybės atstatymo Aktas Vakarų šalių viešojoje nuomonėje buvo suvokiamas kaip nenumatytas ir tebetrunantis politinis įvykis, kurio raida ir baigmė visiškai neaiški. Įspūdį darė šio įvykio netikėtumas, daugiausia todėl, kad Lietuva per penkiasdešimt okupacijos metų jau buvo beveik užmiršta kaip valstybė, palikta likimo

valiai ir politine prasme Vakarų šalims neegzistavo. Tiesa, dauguma užsienio šalių nebuvo pripažinusios sovietų 1940 metais įvykdytos Baltijos šalių aneksijos, bet ne visų šalių vyriausybės praktiškai tuo kiek nors vadovavosi. Tik labai nedaugelyje šalių nepripažinimas turėjo ir dalykinę išraišką – buvo ir toliau pripažįstama nepriklausomos Lietuvos pilietybė, Jungtinėje Karalystėje, Jungtinėse Amerikos Valstijose išsaugotos ambasados, bankuose – valiuta ir pan. Tačiau ši pozicija pamažu silpo, neturėjo pozityvių padarinių faktinei Baltijos valstybių padėčiai, ilgainiui darėsi neparanki valstybių vyriausybėms. Išeičių pastangos nuolatos priminti pasauliui apie Baltijos valstybių aneksiją ir tikrąją jų padėtį susilaukdavo vis mažiau dėmesio ir skambėjo jau kaip „balsas tyruose“.

Nepriklausomybės paskelbimas ne tik iš karto patraukė užsienio viešosios nuomonės dėmesį, bet ir atsidūrė interpretacijų bei vertinimų lauke. Bet jame vyravo daugiau nepalankios negu objektyvios ar bent abejingos lietuvių laisvės aspiracijoms nuomonės. Jas lėmė tai, kad Vakarų šalyse viešojoji politinė nuomonė jau keleri metai buvo atsigręžusi į Michailo Gorbačiovo pradėtą „perestroikos“ politiką ir dėjo į ją nemažas viltis. Daug kam atrodė, kad sovietų lyderį reikia palaikyti, nedaryti nieko, kas galėtų pakenkti jo pradėtoms reformoms, padėti jam atsilaikyti prieš griežto režimo šalininkų spaudimą. Į Lietuvos, kaip ir kitų Baltijos valstybių, laisvės siekius buvo atsižvelgiama daugiausia kaip į regiono vietinių interesų išraišką, kurių tenkinimas neturi nukrypti nuo pagrindinių „perestroikos“ tikslų. Vis dažniau atvykstantys į Vilnių Vakarų šalių žurnalistai ir diplomatai klausdavo, ar nebūtų tikslingiau sutelkti jėgas į SSRS demokratizaciją, kurios eigoje išsispirstų ir visos kitos, įskaitant ir tautines, problemas.

Atsiliepė ir tai, kad Vakarų politologai (sovietologai) savo prognozėse nebuvo numatę ir visiškai nelaukė tokio istorijos posūkio kaip SSRS suirimas. Gali pasirodyti keista, bet to nelaukė ir net nepageidavo ir daug režimo priešininkų, žmogaus teisių gynėjų, disidentų Rusijoje. Jiems rūpėjo politinės vidaus permainos, bet ne imperijos suirimas. Už juos visus pasirodė esą įžvalgesni tie disidentai ir politikaliniai, kurie, nekurdami politinių prognozių, vadovavosi tautiniais, moraliniais ar religiniais įsitikinimais ir tikėjo, kad sovietinė imperija anksčiau ar vėliau turės žlugti.

Nereikia pamiršti ir to, kad visą tą laiką Vakarų šalyse aktyviai veikė sovietinė propaganda, stengdamasi sau būdingais metodais kompromituoti Baltijos valstybių politinius vadovus, jų sprendimus, siekdama kliudyti jų diplomatinėms ryšiams plėtrai, ruošiančiai dirvą diplomatiniam pripažinimui. Vakarų politikams ir žiniasklaidai buvo peršami iškreipti įvykių Baltijos šalyse aiškinimai ir vertinimai, tokie, kurie galėtų būti suprantami

ir priimtini tų šalių viešajai nuomonei. Buvo stengiamasi įteigti, kad nepriklausomybę šiose šalyse palaiko tik nedidelės grupelės nacionalistų, reabilituojami nacistiniai karo nusikaltėliai, persekiojami rusai. Vakarų visuomenė buvo gąsdinama, kad SSRS suirimo atveju be deramos kontrolės liktų ir nežinia į kieno rankas patektų branduolinis ginklas, o tai keltų pavojų visų šalių saugumui. Vienas sovietinės propagandos atsparos taškų buvo Helsinkio susitarimų Baigiamasis aktas, pabrėžęs valstybių sienų neliečiamumą, todėl nepriklausomybės skelbimas esąs be išlygų neteisėtas aktas.

Tokia propaganda buvo vykdoma sistemingai, daugiausia per ambasadas Vakarų šalyse. Ypač aktyviai buvo veikama Skandinavijos šalyse, kurių visuomenės labiau nei kur kitur simpatizavo baltijiečių siekiams, Vokietijoje. Tuometinis Lietuvos Garbės konsulas Norvegijoje advokatas Leonas Boddas savo knygoje rašo, kad Sovietų Sąjungos ambasada Norvegijoje gaudavo iš Maskvos tiksliai instrukcijas, įpareigojančias kaltinti Sąjūdį, Lietuvos valdžią, o ypač šmeižti ir juodinti Vytautą Landsbergį.¹ Buvo ar ne tos instrukcijos vykdomos, priklausė nuo ambasados veiklumo bet, atrodo, kad šalies visuomenė tokiai propagandai nebuvo imli.

Šiaurės šalyse

Skandinavijos valstybėse anksčiau nei kur kitur Europoje buvo atkreiptas rimtas dėmesys į tai, kas vyksta rytinėje Baltijos pakrantėje, suprasta tų permainų svarba visam Baltijos jūros regionui. Su šių šalių diplomatais ir politikais anksti užsimezgė ryšiai. Vis dėlto valstybių pozicija baltijiečių atžvilgiu buvo nevienoda, priklausė nuo vyriausybių politinės orientacijos, šiek tiek ir nuo geografinės padėties. Kada Danijos užsienio reikalų ministras Uffe Ellemanas-Jensenas ir jo kolega Islandijos užsienio reikalų ministras Jonas Baldvinas Hannibalssonas 1989 ir 1990 metais reiškė palankumą Baltijos valstybių nepriklausomybės siekiams, Švedijos ir Suomijos vyriausybių laikysena šiuo atžvilgiu buvo santūri ir net priešiška Danijos pozicijai.²

Panašiai kurį laiką buvo ir Norvegijoje, tačiau po sausio 13-osios tragiškų įvykių daug kas pasikeitė. Norvegijos premjerė Gro Harlem Brundtland išsiuntė M. Gorbačioviui

¹ Leon Bodd, *Litauens frigjoringskamp // Lietuvos kova dėl nepriklausomybės*, 2000, p. 49.

² Danish Foreign Policy Yearbook, 1997, p. 82–83.

laišką, kuriame reiškė protestą dėl taikių žmonių žudynių Vilniuje, o Osle vyko protesto mitingai. Atgijo diskusija dėl Nobelio taikos premijos M. Gorbačioviui pagrįstumo, buvo net siūlymų atimti iš jo premiją. Vyskupas Peras Lonningas kreipėsi į žmones, siūlydamas Vytautui Landsbergiui suteikti Norvegijos visuomenės Taikos premiją. Siūlymas sulaukė plataus palaikymo, iš karto buvo sudarytas komitetas, kuriam vadovavo Stortingeto pirminkas Jo Benkovas.

Švedijos vyriausybės, o jos daugiausia buvo socialdemokratinės, per visus okupacijos dešimtmečius, įskaitant ir „perestroikos“ laikotarpį, laikėsi Baltijos valstybių atžvilgiu sovietams palankios politikos. Net ir prasidėjus Atgimimui, užsienio reikalų ministras Steinas Andersonas, valstybės kabineto sekretorius Pierre'as Schoris kurį laiką laikėsi nuomonės, kad Baltijos valstybės nebuvo okupuotos, o nepriklausomybės siekia tik nežymios gyventojų mažumos. Baltijos valstybių nepriklausomybės atkūrimo siekį nuo pat pradžių labiausiai palaikė švedų dešinieji – Moderatų partija, jos lyderis Carlas Bildtas.

Paramą baltijiečių siekiams viešai reiškė pavieniai skandinavų parlamentarai. Tuo man teko įsitikinti pačiose 1991 m. sausio 13-osios išvakarėse Helsinkyje vykusioje Baltijos jūros regiono šalių parlamentarų konferencijoje. Kada sausio 7–8 dienomis konferencijos dalyvius pasiekė žinios apie tai, kad į Baltijos valstybes įvedami papildomi sovietiniai kariniai daliniai, kad prievarta imtų jaunuolius į sovietinę kariuomenę ir ieškotų tų, kurie iš jos pasitraukė, o į Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos pastatą veržėsi „Jedinstvos“ būriai, skandinavų parlamentarai neliko abejingi. Jie savo kalbose reiškė nerimą dėl to, kas vyks Baltijos valstybėse, smerkė sovietinės armijos veiksmus, teigė, kad Baltijos šalys yra nepriklausomos valstybės, natūralios Baltijos regiono šalių bendradarbiavimo dalyvės. Tokias ir panašias mintis dėstė švedai – Andersas Bjorckas, tuometinis Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos prezidentas, Švedijos Riksdago nariai Gunnaras Hokmarkas, Grethe Lundblad, Danijos Folketingo narys Hansas Haekkerupas, Islandijos Althingo narys Jonas Helgasonas ir kiti. Vokiečių, kurie konferencijoje dalyvavo gan gausiai, kalbos buvo santūrios ir aptakios.

Skandinavų parlamentarų kalbos labai nepatiko konferencijoje dalyvaujantiems Sovietų Sąjungos atstovams. Jie reiškė, net nelabai mandagiai, nepasitenkinimą dėl to, kad pasisakymuose liečiami ir politiniai klausimai, reikalavo neminėti „Pabaltijo respublikų“, nes esą neturi būti aptarinėjami šalių vidaus reikalai ir pan. Tačiau šie reikalavimai skatino skandinavus dar aiškiau reikšti savo kritines pastabas dėl sovietinės politikos Baltijos valstybių atžvilgiu. Sausio 9 dienos posėdžio darbotvarkėje buvo numatyti

ir Baltijos valstybių delegacijų atstovų pasisakymai, galėjome patys išdėstyti savo požiūrį į dabartinę situaciją. Danijos delegacijos nariai parengė laišką M. Gorbačioviui. Jame buvo reikalaujama, kad SSRS nutrauktų bauginimo politiką ir jėgos naudojimą Baltijos valstybėse, pradėtų su jų vyriausybėmis normalų pokalbį dėl teisėtų baltijiečių siekių. Tekstas buvo platinamas, renkami parašai, pasirašė apie 50 konferencijos dalyvių iš įvairių delegacijų.

Žinios apie sovietinių karinių dalinių smurtą, įvykdytą sausio 13-osios naktį prie TV bokšto Vilniuje, iš karto pasiekė Skandinavijos šalis ir sukėlė politikų ir plačiosios visuomenės pasipiktinimą. Tą raiškiai parodė sausio 15 dieną Švedijos Riksdago posėdis, skirtas solidarumo su Baltijos tautomis manifestacijai. Jame taip pat buvo suteikta galimybė baltijiečiams pasisakyti – kalbėjo Estijos atstovas Lennartas Meris, Latvijos atstovas Dainis Ivanas, kalbėjau ir aš. Kalbėjome visi maždaug apie tą patį, bet šioje situacijoje buvo svarbu ne tiek, kas ką pasakė, kiek pats faktas, kad Švedijos parlamentas, visoms politinėms partijoms vieningai pritariant, išreiškė palankumą baltijiečių valiai įtvirtinti savo šalių nepriklausomybę.

Tuo tarpu jau buvau gavęs Aukščiausiosios Tarybos pirmininko Vytauto Landsbergio nurodymą negrįžti į Lietuvą, pasilikti kurioje nors Skandinavijos valstybėje, kad galėčiau, jeigu padėtis ir toliau blogėtų, atstovauti Lietuvos vyriausybei tremtyje (drauge su užsienio reikalų ministru Algirdu Saudargu ir Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komiteto pirmininku Emanueliu Zingeriu). Dėl to Aukščiausiojoje Taryboje buvo priimtas atitinkamas nutarimas. Apie mano atvykimą į Stokholmą rašė Švedijos laikraščiai, teko atsakinėti į dienraščių ir radijo žurnalistų klausimus. Taigi buvo galimybių informuoti Šiaurės šalių visuomenę.

Po minėto posėdžio Riksdage kartu su E. Zingeriu aptarinėjome su švedų politikais padėtį Lietuvoje, galimus sovietinių jėgos struktūrų veiksmus, veiklos būdus, jeigu tektų atstovauti Lietuvai tremties sąlygomis. Carlos Bildtas, Gunnaras Hokmarkas patarinėjo neatidėliojant vykti į JAV ir Kanadą, ten bandyti susitikti su valstybių vadovais, siekti jų poveikio Sovietų Sąjungos vyriausybei. Tam pritarė ir aukščiausio rango Vyriausybės nariai – užsienio reikalų ministras Stenas Anderssonas ir valstybės sekretorius Pierre'as Schoris. Buvo nuspręsta man ir mano kolegai – Latvijos AT pirmininko pavaduotojui Dainiui Ivanui tuoj pat vykti į minėtas šalis, o švedų diplomatai pažadėjo padėti savais kanalais. Tačiau patikslino, kad ketina remti baltijiečius „tyliosios politikos“ būdu, susilaikydami nuo oficialių pareiškimų. Tad buvo akivaizdu, kad ir po sausio 13-osios tragiškų įvykių

Švedijos pozicija iš esmės nepasikeitė, palyginti su 1990-ųjų pradžia. Tada pokalbiuose su Švedijos ambasadoriumi Maskvoje man buvo duota žinoti, kad Lietuvos nepriklausomybės paskelbimą Švedija laiko teisėtu aktu, tačiau kol kas nenori to pripažinti viešai, ketina apsiriboti konkrečia pagalba Lietuvai, plėtoti ryšius įvairiose srityse, nes mano, kad tuo tarpu tai svarbiau nei viešos deklaracijos. Svarbiausius darbus turi padaryti patys baltijiečiai. Taigi Baltijos valstybės iš esmės vis dėlto paliekamos vienos akistatoje su Sovietų Sąjunga, nenorint ryžtingiau dalyvauti sprendžiant jų likimą. Bet ir toks „tylus“ supratimas bei parama buvo nepaprastai svarbūs.

Jeigu Švedijos vyriausybė buvo santūri ir apdairi, tai šalies visuomenė atvirai reikė palankumą baltijiečių išsilaisvinimo siekiui. Vienoje Stokholmo aikštėje kas pirmadienį vyko gausūs mitingai Baltijos tautų nepriklausomybės siekiamis remti. Mitingai vyko nuo 1990 m. kovo iki 1991 m. rugsėjo.

Dabar svarbiausia, ką buvo galima ir reikėjo daryti, – tai aktyviai politiškai veikti Vakarų šalyse, susitikinėti su valstybių vadovais ir diplomatais, nušviesti jiems Lietuvos padėtį, aiškintis jų nuomones. Ne mažiau svarbu buvo ieškoti kontaktų su įtakingais žiniasklaidos atstovais, ypač žinant, kad daug kur aktyviai dirba sovietinė propaganda. Šių sumetimų skatinamas, su švedų pagalba 1991 m. sausio pabaigoje išvykau į JAV ir Kanadą.

Jeigu Vakarų šalių vyriausybės apdairiai lūkuriavo, žvalgydamosi į Maskvą, tai parlamentarai daug kur buvo aktyvesni ir drąsesni. Tuo išsiskyrė, kaip minėta, Skandinavijos šalių politikai. Šiuo požiūriu reikšmingas įvykis buvo 39-oji Šiaurės Tarybos sesija, vykusi Kopenhagoje (1991 m. vasario 25–kovo 1 d.), į kurią svečių teisėmis buvo pakviesti trijų Baltijos valstybių parlamentų vadovai. Sesijos darbotvarkėje buvo numatyti ir svečių pasisakymai, o tai buvo reikšmingas gestas, demonstruojantis skandinavų politinę paramą baltijiečiams. Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai teko atstovauti man.

Prieš prasidedant sesijai, Baltijos valstybių delegacijų vadovus – Anatolijų Gorbunovą, Arnoldą Ruutelį ir mane – priėmė Danijos Ministras Pirmininkas Poulis Schluteris, dalyvaujant užsienio reikalų ministrui Uffe Ellemannui-Jensenui. Danijos vyriausybės vadovas trumpai išdėstė savo valstybės požiūrį į Baltijos valstybes, pažymėdamas, kad Danija visais būdais remia Baltijos valstybių nepriklausomybę ir tarptautinį pripažinimą, pats apie tai kalba ir kalbės tarptautiniuose susitikimuose ir renginiuose, kritikuoja ir kritikuos Sovietų Sąjungos politiką Baltijos valstybių atžvilgiu, mato, kad Gorbačiovas jau nebe toks, koks buvo ar koks buvo laikomas dar visai neseniai. Mes visi turėjome galimybę pasisakyti, padėkoti už pakvietimą ir paramą, išdėstyti savo nuomones.

Įsitraukęs į pokalbį ministras U. Ellemannas-Jensenas pasakė, kad jis tik vakar grįžo iš Jungtinių Amerikos Valstijų, kur lydėjo Jos Didenybę Danijos karalienę ir turėjo progą išsamiai pasikalbėti su prezidentu Bushu, valstybės sekretoriumi Bakeriu, Kongreso komisijų vadovais, senatoriais. Buvo kalbama ir apie Baltijos valstybių padėtį. Prezidentas Bushas savo sveikinimo kalboje, tarp kitko, dėkojo Danijai už Baltijos šalių nepriklausomybės siekio palaikymą. Bet sykiu buvo susirūpinęs M. Gorbačiovo politikos likimu, baiminosi, kad SSRS irimas nesukeltų chaoso, nes tai būtų chaosas branduolinėmis raketomis ginkluotoje šalyje. U. Ellemannas-Jensenas atsakęs Bushui, kad Vakarų šalis turi leisti SSRS vadovybei aiškiai suprasti, jog negalės palaikyti jos ekonominių reformų, jeigu jų nelydės politinės reformos ir nebus atsisakyta karinės prievartos prieš kaimynus. Tolesnė pagalba turi būti siejama su SSRS ir Baltijos valstybių derybų pažanga. Taigi Baltijos valstybių nepriklausomybės klausimas dabar yra svarstomas gana aukštu tarptautiniu lygiu, pabrėžė Danijos užsienio reikalų ministras.

Vėliau pokalbį apie Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą su Danijos užsienio reikalų ministru tęsėme jo kabinete. Ministras sakė, kad Danija šiuo metu dar negali pasiekti Islandijos pavyzdžiu, tačiau šį tą padaryti gali, būtent – pasirašyti dvišalę deklaraciją, fiksuojančią de facto Lietuvos nepriklausomybę ir apibrėžiančią valstybių dvišalius santykius. Detalai aptarėme dokumento teksto projektą. Deklaraciją turėtų pasirašyti abiejų valstybių užsienio reikalų ministrai. Kiek vėliau tai ir buvo padaryta.

Sesijos posėdžiuose beveik visi pranešėjai išreiškė ir savo požiūrį į Baltijos valstybių padėtį platesniame Šiaurės šalių bendradarbiavimo ir Europos problemų kontekste. Savo nuomonę išreiškė ir Šiaurės valstybių vadovai – Poulis Schluteris (Danija), Ingvaras Carlssonas (Švedija), Gro Harlem Brundtland (Norvegija), Steingrimuras Hermanssonas (Islandija). Tik Suomijos atstovai, atrodo, vengė aiškiai pasakyti savo nuomonę dėl Baltijos valstybių. Kiek vėliau teisingumo ministrė Tarja Halonen, lyg norėdama pagerinti įspūdį, neoficialiuose pokalbiuose išreiškė palankumą baltijiečių siekiams. Sesijoje buvo suteiktas žodis ir mums – Baltijos valstybių parlamentų atstovams.

Gera galimybė daryti poveikį viešajai nuomonei buvo spaudos konferencija, kurioje dalyvavo Ruutelis, Gorbunovas ir aš. Apie šimtas žurnalistų iš visų Europos šalių domėjosi Baltijos valstybių derybomis su SSRS, Baltijos ir Šiaurės šalių bendradarbiavimo perspektyvomis, vidaus politikos raida, ekonomika. Visi trys turėjome ką atsakyti. Iš klausimų buvo galima spręsti, kad žurnalistai gana gerai orientavosi Baltijos valstybių klausimais, nesijautė priešiškos propagandos atgarsių.

Baltijiečių dalyvavimas Šiaurės Tarybos sesijoje neliko nepastebėtas Maskvoje, su-
laukėme ir reakcijos spaudoje. Oficialaus dienraščio *Pravda* (1991.03.01) straipsnyje „Kam
reikalinga audra Baltijoje?“ buvo rašoma, kad „pabaltijietiškos“ temos įtraukimą į sesijos
darbotvarkę daugelis priėmė kaip kišimąsi į SSRS vidaus reikalus, o „sovietinių Pabaltijo
respublikų“ atstovų dalyvavimą, nors ir svečių teisėmis, regioninės tarybos darbe kai kas
vertina „vos ne kaip žingsnį, nustatantį oficialius ryšius“, arba kaip dar vieną žingsnį ta
linkme po to, kai Islandijos Althingas nusprendė užmegzti diplomatinius santykius su Lie-
tuva. Toliau rašoma, kad Šiaurės Europos šalys negali nematyti, jog baltijiečių trijulės konf-
rontacija su Maskva neturi perspektyvos. Tai supranta ir Suomijos vyriausybės vadovas, ir
Švedijos užsienio reikalų ministras. Bet Danijos atstovai, palaikomi Norvegijos parlamen-
tarų, siekė Pabaltijo atstovams stebėtojų statuso Šiaurės Taryboje. Maskviškio dienraščio
straipsnis baigiamas vis dėlto gana santūriai – raginimu siekti kompromiso.

Anapus Atlanto

Žinia, kad prasidėjo karo veiksmai Persijos įlankoje prieš Irako okupacinę kariuo-
menę Kuveite, patraukė pasaulio, ypač JAV, žiniasklaidos dėmesį, žinios apie Baltijos vals-
tybes atsidūrė antrajame plane. Įtakingi dienraščiai *The Washington Times*, *The Washing-
ton Post* spausdino straipsnius apie tai, kas vyksta Lietuvoje ir kitose Baltijos valstybėse,
bet pirmieji puslapiai buvo skirti karo veiksams Persijos įlankoje. Iš straipsnių buvo
galima spręsti, kad amerikiečių spauda ir plačioji visuomenė labai pasipiktinusi sovietų
karinių dalinių elgesiu Lietuvoje, pateikiama griežta tokio elgesio kritika. Leidžiama su-
prasti, kad grėsmė Baltijos valstybėms kelia grėsmę ir JAV ir SSRS santykių stabilumui.
Viename straipsnyje rašoma, kad jau užtenka žodžių, reikia imtis veiksmų, kad Kongrese,
kitose Vyriausybės įstaigose jau seniai nebuvo tokių, kaip dabar, antisovietinių nuotaikų,
susidedančių iš nusivylimo ir pasipiktinimo. Bet Vyriausybės laikysena buvo santūri ar
net nelabai aiški.

Reikšmingas įvykis, atspindintis amerikiečių politikų požiūrį į Baltijos valstybių
padėtį, buvo sausio 22 dieną Kongrese vykę svarstymai (klausimai – *Hearings*) tema
„Sovietų griežtos priemonės Baltijos valstybėse“ (*Soviet Crackdown in the Baltic States*).
Dėmesio centre buvo trys pranešimai – mano, Dainio Ivano ir amerikiečio tarptautinės
teisės specialisto Williamso J. H. Hougho, tuoj po nepriklausomybės paskelbimo nemažai

laiko praleidusio Lietuvoje. Posėdžiui pirmininkavo komisijos pirmininkas Merilendo senatorius Steny H. Hoyeris. Jis pradėjo posėdį, pasveikino svečius iš Lietuvos ir Latvijos, palygino sovietinių karinių dalinių veiksmus prie Vilniaus televizijos bokšto su demokratinio judėjimo nuslopinimu Vengrijoje, kalbėjo apie komisijos uždavinius numatant JAV reakciją į SSRS karinės prievartos veiksmus, klausė, kokios bus svečių iš Baltijos valstybių rekomendacijos Jungtinių Valstijų vyriausybei, kad ši imtųsi veiksmų, padedančių baltijiečiams atkurti savo valstybių nepriklausomybę.

Paskui kalbėjęs vienas komisijos pirmininkų Arizonos senatorius Dennisas de Concinis pasakė, kad Jungtinių Valstijų vyriausybė, Kongresas ir visa amerikiečių tauta jaučiasi išduoti, nes, vykstant Sovietų Sąjungoje reikšmingiems pokyčiams, buvo tikima, kad, kaip užtikrino M. Gorbačiovas, ten kuriama pilietinė visuomenė, pagrįsta įstatymo galia. Bet dabar matome, kad pilietinę visuomenę ir įstatymo valdžią sutraiskė sovietiniai tankai. Komisija turi pakartotinai pabrėžti savo tvirtą paramą Baltijos valstybių pastangoms atkurti nepriklausomybę ir grįžti į europiškąją bendruomenę, kuriai jos natūraliai priklauso. Senatorius pažymėjo, kad baltijiečiai gali tikėtis demokratinių Rusijos jėgų palaikymo.

Griežtu tonu išsiskyrė senatoriaus Dono Riterio kalba, jis pabrėžė, kad JAV vyriausybė turi pripažinti Lietuvos nepriklausomybę, kol nevelu. Jis parengė išsamią rezoliuciją, kurioje aiškino, kad teisės požiūriu Lietuvos padėtis skiriasi nuo Latvijos ir Estijos, ir todėl tik Lietuva šiuo metu gali reikalauti JAV pripažinimo *de facto* ir *de jure*, nepaisant, ar Lietuva pilnutinai kontroliuoja savo teritoriją. Senatorius Donaldas W. Rieglė'as akcentavo, kad Lietuvos, Latvijos ir Estijos demokratijos yra naujo tipo demokratijos, naujojo pasaulio dalis, tad neturime leisti joms pražūti. Jis parengė Senatui rezoliuciją, reikalaujančią, kad JAV neteiktų kreditų sovietams, kol šie nepradės su Lietuva derybų, neišves savo specialiųjų karinių dalinių. Kalbos pabaigoje pridūrė: „Reikia paskatinti prezidentą Bushą, kad susitiktų su jumis.“

Dar 1990 m. gegužės pradžioje teko susitikti su JAV Valstybės sekretoriumi Jamesu Bakeriu jo vizito Maskvoje metu. Pokalbio metu jis sakė, kad ilgai svarstė Lietuvos klausimą su M. Gorbačiovu, šis sutinka, kad klausimus reikia spręsti derybų būdu, bet nori, jog Lietuva liktų SSRS sudėtyje, o tam nepritartų JAV vyriausybė, nes nelaiko Lietuvos klausimo SSRS vidaus reikalu. „Vis tik, – sakė J. Bakeris, – į šį reikalą dera žvelgti tarptautinės politikos požiūriu, reikia palaikyti Gorbačiovo pradėtas reformas, tarpusavio santykius aiškintis derybomis. Tačiau tam, Gorbačiovo nuomone, turi būti sustabdytas Kovo 11-osios Aktas.“

Tokiai nuomonei, atrodė, pritarė ir J. Bakeris. Kilo klausimas, ar tai nereikštų nepriklausomybės atsisakymo, kokie įstatymai Lietuvoje veiktų pristabdžius Nepriklausomybės Aktą. J. Bakeris vėl kartojo, ką jau buvo sakęs: „Mes už derybas, jei galėsime – palaikysime.“

1991 sausio mėn. Vašingtone vėl susitikau su JAV Valstybės sekretoriumi, šįsyk kartu su Latvijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotoju Dainiu Ivanu ir Estijos ministru be portfelio Endellu Lippmaa. Nuo pirmųjų pokalbio minučių aiškėjo, kad J. Bakeris buvo gerai informuotas apie agresyviuos sovietinių karinių dalinių veiksmus Lietuvoje, pabrėžė, kad tie veiksmai gali labai pakenkti JAV ir SSRS santykiams, kad jis duos dėl to Maskvai signalą. Priminė, kad JAV laikosi Baltijos valstybių inkorporavimo į SSRS nepripažinimo nuostatos, taip pat tautų apsisprendimo teisės, pripažįsta laisvuose rinkimuose išrinktus parlamentus ir vyriausybes. Paskui klausė, koks – staigus ar laipsniškas – nepriklausomybės ir tarptautinio pripažinimo siekio būdas, mūsų manymu, būtų tiksliausias, tuo primindamas ne kartą girdėtus Vakarų diplomatų patarimus mums „neskubėti“, „gerai apgalvoti“, eiti „žingsnis po žingsnio“. Man užsiminus apie galimą ryšį tarp JAV pagalbos Sovietų Sąjungai ir pastarosios politikos Baltijos šalių atžvilgiu Bakeris pastebėjo, kad tarp abiejų didžiųjų valstybių esama daugybė ryšių, kurie saisto ir įpareigoja, o sprendimams, kurie ką nors keistų, reikia patikimos informacijos. Užtikrino, kad JAV darys viską, jog SSRS nenaudotų karinės jėgos Baltijos valstybėse, kad jų likimas būtų sprendžiamas derybų keliu, bet pastebėjo, jog ir baltijiečiai turi suprasti JAV santykių su Maskva interesus. Pageidautų, kad Baltuosius rūmus kuo greičiau pasiektų žinios apie baltijiečių derybas su SSRS, tai atitiktų ir JAV interesus.

Pokalbis paliko įspūdį, kad JAV vadovai, būdami dėmesingi Baltijos valstybėms, yra labai atsargūs savo politikoje su SSRS, ribojami abipusių interesų, be to, varžomi Persijos įlankoje vykstančio karo. Atvirai kalbant, iš susitikimo su Valstybės sekretoriumi tikėjomės daugiau. Vis dėlto svarbiausia misija – supažindinti aukštuosius JAV valdžios pareigūnus su Baltijos valstybių padėtimi ir baltijiečių politine valia – buvo atlikta. Pats susitikimo faktas rodė, kad už aptakių bendro pobūdžio teiginių slypi nuodugnesnis įvykių raidos supratimas ir baltijiečiams palanki amerikiečių pozicija. Kitos dienos laikraščiai *The Washington Post*, *The Washington Times* jau rašė apie susitikimus.

Apie amerikiečių politikų požiūrį į Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių nepriklausomybės siekius taip pat bylojo sausio pabaigoje vykę mano ir D. Ivano susitikimai su keliais senatoriais ir kongresmenais. Dalyvavo Viktoras Nakas – Lietuvių informacijos centro vadovas. Turėjome konkretnę tikslą – aiškintis, kaip būtų galima Baltijos valstybių klausimą

kelti tarptautiniu lygmeniu, kaip galėtų prie to prisidėti JAV. Iš pokalbio su vienu palankiausių baltijiečiams senatorių Billu Bradley aiškėjo, kad tokios galimybės gana ribotos. Senatorius, gerai susipažinęs su tuo, kas vyksta kitose Vidurio ir Rytų Europos valstybėse, ieškojo analogiškų JAV reakcijos būdų ir jų nelabai rado, nes Baltijos valstybių atvejais savitas. Nepaisant neaiškumų, senatoriaus požiūris į Baltijos valstybių ateitį buvo optimistiškas. Senatoriai Josephas R. Bidenas ir Dennisas Hertelis matė galimybių padėti baltijiečiams, tačiau savo požiūrių nekonkretino, tenkinosi daugiau bendro pobūdžio teiginiais ir palinkėjimais gal dėl to, kad trūko laiko ilgesniam pokalbiui. Kitoks buvo kongresmenas Lee Hamiltonas. Jis detalai ir gan priekabiaj domėjosi Lietuvos politine ir ekonomine padėtimi, abejojo, ar Lietuvai reikalinga ekonominė pagalba, abejojo ir tuo, ar JAV apskritai gali pripažinti Lietuvos nepriklausomybę. Kaip vėliau paaiškėjo, šis kongresmenas neseniai pasistengė, kad JAV vyriausybė atsisakytų skirti Lietuvai finansinę paramą. Pirmą ir bene vienintelį kartą Amerikoje susitikau su tokiu politiko nepalankumu Lietuvos nepriklausomybei.

Kanados parlamente buvo susidariusi veikli ir įtakinga, nors ir negausi Baltijos tautų rėmimo grupė, kuriai vadovavo seni baltijiečių bičiuliai parlamentarai Jesse Fliss ir Pauline Browes. Grupė buvo nusiteikusi daryti poveikį vyriausybės pozicijai Baltijos valstybių atžvilgiu. Tačiau vyriausybės pozicija buvo santūri. Tuo teko įsitikinti susitikime su užsienio reikalų ministru Joe Clarku. Pokalbio su juo metu išreiškiau pageidavimą, kad Kanados vyriausybė rodytų iniciatyvą, keldama tarptautiniuose forumuose Lietuvos klausimą, gal ir inicijuodama tarptautinę konferenciją, skirtą Baltijos valstybių reikalams. J. Clarkas neprieštaravo, tačiau pastebėjo, kad esama aiškių ribų, iki kurių jis gali eiti, norėdamas padėti Baltijos valstybėms, siekiant joms tarptautinio pripažinimo, tas ribas stengsis kiek galėdamas plėsti. Užsiminė apie gausius Kanados ekonominius ryšius su SSRS, Kanados kviečius, jų augintojų interesus. Klausiau, ar Kanada galėtų ryžtingai pareikšti savo nepritarimą Sovietų Sąjungai galimos naujos agresijos ar didelio spaudimo atveju. Jis atsakė, kad tokios galimybės neatmeta, nors geriau tam užbėgti už akių.

Turiningas buvo neformavus susitikimas su Kanados Parlamento Užsienio reikalų tarptautinės prekybos komiteto pirmininku Johnu Bosely, komiteto nariais ir kitais parlamentarais, kurie domisi užsienio politika. Jis daug klausinėjo, reikalavo detalaus tikslumo, ne su visais mano atsakymais sutiko, kategoriškai reiškė savo nuomonę. Nelengva man buvo apibūdinti ekonominę Lietuvos būklę, tarptautinius ryšius. Į pokalbio pabaigą aiškėjo, kad jis labai suinteresuotas Lietuvos nepriklausomybės likimu ir galvoja, ką pats

jos labai galėtų nuveikti. Pabrėžė teisinių veiklos būdų svarbą. Jo nuomone, vasario 9 d. (1991) numatytos Lietuvos gyventojų apklausos („Ar pritariate, kad Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma demokratinė respublika?) duomenys, jeigu būtų teigiami, galėtų būti svarus argumentas tarptautiniu lygiu kelti Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo klausimą. Pažadėjo, sulaukęs apklausos rezultatų, raginti savo kolegas parlamentarų čia ir užsienyje rodyti iniciatyvą, kad Lietuva neatidėliojant būtų pripažinta *de jure*.

Vokietijoje

Šiaurės šalių parlamentarų palaikymas buvo nepaprastai svarbus veiksnys, įtakojančias tarptautinę viešąją nuomonę. Skandinavų parlamentarai pirmieji „praplėšė“ užmaršties ir abejingumo uždangą, penkiasdešimt metų gaubusią okupuotas Baltijos valstybes. Tačiau užsienio šalių vyriausybių laikysena nesikeitė, iki jų palankaus apsisprendimo buvo dar toli. Daugumos valstybių Rytų politika, kaip ir iki tol, rėmėsi simpatijomis M. Gorbačioviui, tikėjimu, kad jo iniciatyvų plėtra atves Sovietų Sąjungą į demokratiją ir tai teigiamai atsilieps tarptautiniams santykiams.

Tokios politikos laikėsi ir neseniai susivienijusi Vokietija, kurios pozicija Lietuvai buvo ypač svarbi. Viena pagrindinių aplinkybių, apibūdinančių Lietuvos tarptautinę padėtį, buvo „buvimas“ tarp Vokietijos ir Rusijos. Bet buvo akivaizdu, kad savo rytinių kaimynų atžvilgiu vokiečių politikai pirmumą teikia geriems santykiams su Sovietų Sąjunga, vengia bet kokių diplomatinių gestų, kurie galėtų erzinti sovietinį lyderį. Lietuvos, kaip ir kitų Baltijos valstybių, atžvilgiu buvo tenkinamasi vis tomis pačiomis aptakiomis ir jau nieko nesakančiomis frazėmis ir atrodė, kad tai jau per ilgai tęsiasi. Kaip vėliau teko skaityti vokiečių spaudoje, Vokietijos užsienio reikalų ministerijoje ilgai vyravo nuomonė, kad Lietuvai nederėjo „vienašališkai“ skelbti nepriklausomybės negavus Maskvos sutikimo.

Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komitete, kuriam vadovavo Emanuelis Zingeris, svarstyta, kaip rasti kokią tinkamą progą iš arčiau ir detaliau išsiaiškinti Bonos požiūrį į Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą. Proga atsirado, kada Bundestago nario Wolfgango von Stetteno, priklausančio valdančiajai KDS/KSS koalicijai, iniciatyva šios institucijos prezidentė Rita Susmuth pakvietė Aukščiausiosios Tarybos delegaciją oficialaus vizito į Bundestagą. Į kvietimą buvo nedelsiant atsiliepta, balandžio 16 d. Aukščiausiosios Tarybos delegacija išvyko į Boną.

Pirmiausia susitikau su Bundestago Užsienio reikalų komiteto pirmininku Hansu Sterckenu, pokalbis buvo dalykiškas ir gana atviras. Pradžioje apibūdinau Lietuvos padėtį ir siekius, pažymėjau, kad pasaulyje vis geriau suprantamas Lietuvos, kaip ir kitų Baltijos valstybių, nepriklausomybės atkūrimo teisėtumas, kad Skandinavijos valstybių parlamentariai ir vyriausybės vadovai jau yra nedviprasmiškai, nors nevienodai griežtai išsakę savo pritarimą, kad savo palankią nuomonę jau vienaip ar kitaip išsakė Kanados, JAV, Anglijos parlamentai ir vyriausybės. Man nelabai malonu čia konstatuoti, kad Vokietija šiuo požiūriu skiriasi ar tik atsilieka. Susivienijusi Vokietija dabar yra įtakingiausia Vakarų Europos valstybė ir turėtų būti prisiimti tam tikrą atsakomybę už Vidurio ir Rytų Europos šalių demokratizaciją, o dėl gerai žinomų istorinių aplinkybių ypatingą atsakomybę dėl Baltijos valstybių likimo.

Atsakydamas vokiečių politikas pareiškė, kad puikiai supranta lietuvių siekius, Vokietija nėra abejinga Lietuvos padėčiai, jis visiškai pritaria išskirtinei Vokietijos atsakomybei už Baltijos valstybių likimą ir jaučia gėdą, kad Vokietija atsilieka savo dėmesiu šioms šalims. Vokiečiai nėra užmiršę skaudžios praeities ir jaučia savo istorinę ir moralinę atsakomybę dėl Hitlerio–Stalino slaptųjų protokolų padarinių Baltijos tautoms. Lietuvos, Latvijos ir Estijos statuso negalima prilyginti sovietinių respublikų statusui nei teisiniu, nei istoriniu požiūriais, Baltijos valstybių šiandienai ir ateities Bundestagui dabar yra pirmo svarbumo reikalas.

Pasikeitus nuomonėmis dėl Vokietijos Bundestago ir Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nuolatinių ryšių galimybės, ponas Sterckenas sakė, kad Vokietijos politika Baltijos valstybių atžvilgiu yra atsargi ir todėl pasyvi, turi reikšmės tas faktas, jog Vokietijoje lig šiol tebėra virš trijų šimtų tūkstančių sovietinės armijos karių. Sovietų Sąjunga nuolat daro Vokietijai spaudimą ir su tuo reikia skaitytis. Susivienijimas sukėlė Vokietijoje sudėtingų vidaus ekonominių, socialinių, politinių problemų. Svarbi ir ta aplinkybė, kad Vokietijoje gana inertiška viešoji nuomonė.

Į pokalbio pabaigą ponas Sterckenas pasidomėjo, kaip Lietuvoje žiūrima į Karaliaučiaus srities tranzitinius ryšius su visa kita Sovietų Sąjungos teritorija, ypač turint galvoje sovietinės kariuomenės išvedimą iš Lenkijos. Taip pat leido suprasti, kad jam būtų įdomu išgirsti, kaip lietuviai žiūri į to krašto ateitį. Dar kartą pasitvirtino nuomonė, kad vokiečių politikai tylomis domisi ir galvoja apie Karaliaučiaus kraštą, nors oficialia diplomatijos kalba pareiškia, kad neturi tame krašte jokių interesų.

Svarbiausias vizito įvykis buvo susitikimas su Bundestago prezidente ponia Rita Sussmuth. Po įprastų mandagumo frazių padėkojau už kvietimą apsilankyti Bundestage

ir trumpai išdėsčiau, kodėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai rūpi užmegzti ir plėtoti ryšius su Vokietijos Bundestagu ir kokių santykių su Vokietija lietuviai tikisi. Pokalbis virto Lietuvos santykių su Sovietų Sąjunga aptarimu, užkabinant ir Vokietijos požiūrį į diplomatinį Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą. Bundestago prezidentė, pastebėjusi, kad „nėra alternatyvos jūsų valiai“, kalbėjo, jog baltijiečių siekių supratimas ir aiškios simpatijos jiems turi būti derinamos su politiniu racionalumu bei tikslingumu, visos Europos stabilumu ir saugumu. Politinė Sovietų Sąjungos raida dabar mums visiems yra svarbiausias rūpestis, nes ta raida nevienareikšmė. M. Gorbačiovas pradėjo reformas ir labai daug padarė, bet dabar nuo jo vis labiau tolsta stiprėjančios Rusijos demokratinės jėgos, juo labiau nepriklausomybės siekiančios respublikos, – kalbėjo ponis R. Sussmuth. M. Gorbačiovas yra remtinas tiek, kiek padeda šalies demokratizacijai, bet yra paramos jam riba. Bundestago nariams tenka spręsti, kaip palaikyti Sovietų Sąjungos demokratines jėgas, kad tai nedidintų Kremliaus įtarumo, neprisidėtų prie diktatūros grįžimo. Vokietija daugiau padarys Baltijos valstybių labui, jeigu Kremlius jos neįtarinės ir nekaltins priešišku. Vokietija susivienijo, nes sugebėjo kantriai dirbti ir laukti. Todėl ir lietuviai turėtų būti racionalūs ir kantrūs, tada ir vokiečiai galės daugiau padėti. Nereikia pamiršti, pridūrė, kad Vokietijoje dislokuota apie 350 000 sovietinių karių.

Be abejonės, tai buvo rimti argumentai. Neabejotinas buvo ir vokiečių užsienio politikos racionalumas, gebėjimas ką nors daryti tik nuodugniai pasirengus. Kaip ir tai, kad Lietuva šios šalies užsienio politikai buvo reikšminga ne kaip nepriklausomas subjektas, o greičiau tik kaip epizodas platesniame santykių su SSRS plėtos kontekste. Vizitas vis dėlto buvo sėkmingas, padarė gerą pradžią Lietuvos ir Vokietijos parlamentų ryšiams.

Aptariamuoju devynių mėnesių laikotarpiu Lietuvos vardas dažnai skambėjo užsienio šalių viešojoje nuomonėje. Tačiau mūsų valstybės nepriklausomybės pripažinimą nulėmė ne tos nuomonės poveikis ar spaudimas, bet SSRS žlugimas, kurio pradžia buvo 1991 m. rugpjūčio pučas. Tada ir prasidėjo pripažinimų ir užsienio šalių vyriausybių vadovų vizitų lavina. 1991 m. rugpjūčio 27 dieną, kartu su kitomis aštuoniomis valstybėmis Lietuvos nepriklausomybę pripažino ir Vokietija. Bet, kita vertus, tokia staigi pripažinimų gausa bylojo, kad užsienio šalių viešoji nuomonė, reikia kalbėti pirmiausia apie politikus ir diplomatus, tokiems sprendimams buvo pakankamai pribrendus.

Iš totalitarinės į demokratinę visuomenę: laisvė, pilietybė, politinis pliuralizmas, atsakomybė

Perėjimo nuo totalitarizmo į demokratinę visuomenę Lietuvoje pradžia reikia sieti su Atgimimo, Sąjūdžio įsisteigimo ir veiklos laikotarpiu, nes tuomet pradėjo nykti svarbi totalitaristiniam režimui išsilaikyti psichologinė aplinkybė – žmonių baimė ir pilietinė apatija. Atitinkamai ryškėjo valdžios pasimetimas ir neryžtingumas, kas neabejotinai liudijo apie artėjančią režimo pabaigą.

Pagrindinis politinis įvykis, apibrėžęs perėjimo pradžią, buvo 1990 m. vasario 24 d. vykę parlamentiniai rinkimai, per kuriuos į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, tai yra į ne demokratiškai renkamą, o „parenkamą“ valdžios struktūrą, buvo laisvai demokratiškai išrinkti tautos valiai atstovaujantys deputatai. Daugumą, kaip žinoma, sudarė Sąjūdžio keliame kandidatai, o tai lėmė, kad šios sudėties Aukščiausioji Taryba priėmė ir paskelbė Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo aktą, vadinamą Kovo 11-osios Aktu. Šiuo aktu buvo realizuotas visas Lietuvos valstybės suverenitetas, ir mūsų šalis įžengė į kokybiškai naują savo istorinės ir politinės būties etapą. Savo ruožtu Kovo 11-osios Aktas buvo ir tarptautiniu mastu reikšmingas įvykis, nes spartino Sovietų Sąjungos irimą, darė teigiamą poveikį kitų šalių demokratiniais antikomunistiniams judėjimams.

Nepriklausomybės paskelbimas buvo politinis įvykis, padėjęs demokratinės santvarkos kūrimo Lietuvoje pamatus, atvėręs kelią radikaliems pokyčiams šalies vidaus gyvenime, kurių gelmė ir mastas aiškėja įsisąmoninant, ką tautos istorijoje reiškia okupacija ir laisvė, kokia praraja skiria totalitarizmą ir demokratiją. Pokyčiai apėmė visas visuomenės gyvenimo sritis ir plėtojosi kaip ištisa virtinė perėjimų: nuo okupacijos – prie laisvės, nuo planinio – prie laisvosios rinkos ūkio, nuo uždarumo – prie atvirumo, nuo vienos partijos diktatūros – prie demokratinio politinio pliuralizmo. Perėjimų pozicijas būtų galima vardyti ir toliau, nes pokyčiai buvo iš tiesų visuotino pobūdžio, kadangi sovietinis totalitaristinis režimas per visą savo gyvavimo laikotarpį stengėsi griežtai reguliuoti ir kontroliuoti

visas žmonių gyvenimo sritis, o diktatūra, kaip žinoma, yra valdymo būdas, kuris remiasi ne įstatymais, o tiesiogine prievarta.

Pokyčių visuma politikos moksluose yra įvardijama revoliucijos, pokomunistinės revoliucijos terminais, kartu pažymint, jog tai buvo paradoksali – neprievartinė revoliucija, įgavusi simbolinį „dainuojančios revoliucijos“ vardą. Joje masiškai dalyvavo įvairių socialinių sluoksnių žmonės, vadovai buvo daugiausia ne profesionalūs politikai, bet menininkai, mokslininkai, kitų sričių kultūros kūrėjai, o valdžia jau nebeturėjo politinės valios demokratinis judėjimus slopinti jėga.

Dėl didesnio aiškumo reikia pastebėti, kad pokomunistinės revoliucijos terminu gali būti įvardijamas ne tik Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmosios kadencijos laikotarpis (1990–1992), per kurį buvo įtvirtinta pokyčių esmė, tai yra padėti įstatyminiai ir teisiniai Lietuvos kaip nepriklausomos valstybės ir demokratinės santvarkos pamatai. Revoliucinio laikotarpio pradžią, kaip jau užsiminta, reikėtų nukelti į 1988 metų birželio 3 d., kai, įsisteigus Sąjūdžiui, buvo pradėtos formuoti politinės, ekonominės, kultūrinės, socialinės nuostatos, kurių nuosekli plėtra ir atvedė į nepriklausomybės atkūrimą. „Šiuo laikotarpiu politinė, kultūrinė ir teisinė visuomenės plotmės kito kur kas greičiau negu ekonominė ir socialinė, itin sparčiai formavosi struktūriniai pilietinės ir politinės visuomenės pagrindai bei valstybinių institucijų karkasas.“³

Apibendrintai išreiškiant šio meto įvykių istorinę prasmę ir visuomenės dvasinę būklę, tinkamiausias žodis būtų „laisvė“, turint galvoje pirmiausia išsivadavimą iš okupacijos, iš totalitarizmo priespaudos. Tačiau išsivadavimas yra tik pradžia – tikroji laisvės prasmė yra tautos, bendruomenės, individo savirealizacija, pasireiškianti tuo, kas laisvai pasirenkama, kokie tikslai keliami, kokios priemonės naudojamos jų siekiant. Rinkimasis, savo ruožtu, suponuoja atsakomybę, kuri skaidosi į konkrečias pareigas, smulkesnius tikslus ir uždavinius. Nusimetusi priespaudą ir pasirinkusi laisvės kelią, tauta prisiėmė ir visą atsakomybę už savo dabartį ir ateitį.

Tad savaimė suprantama, kad džiaugsmingas atgautosios laisvės išgyvenimas buvo sumišęs su atsakomybės dėl jos įgyvendinimo, išsaugojimo ir realizacijos įsisąmoninimu. Pagrindinė politinė institucija, kuri vykdė sunkią ir sudėtingą atsakomybės priedermę, buvo Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas, kuriame buvo kuriami ir priimami, Vyriausybei juos vykdančiam, Lietuvos kaip suverenos valstybės įstatymai.

³ Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990/1998. Vilnius: Garnelis, 2000, p. 35.

Kovo 22 d. AT buvo priimtas Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas, kurio 7-ajame straipsnyje apibrėžiama Lietuvos Respublikos Vyriausybės atsakomybė ir atskaitomybė Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai.⁴

Įstatymų ir kitokių teisinių dokumentų priėmimas turėjo dvejopą reikšmę: šalies vidaus gyvenime buvo klojami demokratinės teisinės valstybės pamatai, o valstybės išorinės padėties požiūriu tai reiškė taikų vadavimąsi ir atsiribojimą nuo valstybės okupantės jurisdikcijos erdvės. Kartu tai buvo ir valstybės išorinio saugumo gairių statyba. Kiekvieno įstatymo priėmimas buvo žingsnis atgautosios laisvės įtvirtinimo kelyje. Besiplečianti laisvės sfera plėtė bei didino ir atsakomybės sferą.

Vienas svarbiausių visuomenės gyvenimo normalizavimo, kartu ir valstybės vidaus stabilumo aspektų buvo pilietiškumo, pilietinio visuomeniškumo ir solidarumo gaivinimas ir ugdymas. Sovietinėje valstybėje, kaip žinoma, buvo sukurta tokia valdymo sistema, kuri leido valdžios organams totaliai sekti ir kontroliuoti žmonių gyvenimą, suardant bendruomeniškumo ryšius ir izoliuojant žmones tarpusavyje, sėjant visuotinę įtarumą ir nepasitikėjimą, slopinant ir menkas savarankiško socialinio aktyvumo apraiškas. Totalitarinė valdžia, kaip ir visos tironijos, negalėtų egzistuoti, jeigu nesunaikintų viešojo gyvenimo srities, nesunaikintų žmonių politinių sugebėjimų,⁵ – teigia žinoma totalitarizmo tyrinėtoja Hannah Arendt. Todėl, atgavus laisvę, atsigaunanti pilietinė visuomenė buvo veiksmingiausias priešnuodis totalitarinės praeities pėdsakams žmonių sąmonėje. „Pilietinė visuomenė čia pirmiausia yra pagrindinė totalitarinės visuomenės priešininkė ir jos dorovinė oponentė: pilietiškumas čia tampa politiškumo antipodu – sąžine.“⁶

Pamatinis politinis veiksmas, žymintis pilietiškumo būklės kaitą Lietuvoje, kartu ir esminė nepriklausomos valstybės atkūrimo dalis buvo Lietuvos Respublikos pilietybės atkūrimas. Pirmasis žingsnis buvo žengtas 1990 m. kovo 11 d., tuoj pat po Nepriklausomybės Akto priėmimo, Aukščiausiajai Tarybai priėmus Lietuvos Respublikos laikinąją pagrindinį įstatymą, kurio 2-ajame skirsnyje „Lietuvos pilietybė“ apibrėžiamos pagrindinės Lietuvos piliečių teisės, laisvės ir pareigos, užtikrinant Lietuvos piliečių lygiateisiškumą visose eko-

⁴ Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys: 1990 m. kovo 11 d. – 1990 m. gegužės 11 d.

Vilnius, Mintis, 1990, p. 51.

⁵ Arendt H. Totalitarizmo ištakos. Vilnius, Tyto alba, 2001, p. 456.

⁶ Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990/1998, p. 43.

nominio, politinio, socialinio ir kultūrinio gyvenimo srityse.⁷ Tęsiant darbą šioje srityje, 1990 m. balandžio 30 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo įgyvendinimo“.⁸

1991 m. gruodžio mėn. priimtas Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas. Jame apibrėžiama, kas yra Lietuvos piliečiai, kokia jų teisinė padėtis, nustatomos pilietybės įgijimo, suteikimo, išsaugojimo, atkūrimo, grąžinimo, taip pat pilietybės netekimo, atsisakymo sąlygos. Įstatymas leido be apribojimų ir išlygų Lietuvos piliečiais tapti visų čia gyvenančių tautinių mažumų žmonėms, įskaitant ir okupacijos metais į mūsų šalį gausiai plūdusius rusakalbius gyventojus. Tuo Lietuvos pilietybės įstatymas skyrėsi nuo analogiškų įstatymų Latvijoje ir Estijoje, sudarė vienodas teises sąlygas visų tautybių žmonių socialinei integracijai.

Šiuo požiūriu yra svarbus Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymas, kurį 1989 m. lapkričio 23 d. priėmė dar Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, o 1991 m. sausio 29 d. papildė ir pakeitė Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. Įstatyme sakoma, kad Lietuvos Respublika visiems savo piliečiams, nepriklausomai nuo jų tautybės, garantuoja lygias politines, ekonomines ir socialines teises ir laisves, pripažįsta tautinį identiškumą, kultūros tęstinumą. Draudžiama ir baudžiama bet kokia diskriminacija rasės, tautybės, kalbos ar kitais su žmogaus tautybe susijusiais motyvais.⁹ Priimti ir kiti – imigracijos (1991 m. rugsėjo 4 d.), emigracijos (1991 m. lapkričio 5 d.), pilietybės santykius reguliuojantys įstatymai.¹⁰

Priėmus ir įgyvendinus šiuos įstatymus, esmingai pasikeitė lietuviškojo tapatumo būklė – lietuviai nustojo buvę valstybės okupantės pavaldiniai ir vėl tapo savo nepriklausomos valstybės piliečiais. Kaip ir po 1918 m. Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto, grįžo visavertis lietuvių tapatumas.

Reikia pastebėti, kad pilietiškumas yra daugialypis ir sunkiai apibrėžiamas reiškinys, jo branda bendrąja prasme yra savaiminis vyksmas, kurios neįmanoma tiesiogiai

⁷ Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys, p. 11.

⁸ Ten pat, p. 120.

⁹ Tautinės mažumos Lietuvos Respublikoje. Statistika, informacija, dokumentai. Vilnius, Valstybinis nacionalinių tyrimų centras, 1992, p. 4–5.

¹⁰ Lietuvos Respublikos teisiniai aktai. Pilietybė, imigracija, emigracija, užsieniečių teisinė padėtis.

Vilnius, Lietuvos teisės institutas, Lietuvos informacijos institutas, 1992, p. 18–32.

koreguoti nutarimais. Nepaisant to, pilietiškumas yra įvairiu laipsniu tiesiogiai ir netiesiogiai sąlygojamas daugelio socialinių, ekonominių, teisinių veiksnių. Antikomunistinę revoliuciją Lietuvoje, kaip ir daug kur kitur, atnešė plataus tautinio pakilimo banga, kurią ženklino žmonių tarpusavio supratimas ir solidarumas. Tai kilo kaip žymiu laipsniu spontaniškas pilietiškumas, kurio motyvai, telkę ir vieniję žmones, buvo daugiau patriotiniai, moraliniai, o tam tikra prasme ir kūrybiniai estetiniai (Sąjūdyje dalyvavo daug menininkų, rašytojų, kultūros veikėjų) negu politiniai, nors netrukus išryškėjo politinis judėjimo kryptingumas. Suvienijęs siauresnes kultūrinį, istorinį, gamtosauginį sąmoningumą žadinusias tėkmes, Sąjūdis „keleriems metams neregėtai išplėtė pilietiškumo mastą“.¹¹

Herojiško pilietiškumo banga kilo 1991 m. sausio 13-ąją ir kitomis dienomis, kai tūkstančiai Lietuvos žmonių ir kitų šalių piliečių dieną ir naktį budėjo Vilniuje prie Televizijos bokšto ir Aukščiausiosios Tarybos rūmų, pasiryžę taikiu būdu priešintis sovietinių specialiųjų karinių pajėgų agresijai. Pilietinio sąmoningumo ir sutelktumo pakilimas buvo ypač ženklus iki 1991 m. rugpjūčio pučo žlugimo ir Lietuvos valstybės tarptautinio diplomatinio pripažinimo. Tai buvo labai reikšmingas veiksnys išsilaisvinimo kelyje, rodęs pasauliui taikų lietuvių tautinių aspiracijų įgyvendinimo pobūdį. Žmones vienijo pilietinės atsakomybės dėl savo valstybės likimo, dėl laisvės ir nepriklausomybės išsaugojimo įsisaumoninimas.

Tačiau šių idėjinių motyvų nepakako, kad plačiu mastu atsigauntų pagrindinės pilietiško lūstelės – vietinės miestų ir kaimų bendruomenės, telkiančios žmones bendrų interesų vardan. Pilietiško atsigavimą sunkino tai, kad jau permainų laikotarpiu ėmė sparčiai ryškėti rūsti daugelio žmonių kasdieninės buities realybė, keitusi jų interesų ir vertinimų akcentus. Kaip nepalanki, bet neišvengiama aplinkybė atsiliepė totalitaristinės patirties palikimas – į kuriamos demokratijos laikotarpį įžengėme kaip suskaldyta visuomenė, susidedanti iš pilietišškai pasyvių, tarpusavyje susvetimėjusių individų, negebančių ar nenorinčių suprasti bendrųjų reikalų.

Buvo akivaizdus skirtumas tarp to, kaip nepriklausomybę sutiko buvę rezistentai, politiniai kaliniai ir tremtiniai, ir kaip į naująją realybę žiūrėjo buvę aukšti okupacinio režimo pareigūnai, nomenklatūros darbuotojai, represijų vykdytojai. Buvo negalima nepastebėti ir to, kad su nepriklausomybe žmonės siejo gan skirtingi asmeniniai interesai. Daug kam politinė nepriklausomybė reiškė ne daugiau nei abstrakčią geresnio gyvenimo

¹¹ Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990/1998, p. 33.

viltį, gyventi geriau norėta labiau negu gyventi laisvai. Tad nenuostabu, kad žmonės, palankiai priėmę vienas permainas, nesuprato ir nepriėmė kitų. Daugelio žmonių patirtyje bene sunkiausiai derinasi kuriamos demokratijos principai ir jau pradedantys ryškėti laisvosios rinkos ekonomikos reikalavimai.

Tebegrėšė išoriniai pavojai, buvo tik pradedami reguliuoti, kviečiant prie derybų stalo, santykiečiai su Sovietų Sąjungos vadovybe, iš kurios vos ne kasdien ateidavo grėsmingi reikalavimai ir perspėjimai. Pavojingos buvo ir vidaus provokacijos. Tarp žmonių sklido ir buvo sąmoningai skleidžiamos nepasitikėjimo Aukščiausiąja Taryba, Vyriausybe, šių institucijų vadovais, tiesiog nepriklausomybei priešiškos nuotaikos. Veikė „jedinstvinka“, Lietuvos pasienio kontrolės punktus puldinėjo omonininkai. Pietryčių Lietuvoje vietiniai sovietinės nomenklatūros veikėjai kūrė lenkų „autonominio“ krašto projektus. Kaip vėliau aiškėjo, Maskvoje buvo ruošiami planai kurstyti antivyriausybinės demonstracijas, provokuoti demonstrantų susidūrimus su Lietuvos valdžia, galėjusius būti pretekstu sovietinėms karinėms pajėgoms įsikišti tariamos taikdarystės vardan. Visa tai sunkino tautos pilietinį telkimąsi.

Aukščiausiosios Tarybos deputatai, nuolatos susitikinėdami su savo rinkėjais, įstaigų ir įmonių kolektyvais, jautė žmonių nuotaikas ir nerimą, matė, kokia prieštaringa visuomenės būklė. Vidaus padėtis buvo aptarinėjama posėdžiuose puikiai suprantant, kad itin svarbi yra visuomenės rimtis ir susitelkimas, kad reikia žmones drąsinti, stiprinti pasitikėjimą.

Tai buvo daroma nuo pat pirmųjų Aukščiausiosios Tarybos darbo dienų. Kovo 12 d. buvo paskelbtas kreipimasis „Lietuvos žmonių kvietimas santaikai“, kuriame buvo sakoma, kad mums reikalingas ryžtas ir tikėjimas savo jėgomis, todėl vaidai, pavydas, savųjų skirstymas į „blogus“ ir „gerus“ gali būti pragaištingi. Tą pačią dieną buvo priimtas „Kreipimasis į Lietuvos tautines bendrijas“, kuriame visos respublikos tautinės bendrijos kviečiamos broliškam darbui, kurio tikslas – sugrąžinti Lietuvą į laisvą, demokratišią Europos valstybių šeimą.¹²

Kovo 14 d. priimtas visų deputatų pasirašytas kreipimasis „Mieli Lietuvos žmonės“, o kovo 17 d. – „Kreipimasis į visus Lietuvos piliečius“,¹³ kuriuose žmonės raginami nepasiduoti skaidymosi ir nesantaikos kurstymams, kviečiami gerbti Lietuvos įstatymus, saugoti rimtį, tvarką ir brolišką požiūrį į savo artimą.

¹² Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys, p. 36–37.

¹³ Ten pat, p. 40–43.

Reikšmingas perėjimo į demokratinę visuomenę aspektas buvo atsikuriantis politinis pliuralizmas, skleidžis Lietuvos Respublikos pilietybės rėmuose. Per 1990 m. vasario mėn. rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą buvo išrinkti dviejų politinių pakraipų – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio ir Lietuvos komunistų partijos (savarankiškos) keliama kandidatai. Sąjūdžio kelti deputatai pasisakė už Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimą, LKP – už Lietuvos suverenitetą SSR atžvilgiu. Formuluočių skirtumai nesutrukdė priimti esminio dokumento. Reikia pabrėžti, jog buvo pasiekta, kad rinkimuose į AT, taip pat į vietines tarybas negalėtų dalyvauti sovietinėje kariuomenėje tarnaujantys ne Lietuvos piliečiai. Šitokia situacija sudarė tą politinę terpę, kurioje ne tik Aukščiausiojoje Taryboje, bet ir visuomenėje plėtojosi demokratinis politinis pliuralizmas. Iš pradžių tai reiškėsi daugiau kaip spontaniškos politinės orientacijos, kurios pamažu skaidėsi į gana nepastovius politinius darinius, evoliucionuojančius į aiškiau neapibrėžtos politinės tapatybės partijas. Kartu su politinio pliuralizmo plėtra klostėsi politinės konfrontacijos, mezgėsi ir aštrėjo politinės įtampos.

Politinis pliuralizmas skleidėsi apytikriai pagal dešinumo, kairumo, kiek vėliau ir centrizmo principus. Reikia pastebėti, kad pirmoji nekomunistinė partija tuometinėje Sovietų Sąjungoje buvo 1989 m. vasario mėn. atkurta Lietuvos demokratų partija. Tačiau vertybinės partiškumo nuostatos ir ideologiniai akcentai iš pat pradžių buvo ir toliau tebe lieka gana neapibrėžti. Neigiamai atsiliepė ta aplinkybė, kad ryšys su Lietuvos tarpukario partiškumo tradicijomis nedaug tepralenkė deklaratyvius pareiškimus. Dešinumas ir kairumas daugeliui asocijavosi ne tiek su ekonominėmis ir socialinėmis programomis ir valstybės vaidmens samprata, kiek su komunizmo vertinimu, gerovės kėlimo pažadais, lyderių asmenybėmis. Partijoms stokojant ideologinio ir programinio apibrėžtumo, lieka neaišku, kokiems piliečių sluoksniams ta ar kita partija atstovauja, kokius jų interesus gina.

Straipsnių ir esė sąrašas

Kultūra, menas, etika, edukologija

1961

1. Čekų stiklas // Mokslas ir gyvenimas, 1961, Nr. 7, p. 20–22.

1966

2. Modeliavimas buržuazinėje sociologijoje // Mokslas ir technika, 1966, Nr. 2, p. 12–13.

1967

3. Kas svarbiausia abituriento bagaže? // Tarybinis mokytojas, 1967 12 21.

1968

4. Žvelgiant filosofo akimis // Literatūra ir menas, 1968 05 11.

5. Mokymasis – studento rūpestis // Komjaunimo tiesa, 1968 06 26.

6. Svarbiausia – nerimas ir aistra // Literatūra ir menas, 1968 06 15.

7. Jaunystė – konfliktų metas // Literatūra ir menas, 1968 11 16.

1969

8. Vien romantikos neužtenka // Literatūra ir menas, 1969 02 08, p. 4–5.

9. Socialinės normos ir jaunieji herojai // Nemunas, 1969, Nr. 9, p. 46–47.

10. Socializmas ir dvasinės kultūros problemos // Kultūros barai, 1969, Nr. 5, p. 56–57.

11. „Būtina“ ir „malonu“ // Švyturys, 1969, Nr. 9, p. 14.

12. Pirmoji žmogaus aplinka // Kultūros barai, 1969, Nr. 11, p. 2–3.

1970

13. Kultūra ir kultūringumas // Kultūros barai, 1970, Nr. 1, p. 46–47.

14. Jaunimas ir dvasinė kultūra // Kultūros barai, 1970, Nr. 3, p. 48–49.

15. Kas ugdo inteligentą? // Literatūra ir menas, 1970 03 28.

16. Jaunimas ir estetinis auklėjimas // Nemunas, 1970, Nr. 3, p. 24–25.

17. Žmogus ir vertybės // Kultūros barai, 1970, Nr. 8, p. 38–40.

18. Harmoninga ir visapusiška asmenybė // Nemunas, 1970, Nr. 10, p. 4–5.

19. Kaimo vaikai mieste // Švyturys, 1970, Nr. 11, p. 21–22.

1971

20. Tejardizmas ir mėginimai atnaujinti katalikybę // Komunistas, 1971, Nr. 1, p. 69–72.
21. Du kart du – keturi? // Literatūra ir menas, 1971 01 09.
22. Nuobodulio baimė ir mokytojo pozicija // Tarybinis mokytojas, 1971 10 15.

1972

23. Ieškant savo pilnaties // Nemunas, 1972, Nr. 4, p. 28–29.

1973

24. Asmenybės pasaulis ir laikas // Tarybinė moteris, 1973, Nr. 1, p. 10.
25. Butas – asmeninio gyvenimo dalis // Mokslas ir technika, 1973, Nr. 1, p. 58–59.
26. Gėris ir grožis // Medžiaga lektoriui, Vilnius, Žinija, 1973, p. 16.
27. Sąmoninga ir spontaniška asmenybė // Kultūros barai, 1973, Nr. 7, p. 17–19.

1974

28. Dorovė – pagarba asmenybei // Tarybinė moteris, 1974, Nr. 8, p. 10.
29. Orumas ir garbė // Etika, Vilnius, Mintis, 1974, p. 173–179.
30. Gyvenimo prasmė ir laimė // Etika, Vilnius, Mintis, 1974, p. 180–193.
31. Kultūros įtaka doroviniam asmenybės tobulėjimui // Etika, Vilnius, Mintis, 1974, p. 322–333.
32. Mokslo ir technikos pažanga ir dorovė // Tarybinė mokykla, 1974, Nr. 11, p. 9–11.

1975

33. Apie pagarbą sau ir kitiems // Kultūros barai, 1975, Nr. 6, p. 15–17.

1976

34. Žmogaus dorovinė sąmonė // Kultūros barai, 1976, Nr. 2, p. 12–14.
35. Modernistinės tendencijos šiuolaikinėje katalikybėje // Medžiaga lektoriui, Vilnius, Žinija, 1976, p. 14.
36. Ar nepadėtų „Naujos knygos?“ // Naujos knygos, 1976, Nr. 6, p. 46.

1977

37. Kad pareiga taptų poreikiu // Kultūros barai, 1977, Nr. 3, p. 23–15.

38. Ir jausmais, ir protu // Tarybinė moteris, 1977, Nr. 5, p. 7; Laiškai lietuviams, 1977, Nr. 10, p. 334–336.
39. I uczuciem, i rozumem // Kobieta radziecka, 1977, Nr. 5, p. 7.
40. Kas tu – asmuo ar asmenybė? // Nemunas, 1977, Nr. 7, p. 48–47.
41. Katalikiškosios filosofijos modernizavimas // Mokslas ir gyvenimas, 1977, Nr. 5, p. 26–27.
42. Konfliktai ir pseudokonfliktai // Literatūra ir menas, 1977 05 14.
43. Sąžinė // Tarybinė moteris, 1977, Nr. 11, p. 11.
44. Sumienie // Kobieta radziecka, 1977, Nr. 11, p. 11.
45. Mandagumas ar pataikavimas? // Tarybinė moteris, 1977, Nr. 12, p. 11.

1978

46. Kaip mes įveikiame neviltį // Tarybinė moteris, 1978, Nr. 6, p. 10; Laiškai lietuviams, 1979, Nr. 3, p. 114–116.

1979

47. Struktūralizmas // Mokslas ir gyvenimas, 1979, Nr. 1, p. 14–15.
48. Asmenybė: sugebėjimas veikti // Literatūra ir menas, 1979 01 27, p. 12.
49. Zigmundas Froidas // Literatūra ir menas, 1980 03 01, p. 6.

1981

50. Abejingumas patiems sau // Tarybinė moteris, 1981, Nr. 1, p. 18.
51. Apie tylintį humanitarą // Literatūra ir menas, 1981 08 29.
52. Ar ne patys toleruojame įprotį išgerti? // Tarybinis mokytojas, 1981 12 30.

1982

53. Penkeri metai – penkios knygos // Naujos knygos, 1982, Nr. 2, p. 13–14.

1983

54. Kuo pavojingas vienpusiškumas? // Literatūra ir menas, 1983 02 12.
55. Ar turime apie ką pamąstyti? // Literatūra ir menas, 1983 11 12.

1984

56. Katalikybė ir inteligentija šiuolaikinėje Lietuvoje. (B. Kuzmicko slapyv. Juozas Bočys) // Aidai, 1984, Nr. 6, p. 367–370.

57. Diletantiški samprotavimai apie profesionalumą // Literatūra ir menas, 1984 07 07, p. 6;
Literatūra ir menas, 2006 12 01, p. 21.

1986

58. Apie jaunuosius filosofus // Veidai, 1986, p. 196.
59. Materialistinis ideologinis nužmoginimas. (B. Kuzmicko slapyv. Pranas Vytėnas) // Tėviškės žiburiai, 1986, Nr. 16–20.

1987

60. Išliks mūsų kultūroje // Gimtasis kraštas, 1987 02 5–11.
61. Įvairiapusė rašyti apie dailę // Kultūros barai, 1987, Nr. 5, p. 9–10.
62. Subjektyvios girtavimo priežastys // Blaivybė. Visuomeninis literatūrinis almanachas, Vilnius, Mintis, 1987, p. 28–35.
63. Ar naudinga sakyti tiesą? // Mokslas ir gyvenimas, 1987, Nr. 9, p. 3, 24.

1988

64. Kultūros nacionalumas ir visuomenės persitvarkymas // Kultūros barai, 1988, Nr. 10, p. 2–4.
65. Praeities silpnybės ir dabartis // Atgimimas, Nr. 13, 1988 12 30, p. 2.

1989

66. Pasirinkimas ir apsisprendimas. Asmenybės augimas. Skausmas ir kančia. Baimė ir nepasitikėjimas. Nuobodulys. Pavydas // Sau ir pasauliui. Sud. R. Grigas, Vilnius, Mintis, 1989, p. 38–41, 46–55.

1990

67. Italija – dvasios turtų šaltinis. (Apie atkurtą savanorišką Lietuvos–Italijos draugiją) // Literatūra ir menas, 1990 03 17, p. 13.
68. Sąjungos perspektyvos // Mokslo Lietuva, 1990 gegužė, Nr. 6 (10), p. 2.
69. Atsakymas į repliką // Lietuvos aidas, 1990 10 03.

1991

70. Europos diena Šveicarijoje // Lietuvos aidas, 1991 09 13.

1992

71. Katalikybė ir inteligentija šiuolaikinėje Lietuvoje. (Su B. Kuzmicko priedašu) // Literatūra ir menas, 1992 09 26, p. 14, 16.
72. Lietuvos žmogus – koks jis šiandien? // Atgimimas, 1992 11 16, p. 14.

1993

73. Lėtėja mokslo sistemos reforma // Atgimimas, 1993 05 12, p. 5.
74. Difficulties of reform in the field of science // Baltic News, 1993, Nr. 17/18, p. 22–23.
75. Tikėjimų gausa nebūtinai byloja apie atgimstantį religingumą // Lietuvos rytas, 1993 06 25, p. 4.
76. Okupacijos metų dvasinis genocidas // Amžius, 1993 07 10–16, Nr. 28, p. 7.
77. Ką mums leidžia mūsų orumas // Lietuvos aidas, 1993 08 27, p. 5.
78. Istorinės analogijos ir dabartis. Esė, portr. // Veidas, 1993, Nr. 32, p. 6–8.
79. Simonas Daukantas, oak of Lithuanian culture (1793–1993) // Baltic News, 1993 10 15–22, Nr. 38/39, p. 29.

1994

80. Daug netiesos sklando apie verslo moralę // Savininkas, 1994 02 18–24, Nr. 7, p. 1–2.
81. Nemokšiškus brangiau už mokslą. Portr. // Lietuvos aidas, 1994 03 08, p. 5.
82. Kurios šalies kultūra patraukliausia? // Lietuvos aidas, 1994 04 05, p. 5.
83. Žmogiškoji didybė galima visais laikais. (Filosofui J. Girniui atminti) // Lietuvos aidas, 1994 10 06, p. 13.
84. Ar netaps kultūra tik silpnųjų paguoda? // Savininkas, 1994 10 28.
85. Protas protui nelygu // Savininkas, 1994 12 23, p. 5.

1995

86. Ateities iššūkis mokslui // Savininkas, 1995 02 24, p. 1, 7.
87. Kokios Lietuvai reikia pasaulėžiūros? Portr. // Lietuvos aidas, 1995 03 24, p. 5.
88. Tautos tapatybės matmenys. Portr. // Atgimimas, 1995 06 14, 21.
89. Tolerancija netolygi abejingumui. Portr. // Veidas, 1995, Nr. 10/11, p. 17.
90. Plėsti matymo lauką // Lietuvos aidas, 1995 10 31, p. 5.
91. Plėsti matymo lauką // Garsas, 1995 11 07, p. 3.
92. Keisti naujieji „religiniai prietariai“ // Lietuvos aidas, 1995 10 12.
93. Identity and openness // Lithuania today, 1995 December, Nr. 10, p. 9–10.

1996

94. Kodėl neįtinka dorovinis ugdymas? // Dienovidis, 1996 03 08, p. 6.
95. Krikščioniška ir konservatoriška vertybė – pasitikėjimas // Lietuvos aidas, 1996 04 23, p. 5; Žygio draugams. Lietuviška publicistika, Vilnius, 1996, p. 318–319.

1998

96. Kur yra riba tarp viešojo ir asmeninio gyvenimo // Lietuvos rytas, 1998 08 21.

1999

97. Ar reikalingas Lietuvai patriotizmas? // Lietuvos aidas, 1999 03 10.
98. Mokykloje tikyba ar religijų istorija? // Lietuvos aidas, 1999 11 02.
99. Ar pilietinė kritika nustelbs nihilizmą? // Lietuvos aidas, 2000; Vakarų ekspresas, Nr. 79, 2000 04 04, p. 8.
100. Praeities uždaro ir dabarties atvirumo sandūra // Dialogas, 2000 03 30.

2001

101. Apie savimonę ir mentalitetą optimistiškai // Šiaurės Atėnai, 2001 01 27.
102. Dabartinės lietuvių savimonės ypatumai // Į Laisvę, 2001, Nr. 135 (172), p. 5–9.

2002

103. Ką reiškia būti lietuviu ir europiečiu? // Dienovidis, 2002, Nr. 7–8, p. 4–6.

2003

104. Dabartinės savimonės prieštaros // Į Laisvę, 2003 liepa, Nr. 142 (179), p. 5–9.

2004

105. Tapatumui reikia atvirumo // Šiaurės Atėnai, 2004 10 09, Nr. 38 (720), p. 3.

2005

106. Apie išgyvenimą kalbėjime // Šiaurės Atėnai, 2005 02 26, Nr. 8 (738), p. 11.
107. Svajonių mūrinių ir diplomai // Šiaurės Atėnai, 2005 09 24, Nr. 36 (766), p. 4.

2008

108. Ir Strasbūre – „Stačiokas“. Vienos dienos epizodai. And in Strasbourg – „Stačiokas“.
One Day Episodes // Stasys Stačiokas. Bibliografijos rodyklė. Bibliographic Index. Vilnius, 2008,
p. 76–77, 123–125. 109. Pro memoria. Netekome Leonardos Jekentaitės // Logos, 2008, 57, p. 6–8.

2009

110. Leonarda mylėjo gyvenimą. Leonardos Jekentaitės-Kuzmickienės (1946–2008) atminimui // Problemos. 2009, 75, p. 152–156.

2010

111. Kaip galimas optimizmas? // Lietuvos žinios, 2010 09 02, p. 4.

2012

112. Esame tauta, ne „drebučiai“ // Lietuvos žinios, 2012 04 06, p. 4.

2013

113. „Maironiškoji“ ir (ar) „jogailaitiškoji“ tapatybė // Naujasis židinys–Aidai. 2013, 4, p. 282–283.

2014

114. Apie prasmių laukus // Respublika, 2014 01 31, Redakcinės kolegijos tribūna, Nr. 9.
115. Tautiškumas – duotis ir projektas. Nuotr. // Mokslo Lietuva, 2014, Nr. 4, p. 5.
116. Tautiškumas – sampratų kaita. Nuotr. // Mokslo Lietuva, 2014, Nr. 13, p. 1, 4.

2015

117. Postmodernioji tapatybė postmodernėjančios tikrovės fone // Kultūros barai, 2015, Nr. 2, p. 2–6.

Vidaus ir užsienio politika**1998**

118. Viešumo istorinei tiesai // Sąjūdžio žinios, Nr. 17, 1988 08 05.

1989

119. Reikia apsispręsti // Atgimimas, 1989 01 20.

120. Lietuva amerikiečių spaudoje // *Atgimimas*, 1989 05 06, p. 5.
121. Lietuvos valstybingumo kelias // *Galvė, Trakai*, 1989 05 25.
122. Droga państwowości litewskiej // *Galwie*, 1989 05 25.
123. Путь государственности Литвы // *Гальве*, 1989 05 25.
124. Lietuvos lenkinimas: istorijos pamokos // *Galvė*, 1989, Nr. 107–116.
125. Polonizacja Litwy: lekcje historii // *Galwie*, 1989, Nr. 107–116.
126. Опоячивание Литвы: уроки истории // *Гальве*, 1989, Nr. 107–108.
127. Полонизация Литвы: уроки истории // *Гальве*, 1989, Nr. 109–116.
128. Lietuvos rusinimas: istorijos pamokos // *Galvė*, 1989, Nr. 153–154; 1990, Nr. 2–3.
129. Rusifikacija Litwy: lekcje historii // *Galwie*, 1989, Nr. 153–154; 1990, Nr. 2–3.
130. Руссификация Литвы: уроки истории // *Гальве*, 1989, Nr. 153–154; 1990, Nr. 2–3.
131. Autonomija – išeitis iš rezervato? // *Vakarinės naujienos*, 1989 09 14.
132. Socializmas – idealas ar realybė? // *Atgimimas*, 1989 12 01–08.
133. Социализм – идеал или реальность? // *Согласие*, 1989 12 1–7, портр.

1990

134. Mintys po suvažiavimo // *Atgimimas*, 1990 01 5/12.
135. Atsikuriančios Lietuvos politika, ekonomika, kultūra ir kt. // *Karys, Bruklinas*, 1990, Nr. 5, p. 298–300, portr.
136. Pirmieji nepriklausomybės mėnesiai // *Mokslas ir gyvenimas*, 1990, Nr. 12, p. 2–4.
137. Lithuania in Europa // *The Role of Parliamentarians in the New European Architecture*, Stockholm, The Nordic Council, November 1990, p. 80–82.

1991

138. Vom Ende der Entmundigung // *Der Standart*, Wien, 1991, 28 Januar.
139. Ar Lietuva Šiaurės šalis? // *Šiaurės Atėnai*, 1991 03 20.
140. Pagalba Baltijos šalims. (Apie viešnagę JAV dėl paramos Baltijos valstybėms) // *Lietuvos aidas*, 1991 04 18.
141. Terror – bander haerger Litauen // *Midtjyllands Avis* (Silkeborg – Kobenhavn), 1991, 11 Juni.
142. Kam sakyti pusiau tiesą? (Atsiliepiamas į K. Prunskienės str. „Nueitas kelias“, išsp. žurnale „Politika“, 1991, Nr. 18) // *Lietuvos aidas*, 1991 07 11, p. 1–2.
143. Naudingas susitikimas Punske // *Lietuvos aidas*, 1991 08 17, p. 2.
144. „Grįžimas į Europą“ ir Lenkija // *Atgimimas*, 1991 08 29–09 05.

145. Ateina pragmatiškasis metas // Lietuvos aidas, 1991 09 05, p. 1–2.
146. Venas pragmata periodo. (Apie padėtį Lietuvoje) // Litova stelo, 1991, Nr. 4, p. 3, Esp.

1992

147. Nepriklausoma Lietuva ir nepriklausoma Baltarusija // Lietuvos aidas, 1992 01 25, p. 3; Lietuvos Respublikos užsienio politika 1992. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 41–43.
148. Skandinaviškoji perspektyva // Atgimimas, 1992 01 23–31, p. 5.
149. Литва и Беларусь: добрососедская перспектива // Голос Литвы, 1992, 2–9 апр., с. 3.
150. Жаль, но конъюнктурные вопросы сегодня берут верх над стратегическими // Эхо Литвы, 1992, 16 мая, с. 2, портр.
151. Baltijos regiono šalių bendradarbiavimas ir saugumas // Lietuvos aidas, 1992 05 15, p. 10; Lietuvos Respublikos užsienio politika 1992. Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 91–92.
152. Workshop of the Baltic states and United Kingdom // Baltic News, 1992, Nr. 16, p. 3.
153. Baltijos jūros šalys ir Vokietija // Lietuvos aidas, 1992 07 25, p. 10.
154. The Baltic region countries and Germany // Lithuanian Weekly, 1992 07 31–1992 08 06.
155. Atsakymas į įtarinėjimus // Lietuvos aidas, 1992 08 27.
156. Neįprastos šiandien klostosi atostogos // Gimtasis kraštas, 1992 08 06.
157. Siekiant aiškumo su kaimynais // Atgimimas, 1992 08 31.
158. Savaitė // Gimtasis kraštas, 1992 08 06–12, p. 3, portr.
159. Parlamentarizmas Lietuvoje // Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1990–1992. Vilnius, Valstybinis leidybos centras, 1992, p. 3–5.
160. First Person // The Guardian, 1992 october 16.

1993

161. Liberalizmas. Skandinavija, Baltija, Rusija // Atgimimas, 1993 01 26, p. 13.
162. Neu gewonnene Souveranitat voller Tucken // Das Parlament, 1993 Januar, S. 5.
163. Supriešinti praeityje // Atgimimas, 1993 03 02, p. 11.
164. The Baltic Sea Interactions: a Lithuanian Perspective // Stameren vourovaikutus – Suomen tulevaisuus, Kuvia, Helsinki, 1993, p. 22–23.
165. Savaitė // Gimtasis kraštas, 1993 03 18–24, Nr. 11, p. 3, portr.
166. Parlamentarizmas Ukrainoje ir „Lietuvos atvejis“ // Atgimimas, 1993 03 23, p. 11.
167. Artėja Popiežiaus vizitas // Lietuvos aidas, 1993 04 02; Krivulė, 1993, Nr. 1 (57), p. 18–20.
168. Lietuvai reikia idealistinio praktiškumo // Savininkas, 1993 05 11–24, Nr. 10, p. 5.

169. The ideas of Liberalism in Lithuania // *Baltic News*, 1993, Nr. 10, p. 18.
170. Ar Lietuva galėtų tapti Baltijos Singapūru? // *Savininkas*, 1993 07 16–22, Nr. 15, p. 5, portr.
171. Savaitė // *Gimtasis kraštas*, 1993 07 15–24, Nr. 28, p. 3, portr.
172. Tautinės mažumos pagal Europos normas // *Lietuvos aidas*, 1993 07 22, p. 5, portr.
173. Lietuvos padėtis sudėtingesnė // *Lietuvos aidas*, 1993 08 24, p. 5.
174. The withdrawal of the Russian army has been complicated // *Baltic News*, 1993 08 23–09 06, Nr. 31/32, p. 7.
175. Lithuania needs idealistic pragmatism // *Baltic News*, 1993 09 14–29, Nr. 34/35, p. 4.
176. Į Šiaurę ir į centrą (bet ne „tarp“). (Apie tarptautinę Lietuvos padėtį) // *Lietuvos aidas*, 1993 09 15, p. 5.
177. Lithuania's situation is more complicated // *Lithuania today*, 1993 09, Nr. 7, p. 12–14.
178. Savaitė // *Gimtasis kraštas*, 1993 09 16–22, Nr. 37, p. 3, portr.
179. Šalies nepriklausomybė grindžiama žmogaus savarankiškumu // *Amžius*, 1993 10 16–22, Nr. 42, p. 7.
180. Savaitė // *Gimtasis kraštas*, 1993 11 25–12 01, Nr. 47, p. 3, portr.
181. Apie mažumų teises ir pareigas // *Lietuvos aidas*, 1993 11 05, p. 5.
182. Dirbti išvien niekada ne per anksti // *Lietuvos aidas*, 1993 11 25, p. 5.
183. To the Northwest through Baltic cooperation // *Baltic News*, 1993, 11 05–15, Nr. 42–43, p. 7.
184. The opposition has doubts in eastern politics of the ruling party // *Baltic News*, 1993 11 24–30, Nr. 46/47, p. 10.

1994

185. Ką galvojame metų pradžioje? // *Lietuvos aidas*, 1994 01 26.
186. Vokietija, Rusija: ko galima tikėtis? // *Amžius*, 1994 01 15–21, Nr. 2, 1994 01 22–29, Nr. 3.
187. Concerning the geopolitical position of Lithuania // *Revue Baltique*, 1994, Nr. 4, p. 7–13.
188. Germany and Russia: what can we expect? // *Baltic News*, 1994, Nr. 4, p. 2, 6–7, portr.
189. Reikalinga Lietuvos iniciatyva (santykiuose su Baltarusija ir Ukraina) // *Lietuvos aidas*, 1994 02 18, p. 5.
190. Tautos vienybė reikalinga ir šiandien // *Lietuvos aidas*, 1994 02 10, p. 5.
191. Dalykinė ir moralinė kompetencija // *Lietuvos aidas*, 1994 02 03, p. 5.
192. Savaitė // *Gimtasis kraštas*, 1994 02 24–03 02, Nr. 8, p. 3, portr.
193. Ketveri nepriklausomybės metai // *Savininkas*, 1994, 03 11–17, Nr. 10, p. 1.
194. Lietuvių ir Lietuvos tauta // *Lietuvos aidas*, 1994 03 02, p. 5.

195. Palankūs vokiški vėjai. (Apie Vokietijos požiūrį į Baltijos valstybes) // Lietuvos aidas, 1994 03 25, p. 5.
196. Laimėjo dešinieji, bet lėmė ne švytuoklės principas // Lietuvos aidas, 1994 04 01.
197. Europai nereikia kosmopolitų // Lietuvos aidas, 1994 04 26.
198. Savaitė // Gimtasis kraštas, 1994 05 12–18, Nr. 19, p. 3, portr.
199. Vienintelis būdas gydyti skriaudas // Lietuvos aidas, 1994 05 18.
200. Pirmenybė – migracijos įstatymų derinimui // Lietuvos aidas, 1994 05 05.
201. Mažumų teisės suprantamos nevienodai // Lietuvos aidas, 1994 06 24, p. 5.
202. Will be the military transit via Lithuania legalized? // Baltic News, 1994, July 31–August 25, p. 3–4.
203. Vieneri Lietuvos metai: 1993 vasara – 1994 vasara // Į Laisvę, Cliffsides, 1994, Nr. 119, p. 10–15.
204. Vieneri mūsų šalies metai. Parengta pagal pranešimą fondo „Į laisvę“ studijų savaitėje Mastaičiuose // Tėviškės žinios, 1994 08 4, 6.
205. Ne vien ekonomika gyvas dešinumas // Lietuvos aidas, 1994 08 31, p. 13.
206. Savaitė // Gimtasis kraštas, 1994 08 18–24, Nr. 32, p. 3, portr.
207. Savaitė // Gimtasis kraštas, 1994 11 03–09, Nr. 42, p. 3, portr.
208. Migrantus priimančių šalių dosnumas nėra beribis // Atgimimas, 1994 11 09, Nr. 44, p. 11–12.
209. Valdžios decentralizacija – ateinančių metų tema // Atgimimas, 1994 12 21, p. 11.
210. Savaitė // Gimtasis kraštas, 1994 12 15–21, Nr. 47, p. 3, portr.

1995

211. Lietuvos užsienio politika praėjusiais metais // Žemaičių saulutė, 1995 01 14, p. 3.
212. Savaitė // Gimtasis kraštas, 1995 02 23–03 01, Nr. 7, p. 2, portr.
213. B. Kuzmicko, 1990 metų Kovo 11-osios Akto signataro, kalba Seimo iškilmingame posėdyje // Atgimimas, 1995 03 29, p. 3.
214. Savaitė // Gimtasis kraštas, 1995 06 22–28, Nr. 24, p. 2, portr.
215. Komentarai // Lietuvos nacionaliniai interesai ir jos politinė sistema, Vilnius, Pradai, 1995, p. 36–38.
216. Parlamentarai gali mokytis // Lietuvos aidas, 1995 07 08, p. 4.
217. Lėtai traukiasi slogus palikimas. Pagal pranešimą, skaitytą IV „Į laisvę fondo“ studijų savaitėje // Kauno laikas, 1995 08 15, p. 3.
218. Netolima penkerių metų praeitis // Dienovidis, 1995 08 25, p. 2.
219. Savaitė // Gimtasis kraštas, 1995 08 31–09 06, Nr. 33, p. 2, portr.
220. Bešališkas vertinimas ar išankstinė pono Frundos nuostata? // Lietuvos aidas, 1995 09 21, p. 5.

221. Elitas ir masės pokomunistinėje visuomenėje. (Iš pranešimo konferencijoje „Demokratija Lietuvoje: elitas ir masės“, Vilnius) // *Atgimimas*, 1995 12 29, p. 14–15.

1996

222. Savaitė // *Gimtasis kraštas*, 1996 02 01, p. 3, portr.
223. Kuriamas nereikalingas įstatymas (dėl tautinių mažumų) // *Dienovidis*, 1996 02 09, p. 6.
224. Foreword // *Together: Council of the Baltic states: 1991–1992. Documents*, Vilnius, Lietuvos tarptautinių ir ekonominių santykių institutas, 1996, p. 6.

1997

225. Lietuvos stebėjimas gali baigtis balandžio mėnesį // *Lietuvos aidas*, 1997 02 04.
226. Lietuva tampa vis labiau žinoma Artimųjų Rytų regione // *Lietuvos aidas*, 1997 03 05.
227. Kuriama Europos administracinė erdvė // *Lietuvos aidas*, 1997 03 28.
228. Lietuvos stebėjimas iš esmės jau baigtas // *Lietuvos aidas*, 1997 04 30.
229. Ar kils Lietuvoje Europos judėjimas? // *Lietuvos aidas*, 1997 06 18.
230. Dar apie ministrės išrūpintą dovaną // *Lietuvos aidas*, 1997 08 14.
231. Europos Taryboje inicijuotas dokumentas dėl privataus gyvenimo gynimo // *Lietuvos aidas*, 1997 09 04.
232. Saugumas prasideda nuo kaimynų // *Lietuvos aidas*, 1997 09 08.
233. Baltijos vienybės išmėginimas // *Lietuvos aidas*, 1997 10 15.
234. Nejaunų politikų noras pasijauninti // *Lietuvos aidas*, 1997 10 28.

1998

235. Ar sulauksime antrosios bangos? Nelengvi apmąstymai dėl NATO // *Lietuvos aidas*, 1998 04 24.
236. Iš Baltijos valstybių Lietuva pirmauja kelyje į NATO // *Lietuvos aidas*, 1998 05 16.
237. Gandai viešinami, o tikraisiais darbais nepasidomima // *Lietuvos rytas*, 1998 06 18.

1999

238. Iš euroskeptikų laukiame rimtų argumentų // *Lietuvos aidas*, 1999 02 17.
239. Susitaiko valstybės, o tautos? // *Lietuvos aidas*, 1999 03 31.
240. Ką NATO veiksmai reiškia Lietuvai? // *Lietuvos aidas*, 1999 04 14.
241. Is reconciliation real? // *The Baltic Times*, 1999 05 13–19.
242. Lietuvos saugumas nesustiprėjo // *Lietuvos aidas*, 1999 10 13.

243. NATO nėra labdaros organizacija // Lietuvos aidas, 1999 06 17.
244. Europos silpnumas ir saugumas // Lietuvos aidas, 1999 06 22.
245. Kodėl žiniasklaida ignoravo Vakarų Europos Sąjungos posėdį? // Lietuvos aidas, 1999 11 17.
246. Populistinė antipatija Vakarams mus stumia į Rytus // Lietuvos aidas, 1999 12 03.

2000

247. Įvykiai Rytuose neleidžia nusiraminti // Lietuvos aidas, 2000 01 13; Vakarų ekspresas, 2000 01 21.
248. „Parlamentinis Stalingradas“ dėl Čėčėnijos // Lietuvos aidas, 2000 02 02.
249. Prezidentas – pasitikėjimo institucija // Lietuvos aidas, 2000 03 02.
250. Dešimtmetis – ilgas ir trumpas laikotarpis // Dialogai, 2000 03 02.
251. Ne visur kardai perkaldinami į plūgus // Lietuvos aidas, 2000 03 22.
252. Abu judėjimai reikalingi // Lietuvos aidas, 2000 05 31.
253. Saugumo inkarą nuleisti Vakaruose // Lietuvos aidas, 2000 06 02.
254. Septynios liesos karvės, arba esame neblogesni už kitus // Lietuvos aidas, 2000 07 19.

2001

255. Atstatyti politikos ir politikų prestižą. Vieneri Lietuvos politikos metai (1993 vasara – 1994 vasara) // Gairė – pilnutinė demokratija. „Į Laisvę“ fondo dešimtmetis Lietuvoje, Kaunas, 2001, p. 179–184.

2005

256. Prieš penkiolika metų ir dabar // Į Laisvę, 2005, Nr. 149 (186), p. 8–12.

2008

257. Sąjūdis dar nesibaigė. („Vilniaus diena“ savo skaitytojams pateikia Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nario, Nepriklausomybės Akto signataro B. J. Kuzmicko kalbą) // Vilniaus diena, 2008 06 04, p. 8, portr.
258. Abejonė dėl Lisabonos sutarties ratifikavimo // Europos laikas, 2008, Nr. 10, birželis, p. 9.

2010

259. Ar turėsime kinų kilmės piliečių? // Lietuvos žinios, 2010 gegužės 20, p. 4, portr.

2011

260. Galimybių langelis nespėjo užsiverti // Europos laiku, Nr. 17, 2011 lapkritis, p. 7–8, portr.

Asmenvardžių rodyklė

- Aistis J. 177
 Adenaueris K. 42
 Andersonas B. 257
 Andersonas S. 287
 Andrejevas G. 25
 Andrzejewskis P. 59
 Arendt H. 300
 Asmusas R. 85

 Bakeris J. 290, 292, 293
 Baltrušaitis J. 177
 Basanavičius J. 220
 Benkovas J. 287
 Berdiajevas N. 189
 Berkeley G. 210
 Bidenas J. 294
 Bildtas C. 20, 287, 288
 Bjorckas A. 287
 Bismarkas O. 41
 Bobelis K. 58
 Bočys J. (slapyvardis) 137, 311
 Boddas L. 286
 Bonald L. de 163
 Bosely J. 294
 Bradley B. 294
 Brazauskas A. 104
 Bretkūnas J. 279
 Browes P. 294
 Brundtland G. H. 286, 290
 Brzezinskis Z. 85, 96
 Burke E. 163
 Bush G. 290, 292
 Buzanas B. 82

 Carlssonas I. 290
 Castels M. 235, 238
 Cervone D. 235, 238
 Chateaubriand F. 163
 Churchillis W. 33
 Clark J. 294
 Concinis D. de 292

 Damušis A. 220
 Daukas V. 185
 Drėma V. 117

 Ellemannas-Jensenas U. 289,
 290
 Fliss J. 294
 Frunda G. 58, 66

 Gaidar J. 31
 Gaižiūnas S. 122, 123
 Gamziukaitė-Mažiulienė R. 122,
 123
 Gaulte'is Ch. de 163, 189
 Gimbutas J. 180
 Girnius J. 177, 223, 313
 Goble'as P. 83
 Goethe J.W. 41
 Gorbunovas A. 289, 290
 Gorbačiovas M. 32,
 33, 43, 189, 285–290, 292,
 295, 297
 Greimas A. J. 177, 234, 238
 Gudaitis A. 177
 Gurevičius L. 25

 Haarde G. 26
 Haekkerupas H. 287
 Halonen T. 290
 Hamiltonas L. 294
 Hannibalssonas J. B. 286
 Hegelis G. 254
 Helgasonas J. 287
 Herderis G. 295
 Hermanssonas S. 290
 Hertelis D. 294
 Hitleris A. 33, 42, 82, 282, 296
 Hokmarkas G. 287, 288
 Hoyeris H. 292
 Houghas W. J. H. 291

 Ivanas D. 288, 291, 293

 Jarmolenka V. 104
 Jaspersas K. 42
 Jelcinas B. 45
 Jogaila 279
 Jungmannas H. 25
 Jurginis J. 117

 Kantas I. 123, 124, 223
 Kapočiūtė A. 240, 245
 Karosas J. 104
 Kavolis V. 234, 238, 253
 Keliuotis J. 177
 Kinkelis K. 52
 Kohlis H. 42, 45
 Kravčiukas L. 50
 Kregždė S. 223

- Krupavičius M. 115
 Kubilius V. 117
 Kudirka V. 220, 257
 Kukulas V. 127
 Kurnitzky H. 256
 Kuzmickas B. 24
- Landsbergis V. 117, 161, 286, 287, 288
 Larrabee'as S. 85
 Laučkaitė L. 126
 Laurinkus M. 62
 Leimanas J. 14
 Leninas 142
 Levinas E. 177
 Lippmaa E. 293
 Lonningas P. 287
 Lozoraitis S. 32
 Lukašenka A. 71, 72, 77
 Lundblad G. 287
 Lukšaitė I. 117
- Maceina A. 136, 177
 McLuhanas M. 253, 257
 May R. 236, 238
 Maistre J. de 163
 Mamardašvilis M. 247
 Martinaitis M. 120, 123
 Maslow A. 206
 Matulaitis S. 254
 Meris L. 56, 68, 288
 Mickevičius A. 128, 282
 Mickūnas A. 236, 238
- Milašius O. 177
 Miloš Č. 176
 Miltinis J. 177
 Mindaugas 18, 211, 278, 279
 Molotov V. 40, 263
- Nakas V. 293
 Nekrašas E. 223
 Nilsenas D. 198
- Ozolas R. 115, 116, 119, 218, 304
 Paleckis J. 24
 Pervinas L. 235, 238
 Petraitytė A. 162
 Pilsudski J. 169
- Radvilos 279
 Radžvilas V. 123
 Reaganas R. 189
 Riauba S. 129
 Ribentropas J. von 40
 Rieglė'as D. 292
 Riteris D. 292
 Ryžkovas N. 267
 Ruutelis A. 289, 290
 Roosevelt F. D. 33
- Saudargas A. 288
 Schluteris P. 289, 290
 Schoris P. 287, 288
 Seeleris H. 55
 Simonides D. 59, 105, 107
- Skjorestadas J. 85
 Sloterdijkas P. 92
 Sorosas G. 168, 181
 Sorsa K. 24
 Sourmainas Ph. de 178
 Stačiokas S. 62, 315
 Stalinas J. 33, 34, 274, 282, 296
 Stepanovas V. 25
 Sterckenas H. 296
 Stettenas W. von 295
 Suchocka H. 31
 Sussmuth R. 295, 296
 Svirskis V. 129
- Šalkauskis S. 223
 Šocikas A. 211
 Šuškievičius S. 49
- Taurantas A. 24
 Taylor Ch. 235, 238
 Thatcher M. 42
 Tocqueville A. 163
 Turska H. 101
- Ulčinaitė E. 122
- Valančius M. 155, 280
 Vėberis M. 154, 185
 Vydūnas 176
 Vileišiai 155, 181
 Vilkas E. 24
 Višinskis A. 263

Vytautas Didysis 279

Vytėnas P. (slapyvardis) 145,
312

Vladimirovas L. 241, 245

Walteris G. 28, 54

Zaborskaitė V. 118

Zalatorius A. 117, 122

Zauerveinas J. 212

Zingeris E. 104, 288, 295

Želigovskis L. 37, 280

Žirinovski V. 44, 45, 46, 66

Bronislovas, Kuzmickas

Ku395 Metai ir mintys : Geopolitika. Kultūra. Istorija : [straipsniai ir esė] / Bronislovas Kuzmickas. – Vilnius : Versmė, 2015. – 328 p. : iliustr.
Asmenvardžių r-klė: 325 p.
ISBN 978-609-8148-29-9

Straipsniai ir esė kultūros, geopolitikos ir istorijos klausimais filosofo, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro dr. Bronislovo Kuzmicko 1983–2014 m. skelbti įvairiuose periodiniuose leidiniuose, įskaitant ir išeivijos spaudą. Nušviečiami kultūros uždaroje ir atviroje visuomenėje, tautiškumo, kultūrinio tapatumo, tradicijos ir inovacijos santykio klausimai. Geopolitikai skirtuose straipsniuose aptariamos Lietuvos užsienio politikos strateginės kryptys, santykiai su kaimynais, saugumo klausimai. Svarstomos Lietuvos narystės Europos Sąjungoje, stojimo į NATO galimybės. Istorijai skirtuose tekstuose aptariamas okupacijos palikimo poveikis dabarčiai, analizuojami Lietuvos visuomenės pokyčiai nepriklausomybės metais. Pabaigoje pateikiamas autoriaus minėto laikotarpio straipsnių ir esė sąrašas.

Darbas skiriamas Lietuvos naujausios istorijos, visuomenės ir kultūros kaitos, užsienio politikos tyrėjams, visiems, besidomintiems šiais klausimais.

UDK 327(474.5)+316.752+94(474.5)+821.172-4

Bronislovas Kuzmickas

METAIR MINTYS. Geopolitika. Kultūra. Istorija

Redaktorė Auksė Gasperavičienė

Dailininkė Ona Liugailienė

Atsakingoji redaktorė Sonata Jonušaitė

Spaudai rengė VšĮ „Versmė“ leidykla
Geležinkelio g. 6, 02100 Vilnius
www.versmė.lt

Pasirašyta spaudai 2015 10 14

Spausdino UAB Standartų spaustuvė

Tiražas 250 egz.

Knygą elektroniniu formatu išleido „Versmė“
leidyklos Elektroninių knygų rengimo centras.
Vilnius, 2019-11-29

ISBN 978-609-8148-29-9 (popierinė kn.)

ISBN 978-609-8148-96-1 (elektroninė kn.)

Bronislovas Kuzmickas – Akto dėl Lietuvos Nepriklausomos valstybės atstatymo signataras, buvęs Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo narys, filosofas, politikas, keliolikos knygų autorius. Knygoje spausdinami straipsniai ir esė geopolitikos, saugumo, kultūros, istorijos klausimais, 1983–2014 m. skelbti įvairiuose periodiniuose leidiniuose, įskaitant ir išsivijos spaudą. Autorius buvo daugelio publikacijose aptariamų įvykių ne tik stebėtojas, bet ir tiesioginis dalyvis. Geopolitikai skirtuose tekstuose nušviečiama tarptautinė Lietuvos situacija, santykiai su kaimynais, saugumas, narystės Europos Sąjungoje ir NATO galimybės. Visa tai buvo itin svarbu pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį. Kultūros klausimai aptariami parodant kultūrinio gyvenimo skirtumus uždaroje ir atviroje visuomenėje, gvildenant tautinio ir kultūrinio tapatumo, tradicijos ir inovacijos santykio problemas. Sklaidomos anksčiau nekilusios, tik atviroje pliuralistinėje visuomenėje atsirandančios problemos. Apie istoriją rašoma apmąstant artimesnės ir tolimesnės praeities bei dabarties santykį, okupacijos palikimo poveikį dabarčiai, aptariant Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo atgarsius užsienio spaudoje. Pateikiamas autoriaus minėto laikotarpio straipsnių ir esė sąrašas.